

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 9

Том 1

Ужгород-2019

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 04.04.2018 № 326 (додаток 9)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор: Зимомря І.М. – *д.філ.н., професор*
Заст. гол. редактора: Качмар О.Ю. – *к.філ.н.*; Зикань Х.І. – *к.філ.н.*
Відповідальний секретар: Рошко С.М. – *к.філ.н.*
Члени редколегії: Бедзир Н.П. – *д.філ.н., професор*
Зимомря М.І. – *д.філ.н., професор*
Лизанець П.М. – *д.філ.н.*
Пахомова С.М. – *д.філ.н., професор*
Печарський А.Я. – *д.філ.н., професор*
Полюжин М.М. – *д.філ.н., професор*
Циховська Е.Д. – *д.філ.н., професор*
Вереш М.Т. – *к.філ.н.*
Гульпа Д.В. – *к.філ.н.*
Дерке М.Ж. – *к.філ.н.*
Жовтані Р.Я. – *к.філ.н., доцент*
Нодь Н.Й. – *к.філ.н.*
Суран Т.І. – *к.філ.н.*
Талабірчук О.Ю. – *к.філ.н.*
Томенчук М.В. – *к.філ.н.*
Bialek Edward – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*
Gierczyńska Danuta – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*
Grzesiak Jan – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*
Nowakowska Katarzyna – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*
Pusztay János – *доктор наук, професор (Угорщина, Словаччина)*

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 6 від 25.06.2019 року.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23097-12927Р,
видане Державною реєстраційною службою України 10.01.2018 р.

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2019

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНСЬКА МОВА

Мельник Г.І. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОНІМІВ У ЗБІРЦІ Є. МАЛАНЮКА «ВЛАДА».....	7
Мельник М.Р. ФУНКЦІЇ АНТРОПОНІМІВ І ТОПОНІМІВ У ЗБІРЦІ «ВИБРАНЕ» ЛІНИ КОСТЕНКО.....	12
Остратюк Н.М. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА: «ДОТИКОВІ ДІЄСЛОВА».....	17
Спільник Т.М. РОЛЬ МОТИВАЦІЙНОГО КОМПОНЕНТА У СТРУКТУРІ СКЛАДНИХ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ ГРАДАЦІЙНИМ ВІДНОШЕННЯМ МІЖ ЧАСТИНАМИ.....	22
Трумко О.М. ЗМІСТ І МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТТЯ НА ТЕМУ «СІМ'Я» З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ.....	26
Циганок І.Б. КОНЦЕПТИ <i>ПЕРЕМОГА ТА ПОРАЗКА</i> В ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ ЛІНИ КОСТЕНКО.....	31

РОЗДІЛ 2

РОСІЙСЬКА МОВА

Алмугхид Амджад Мохаммад Махмуд. ЛЕКСИЧЕСКОЕ НАПОЛНЕНИЕ РЕЛИГИОЗНОГО АСПЕКТА КОНЦЕПТА «АРАБСКИЙ МИР».....	36
Глобина Л.В. КРЕАТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА В ПРАКТИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО.....	40
Фильчук Т.Ф., Хомякова О.В. ЯЗЫКОВАЯ ИГРА КАК ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН.....	44

РОЗДІЛ 3

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Aksiūtina T.V. УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ МОВНОЇ ТРИВОЖНОСТІ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ЯК ДРУГОЇ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	52
Бехта І.А. ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ У СФЕРІ НОВІТНІХ КОГНІТИВНИХ СТУДІЙ.....	57
Гаман І.А. ЗАСОБИ КОГЕРЕНТНОСТІ ТЕКСТУ В ТЕМАТИЧНІЙ СТРУКТУРІ (НА ПРИКЛАДІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПУТІВНИКІВ ПО ЗООПАРКУ).....	63
Гарбар І.О. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ВЕРБАЛЬНИХ МАРКЕРІВ СУГЕСТІЇ У СУЧАСНОМУ АМЕРИКАНСЬКОМУ ЮРИДИЧНОМУ ТРИЛЕРІ.....	68
Гасюк Н.В., Пуш О.М. ОНОМАСТИЧНИЙ ПРОСТІР РОМАНУ Р. ДЖОРДАНА «ОКО СВІТУ»: АНТРОПОНІМИ.....	73
Гончаров Г.В. ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИНЦИПИ ВИКЛАДАННЯ МОВЛЕННСВИХ ФОРМУЛ У МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ВІЛЬНОГО ІНШОМОВНОГО ГОВОРІННЯ.....	78
Дунаєвська О.В., Чаюк Т.А. КОНОТАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНГЛОМОВНИХ ВТОРИННИХ ВЛАСНИХ НАЗВ: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ.....	83
Каліберда О.О. ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ЕЛЕМЕНТИ В МЕГАСТРУКТУРІ ЛІНГВІСТИЧНИХ СЛОВНИКІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	88
Кобзєва О.О. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ДИСКУРСУ.....	93
Москвичова О.А. АСПЕКТИ МЕТОДОЛОГІЇ КОНСТРУЮВАННЯ ФРАКТАЛЬНОЇ ПОЕТИЧНОЇ МОДЕЛІ СВІТУ.....	98
Оробінська Р.В. ФУНКЦІОНУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПИТАЛЬНИХ РЕЧЕНЬ У ПЕРСОНАЖНОМУ ДІАЛОЗІ СУЧАСНОГО НІМЕЦЬКОГО КІНО.....	106
Передон Н.О. НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНИХ ЦІЛЕЙ КОМУНІКАНТА-ОБ'ЄКТА ПРИМИРЕННЯ.....	110
Пліс В.П. ТИПОЛОГІЯ КОНЦЕПТІВ У СУЧАСНІЙ КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ.....	115
Попович Е.С., Цапенко Л.Е., Микешова Г.П., Моисеева Е.А. ГЛАГОЛ В ПОВЕЛИТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ КАК ОДНА ИЗ ПРОБЛЕМАТИЧНЫХ «АБСОЛЮТНЫХ» КОНСТРУКЦИЙ АНГЛИЙСКОЙ ГРАММАТИКИ.....	120
Пруднікова А.О. ГЕНДЕР У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ ІЗ ЗАГАЛЬНИМИ ІМЕНАМИ.....	125
Рябова К.О. ФУНКЦІЇ ХЕШТЕГУ ЯК МІКРОТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ СОЦІАЛЬНОЇ МЕРЕЖІ TWITTER).....	129

Смаглій В.М. СЕКТОР ОДИНИЦІ МОВИ/МОВЛЕННЯ ВІД СЛОВА ДО МАКСИМИ У ВЕРБАЛІЗОВАНОМУ КОНЦЕПТІ WORD/LANGUAGE/SPEECH.....	132
Щигло Л.В., Золотова С.Г., Морозова І.А. ЕКЗОГЕННА ДЕРИВАЦІЯ ЯК ЕКСПОНЕНТ АНІЗОТРОПІЇ СЛОВОТВІРНОЇ МАКРОСИСТЕМИ: ЕВОЛЮЦІЙНО-СИНЕРГЕТИЧНИЙ ВИМІР.....	139
Yurko N.A., Styfanyshyn I.M., Protsenko U.M., Romanchuk O.V. THE CHARACTERISTICS OF WORD FORMATION IN ENGLISH TRACK-AND-FIELD TERMINOLOGY.....	146

РОЗДІЛ 4

РОМАНСЬКІ МОВИ

Буць Ж.В. МОВЛЕННСВИЙ ВПЛИВ ЯК МАНІПУЛЯТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ ХУДОЖНЬОГО НАРАТИВНОГО ПРОСТОРУ.....	150
Гродська Е.Б. РОЗУМІННЯ КОНТЕКСТУ ІСПАНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ПРИ ВИВЧЕННІ ІСПАНСЬКОЇ МОВИ.....	155

РОЗДІЛ 5

ІНДОІРАНСЬКІ МОВИ

Джура М.З., Гуня Л.М. ПІДРЯДКОВИЙ ПЕРЕКЛАД ВСТУПУ ДО ЗБІРНИКА ДАВНЬО-ІНДІЙСЬКИХ БАЙОК «ПАНЬЧАТАНТРА» З КОРОТКИМ АНАЛІТИЧНИМ КОМЕНТАРЕМ.....	158
Шарапова О.В. КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ СПОСОБІВ СЛОВОТВОРЕННЯ ТОПОНІМІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА ПЕРСЬКІЙ МОВАХ.....	165

РОЗДІЛ 6

ТЮРКСЬКІ МОВИ

Пілик В.В. ПОШУК ЛЕКСИЧНИХ ВІДПОВІДНИКІВ ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ ТУРЕЦЬКОМОВНИХ ГАЗЕТНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ.....	171
--	-----

РОЗДІЛ 7

КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

Савчук Г.О. МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА КЛІНІЧНИХ ДІАГНОЗІВ ЛАТИНСЬКОЮ МОВОЮ.....	177
---	-----

CONTENTS

SECTION 1**UKRAINIAN LITERATURE**

Melnyk H.I. FEATURES OF THE FUNCTIONING OF THE ONIMS IN THE COLLECTION OF E. MALANYUK “POWER”.....	7
Melnyk M.R. FUNCTIONS OF ANTOPONYMS AND TOPONYMS IN THE COLLECTION “FAVORITES” BY LINA KOSTENKO.....	12
Ostratiuk N.M. LEXICAL AND SEMANTIC GROUP: “TOUCH VERBS” (“DOTYK” VERBS).....	17
Spilnyk T.M. ROLE OF MOTIVATIONAL COMPONENT IN THE STRUCTURE OF COMPLEX CONSTRUCTIONS WITH GRADATIONAL CONNECTION BETWEEN THE PARTS.....	22
Trumko O.M. CONTENT AND METHODS OF CONDUCTING A CLASS IN UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE ON THE THEME “FAMILY”.....	26
Tsyhanok I.B. CONCEPTS <i>VICTORY</i> AND <i>DEFEAT</i> IN HISTORICAL NOVELS BY LINA KOSTENKO.....	31

SECTION 2**RUSSIAN LANGUAGE**

Almukhyd Amdzhad Mokhammad Makhmud. LEXICAL FULFILLMENT OF THE RELIGIOUS ASPECT OF THE CONCEPT “ARABIC WORLD”.....	36
Hlobyna L.V. CREATIVE LINGUISTICS IN THE PRACTICE OF TEACHING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE.....	40
Fylchuk T.F., Khomiakova O.V. LANGUAGE GAME AS A LINGUOCULTURAL PHENOMENON.....	44

SECTION 3**GERMANIC LANGUAGES**

Aksiutina T.V. FEAR OF SPEAKING: COMMUNICATION ANXIETY IN ESL CLASSROOM.....	52
Bekhta I.A. FICTIONAL TEXT IN THE FIELD OF PRESENT COGNITIVE STUDIES.....	57
Haman I.A. MEANS OF COHERENCE IN THE THEME STRUCTURE OF THE GERMAN ZOO GUIDES.....	63
Harbar I.O. METHODOLOGY OF VERBAL SUGGESTION INVESTIGATION IN MODERN AMERICAN LEGAL THRILLER.....	68
Hasiuk N.V., Push O.M. ONOMASTIC SPACE OF R. JORDAN’S NOVEL “THE EYE OF THE WORLD”: ANTHROPONYMS.....	73
Honcharov H.V. ON THE ISSUE OF PRINCIPLES FOR TEACHING FORMULAIC SEQUENCES AS PART OF INSTRUCTION FOR THE DEVELOPMENT OF SECOND LANGUAGE ORAL FLUENCY.....	78
Dunaievska O.V., Chaiuk T.A. КОННОТАТИВНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ВТОРИЧНЫХ ИМЕН СОБСТВЕННЫХ: ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ.....	83
Kaliberda O.O. ENCYCLOPAEDIC ELEMENTS IN ENGLISH LINGUISTIC DICTIONARIES MEGASTRUCTURE.....	88
Kobzieva O.O. SPECIFICITIES OF MODERN ELECTORAL DISCOURSE ORGANIZATION.....	93
Moskvychova O.A. THE ASPECTS OF METHODOLOGY OF THE MODELING OF THE FRACTAL POETICAL MODEL OF THE WORLD.....	98
Orobinska R.V. FUNCTIONS OF SPECIAL INTERROGATIVE SENTENCES IN CHARACTERS DIALOGUE OF MODERN GERMAN FILMS.....	106
Peredon N.O. NONVERBAL MEANS IMPLEMENTING STRATEGIC AIMS OF THE INTERLOCUTOR WHO IS THE OBJECT OF RECONCILIATION.....	110
Plis V.P. THE TYPOLOGY OF CONCEPTS IN MODERN COGNITIVE LINGUISTICS.....	115

Popovych E.S., Tsapenko L.E., Mykeshova H.P., Moyseva E.A. A VERB IN THE SENTENCES WITH IMPERATIVE MOOD AS ONE OF THE PROBLEMATIC “ABSOLUTE” CONSTRUCTIONS OF THE ENGLISH GRAMMAR.....	120
Prudnikova A.O. GENDER IN PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE GENERAL NAMES.....	125
Riabova K.O. “FUNCTIONS OF HASHTAG AS A MICROTTEXT (BASED ON SOCIAL NETWORK TWITTER)”.....	129
Smahlii V.M. THE LANGUAGE/SPEECH UNIT SECTOR FROM THE WORD TO THE MAXIMA IN THE VERBALIZED CONCEPT WORD/LANGUAGE/SPEECH.....	132
Shchyhlo L.V., Zolotova S.H., Morozova I.A. EXOGENOUS DERIVATION AS AN EXPONENT OF THE ANISOTROPY OF THE GERMAN WORD-FORMATION MACROSYSTEM: EVOLUTIONARY SYNERGETIC MEASUREMENT.....	139
Yurko N.A., Styfanyshyn I.M., Protsenko U.M., Romanchuk O.V. THE CHARACTERISTICS OF WORD FORMATION IN ENGLISH TRACK-AND-FIELD TERMINOLOGY.....	146

SECTION 4

ROMANIC LANGUAGES

Buts Zh.V. LANGUAGE INFLUENCE AS MANIPULATIVE TECHNOLOGY OF ARTISTIC NARRATIVE SPACE.....	150
Hrodzka E.B. UNDERSTANDING OF THE CONTEXT OF THE SPANISH CULTURAL PICTURE OF THE WORLD WHEN LEARNING THE SPANISH LANGUAGE.....	155

SECTION 5

INDO-IRANIAN LANGUAGES

Dzhura M.Z., Hunia L.M. THE UNDERLINEAR TRANSLATION OF THE INTRODUCTION TO THE COLLECTION OF OLD INDIAN TALES “PANCATANTRA” WITH A SHORT ANALYTIC COMMENTARY.....	158
Sharapova O.V. COMPARATIVE ANALYSIS OF PLACE NAMES WORD FORMATION METHODS IN ENGLISH AND PERSIAN.....	165

SECTION 6

TURKIC LANGUAGES

Pilyk V.V. SEARCH OF LEXIC EQUIVALENCE IN THE TRANSLATION OF TURKISH NEWS REPORTS TO UKRAINIAN LANGUAGE.....	171
---	-----

SECTION 7

CLASSICAL LANGUAGES. SOME INDO-EUROPEAN LANGUAGES

Savchuk H.O. MORPHOLOGICAL AND SYNTACTICAL STRUCTURE OF LATIN CLINICAL DIAGNOSIS.....	177
--	-----

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 809.8+929.97

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОНІМІВ У ЗБІРЦІ Є. МАЛАНЮКА «ВЛАДА»

FEATURES OF THE FUNCTIONING OF THE ONIMS IN THE COLLECTION OF E. MALANYUK "POWER"

Мельник Г.І.,
orcid.org/0000-0002-2692-5998
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Стаття присвячена аналізу онімії у збірці Євгена Маланюка «Влада». Оніми найкраще виявляють свою багатофункціональну сутність саме в поезії, де вони, насамперед, завдяки літературному роду, специфіці мають, по суті, необмежені можливості щодо конотування, змістового та експресивного наповнення.

Ключові слова: онімія, топонім, літературна ономастика, ономастичний простір, ідіостиль, Євген Маланюк, «Влада».

Статья посвящена анализу онимии в собрании сочинений Евгения Маланюка «Власть». Онимы лучше проявляют свою многофункциональную сущность именно в поэзии, где они, прежде всего, благодаря литературному роду, специфике имеют, по сути, неограниченные возможности для коннотаций, содержательного и экспрессивного наполнения.

Ключевые слова: онимия, топоним, литературная ономастика, ономастичное пространство, идиостиль, Евгений Маланюк, «Власть».

The article deals with the analysis of onyms in the collection of poems of E. Malanyuk "Power". Onyms best display their multi-functional essence just in poetry where they, due to literature type, specificity, have unlimited possibilities as for connotation, content and expressive fulfillment.

Key words: proper names, toponym, literary onomastics, onomastic space, individual style, Eugene Malanyuk, "Power".

Постановка проблеми. Євген Маланюк – один із найвидатніших поетів України, якого можна поставити поряд із Ліною Костенко. Вагомість пізнання мови Є. Маланюка велика, тим паче, що він був тривалий час заборонений і лише зараз входить у свідомість народу. Ще зовсім недавно, за радянських часів, його ім'я для одних (більшості) було закритим, а для інших (тих, кому воно було відомим) – одіозним. І тільки справжні шанувальники поетичного слова могли поцінувати творчість майстра, зрозуміти, що то є поступ, то є злет у літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність статті якраз і полягає в тому, що, по-перше, в плані використання онімів як образних знаків, як елементів художнього мовлення в такого майстра поетичного слова, як Євген Маланюк, можна багато навчитися, а по-друге, сама тема «Євген Маланюк і ономастика» поки

що майже не вивчена, не досліджена. А вона того потребує, бо оніми є одним із найгостріших видів його словесної зброї. За дослідженням, що провів Ю.О. Карпенко у статті «Антична міфологія як поетична зброя», у Є. Маланюка античних міфонімів утричі більше, ніж у В. Стуса, В. Симоненка й О. Ольжича разом узятих. Продуманість у підборі, філігранна обробка під час використання власних назв насичують їх у творах Є. Маланюка значною поетичною інформацією та багатоманітними художніми функціями. Розкриття цієї інформації та функцій становить значний інтерес як для розбудови теорії літературної ономастики, так і для глибшого пізнання творчості Євгена Маланюка.

Постановка завдання. Мета статті – виявити онімічне поле поетичної збірки «Влада» Євгена Маланюка і встановити його закономірності. Для досягнення цієї мети потрібно вирішити такі

завдання: виявити всі оніми, ужиті в досліджуваній збірці Євгена Маланюка; з'ясувати енциклопедичне смислове наповнення власних назв, встановити ті їх семантичні варіації, що з'являються в конкретних ужитках і зумовлені контекстом твору; визначити експресивність і по можливості ступінь і характер експресивності власних назв у поетичних текстах Євгена Маланюка; висвітлити стилістичне й функційне навантаження ужитих поетом онімів, розглядаючи кожен ужиток власної назви зокрема і зіставляючи вживання того ж оніма в різних творах; визначити, як і якою мірою власні назви в художніх творах Євгена Маланюка працюють на ці твори, беруть участь у побудові художнього цілого; простежити семантичну й функційну динаміку топонімів у творах Євгена Маланюка.

Об'єктом дослідження є буття онімів у художньому творі, предметом – особливості використання власних назв у поетичних творах Євгена Маланюка (на матеріалі збірки «Влада»).

Головним методом дослідження став контекстуальний аналіз. Обравши генеральним робочим прийомом вивчення поетичної онімії Євгена Маланюка у тексті, а не вилучення її з тексту, намагаємося послідовно описувати оніми у складі тих творів, у яких вони вжиті. Відповідно, знайшов своє застосування традиційний для лінгвістичних робіт такого роду описовий метод. Досить широко використовується також метод внутрішнього зіставлення у межах творчості Євгена Маланюка та кількісний метод.

Теоретичне й практичне значення статті визначається тим, що вноситься новий матеріал у розпорядження ономастики, виявляються особливості онімікону Євгена Маланюка. Розроблена методика невідривного від контексту, цільного аналізу поетичної онімії є придатною для застосування під час ономастичного вивчення будь-яких поетичних творів. Розкриття функційного навантаження і механізмів дії власних назв у поезії сприятиме уточненню та поглибленню теоретичних засад літературної ономастики. Практична цінність полягає у тому, що стаття може бути корисною під час дослідження творів Євгена Маланюка, бо оніми часто виражають те, що іншим способом не виражено, може допомогти зрозуміти думки поета.

Виклад основного матеріалу. У 1949 р. Євген Маланюк відплив у свою другу еміграцію – з Європи в Америку. Іноді її називають третьою, рахуючи другою еміграцією його швидкий виїзд у 1945 р. з Чехії до Німеччини на чотири роки таборового життя. Цей від'їзд зумовлювався

передусім тим, що за списками СМЕРШ його мали знайти і знищити [6, с. 21–22]. Але переїзди по Європі поет відбував не раз – Подебради (Чехія), Варшава тощо. А тут він змінив материк, оточення, спосіб життя. 1949–1968 рр. стали новим, досить плідним періодом його життя, коли тільки в галузі поезії (а були ж і важливі аналітичні, публіцистичні роботи) вийшло за життя поета п'ять збірок і шоста – «Перстень і посох» – у 1972 р. у Мюнхені.

Можна подумати, що у Маланюка накопичилося чимало віршів, бо від попередньої збірки «Перстень Полікрата» минуло 12 років. Але зазначимо, що поет майже під кожним віршем вказував дату його написання, принаймні рік. І в першій збірці «Влада», що видана після оселення в США і вміщує 44 твори (вірші, невеличкі цикли віршів й одна поема), найбільше створено в 30-х (24) і 20-х рр. (11). Від 40-х рр. – тільки 9 віршів, причому 5 написано в 1940 р. і 3 – в 1941 р. Поема «Побачення» датується VIII.1939 – VIII.1941 рр. У поемі зображено уявну, містичну зустріч із покійним уже (помер у 1919 р.) Василем Тютюнником, командувачем армії, безпосереднім начальником Євгена Маланюка в роки війни за волю України. Знаменно, що наймення **Тютюнник** у поемі жодного разу не названо. Позначається він тільки непрямо: **начальник**, а далі – виключно займенником третьої особи однини: **він**. Поему, до речі, присвячено «Пам'яті Дарії Віконської», яка померла в 1945 р. [2, т. 1, с. 280], через 4 роки після її завершення, і до змісту твору стосунку не має.

Найчастіший онім збірки – **Європа** (4 рази), далі йде **Рим** і **Марія** (по 3 рази). **Еллада** з'являється тільки раз, а Америки взагалі ще немає. І нічого американського: тільки раз згадується **Ніагара** та й то, коли йдеться про *«регуляцію Лаби»* [8, с. 360], тобто Ельби.

Важливим є те, що поет однозначно обирає для України шлях у Європу, а не Азію, але сумнівається в можливості його реалізації. Тим паче, що й сама Європа зараз не в кращому стані – розхристана і дезорганізована: *«А понад збунтованим розтопом / Безформної речовини / Фосфоричним привидам Європа / Протинає дим височини»* [8, с. 353]; *«Ось підозрілим присмерком Європи / Обволіка останні вже горби»* [8, с. 354]; *«Тільки сурми Останнього Суду по димній Європі / Просурмлять свій – від краю до краю – розлючений клич»* [8, с. 376]. Залишилася ще надія на Рим, хоч бачив поет: *«відблиск Риму тускло догасав»* [8, с. 383], але надія не згасла: *«Правнуки заздрити будуть / Тим, що обличчя*

твого бачили помсту і гнів, / Готські навали твої, фаланги нових **Олександрів**, / **Цезарів** очі палкі, **Риму** воскреслого мідь» [8, с. 377]. І зрештою прийде час перемоги: «Повстане з пеплу **Троя українська** / Й повернеться **Еней** – козак моторний – / До батьківщини будувати **Рим**» [8, с. 382]. Надії залишаються й досі, хоч тоді замість олександрів македонських і юліїв цезарів прийшли гітлери і муссоліні. Має ж колись прийти й Еней! [Порівняйте: 1, с. 21; 9, с. 3–4]. А Еллада – що Еллада? У пам'яті поета вона реально матеріалізувалася тільки як згадувана вже в ранніх збірках незнана нам «волинська **Навсікая** / На **Ікві**, в липні золотім»; «*І ось навколо квітне тиша, / Еллада, сонце і весна*» [8, с. 341].

Третій частотний онім збірки – ім'я **Марія**. Він уживається тільки в одному вірші, точніше – циклі з трьох невеликих віршів «Березіль». Під назвою вірша поет написав: «*Миколі Хвильовому*». Оксана Кухар слушно зазначила: «Твір побудовано як ремінісценцію до новели М. Хвильового «Арабески» [5, с. 39]. В «Арабесках» **Марія** згадується багаторазово, але найвпливовіша згадка, наведена шість разів, – це чотири називні речення, розташовані східцями, кожне з них в окремому рядку, як у віршах В. Маяковського:

«Ніч.

Весна.

Міст.

Марія» [10, с. 201].

Є. Маланюк теж користується подібним повторенням, але дає його лише тричі і, зрозуміло, у рядках: «*Знову март і Марія, і вечір, – / Десь далеко зітхала весна*», «*Марія. Март. За містом – мовчання*», «*Все злутувалось: ніч, Марія, март*» [8, с. 370]. З усталеного рефрену Хвильового зовсім зник **міст**, а **ніч** спочатку представлена як **вечір**. Найцікавіше ж те, що в трьох повторах Є. Маланюка (хоч це, на відміну від М. Хвильового, не зовсім повтори, бо кожен має свої особливості) замість **весни** з'являється конкретний **март**, дуже співзвучний з іменем **Марія**. І **березіль**, і **март** – знані українській мові назви нині усталеного **березня**, але саме цю назву Маланюк не любив. І тільки **март** супроводжує **Марію** у кожній її згадці поетом у цьому вірші.

Вважаємо доречним зупинитися на цьому питанні докладніше. Протягом усієї своєї творчості Євген Маланюк називав березень дво-яко – **березіль** або **март**, при цьому перша назва мала додатну, позитивну конотацію, а друга – від'ємну, негативну. У розглядуваному вірші ужиток обох назв означає, що поет до Марії ставить негативно, а до Хвильового – позитивно.

Порівняйте характерне зіставлення обох назв у вірші «Правесна», написаному в 1963 р.: «*Ти важко родишся. Не березіль, а март – / Весна передостання чи остання*» [8, с. 520]. А в тексті «...**Березіль**. Хмари мчаться отарою турів. / Яре сонце і мокрий норд-вест... / Але раптом – тортури літератури / І слово – щоденний хрест» [7, с. 213]. Назва місяця надає подальшому текстові позитивного забарвлення. Причину такого розмежування двох назв одного місяця видно хоч би з такої фрази: «Маланюк залишився з Березнем, Тичина пішов із Жовтнем» [11, с. 129]. Саме в березні 1917 р. Україна стала фактично незалежною (юридичні проблеми були розв'язані пізніше). 17 березня 1917 р. у Києві було створено Центральну Раду, на чолі якої став Михайло Грушевський [3, т. 2, с. 500].

Спробуємо з'ясувати, що ж означає ім'я **Марія** у цьому вірші Маланюка. Цю **Марію** не варто пов'язувати з **Марією**, тим паче **Антимарією** «Земної Мадонни» та інших текстів поета. Йдеться про вжиток імені в одному вірші, що справді є ремінісценцією твору М. Хвильового, точніше – реакцією на його текст. Ми не будемо заглиблюватися в те, що означає це ім'я у Хвильового. То вже зробила, як могла, О. Кухар. Додамо лише, що М. Хвильовий сам його (і його носія) умисне описав дуже нечітко. Та ще й додав: «Народився я (Сойрейль, припустім, бо для мене просвітянський реалізм – «к чорту» ... навіть у прізвищах, бо я його органічно «органонами» – не виношу)...» [10, с. 202]. У другій половині **Марія** зникає, щоб заступитися тимчасово **Пульхерією Іванівною Жохою**, а потім – уже назавжди – іменами **панна Мара** (з посиланням на Винниченка), **Бригіта** і, нарешті, **Маріям**. Останнє О. Кухар (ймовірно, М. Хвильовий теж) пов'язує з **Марією**. А в Маланюка у вірші «Березіль» **Марія** (інших імен немає) – кохана жінка, яку любить ліричний герой (а цей ліричний герой – і Маланюк, і Хвильовий) і яка поряд – в уяві, а в житті – не поряд: «*І повірив навік, що воскреснеш, / Мляво падав посмертний сніг*» [8, с. 370].

Ми констатували, що в перших п'яти збірках Євгена Маланюка, виданих у Європі, власні назви у кожній наступній збільшують свою кількість та уживаність на сторінці тексту. У «Владі» теж онімів немало, однак менше, ніж у «Персні Полікрата». У збірці «Влада» наявні 83 різні оніми, що вживаються 95 разів. У збірці – 51 сторінка. Отже, на сторінку припадає тільки 1,6 оніма у 1,9 ужитку. За розрядами вони шикуються так: антропоніми – 29 (34 вжитки), топоніми – 26 (33 вжитки), хрононіми – 11 (12 вжитків),

теоніми – 10, ідеоніми – 4, хрематоніми – 3. Серед антропонімів більше українських – 20, з них 8 у присвятах та епіграфах, а серед топонімів більше іноземних (16).

Цікаво, що в цій збірці третє місце посідають хрононіми. Цифрове позначення подій, дата сама по собі не являє хрононіма [4, с. 111–113], але Маланюк іноді підбирає такі конструкції, що є явними хрононімами, вираженими цифровим способом: «*Безверхе дев'ятнадцяте століття / Безкрилим супокєм розплилось*»; «*аджеж fin de siècle / У сутінках переступив в Двадцятье*» [8, с. 382]; «*І так прийшла Велика Косовиця: / Рік Чотирнадцятий – кінець і початок*» [8, с. 383]. Велика Косовиця – настільки своєрідне наймення Першої світової війни, що поетові довелося назвати рік, тим паче, що «*Рік Чотирнадцятий*» мав велике революційне значення і в Україні. У тексті: «*Перерубать шаблюкою Походу / І дати Дев'ятнадцятому Року / Його легенди гідний епілог*» [8, с. 386]. Поряд із хрононімом **Похід** виступає хрононім **Дев'ятнадцятий Рік**. Порівняйте на тій же сторінці: «*Рік Дев'ятнадцятий! Рік іспиту і кари*». І тут контекст робить цифру хрононімом. Але цей фрейм представлений у Маланюка не лише цифрами.

Релігійний хрононім для позначення кінця існування людства, окрім уже згаданого **Останнього Суду**, іменується ще **Страшним Судом**: «*Вирина довічна першина: / Зимне небо, синь Страшного Суду, / Апокаліптична тишина*» [8, с. 376]. Фактично функції хрононімів виконують і два вжиті поряд уславлені антропонім і топонім: «*Хто все зітхав – заснуть, втекти, / Сховатись за Мазену й Крути*» [8, с. 374]. Хрононімічний сенс може бути виражений і прикметником: «*Як рід дає ставних та пишновусих [...] / Післяполтавських ревних діячів*» [8, с. 382]. Прикметник **післяполтавські** (діячі) чітко й конкретно визначає час, водночас іменуючи його: після Полтави, після битви під Полтавою. Ще один цікавий хрононім: «*І ревуть з-поза гір батареї далекі, / І рокованим дійством бушує Театр*» [8, с. 379]. Тут **Театр** означає війну, причому не Першу, а вже Другу світову. Дата вірша – 10 березня 1940 р.

З десятка вжитих у збірці теонімів шість стосуються християнства і чотири – язичництва. До речі, головне ім'я християнства **Бог** уживається тільки один раз: «*Все визначає вічний Бог*» [8, с. 358]. Декілька разів це ім'я заступається займенниками **Він**, **Твій**, причому без попереднього вжитку прямої назви **Бог**: «*А Він з небес простре космічні руки / І над зухвальством сіє*

засів муки, / І смертю нам життя перетина» [8, с. 360]; «*Вчини мене бичем Твоїм, / Ударом, вистрілом, набосм, / [...] / Твоїм бичем мене вчини, / Щоб басаманувати душі*» [8, с. 374]. Один раз названо й ім'я-епітет Бога: «*О, той жах нищительної честі – / Глянуть в вічні очі Судії*» [8, с. 376]. Згадується й бойовий помічник Бога архангел Михаїл за його релігійним позначенням (чи по-військовому: чином): «*На варті там – крилаті серафими / Й Архистратиг, опертий на мечі*» [8, с. 344]. Названо також переможеного ним ворога: «*І марно в безмір сфер / Крильми кігтястими ширяє Люцифер*» [8, с. 364]. Не оминув поет у цій збірці й свого улюбленого святого – **Юрія**: «*Ось: світлий Юрій над забитим гадом, / Над тим, що називалось «Петербург»*» [8, с. 357]. Різко негативно оцінюючи **Петербург**, бо на його будівництві загинуло багато українських козаків, Маланюк говорить, що заміна назви суті не змінює: «*Що Петроград і Ленінград, що кожне / Нове ім'я тому, що стало – гній? / Народжений з порожнього – порожній, / Осквернені простори – у вогні*» [8, с. 357]. Що було – те було. Але 900 днів у кільці німецького вогню отой «гад» простояв і не був переможений. Історія з цим теж не може не рахуватися.

Язичницька теонімія в збірці представлена лише античною, конкретніше – грецькою. Тут поет нагадує читачеві юну музу ліричної поезії: «*Не поспіває строфа услід легкостопій Евтерпі*» [8: 339], давню пророчицю (вважають, що їх було декілька; можливо, це реальні особи): «*тиша / Все шамкотить сибілою беззубо*» [8, с. 375], богиню живої й неживої природи та місяця, сестру Аполлона **Артеміду**, причому в цікавій формі з префіксоїдом **пів**: «*Та не стомлюсь довіку пам'ятати / Блакитний день волинської землі, / Співучу Ікву в шумі водоспаду / [...] / І Вас, пів-Артеміду, півнаяду*» [8, с. 342]. Як четвертий язичницький теонім (можливо, краще: язичницький топонім) розглядаємо назву **Елізій**, язичницький еллінський рай, де перебували праведні душі: «*Прислухайся: оцей нічний Елізій / Зітхає глибиною темних лон*» [8, с. 364]. За бажанням до групи теонімів можна було б віднести й **Одіссея** та **Навсікаю**. Але ж це персонажі Гомера, хоч обидва мають божественні корені. Так само й **Лот**, точніше – дружина Лота, теж фактично персонаж Біблії, хоч мав прямий стосунок до Бога.

Поет оцінює оніми відповідно до оцінки їх носіїв. І якщо носії оцінюються низько, то їх наймення – теж, навіть своїм звучанням. Різко негативно оцінюючи міжвоєнну духовну порожнечу, Є. Маланюк пише й таке: «*Людський штамп.*

Ім'я з маленьких літер. / Марні числа. Числа без обличчя [8, с. 352]. Ці слова записані в 1932 році. Це пояснюється позицією поета: онім нерозривно пов'язаний із носієм, як його не міняй: Петербург – Петроград – Ленінград. А тепер все знову: Петербург! Зв'язок оніма з одиничним, чітко окресленим носієм робить його дуже важливим виразником цього носія, що сприяє виразовості онімів, підносить їх роль в ідіостилі автора. Називаючи певні речі, оніми вводять їх у художній текст і самі стають виразниками художності. Порівняйте, наприклад, онім, що став порівнянням в орудному відмінку однини. Історична сутність імені значно посилює виразовість його порівняння: «*І заходить ніч. І тьма Батисм / Облягла непевний небосхил*» [8, с. 352]. Так само одним найменням-порівнянням створюється яскравий образ у поемі «Побачення». Але ім'я має зовсім інше – ніжне й меланхолійне – забарвлення. Замість кривавого завойовника тут виступає чарівний композитор: «*І паніматка в тьмяному салоні / Над клавішами згадувала Брамсом / Віденську молодість...*» [8, с. 381]. У збірці «Влада» онімія продовжує залишатися могутнім компонентом ідіостилу Євгена Маланюка.

Висновки. Онімікон збірки «Влада» яскраво засвідчує: у Євгена Маланюка немає випадкових власних імен, кожна назва, як то кажуть, на місці, виконує ту чи іншу відведену їй автором роль, а всі разом лежать міцним підмурком у його історіософській концепції і поетичній творчості.

З'ясовано, що онімна насиченість, діапазон і перспективи образних перетворень використаних автором власних назв визначаються не лише мовними вподобаннями поета, його лінгвоментальними стратегіями, але й екстралінгвальними факторами, до яких у цьому випадку уналежнюємо тривале перебування Є. Маланюка в еміграції, його складні стосунки з представниками влади колишнього СРСР, що і відбилося у використанні власних назв у творчості видатного українського письменника.

Отже, онімікон Є. Маланюка максимально яскраво відображає авторську картину світу, виявляє значеннєво-ціннісні пріоритети авторського світобачення, реалізовані через відповідний спектр онімних маркерів, що дає підстави казати про власні назви як потужний складник у структурі індивідуального стилю і Є. Маланюка зокрема, й у феномені ідіолектного комплексу взагалі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гудков Д.Б. Прецедентное имя в мире текста. Москва : Изд-во МГУ, 1999.
2. Енциклопедія українознавства. Словникова частина : в 10 т. / гол. ред. В.М. Кубійович. Перевидання в Україні. Львів : НТШ, 1993–2000. Т. 1–10.
3. Енциклопедія українознавства. Загальна частина : у 3 т. Київ : Віпол, 1994–1995. Т. 1–3.
4. Карпенко О.Ю. Структура хрононімічного фрейму. *Записки з ономастики*. Одеса : Астропринт, 2008. Вип. 11. С. 111–118.
5. Кухар О.П. «...Март і Марія, і вечір» («Березіль» Є. Маланюка як поетичний відгук на «Арабески» М. Хвильового). *Слово і час*. 2003. № 10. С. 34–40.
6. Куценко Л.В. Упорядкування, передмова та примітки. *Є. Маланюк. Невичерпальність : поезії, статті : для старшого шкільного віку*. Київ : Веселка, 2001. С. 5–24, 270–307.
7. Маланюк Є.Ф. Земна Мадонна. Вибране. Братислава, Пряшів, Лондон : Б. в., 1991. 464 с.
8. Маланюк Є.Ф. Поезії. Львів : Фенікс, 1992. 680 с.
9. Павликова С.К. Русские и английские прецедентные высказывания: сравнительный анализ : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». Москва, 2005. 24 с.
10. Хвильовий М.Г. Сині етюди: новели, оповідання, етюди. Київ : Радянський письменник, 1989. 423 с.
11. Шарварок О.Ю. Дві долі – одна трагедія (Павло Тичина – Євген Маланюк: діалог без відстані, розмова через тлумачів). *Київ*. 1993. № 11. С. 127–130.

**ФУНКЦІЇ АНТРОПОНІМІВ І ТОПОНІМІВ
У ЗБІРЦІ «ВИБРАНЕ» ЛІНИ КОСТЕНКО**

**FUNCTIONS OF ANTROPONYMS AND TOPONYMS
IN THE COLLECTION “FAVORITES” BY LINA KOSTENKO**

Мельник М.Р.,

orcid.org/0000-0002-4824-2987

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін

Південноукраїнського національного педагогічного університету

імені К.Д. Ушинського

Використання онімів різниться залежно від етапів творчості Ліни Костенко, а також від жанру і тематики твору. Власні назви стають виразниками і необхідної експресивної тональності, і художнього задуму. Вимогливий відбір онімів і введення їх у належні контексти роблять власні назви одним із найважливіших компонентів твору і дієвим художнім засобом.

Ключові слова: літературна ономастика, онімний простір, художні функції власних назв, онім, конотонім, онімичні розряди, антропоніми, топоніми.

Употребление онимов различается в зависимости от этапов творчества Лины Костенко, а также жанра и тематики произведения. Собственные имена становятся выразителями и необходимой экспрессивной тональности, и художественного замысла. Требуемый отбор онимов и включение их в надлежащие контексты делают собственные имена одним из важнейших компонентов произведения и действенным художественным средством.

Ключевые слова: литературная ономастика, ономастическое пространство, художественные функции собственных имен, оним, коннотоним, онимические разряды, антропонимы, топонимы.

The usage of onyms differs depending on the periods of Lina Kostenko's creative work, also themes should be taken into consideration. Proper names became expressive tone and artistic conception. Fastidious onym's selection and their insertion into appropriate context component of literature work and into the stylistic device.

Key words: literary onomastics, onomastic space, artistic functions of proper names, onym, connotonym, onomastic classes, antroponyms, toponyms.

Постановка проблеми. Поезія має свої істотні ономастичні особливості, і їх треба з'ясувати, оскільки власні назви є і завжди були істотним, функціонально значущим складником поетичних творів, як і творів інших родів літератури. Одною з таких особливостей, між іншим, є опертя поезії на ширше коло власних назв, яке просто неможливо звести до антропонімії. Ономастика поетичних текстів досить гостро ставить питання про методику, про способи дослідження власних назв у художній літературі. Річ у тім, що віршований текст становить відчутний спротив вилученню з нього для дослідження самих тільки онімів, вимагаючи не просто врахування контексту, а розгляду в усьому дискурсі, у межах художнього цілого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поезія Ліни Костенко, видатної сучасної української поетеси, в ономастичному плані майже не вивчалася.

Нам відома змістовна стаття В.М. Калінкіна та Ю.В. Лінницької, окремі згадки в монографії В.М. Калінкіна «Поэтика онаима». Утім, таке вивчення конче потрібне, бо оніми поетеси є одним із найгостріших видів її словесної зброї.

Глибока продуманість у підборі, філігранна обробка під час використання власних назв насичує їх у творах Ліни Костенко значною інформацією та багатоманітними художніми функціями. Розкриття цієї інформації та функцій становить значний інтерес як для розбудови теорії літературної ономастики, так і для глибшого пізнання творчості Ліни Костенко.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз антропонімів і топонімів, їх наповнення та функціонування в досліджуваній збірці Ліни Костенко, їх видозміни залежно від тематики та шляхів реалізації цієї тематики. Для досягнення цієї мети потрібно вирішити такі завдання: виявити всі антропоніми і топоніми, ужиті в збірці «Вибране»; встановити співвідношення цих ономічних розрядів у творах поетеси та динаміку цього співвідношення; з'ясувати енциклопедичне смислове навантаження виявлених власних назв, встановити ті їх семантичні варіації, що з'являються в цьому вжиткові і зумовлені контекстом твору; визначити ту чи ту експресивність (зокрема, нульову) і по можливості ступінь і характер експресивності власних назв у поетичних текстах

Ліни Костенко; висвітлити стилістичне, функціональне навантаження ужитих поетесою антропонімів і топонімів, розглядаючи кожен ужиток власної назви зокрема і зіставляючи ужитки того ж оніма в різних творах і ужитки різних онімів у одному творі; визначити, як і якою мірою досліджувані назви в художніх творах Ліни Костенко працюють на ці твори, беруть участь у побудові художнього цілого. Матеріалом статті стали поетичні твори збірки «Вибране» Ліни Костенко.

Виклад основного матеріалу. Книжка включає твори з попередніх збірок поетеси – з одних менше, з інших – більше. Але тут чимало й тих віршів, які раніше не публікувалися. Це й поезії із знижених збірок «Зоряний інтеграл» (1963 р.) та «Княжа гора» (1972 р.), і нові вірші. Усі твори, що публікуються в збірці уперше, позначені в «Змісті» зірочкою, астериском. Ось вірші з такою позначкою і є об'єктом нашого ономастичного аналізу. Таких віршів у збірці 146. З них власне оніми вжито в 75 віршах (51,4%). Для точнішого окреслення онімізованості віршів збірки слід узяти до уваги, що цикл «Інкрустації» [3, с. 534–551] складається з 61 невеличкого тексту обсягом від двох до десяти рядків. Зрозуміло, тут оніми трапляються рідше – тільки у 25 творах (41%). Для решти 85 віршів ступінь онімічності становить 58,8% (50 віршів). Це – типовий для останніх збірок обсяг.

Типовою є й онімічна насиченість віршів збірки. Вони мають 169 різних онімів, які вжито 274 рази. Тобто на один вірш із власними назвами припадає 3,7 оніма (для «Інкрустацій» ця цифра становить тільки 1,6, а для інших віршів – 4,7). Перед ведуть у збірці усе ж такі антропоніми – їх тут 59 (34,9%) у 82 (29,8%) ужитках. Топоніми ж знову опиняються на другому місці – 41 (24,3%) з 63 (22,9%) ужитками. Як бачимо, відрив їх від антропонімів, особливо в ужитках, невеликий, а сама наявність цього відриву зумовлена, можливо, тим, що тут серед нових віршів чимало взято із заборонених раніше збірок, що написані до появи «Саду нетанучих скульптур».

Чи не найхарактернішим для ономастичного простору збірки є відчутний стрибок частотності теонімів, які за кількістю майже зрівнялися з топонімами (40 назв, тобто 23,7%), а за вживаністю взагалі вийшли на перше місце: 95 ужитків (35,3%). В «Інкрустаціях» теоніми посідають чільне місце і за кількістю – їх там 10 (31,2%), тоді як антропонімів – 8, топонімів – 6. Наявні в збірці і всі інші розряди власних назв, але в невеликих кількостях – від 7 (астроніми, ерг оніми й іде оніми) до 1 оніма.

Помітно змінився також етнотериторіальний розподіл антропонімів і топонімів. Глобальність поетичного мислення Л. Костенко знову виводить на передній план всевітню онімію. Зростання українських назв припиняється – їх кількості спадають до рівня збірки «Над берегами вічної ріки»: антропоніми – 17,3%, топоніми – 22,0%. А для далекого зарубіжжя відповідні цифри істотно зростають, теж досягаючи показників названої збірки: антропоніми – 60,3%, топоніми – 58,5%. Особливо відчутний цей процес у циклі «Інкрустації», де топоніми далекого зарубіжжя становлять усі 100% топонімічного простору, а антропоніми – 75% антропонімічного простору. Жанр коротких сентенцій-афоризмів, що становлять цей цикл, вимагає онімів-загальників, онімів-символів, порівняйте: «*Душа, зруйнована, як Троя*» [3, с. 542]; «*Але ж навіщо мислити однак, / та це в країні, більшій за Монако*» [3, с. 534], де «*країна, більша за Монако*» – перифраз України; «*Нове століття, ба, тисячоліття! / Тривожний історичний Рубікон*» [3, с. 551]. Символіка географічної назви особливо помітна у випадку: «*Ріка. Палатка. Озеро. Курінь. / Аборигени Острова Надії. / Босоніж дітки бігають малі*» [3, с. 545]. Реальний острів Надії за Північним Полярним колом у Баренцовому морі непридатний для бігання босоніж, але ж ідеться про назву-символ (надія!), а не сувору географічну реалію!

Проте найуживаніший топонім у розглянутих віршах збірки – Україна [порівняйте: 1, с. 33–43]. Він з'являється, окрім згаданого перифраза, в 9 різних віршах. То – найдорожче, то ключове слово, як і в Шевченка [5, с. 25], усієї поезії Ліни Костенко: «*І щось в мені таке болить, / що це і є, напевно, Україна*» [3, с. 209]. Мовиться про гірку історичну долю: «*Чого-чого, а вороння над Україною / завжди було досить*» [3, с. 154]. Ось і Сізіф, із своїм одвічним тягарем, міркує: «*Вже краще йти до Бога пасти вівці, / ніж на Вкраїні камінь цей тягти*» [3, с. 180]. Але то – рідне: «*Ходім, я напою тебе Дніпром. / Я нагодую очі твої степом. / Могили України покажу*» [3, с. 195].

Ім'я **Україна** звучить у віршах, як камертон, яким вивіряються інші імена, зважуються найістотніші думки. Єкатерина (знову саме так – **Єкатерина**, а не **Катерина**) і Потьомкін перевірки не витримують: «*Хочете, пожалста, пів-України / подарую вам на забудь*» [3, с. 381]. Тут і форму **Україна** вжито, яку часто використовували російські автори: вона в тому ж ключі, що й суміжне **пожалста**. А ось протилежне, молитовне сприйняття – у безсмертної

Лесі: «Шматок землі, ти зветися **Україною**. / Ти був до нас. Ти будеш після нас» / – «Коли ти навіть звався – **Малоросія**, / твоя поетеса була **Українкою**» [3, с. 162]. І українка Ліна Костенко з боєм констатує: «*Все називається **Україною** – / універмаг, ресторан, фабрика. / Хліб український, / телебачення теж українське*» – «*І тільки мова чужа у власному домі*» [3, с. 156]; «*змирає мати поезії мого народу*» [3, с. 155]. Про те ж, про трагедію мови говориться й так: «*Трагічна мово! / Вже тобі труну / не тільки вороги, а й діти власні тешуть*» [3, с. 161].

Але – «Ти будеш після нас». Це надихає, і заради цього поетеса продовжує свою Сізіфову працю: «*Йдемо угору, і нема доріг. / І тінь Сізіфа, тінь моєї долі...*» [3, с. 180]. До речі, **Сізіф** у віршах збірки серед усіх античних теонімів згадується найчастіше – 8 разів. І камертон України – як він бринить в усій великій українській поезії [6, с. 217] – бринить і над ним, Сізіфом, і над усією ономастичною глобальністю Ліни Костенко, так яскраво вираженою у віршах збірки.

А глобальність ця – багатопланова й вишукана. Багатоплановість має, зокрема, й суто формальний вимір: антропоніми й топоніми у нових віршах збірки охоплюють 8 країн – Україну, Росію, Францію, Італію, Іспанію, США, Давній Рим, біблійну Іудею; тільки антропоніми – теж 8: Грецію, Англію, Польщу, Чехію, Австрію, Чилі, Бельгію, Норвегію; тільки топоніми – 7: Давню Месопотамію, Трою, Румунію, Казахстан, ПАР, Люксембург, Монако. Зацікавлення поетеси сягають широкого світу. А виразники вишуканості – в тім, що із 45 названих у віршах історичних осіб 33 – то митці та вчені, то творці. І з них 17 – поети і письменники. Долучимо сюди ще 7 згаданих поетесою персонажів книжок і легенд, порівняйте: «*Не стукне в браму лицар **Ланселот**. / Козак **Мамай** прибути погордує*» [3, с. 550]; «*Ближчий мені старий **Гайявата**, / ніж всі досягнення кібернетики*» [3, с. 181]; «*Вперше казку про **Попелюшку** / я почула на попелищі*» [3, с. 540]. Ось і одержуємо коло високих і чистих людей, до яких скеровані високі і чисті чуття Ліни Костенко.

Решта – то переважно політики, можновладці. І контексти у них зовсім інші, і експресії зовсім не ті: «*Хрущов – ура! І не Хрущов – ура!*» [3, с. 166]; «*Оце щоб ваші методи побачив, – від задрозів би дуснув **Бенкендорф***» [3, с. 169]; «*Коли із Риму від'їжджав **Калігула**, / він замість себе залишав коня*» [3, с. 362].

Пізніше, визначаючи гуманітарну ауру нації, Ліна Костенко добре обґрунтувала зазначені ономастичні акценти: «Або німці. Нація філо-

софів і композиторів, хіба не так? Хто дав світові Бетховена, Гете, Шіллера, Гегеля, Канта, Ніцше? І хоч Бухенвальд недалеко від дуба Гете [...] – все одно, не Гітлер визначає образ нації з його Геббельсом, що хапався за пістолет при слові **культура**, і не Ельза Кох, а доктор Фауст і Лорелай над Рейном» [4, с. 10–11]. І далі: «Чи ж треба казати, що Англія – це Шекспір, Байрон, Шеллі? Що Франція – це Вольтер, Бальзак, Руссо, Аполлінер? Що Італія – це нація Данте і Петрарки, Рафаеля і Мікеланджело. Бо не квадратне ж підборіддя дуче визначає її обличчя, а її художники і поети» [4, с. 11–12].

А ті високі і чисті художники і поети, оповиті такою любов'ю й таким пієтетом! Втім, було нечуване, криваве горе: «*Передсмертно лаявся **Косинка**. Збожеволів у тюрмі **Куліш**. / **Курбас** ліг у ту промерзлу землю!*» [3, с. 164]. Та й Шевченко – що було б із ним у часи розстріляного Відродження? «*Що писав би **Шевченко** / в тридцять третьому, в тридцять сьомому роках? / Певно, побувавши в Косаралі, / побував би ще й на Соловках*» [3, с. 163]. У таких ситуаціях – не до художніх тропів. Досить просто правди, так довго приховуваної. І імена тут – знаки втрат: вони засвідчують масштаби втрат. Маємо той межовий випадок, коли найвищим поетичним образом стає відсутність будь-якої образності.

У зображенні інших подій, віддалених у просторі та часі, костенківська образність повертається в літературну онімію. Ось фонетична гра: «*Десь був **Дега**. / **Де? Га?***» [3, с. 229]. А ось гра семантична, адресована тому ж Едгарові Дега: «*Немає **Моцарта** – ніхто не **Сальєрі***» [3, с. 230]. Імена митців, поетів стають мірою, еталоном, способом визначення суті: «*3 часів прапрадіда **Гомера***» [3, с. 147] – то значить з давніх-давен; «*Хай нам флюяри гудуть очеретові, / хай нам **Уйтмен** махає беретом...*» [3, с. 181] – Уолт Уйтмен з його «Листям трави» символізує тут поетичне сприйняття природи; «*Помер **Неруда**. Скрізь горить Трансвааль. / Що не народ – одне й те саме горе*» [3, с. 206] – то про Чилі, де після кривавого перевороту помер уславлений поет Пабло Неруда. Його смерть, не пов'язана з переворотом, визначає (і засуджує!) сутність цієї події.

І тому скрізь горить Трансвааль, і в Чилі теж, хоч реальний **Трансвааль**, нині провінція ПАР, горів у 1899–1902 рр., коли дві бурські республіки, Трансвааль та Оранжеву, завоювали англійці. Пісня із словами «Трансвааль, Трансвааль, земля моя, / Гориш ти у вогні» була популярною в першій половині ХХ ст. Зазначимо, що Ліна Костенко, вживши нормативне написання з двома

а **Трансвааль** (відповідно до правопису бурської мови африканс), у вимові розглядає це написання як один звук – імовірно, під впливом згаданої пісні, фактично процитованої поетесою. Ситуація з двоскладовою вимовою написання **Еєсті** тут не повторилась.

Взагалі топоніми в цій збірці є не менш активними і дійовими складниками поетичної мови, ніж антропоніми. Вони ту мову оживлюють, урізноманітнюють. Говориться: «*Живеться, як на Етні*» [3, с. 165], і це звучить значно яскравіше, ніж фразеологізоване «як на вулкані». Говориться: «*Ти половець, ти правнук печеніга, / з чужої муки і з чужої Мекки*» [3, с. 272], і це дає змогу небуденно, та ще й з чарівною звукогрою, виразити думку про неприйняття святині. Говориться: «*На штурм Бастілій – просто. На Сенатську. / А от тебе – я не знаю як*» [3, с. 300], і це топонімічним шляхом увиразнює ідею, що рішучий суспільний чин дається легше, ніж інтимний порух душі. Адже той суспільний чин метонімічно позначений двома топонімами – **Бастілія** (з множиною-узагальненням) та **Сенатська** (площа). Назва фортеці-тюрми, зруйнування якої в 1789 р. розпочалася Велика французька революція, і назва площі в Петербурзі, де в 1825 р. стався найвищий злет повстання декабристів, краще за розлогі описи інформують, про що мова.

У збірці «Над берегами вічної ріки» Ліна Костенко про українське весілля написала: «*Вітрів свавілля, музика – Севілья!*» [2, с. 147]. А у «Вибраному» про румунських парубків: «*темперамент – Каліфорнія!*» [3, с. 372]. У першому випадку звучить і карнавальність співучого іспанського півдня, і мелодії Росії («Севільський циркульник»), у другому – вирає гаряча ковбойська кров і молодеча сила. І все це сказане одною назвою. Лише добре підбіраною і вдало вжитою.

Щось подібне можна сказати, мабуть, про кожен використаний поетесою онім. Як кажуть фахівці, топоніми позбавлені експресивності. Але майстерний поетичний їх ужиток виявляє потужну експресивну насагу, до того ж – дуже різного скерування. Ось як гостро топоніми вимальовують картину боротьби з українською мовою та її шанувальниками: «*Твій дух не став приниженим і плюским, / хоч слала доля чорні килими – / то од Вілюйська до Холуйська, то з Києва до Колими*» [3, с. 161–162]. **Вілюйськ** у Якутії – традиційне місце старого, ще царського заслання, а **Холуйськ** – новотвір поетеси від **холуй** «лакиза». Поселення такого немає, є **Хбулуй**, відомий своїми народними промислами, але то зовсім інше, і наголос не той. Вираз «од

Вілюйська до Холуйська» окреслює шлях зради – із заслання у підлабузники, у холуї. А «з Києва до Колими» – то вже ХХ століття, то вже батько всіх народів гнав що було український на льодову каторгу.

І зовсім іншою експресією оповитий топонім, винесений у назву вірша – «Хутір Вишневий» (з присвятою **В.Ц.**). Любов – і сум, глибокий сум: «*Вишневий Хутір... Ні душі. / А де ж ті вишні, де ті вишні?*» – «*Лише у пам'яті твоїй / Той хутір все ще Вишневий*» [3, с. 188]. І фінал: «*Мертвий хутір стереже / могилу матері твоєї...*» [3, с. 189]. Відновлення етимологічного сенсу і констатація реальної відсутності того сенсу («*А де ж ті вишні, де ті вишні?*») надає особливого трагедійного звучання найзвичайнішому українському ойконімові.

І навіть там, де топоніми й антропоніми в текстах Ліни Костенко нібито вживаються просто у своїх прямих значеннях, вони все одно означають набагато більше, ніж у підручнику чи енциклопедії. З'являється експресія слова, магія слова, яка, зрештою, ліпше відчувається, ніж піддається інтерпретації: «*Хлопчик прийшов із Шарлевілья. / О Парижу, це милий Рембо*» [3, 228]. Або у «Гілочці печалі на могилу Пастернака», де мовить сам Борис Пастернак: «*У мене гарне товариство – / Шекспір, і Лермонтов, і Блок*» – «*Давно повісилась Марина / Але мені вона жива*» (це про Марину Цветаєву) – «*Приходить зрідка Володимир. / А що, посидимо удвох. Що, громовержцю? Що, Юнітере? / Насперечалися ущерть. / Тепер у нас вже є арбітри – / Моє життя і твоя смерть*» [3, с. 224]. Володимир Маяковський, образів якого дуже пасує визначення «громовержець Юпітер», був у складних стосунках із Пастернаком, своїм колишнім співником по футуризму. Пастернак дуже шанував раннього Маяковського і не дуже – пізнього. І формулювання, запропоновані Ліною Костенко, гадаємо, з'ясовують стосунки двох великих поетів глибше, ніж спеціальні наукові розвідки.

Зазначимо ще один ономастичний момент того ж прекрасного вірша. Не картина художника зіставляється з природою, а навпаки – природа з картиною: «*А тиша! – Нестеров, Саврасов*» [3, с. 244]. Порівняйте ще в іншому вірші: «*Самі на себе дивляться ліси, / Розгублені од власної краси. / Немов пройшов незримий Левітан – / То там торкнувся пензником, то там*» [3, с. 322]. І живопис, і література творять дійсність, творять красу дійсності, рівновелику дійсності реальній. Тому поетеса, між іншим, так охоче вводить у свої вірші персонажів із випробуваних часом

літературних творів: «*Лиш блискавки напишуть від руки, / Як ти загинув, Дон Кіхоте, вдосвіта, / Шукаючи гру кучі вітряки*» [3, с. 177]. Широким використанням найменш відомих персонажів творів інших авторів поетеса продовжує шевченківські традиції [6, с. 33].

Власні назви відрізняються від загальних, серед іншого, тим, що їх семантична глибина є необмеженою. Адже загальні назви як виразники понять мають семантичне «дно», визначене набором ознак, що формують це поняття. А власні назви понять, принаймні у загальноприйнятому значенні цього терміна, не виражають. Називаючи одиничний денотат, вони включають безліч його ознак, чим і зумовлюється їх семантична необмеженість.

Ось цю семантичну глибину власних назв уловлює і майстерно виражає у своїх творах Ліна Костенко. Значна семантична потужність онімів залишається потенційною, поки вона не актуалізується в тексті і, відповідно, у сприйнятті читача. Звісно, що цій актуалізації мусить передувати письменницьке осмислення, встановлення семантичної глибини онімів. Таке осмислення проявляє себе практично в усіх поетичних творах

Ліни Костенко. Власні назви у творах поетеси, як бездонні живлючі криниці, несуть у собі велику інформацію і відіграють вагомий роль у створенні цілого художнього тексту.

Цей ефект досягається як самим добром ужитих у творі онімів, так і побудовою відповідних контекстів, тобто семантичне розкриття власних назв здійснюється адгерентно – за допомогою влучного, виваженого (і при цьому лаконічного) словесного оточення. У жодному випадку вжитку власної назви Ліна Костенко не обмежується тільки її енциклопедичною інформацією, хоч, з іншого боку, ця енциклопедична інформація завжди (більшою чи меншою мірою) присутня у вжитих поетесою онімах.

Висновки. Отже, можемо висновувати, що власним назвам у творах Ліни Костенко органічно притаманна поліфункціональність. Вони, як правило, виконують, всупереч класифікаторській логіці, мало не всі можливі функції одразу. Це, можливо, становить певну складність для дослідників, але робить онімію поетеси необхідним, насиченим і повноцінним складником її лаконічного, афористичного мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ключек Г. Тема творчості в ліричній поезії Ліни Костенко. *Історико-літературний журнал*. Одеса, 1998. № 3. С. 42–47.
2. Костенко Л. Мандрівки серця. Поезії. Київ : Радянський письменник, 1961. 111 с.
3. Костенко Л. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.
4. Костенко Л. Гуманітарна аура надії або дефект головного дзеркала. Київ : КМ Academia, 1999. 31 с.
5. Масенко Л. До питання про семантику ключових слів поезії Шевченка. *Мовознавство*. 1989. № 2. С. 25–30.
6. Сельвина Р. Об одной диалектной особенности лично-именного словообразования в языке Новгородских писцовых книг XV–XVI в. *Вестник Московского университета*. Серия 10. 1972. № 3. С. 72–76.
7. Семенець О. Ономастикон образу Батьківщини в поезії Є. Маланюка. *Українська ономастика : матеріали наук. семінару, присвяченого 90-річчю К.К. Цілуйка*. Київ, 1998. С. 149–154.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА: «ДОТИКОВІ ДІЄСЛОВА»

LEXICAL AND SEMANTIC GROUP: “TOUCH VERBS” (“DOTYK” VERBS)

Остратюк Н.М.,

orcid.org/0000-0003-4010-2952

аспірант кафедри української мови

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

У статті детально проаналізовано семантичні та функціональні особливості дієслів дотику, які виявляють неоднорідний набір диференційних семантичних ознак і створюють своєрідну функціонально-семантичну систему. Інваріантні одиниці дотикових дієслів мають окремі синонімічні варіанти, зокрема фразеологічні еквіваленти.

Ключові слова: дієслова, дотик, лексика, семантика, відчуття, словосполучення.

В статье детально проанализированы семантические и функциональные особенности глаголов прикосновения, которые обнаруживают неоднородный набор дифференциальных семантических признаков и создают своеобразную функционально семантическую систему. Инвариантные единицы касательных глаголов имеют отдельные синонимические варианты, в том числе фразеологические эквиваленты.

Ключевые слова: глаголы, прикосновение, лексика, семантика, ощущение, словосочетание.

Semantic and functional peculiarities of so called “touch” verbs are analyzed in details in the article. It is defined, such kind of verbs own different set of semantic characteristics. These verbs create a peculiar functional-semantic microsystem. Different units of so called “touch” verbs also have separate synonymous variations and phraseological equivalents.

Key words: verb, perception, touch, lexica, vocabulary, semantics, word-combination.

Постановка проблеми. У сучасній україністиці досліджуються, перш за все, семантико-граматичні та функціональні особливості дієслівної лексики (І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.О. Горпинич, С.М. Дишлева, А.П. Загнітко, Н.Л. Іваницька, І.М. Кульчицький, М.О. Лукач, Т.М. Лагута, О.І. Леута, Т.Є. Масицька, В.В. Мозгунов, Л.Б. Наконечна, О.Г. Рабулець, В.А. Широков, В.М. Русанівський, М.І. Степаненко, Н.М. Сухарина та ін.), а також описуються різноманітні лексико-семантичні групи дієслів: абсолютивні дієслова (Н.Б. Іваницька, Н.Л. Іваницька), релятивні дієслова (Т.В. Савчук), інформативно недостатні дієслова (Л.М. Коваль), дієслова мовлення (Н.Г. Ніколаєва, Г.О. Пашковська, О.Б. Сірук), дієслова конкретної фізичної дії (І.І. Овчиннікова, А.В. Шумейкіна), дієслова переміщення (А.Я. Середницька), дієслова розташування (М.В. Мирончук), дієслова руху (Н.В. Лахно), дієслова динамічної просторової локалізованості (Л.В. Сегін), дієслова багатократно-дистрибутивної і розподільної дії (Н.М. Мединська), дієслова буття (Л.І. Лонська), дієслова стану (О.І. Леута) тощо. Дослідники зосереджують увагу на семантичній організації дієслівних значень, валентних властивостях дієслів, їх конструктивній ролі в реченні та тексті.

Але залишаються не досить описаними в лексико-семантичному та функціональному аспек-

тах деякі групи дієслів, наприклад дієслова відчуття, незважаючи на те, що вони відображають одну з найважливіших властивостей психічної діяльності людини – «відбиття у свідомості біологічно зумовлених сигналів про внутрішній стан організму» [1, с. 43].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури засвідчило, що дієслова відчуття загалом не досліджено. У зарубіжній лінгвістиці є поодинокі роботи, присвячені цій проблемі. Наприклад, у порівняльному аспекті досліджувалися дієслова відчуття в російській і киргизькій мовах – Г.С. Мусурмонова, в російській і таджицькій мовах – Д.К. Усмонов, С.А. Файзієва. Деякі питання висвітлювалися в роботах, присвячених аналізу лексики сприйняття: А.Й. Гудавичюс, П.Н. Кочетков, С.А. Моисеева, О.В. Падучева.

Отже, відсутність у сучасному мовознавстві комплексних розвідок, присвячених опису семантичних і функціональних особливостей українських дотикових дієслів, визначає **актуальність і новизну статті.**

Постановка завдання. Мета статті – схарактеризувати лексико-семантичну групу дотикових дієслів.

Виклад основного матеріалу. Дотикові дієслова поєднуються в одну ЛСГ за інтегральною семою «почувати (відчувати) будь-яке відчуття за допомогою органів, розміщених у тканинах

організму»: *чути на дотик, відчувати на дотик; давити; подразнювати; мерзнути, горіти, переґритися, зіґритися; боліти.*

Відповідно до запропонованої нами класифікації всередині ЛСГ дотикових дієслів було виділено три лексико-семантичні підгрупи на підґрунті наявності в їх лексичних значеннях різних диференційних сем, які, у свою чергу, під час подальшого членування дієслівної лексики стають для кожної підгрупи інтегральними семами. Отже, було виокремлено ЛСПГ тактильні дієслова – «відчувати дотик», ЛСПГ температурні дієслова – «відчувати жар / холод», ЛСПГ дієслова відчуття болю – «відчувати біль». Схарактеризуємо кожну з цих підгруп.

Інтегральна сема «відчувати на дотик» поєднує тактильні дієслова, які позначають виникнення відчуттів від торкання (дотику) до будь-якої частини тіла, шкіри.

Базовими лексемами цієї підгрупи є не окремі дієслова, а дієслівні словосполучення: *чути на дотик, відчувати на дотик, сприймати дотиком.* У контекстах: *Соломія з тихим смутком дивилась на Остапа й чула, як по її виду котилась сльоза за сльозою* (М. Коцюбинський); *Я й досі чую рідних рук ласкавий дотик* (В. Сосюра) [3, т. 11, с. 385].

Більшість тактильних дієслів має конкретну семантику, тобто позначає відчуття, які спричиняються тиском, надавлуванням, проколенням, лоскотом: *впиватися, давити, колоти, затискати, лоскотати, муляти, різати, стискати, стискатися, тиснути, шпигати, штрикати* тощо.

Дієслова *давити, втискати, затискати, защемляти, защемлятися, натискати, приґнічувати, прищемити, стискати, стискатися, тиснути, ущемляти, щипати* мають загальне значення «відчуття від натискання, стискування, тиснення» («відчувати натискання, стискування, тиснення на частини тіла, шкіру»): *Як то здорово носити таку одежу, щоб вона нігде [ніде] тебе не давила* (Панас Мирний) [3, т. 2, с. 204]; *Каринський затис підборіддя в кулак* (Ю. Шовкопляс) [3, т. 3, с. 348].

Низка дієслів (*клякнути, дубіти, задубіти, одубіти, заклякати, закостеніти, уклякати* та ін.) передають значення «дуже змерзши, ставати малорухомим, утрачати чутливість»: *Холодно в хатині, Клякнемо – та й годі* (П. Грабовський) [3, т. 4, с. 194]; *Отець Єремія сидів, немов мертвий, і не ворухнувся; ноги заклякли й одубли* (Нечуй-Левицький) [3, т. 3, с. 150].

Відчуття фізичного болю від дотику до вогню або до чого-небудь гарячого передаються дієсловами *парити, пектися*. *Гарбата була дуже*

гаряча, тож парила Петруся в язик (Лесь Мартович) [3, т. 6, с. 69]; *Микола пробурчав: – Треба було б вистудити [борці], щоб прохолов, а то так налила... печись тепер* (Г. Григоренко) [3, т. 6, с. 112].

«Викликати хворобливе відчуття жару, печії, паління і т. ін.» має дієслово *пекти*: *Раз у раз його корчило, пекла згага, і він пив, силкуючись її залити* (Б. Грінченко); *Жар, що немилосердно пік його ночами, притьмарив хлопцеві очі, стягнув і почорнив щоки* (М. Стельмах) [3, т. 6, с. 111].

Дієслова *паленіти, палити, паїти* мають значення «бути гарячим, червоним через підвищення температури, хвилювання, збудження (про тіло, обличчя і та ін.)»: *Одкривали [дівчата] обличчя, коли стрічались із красунем-турком, по тому паленіли* (М. Коцюбинський) [3, т. 6, с. 24]; *[Горнов (прикладу руку їй до голови):] Ач, який жар палить!..* (М. Кропивницький) [3, т. 6, с. 27].

Ці дієслова уживаються і в безособових конструкціях, наприклад: *Орися нікуди не пішла, а стояла, боса, в одній сорочці, і не зводила очей з Огонькова, від якого так паїло жаром, що вона відчувала той пал на своєму обличчі* (Г. Тютюнник) [3, т. 6, с. 104].

Дієслова *угрівати, угріти* («робити гарячим, доводити до потіння, завдаючи важкої роботи, фізичного напруження») / *угріватися, угрітися* («робитися гарячим, вкриватися потом від важкої роботи, фізичного напруження») розрізняються семою «каузативність / некаузативність»: *Угріти коня* (Словник Грінченка) [3, т. 10, с. 380]; *Копая я та й копаю, вже аж угрівся, аж піт з лоба крапає. Коли чую, під заступом розколина* (І. Нечуй-Левицький).

Каузативне значення має фразеологічне словосполучення *кидати (кинути) в жар (холод, лють)*: *Миколу кидало то в жар, то в холод, руки тремтіли, а щоки палали* (В. Козаченко) [3, т. 4, с. 146].

Каузативні кореляти цих дієслів позначають перехід від відчуття холоду до відчуття тепла (*зіґрівати – зіґріватися, гріти – грітися, нагрівати – нагріватися, обіґрівати – обіґріватися, угрівати – угрітися* тощо). Тому важливою семою в їх семантичному значенні є сема «становлення». Наприклад, у дієсловах *зіґритися* («ставати теплим, гарячим; нагріватися»), *грітися* («зіґрівати себе, своє тіло»), *нагрітися* («ставати гарячим або теплим»), *угріватися (вгріватися), угрітися (вгрітися)* («зіґрівати себе, своє тіло, позбавлятися відчуття холоду») наявна сема «становитися теплим»: *Палажка сиділа під хатою на призьбі й грілась на весняному сонці* (І. Нечуй-Левицький) [3, т. 2, с. 171]; *До самого ранку пра-*

цювали в крижаній воді, **зігрівалися** не спиртом, а лише власною кров'ю та гарячими маршами (О. Гончар) [3, т. 3, с. 572].

Такі некаузативні результативні дієслова, як-от: **зігріватися**, **зігрітися**, **зогріватися**, **зогрітися**, **відгріватися**, **відгріватися**, **відгрітися**, **нагріватися**, **обігріватися**, **обігрітися**, **огріватися**, **огрітися**, **перегріватися**, **перегрітися**, **угріватися**, **угрітися** – мають сему «гріти, зігрівати себе, своє тіло; повертати своєму тілу втрачене тепло». У контекстах: *Промерзлі хлопці стали коло печі, щоб **зігрітися*** (І. Франко) [3, т. 3, с. 572]; *Гайка пішла швидше, щоб **нагрітися*** (Б. Грінченко) [3, т. 5, с. 57]; ***Одігрівалися** біля пічки діти* (А. Шиян) [3, т. 1, с. 587].

До цієї ж групи входять дієслова **нагріватися**, **нагрітися**, які мають сему «ставати гарячим або теплим»: *Повітря, від близького пожарища **нагрівалось**, і бійцям ставало тепліше* (О. Гончар) [3, т. 5, с. 57]; *розігріватися*, *розгріватися* – «починати відчувати тепло в тілі» («початок дії»): *Попоївши, втер [Йонька] рукавом рот, натоптав люльку... Очі посоловіли, він **розігрівся** біля вогню, і його похилило на сон* (Г. Тютюнник) [3, т. 8, с. 682]; *прогріватися*, *прогрітися* – «нагріватися якоюсь мірою», «нагріватися цілком, повністю»: *Купатися самого в річку Родим Сивоока не пускав і вирив для нього міленьку копанку, в якій вода прогрівалася до самого дна і можна було лежати хоч цілий день* (П. Загребельний) [3, т. 8, с. 161]; *погрітися*, *вигріватися*, *вигрітися* – «грітися протягом певного часу»: *Тимкові здавалося, що то плаче сирітка і просить, щоб її пустили **погрітися** і переночувати* (Г. Тютюнник) [3, т. 6, с. 724]; *З води біжить на пісок **вигріватись** [Вась], з піску в соду та знов на пісок* (Нечуй-Левицький) [3, т. 1, с. 380]; *розпарюватися*, *розпаритися* – «зігріватися до появи поту»: *Махтей Минович... вибивав мало не годину каблуками гопака, **розпарився**, випив холодного тива й схопив запалення легенів* (С. Кротевич) [3, т. 8, с. 758]. А також нерезультативні кореляти *грітися* (← *зігрітися*), *паритися* (← *розпаритися*), порівняйте: *Я грівся чаєм. – Я зігрівся чаєм*; у контекстах: *У жінок подубіли ноги, і вони **гріються**, стукаючи об землю своїми колодками* (А. Хижняк) [3, т. 2, с. 171]; *Довго я качалась в постелі, загорнувшись коцем з головою, щоб **зогрітися*** (Панас Мирний) [3, т. 3, с. 572]. Дієслово *паритися* має сему «вигріватися чим-небудь теплим»: *Ввечері... лежить [Ван] на печі вниз черевом – **париться*** (Панас Мирний) [3, т. 6, с. 69].

Каузативну групу становлять такі дієслова, як-от: **зігрівати**, **зігріти**, **зогрівати**, **зогріти**, **вигрівати**, **вигріти**, **відгрівати**, **відгріти**, **відгрі-**

вати, **відгріти**, **догрівати**, **догріти**, **нагрівати**, **нагріти**, **обігрівати**, **обігріти**, **огрівати**, **огріти**, **перегрівати**, **розігрівати**, **розігріти**, **розгрівати**, **розпарити**, **розпарювати**, **угрівати** **угріти** (результативні); **гріти**, **парити** (нерезультативні). Ці дієслова розрізняються семами «інтенсивність», «початок дії», «повнота обсягу дії», «час дії». У контекстах: *Жінки почали лаштуватися на ночівлю... По трос, по четверо юртувалися до купи, **зігрівали** одна одну диханням* (А. Хижняк) [3, т. 3, с. 572]; *В облій **вигрівав** проти огню спину, а мені огонь бив у щоку* (С. Васильченко) [3, т. 1, с. 380]; *Данько, притулившись до теплої комина і **відгріваючи** заклали руки, стежив, як радісно шапарює [господарює] по хаті Вутанька* (О. Гончар) [3, т. 1, с. 586]; *Тепер вони тільки трохи набік поодвертали голови, сонце **догрівало** найбільше у спину* (Панас Мирний) [3, т. 2, с. 342].

Каузативні та некаузативні дієслова перебувають у конверсійних відношеннях: *Я зігрівся біля багаття. – Багаття зігріло мене; Пізнім вечором я сидів біля печі і **розігрівав** заморожене тіло* (М. Ірчан) [3, т. 8, с. 682]. – *Піч **розігрівала** моє заморожене тіло*.

Дієслово *теплішати* указує на становлення тепла (сема «ставати теплішим»): *Земля, м'яка, як губка, **теплішала** під ними, нагріваючись від їхніх тіл* (О. Гончар) [3, т. 10, с. 79], а також у безособовому вживанні – на настання теплої погоди (сема «ставати теплішим»): *Коли вже воно **буде** **теплішати**? Уже ось благовіщення сьогодні!* (А. Тесленко); ***Починало** **теплішати*** (І. Ле) [3, т. 10, с. 79]. Сема «становлення тепла» проявляється і в переносному значенні цього дієслова: *Не раз... твій **голос** **теплішає** на згадках про далекі вже роки дитинства* (М. Коцюбинський) [3, т. 10, с. 79].

Дієслово *студити* має дві протилежні за напрямом дії ЛСВ: «зігрівати» – «охолоджувати». Порівняйте: «дути на руки для їх зігрівання»: *Кожне у руки **студе**, бо хоче їх нагріти* (Українські народні прислів'я та приказки); «дмухаючи на гарячу страву, робити її холоднішою»: *Отець Артемій... налив зі стакану в мисочку чаю і почав похапцем **студити*** (І. Нечуй-Левицький) [3, т. 9, с. 800].

Дієслова із загальним значенням «перестати відчувати холод під впливом тепла» вживаються в переносному значенні, наприклад, *відгрівати* (*відгрівати*, *відгріти*) – «ласкою, любов'ю і т. ін. заспокоювати, утішати»: *Я тебе люблю й твою жінку люблю... Ви мене привітали, як рідні... **мою** **душу** **одігріли**...* (Панас Мирний) [3, т. 1, с. 586]; *зігрівати* (*зогрівати*, *зігріти*,

зогріти) – «морально підтримувати кого-небудь, втішати, підбадьорювати»: *Збери всі сили, рідна мати, – Солдата ласкою зігрій* (М. Нагнибіда) [3, т. 3, с. 572]; «оживляти гарячим, радісним почуттям, світлою думкою і т. ін., примушувати звучати щиро, безпосередньо»: *Читачу! Вглибися у те, Чим я своєю пісню зогрів, І може, почувеш ти щось, Що більше од згуків і слів* (М. Рильський) [3, т. 3, с. 572]; *гріти* – «приносити радість, задоволення, натхнення»: *Мені якось легше стає на душі коло добрих і прихильних людей, неначе їх слово мене гріє* (І. Нечуй-Левицький) [3, т. 2, с. 170].

Наведемо приклади образного вживання дієслів цієї підгрупи: *Змогли б ми гарячим коханням, Зуміли б ми серцем і світ весь нагріти* (М. Коцюбинський) [3, т. 5, с. 57]; *Зайнялася Смілянщина, / Хмара червоніє. / А найперша Медведівка / Небо нагріває* (Т. Шевченко) [3, т. 5, с. 57]; *Є в світі надія, що всіх огріває* (П. Тичина); *Огріла [Оксана] очима, осяяла, побігла, шумлячи спідницею* (С. Васильченко) [3, т. 5, с. 622].

Більшість дієслів уживається в особових конструкціях: *Дітвора... починала сміятися, а іноді і чубитись, безцеремонно стягувати з якогось щасливця чоботята, щоб і Банько в них бодай трохи ноги погрів* (М. Стельмах) [3, т. 6, с. 724]; *Годин зо дві брели глеюватим, липким чорноземом, добре-таки притомились і розігрілись. Усі були мовчазні й злі* (В. Козаченко) [3, т. 8, с. 682]; *Від ходьби вона трохи вгрілася* (П. Кочура) [3, т. 10, с. 381].

Зрідка дієслова трапляються як в особових, так і в безособових конструкціях. Наприклад, особові: *До грубки, яка обігрівала все приміщення станції, тулилося кілька маленьких істот* (М. Чабанівський) [3, т. 5, с. 502]; безособові: *Ось як трошки обігріє, туман підніметься вгору, підете у садочок, у ліс* (Панас Мирний) [3, т. 5, с. 502].

У ЛСГ дотикові дієслова значне місце посідає підгрупа, що складається із дієслівних лексем, які поєднуються семою «відчувати біль», значення дієслів цієї підгрупи диференціюються семантичними компонентами, які описують різний характер відчуття болю: *боліти, розболюватися, розхворюватися, рознедужуватися, скніти, скімлити, скеміти, пекти, нити, ломити, колоти, калатати, стукати, стукотіти, судомити, судомитися, крутити, свердлити, корчитися, шуміти, шумувати, щипати, щеміти, горіти, паіти, давити, душити, тиснути, муляти, нудити, обважніти, тріщати, розвалюватися тощо: у боку (у боці) коле, серце стукає (стукотить, калатає), голова обважніла, голова тріщить (розвалюється, як не розвалиться), щемить (ниє) серце, пече в роті, мене нудить.*

Базовим словом цієї лексико-семантичної підгрупи є семантично нейтральне багатозначне дієслово *боліти*¹ (недок.), яке тлумачиться так: «1. *у кого, рідше кому, розм., рідко кого, також без додатка.* Давати відчуття фізичного болю (про яку-небудь частину тіла). 2. *кому, кого, перен.* Завдавати страждання кому-небудь, мучити когось» [3, т. 1, с. 214].

Відчуття болю у різних частинах тіла передається дієсловами, які створюють певні синонімічні ряди. Наприклад, дієслова із значенням «давати відчуття болю в голові» (про біль у голові): *боліти, тріщати* (підсил. розм.), *розколюватися* (підсил. розм.), *розламуватися* (підсил. розм.), *розриватися* (підсил. розм.), *лопатися* (підсил. розм.), *розскакуватися* (підсил. розм.), *розвалюватися* (підсил. розм.): *Потім довго боліла в неї голова, й вона почувала себе зовсім хворою* (Л. Дмитерко); *... В роті було погано, шалено калатало серце, тріщала голова* (Д. Ткач).

Досить часто різний характер больових відчуттів передається за допомогою метафоричного порівняння з тими відчуттями, які виникають під час порізу, уколу, садна, тиску, опіку, ядухи тощо: *стукати, калатати, палати, палити, пекти, крутити, нудити, муляти, тиснути, душити* тощо. Наприклад, дієслова із значенням «дуже битися, пульсувати, стукати (про серце)»: *стукати, калатати, калататися, колотитися* («нерівно різкими поштовхами битися»): *Її серце зворушується болісним передчуттям і стукає несамовито* (О. Кобилянська); *Збуджено від передчуття майбутніх пригод і тайгової волі стукало серце* (О. Донченко) [2, т. 9, с. 802]; *Серце її неспокійно калатало, коли вона бігла назад, одиуючи свої сліди* (М. Коцюбинський) [2, т. 4, с. 75]; *Добре пам'ятає він, як колотилось його серце, коли старости взяли за клямку й відчинили двері* (М. Коцюбинський) [2, т. 4, с. 234].

Дієслова із значенням «бути в жару – переважно від хвороби»: *горіти, палати, паленіти, палити, паіти, жахтіти, палахтіти* (розм., про тіло, обличчя й та ін.), *вогнем (огнем, полум'ям) горіти* («мати високу температуру тіла, відчувати жар») тощо – передають відчуття болю, що супроводжується жаром, або відчуття пекучого болю: *У неї не тільки лице, шия, руки горіли, – вся вона паіла, очі так і світили, так і сипали жаром* (Панас Мирний); *В гарячці я палав, і рани були гарячі, як вогонь* (Л. Дмитерко); *Спала Марія неспокійно. Паленіла крізь сон, поверталася* (З. Тудор); *Кров дужче пульсувала в жилах... вступала в руки, і вони жахтіли, наче після купання в холодній воді* (В. Кучер); *Гена лежав змучений... від учора ще більше схуд, спав з лиця. Цілу ніч горів вогнем, хоча не чає і не кашляє* (О. Гончар) [2].

Багатозначні дієслова у своїх різних ЛСВ можуть виражати різний ступінь (інтенсивність, характер) відчуття болю. Наприклад, *палити* у значенні «дуже хвилювати, непокоїти, мучити» (перен. про певні відчуття, переживання та ін.) нарощується такими семами, як-от: «викликати відчуття жару, печії та ін.»: *Голод рвав його нутро, спрага палила горло* (І. Франко) [2]; безособові: *Пив [Краньцовський] квасне молоко безперестанку, так його палило всередині* (Л. Мартович) [2]; *Грині ж вона просто співчуває. В роті палить? Певне, йому дістався самий перець, що осів на дно. – Запий, Гриню, компотом... Воно пройде* (Олесь Гончар) [2]; «викликати високу температуру тіла» (про хворобу, жар і та ін.): *[Горнов (приклада руку їй до голови):] Ач, який жар палить!..* (М. Кропивницький) [2]; безособові: *Нестерпно боліла нога, мене весь час то палило, то морозило* (Ю. Збанацький) [2]; *палити вогнем (огнем): Пропасниця тіпала ним, гарячка палила вогнем, а в грудях так кололо, що він на превелику силу діставав собі воду* (М. Коцюбинський) [3, т. 6, с. 27–28].

Підкреслимо, що в багатьох дієсловах сема «відчувати біль» з'являється тільки в переносних значеннях. Наприклад: *крутити* – «7. тільки 3 ос., неперех., перен. Викликати тривале відчуття болю, який періодично то посилюється, то послаблюється»: – *Копав [Мefeldій] колісь[колодязі], а тепер уже у відставку вийшов: ноги дуже крутять...* (О. Гончар); безособові: *Навесні білила [Горпина] полотно – почало у неї руки крутити* (Г. Григоренко) [3, т. 4, с. 374]; *різати* – перен.

З іншого боку, в багатьох із дієслів під впливом семи «відчувати біль» розвивається метафоричне значення, що уможливує їх образне вживання. Наприклад, *судомити: Чорна гризота судомить душу Терентія* (М. Стельмах) [2]; *Гриміли [гори] залізом, повнилися сталевим клетом моторів, двигіли від важких невпинних ударів металу, їх судомило від неймовірного реву* (П. Загребельний) [3, т. 4, с. 374]; *колотися: Не знав пан ротмістр, що наші козачки колються, як ті розжі* (О. Стороженко) [3, т. 4, с. 234]; *муляти: – Не хотілось нагадувати про це, та слово язик муляє* (М. Руденко) [3, т. 4, с. 825].

Відповідне каузативне значення «спричиняти відчуття фізичного болю або якесь неприємне

відчуття, подібне до болю» реалізується в таких дієсловах, як-от: *колоти, крутити, різати, свердлилити, щипати, пекти* тощо. Наприклад, *крутити* (перех.) у значенні «вивертати, заламувати, завдаючи болю»: *Цькують його собаками, Крутять назад руки / І завдають козакові / Смертельній муки* (Г. Шевченко) [2]; образно: *Серце у бідолахи билосся сильно, голод крутив кишки* (І. Франко) [3, т. 4, с. 374]; *колоти* (перех.) – «викликати почуття болю, що нагадує укол (про мороз, вітер та ін.)»: *Хай мороз не коле так – В мене шапка з кролика* (Г. Бойко); *Гострі сніжинки кололи обличчя* (С. Журахович) [3, т. 4, с. 234]; *різати* (перех.) – «викликати різкий біль, болючі відчуття»: *Нас більше сонце не палило. Не різав ніг сухий пісок* (О. Олесь); *Холодний колючий сніг різав їй обличчя* (О. Донченко) [3, т. 7, с. 561].

Дієслова відчуття болю використовуються як в особових (*У мене тіло болить; Руки болять*), так і в безособових конструкціях (*Мене болить; Боліло йому*). Порівняйте:

– особові: *Голова горить, і серденько кипить, і тіло болить* (Марко Вовчок); – *Чого ти, сину, став такий смутний? Чи в тебе що болить?* (І. Нечуй-Левицький); перен. *Тяжко було б описати, як ті сльози боліли пані Шумінській* (Н. Кобринська) [3, т. 1, с. 214–215];

– безособові: *Сухе тіло його ще дужче розгорялося; очі застигло заволокою; у висках – сіпало; у грудях – боліло-хрипіло* (Панас Мирний); *Він затискав зуби та кривився, щоб не стогнати, – так його боліло за кожним рухом десь під лопаткою* (М. Коцюбинський); перен. *О, Україно! Сонце волі! Від ран твоїх мене болить* (П. Тичина) [3, т. 1, с. 214–215].

Висновки. Проведений аналіз семантичної структури дієслів дотикових відчуттів дає підстави констатувати, по-перше, що вони виявляють неоднорідний набір диференційних семантичних ознак («частина тіла», «інтенсивність», «характер відчуття» тощо); по-друге, створюють своєрідну функціонально-семантичну мікросистему, що характеризується певними семантичними валентностями, які ведуть до формування парадигматичних і синтагматичних відношень і зв'язків; по-третє, інваріантні одиниці дотикових дієслів мають окремі синонімічні варіанти, включно з фразеологічними еквівалентами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Васильев Л.М. Семантика русского глагола: учеб. пособие для слушателей фак. повышения квалификации. Москва : Высшая школа, 1981. С. 43.
2. Всесвітній словник української мови. URL: uk.worldwidedictionary.org.
3. Словник української мови : в 11 тт.; АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

РОЛЬ МОТИВАЦІЙНОГО КОМПОНЕНТА У СТРУКТУРІ СКЛАДНИХ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ ГРАДАЦІЙНИМ ВІДНОШЕННЯМ МІЖ ЧАСТИНАМИ

ROLE OF MOTIVATIONAL COMPONENT IN THE STRUCTURE OF COMPLEX CONSTRUCTIONS WITH GRADATIONAL CONNECTION BETWEEN THE PARTS

Спільник Т.М.,

orcid.org/0000-0002-1913-010X

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри філології, перекладу та мовної комунікації
Національної академії Національної гвардії України*

Статтю присвячено з'ясуванню ролі мотиваційного компонента в структурі складних сполучникових конструкцій із градаційним відношенням між частинами. Установлено, що предикативні частини досліджуваних конструкцій характеризуються різною модальністю. Саме інша модальність другої частини й забезпечує достатність змісту висловлювань цього типу. Доведено, що мотиваційний компонент у складі другої частини таких висловлювань дозволяє мовцеві наблизитися до поставленої комунікативної мети.

Ключові слова: мотиваційний компонент, градаційне відношення, висловлювання, достатність, предикативні частини, модальність.

Статья посвящена определению роли мотивационного компонента в структуре сложных союзных конструкций, предикативные части которых соединены градационным отношением. Установлено, что предикативные части градационных конструкций характеризуются разной модальностью. Иная модальность второй части обеспечивает достаточность смысла таких высказываний. Доказано, что мотивационный компонент в составе второй части этих высказываний позволяет автору приблизиться к поставленной коммуникативной цели.

Ключевые слова: мотивационный компонент, модальность градационное отношение, высказывание, достаточность, предикативные части.

The article is devoted to the elucidation of the role of motivational component in the structure of complex conjunctive constructions with gradational connection between the parts. It was determined that predicative parts of the constructions under examination are characterized by different modality. Different modality of the second part provides sufficiency of the meaning of such expressions. It is proved that motivational component in the second part of these expressions allows to the speaker to approach to the communicative goal that was set.

Key words: motivational component, modality, gradational connection, expression, sufficiency, predicative parts.

Постановка проблеми. У лінгвістичній літературі ще й сьогодні дискусійним залишається питання про те, яка з предикативних частин складних градаційних речень є більш значущою, а яка має меншу смислову вагу [1; 2; 3; 4; 5]. Вивчення ж конструкцій із градаційним відношенням між частинами з позиції, коли одна із частин відповідає критерію необхідності, а друга – достатності, дозволяє подолати суперечності в цьому питанні, оскільки «значущість другої предикативної частини градаційних речень визначається лише комунікативною позицією мовця» [6, с. 181].

Специфіка висловлювань, побудованих у градаційному ключі, полягає в тому, що мовець спочатку подає необхідну інформацію, яка допомагає слухачеві зрозуміти висловлювання в цілому. Разом із тим мовець вважає, що він навів недостатньо аргументів для правильного розуміння слухачем його думки. Саме тому він додає той достатній компонент, який довершить висловлювання й допоможе здійснити його комунікативний намір.

Існують градаційні речення, у яких ситуації, описані в першій і другій предикативних частинах, є рівнозначними. Інакше кажучи, з об'єктивного погляду вони оцінюються як тотожні. Конструкції цього типу дають підстави стверджувати, що мовець, відображуючи у висловлюванні дві ситуації, як необхідну оцінює ту з них, інформація про яку першою спала йому на думку, другу ж частину додає для того, щоб зробити висловлювання довершеним. Викладене демонструє суб'єктивність визначення змістових компонентів висловлювання з боку критерію необхідності/достатності.

Варто зазначити, що в градаційному висловлюванні, як і будь-якому іншому, що містить оцінний компонент, «оцінка більш, ніж якась інше значення, залежить від мовця» [7, с. 6]. Однак питання, в який спосіб мовець обґрунтовує свій вибір, оцінюючи другу частину висловлювання як достатню, залишається невивченим і потребує більш детального висвітлення. Усе це зумовлює актуальність дослідження.

Постановка завдання. Мета цієї студії – визначити роль мотиваційного компонента у структурі складних градаційних конструкцій.

Досягнення цієї мети забезпечує виконання таких завдань: виявити особливості змісту першої й другої частин складних градаційних конструкцій із мотиваційним компонентом; довести, що обґрунтування мовцем оцінки відображуваної ситуації у другій частині висловлювання як закономірної є обов'язковим для реалізації його комунікативного наміру.

Виклад основного матеріалу. До градаційних конструкцій, у яких оцінка другої ситуації як достатньої потребує обґрунтування, належать конструкції на зразок [*Стій! – заревів Світличний, не можучи перенести такої ганьби.*] *Бійці наче й не чули. Та й де ж тут почувши, коли до гвинтівочних пострілів прилучився вже й кулемет* (А. Дімаров); [*Він (Оберемок – С.Т.) ... встає, ... підходить до плити і на якусь мить завмирає. В очах закрутилась ніби хуртовина, і,*] *крім білих, розбухлих від соковитого сиру вареників він уже нічого не бачить. Та й як же побачиши, коли мов ті жирні коропи, так і ходять вони черідкою, так і ходять по спіненій воді* (С. Завгородній); *Вона (тітка – С.Т.) вже здогадалась, хто я такий, та й трудно було не здогадатися, скільки отаких її вже провідувало* (А. Дімаров).

Характерною ознакою цих конструкцій є те, що вони містять у складі другої частини мотиваційний компонент. Його наявність спричинена тим, що друга частина, інформуючи про той самий стан речей, що й перша, має іншу модальність: відображуване явище, попри його несподіваність, незвичність оцінюється як закономірне, невідповідне. Наприклад, у реченні *Словом, чим би я не займався і які б не розв'язував задачі по службі, – про книжечку не забував, та й не можна було забути, оскільки вона або в шинельній кишені тулилася, або під поясом, або ж, і це найчастіше, у сумці разом з протигазом* (М. Тарновський) описується ситуація оцінюється як закономірна, пор.: «не забував», і це закономірно, інакше й не може бути: «не можна було забути». Саме ця модальність і забезпечує достатність змісту висловлювань такого типу, а мотиваційний компонент (*оскільки вона або в шинельній кишені тулилася, або під поясом, або ж, і це найчастіше, у сумці разом з протигазом*) дозволяє мовцеві переконати слухача в тому, що відображуваний не зовсім звичний, навіть протилежний очікуваному стан речей є закономірним. Так само в конструкції *За свій не такий уже й короткий вік Олена Михайлівна звикла до загадок. Та й як*

було не звикнути: куди не піди, з загадкою не розминешся (Д. Міщенко) мовець оцінює відображувану ситуацію як закономірну, пор.: «звикла до загадок» – «не можна було не звикнути».

У розглянутих конструкціях обидві частини відображають ту ж саму ситуацію дійсності – на це вказує наявність у першій і другій частині тієї самої предикатної лексеми, тільки в різній модальній інтерпретації: друга частина завдяки описаному модальному обрамленню додає відображуваному неординарності, винятковості. Однак такий зміст не можна вважати довершеним: без додаткового пояснення він незрозумілий адресату мовлення, а отже, й не відповідає критерію достатності. У зв'язку із цим мовець подає обґрунтування своєї думки, яке дозволяє уникнути непорозуміння між мовцем і слухачем. Так, наприклад, у конструкції [*На дорозі виросла постать людини.*] *Іван побачив її здалеку. Та й трудно було її не побачити: чоловік стояв посеред шляху, махав руками, наче вітряк* (А. Дімаров) ненормативною є ситуація, описана в її другій частині. Відхилення від норми полягає в тому, що насправді побачити щось здалеку не просто, важко. Однак мовець оцінює цю ситуацію як закономірну, невідповідну. Свою оцінку *трудно було не побачити* він мотивує тим, що не можна не побачити попереду людину, яка розмахує руками. Завдяки відображеній у другій частині висловлювання ситуації, що являє собою мотивацію оцінного компонента, в конструкції формується значення градації.

Ненормативним є також відображуваний у другій частині стан речей такого висловлювання, як [*Хтось не втримався й зауважив збоку: “Молоді не йдуть – несуть себе на службу”.*] *Але й зауваження не збентежило нас. Та й чого мало б бентежити, коли воно, по суті, похвала?* (Д. Міщенко). У суспільній свідомості закріплена думка, що зауваження, якщо й не бентежить людину, то певним чином її насторожує, примушує над чимось замислитись. У цьому ж прикладі мовець підкріплює оцінку описуваного стану речей як закономірного тим, що це було не стільки зауваження, як похвала. Усім відомо, що похвала, висловлена на адресу людини, не бентежить, навпаки, вона її завжди заспокоює. Таким чином, умотивовуючи у другій частині висловлювання свою оцінку відображуваного стану речей як закономірного, мовець уносить ясність до змісту висловлювання. Це дозволяє йому уникнути непорозуміння зі слухачем, а також питань із боку слухача, які можуть виникнути у зв'язку з цим.

Незрозумілою без пояснення мовця була б відображувана ситуація, яку мовець оцінює як

закономірну, в конструкції *Увечері вклали його (Харитона – С.Т.) в Лялине ліжко і почувався він у ньому якнайгірше. Та й хто б почувався добре в отому гнізді, м'якому, пухкому, гарячому і пливкому, коли він звик до спартанської обстановки* (Ю. Збанацький). Інформація про те, що для хлопця звичною є спартанська обстановка, уносить достатність до змісту висловлювання й тим самим дозволяє слухачеві правильно зрозуміти повідомлення мовця, зокрема те, чому ж герой почувався незручно в м'якому ліжкові.

У прикладі [*Дитина стала засинати.*] Але й перевтомлена за ніч Варя відчула, як злипаються їй очі. **Та й** чому їм не злипатися, коли їй так спокійно на душі, ніби й справді нема ніякої перестрілки, ніби й справді тривога ніколи й не безумствувала над *Красним Кутом* (М. Хвильовий) в першій частині описується стан речей, який, з об'єктивного погляду, є нормативним: усім відомо, що людина, коли перевтомлюється, хоче спати. Піклуючись про те, щоб слухач не подумав, що жінка хотіла спати від перевтомлення, мовець додає інформацію, яка дозволить слухачеві правильно зрозуміти висловлювання: їй злипались очі від того, що було спокійно на душі. Таким чином, оцінюючи у висловлюванні відображуваний стан речей як закономірний (*очі не можуть не злипатися*), мовець із метою уникнути хибної думки слухача, обґрунтовує свою оцінку (*коли їй так спокійно на душі*). Це пояснення й забезпечує висловлюванню достатність.

Слід зауважити, що зміст другої частини градаційної конструкції та його вмотивованість пов'язані між собою комплетивним відношенням. Іншими словами, оцінка ситуації як виняткової, нестандартної в таких конструкціях не може існувати сама по собі, вона обов'язково має бути обґрунтована. Адже без додаткового пояснення, чому відображуванна ситуація оцінюється як закономірна, зміст висловлювання не буде довершеним, а це, у свою чергу може спричинити те, що мовець не виконає поставленого комунікативного завдання.

Подаючи обґрунтування своєї оцінки відображуваної нестандартної ситуації як закономірної, мотивованої, мовець спирається на оцінку, сформовану в суспільстві або певному соціумі. Так, у конструкції [*Їхні погляди (Лесі і Богданка – С.Т.) зустрілись.*] *Знову передалося його хвилювання, та й хіба міг він бути спокійним у таку хвилину, коли вирішувалося: жити чи не жити...* (О. Лупій) мовець у своєму обґрунтуванні апелює до суспільного досвіду, зокрема всім відомо, що людина не може почуватися спокійною, коли вирі-

шується її доля – жити чи не жити. Прикладами висловлювань, коли мовець, умотивовуючи свою оцінку, спирається на суспільний досвід, виступають також конструкції [*В її (Кулини – С.Т.) тоні звучить явна іронія...*] Але Чорнодуб зовсім не помічає тієї іронії. **Та й** звідки він може помітити, коли йому пішов лише вісімнадцятий? (С. Завгородній) – у сімнадцять років людина має малий досвід для того, щоб помічати іронію; [*– Ось, – мовив Степан і простягнув на замазаній у чорнило долоні копійку,*] а сам від радості аж губу прикусив. **Та й** як було не радіти! Ще ніколи не мав своїх грошей, котрими міг би розпоряджатися на власний розсуд (А. Дрофань) – усім відомо, що для людини завжди є радістю те, коли вона вперше тримає в руках власні гроші й може ними розпоряджатися на власний розсуд; *Звичайно, я став (у шеренгу – С.Т.) разом з усіма, але без особливого ентузіазму. Та й* де йому взятися, тому ентузіазмові, коли я уявляв цей день ущерть наповненим якимись відкриттями, а тут найбуденніша з усіх робіт робота – сніг відкидати (М. Тарновський) – одна й та сама робота, яка виконується щодня, не викликає ентузіазму. Прикладом того, коли в обґрунтуванні своєї оцінки мовець виходить із оцінки, прийнятої в певному соціумі, може слугувати також висловлювання *Дізнавшись, що у Віктора Михайловича появився такий грізний суперник, ми не на жарт стривожилися. Та й* де ж не тривожитись, коли ніхто у нашому селі не мав таких блискучих, із рипом чобіт, такого синющого галіфе, таких червоних сорочок із справжнього оксамиту, що аж очі вбирали, виглядаючи з-під чорного, теж нового новісінького піджака (А. Дімаров). Умотивовуючи оцінку описуваного стану речей **Та й** де ж не тривожитись як закономірного, мовець виходить з оцінки, сформованої в їхньому селі: якщо хлопець мав блискучі чоботи, сине галіфе та червону сорочку з чорним піджаком, то він був суперником будь-кому, у кого не було такого одягу. Так само у висловлюванні [*Коли б мене хто спитав, яка дисципліна найосоружніша, я не задумуючись назвав би німецьку мову.*] Досі не стрічав учня, який би любив цей предмет. **Та й** як його можна любити, коли він вимагав суцільного зубріння, заучування слів, якими ми ніде й ніколи не користувалися (А. Дімаров) мовець спирається на оцінку, що сформувалася в учнівському колективі: ті предмети, які треба було зазубрювати, не викликали симпатії серед учнів.

Як можна бачити з прикладів, друга частина таких висловлювань викладена в питально-окличній формі. Особливістю градаційних конструк-

цій, у яких друга частина побудована у формі риторичного питання, є те, що вона являє собою «приховане» ствердження або заперечення. Так, стверджувальні риторичні питання виступають експресивною формою заперечення. Що ж до заперечних риторичних запитань, то вони є експресивною формою ствердження. У цьому переконуює трансформування риторичних запитань на відповідні стверджувальні або заперечні вирази, наприклад: *[Світличний оглядався раз по раз, чи не одстає вантажна машина, – не відстає, тримається, наче приклеєна,] німець-шофер старається з усіх сил, та й де ж йому не старатися, коли на карту поставлене власне життя (А. Дімаров), пор.: Та й він мусить старатися, бо на карту поставлене його життя; Телефон на дзвіниці тільки для форми, бо, кажучи по-совісті, поки ту таратайку накрутиш та поки когось у неї догукаєшся, то й пожежа скінчиться, все, що горіло, згорить до тла. Та й для чого крутити, коли двір пожежної команди насупроти дзвіниці, унизу, й досить добре гукнути, щоб там почули, а надто як урізати в дзвона! (І. Багрянний), пор.: Та й не потрібно крутити, бо двір пожежної команди насупроти дзвіниці...; Я ж довго не міг заснути. Та й чи мав я право спати, коли моє життя з усім своїм гамузом, починаючи від перших проблисків свідомості й кінчаючи вантаженням набоїв у вагон, – все воно підійшло до межі, за якою була невідомість (М. Тарновський), пор.: Та й не повинен був я спати, бо моє життя ... підійшло до межі, за якою була невідомість.*

Друга частина градаційних конструкцій, яка викладена в окличній формі, завжди може бути трансформована в риторичне питання, наприклад: *Я заговорила, і він (офіцер – С.Т.) в ту ж мить підвівся, уважно почав мене розглядати. Та й було ж на що дивитись! На ногах моїх чуні з гумових шин, зверху – сірячина (С. Завгородній), пор.: Та й як же було не дивитись, коли на ногах моїх чуні з гумових шин, зверху – сірячина; У вагоні*

тихо, але ніхто не спить, та й не скоро хлопці зможуть заснути: над тишею, мов туман над озерами, піднімався смуток (М. Тарновський), пор.: Та й чи скоро хлопці зможуть заснути, коли над тишею, мов туман над озерами, піднімався смуток; [Не хотілось ховатись від цього раю в тролейбус, рушив (Микола – С.Т.) пішки через Сирець, дарма що] перехожі задивлялись на нього, як на причинного, та й було ж чому дивуватись: на дворі літнє тепло, а на Миколі кроляча шапка, пальтечко, давно не чищені чоботи, висохлі в лікарняній коморі, як постолі (В. Шкляр), пор.: Та й як же було не дивуватись, коли на дворі літнє тепло, а на Миколі кроляча шапка... .

Висновки. Отже, оцінка мовцем інформативного змісту частин висловлювання відповідно до критерію необхідності/достатності може спиратися на оцінку, закріплену в суспільній свідомості або у свідомості носіїв певної соціальної групи, а може бути й суто суб'єктивною. У тому випадку, коли суспільний досвід не дозволяє оцінити відображувані ситуації за критерієм необхідності й достатності, мовець сам визначає, зміст якої з частин його висловлення буде необхідним, а якої – достатнім. У градаційних висловлюваннях, де перша й друга частини відображають ту саму ситуацію дійсності й кожна з них може відповідати критерію достатності, особливого значення набуває обґрунтування оцінки мовця описуваної ситуації у другій частині цих висловлювань як достатньої. Мотиваційний компонент у складі другої частини градаційних висловлювань допомагає мовцеві переконати слухача в тому, що відображений стан речей є закономірним, не випадковим, і тим самим дозволяє йому наблизитися до поставленої комунікативної мети.

Перспективою подальших наукових розвідок може стати вивчення ролі мотиваційного компонента в складних градаційних конструкціях, між предикативними частинами яких виникають інші відношення, додаткові до градаційного як основного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Герман К.Ф. Складносурядні речення з градаційними сполучниками. *Українська мова і література в школі*. 1972. № 1. С. 28–30.
2. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання : навч. посібник. Київ : Вища шк., 1994. 670 с.
3. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.
4. Дудик П.С., Прокопчук Л.В. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2010. 384 с.
5. Шевчук С.В., Кабиш О.О., Клименко І.В. Сучасна українська літературна мова : навчальний посібник. Київ : Алерта, 2011. 544 с.
6. Спільник Т.М. Висхідний і спадний різновиди градаційного відношення в семантичній структурі складних синтаксичних конструкцій. *Studia Methodologica. Збірник наукових праць*. Тернопіль, 2015. № 40. С. 181–185.
7. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. Москва : Наука, 1988. 340 с.

ЗМІСТ І МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТТЯ НА ТЕМУ «СІМ'Я» З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

CONTENT AND METHODS OF CONDUCTING A CLASS IN UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE ON THE THEME "FAMILY"

Трумко О.М.,
orcid.org/0000-0003-3816-6164
кандидат філологічних наук,
науковий співробітник

*Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті представлено проект заняття з української мови як іноземної на тему «Сім'я». Заняття складається з таких навчальних етапів: актуалізація опорних знань і вмінь, засвоєння нових знань, формування вмінь і навичок, корекція та підсумки. На цих етапах студенти займаються такими видами мовленнєвої діяльності: читання, аудіювання, письмо та говоріння. Граматичний компонент заняття – вивчення особливостей відмінювання власних назв в українській мові. Застосовано інтегративний підхід, що передбачає засвоєння в межах теми «Сім'я» творів з української літератури, отримання знань про український кінематограф, деякі аспекти психології та соціології. Заняття розраховане на студентів, які опановують українську мову як іноземну на рівні B2.

Ключові слова: українська мова як іноземна, структура заняття, види мовленнєвої діяльності, інтегративний підхід.

В статті представлено проект заняття по українському мові як іноземній на тему «Семья». Заняття складається з таких навчальних етапів: актуалізація опорних знань і умінь, усвоєння нових знань, формування умінь і навичок, корекція і підсумки. На цих етапах студенти займаються такими видами мовленнєвої діяльності: читання, аудіювання, письмо і говоріння. Граматичний компонент заняття – вивчення особливостей відмінювання імен в українському мові. Застосовано інтегративний підхід, який передбачає усвоєння в межах теми «Семья» творів української літератури, отримання знань про український кінематограф, деякі аспекти психології і соціології. Заняття розраховане на студентів, які опановують українську мову як іноземну на рівні B2.

Ключевые слова: український мові як іноземній, структура заняття, види мовленнєвої діяльності, інтегративний підхід.

The article presents a plan of the class in Ukrainian as a foreign language on the theme "Family". The class includes the following educational stages: updating basic knowledge and skills, mastering new knowledge, formation of skills and abilities, correction and summarizing. At these stages, students engage in such types of speech activities as reading, listening, writing and speaking. The grammatical component of the class is the study of the features of the declension of proper names in Ukrainian. An integrative approach has been applied that involves learning works of Ukrainian literature within the theme "Family", gaining knowledge about Ukrainian cinema, some aspects of psychology and sociology. The lesson is designed for students who study Ukrainian language as a foreign at the level of B2.

Key words: Ukrainian as a foreign language, structure of a class, kinds of speech activity, integrative approach.

Постановка проблеми. Збільшення кількості охочих вивчати українську мову створює запит на методичні матеріали з української мови як іноземної (УМІ). Питання особливостей організації заняття з УМІ, методики проведення говоріння чи читання в іншомовній аудиторії, вивчення граматики [1; 2; 3; 4] вже були об'єктом аналізу. Також фахівці з УМІ розробили систему вправ для інтегрування в навчальний процес творів української літератури (Т. Шевченко «Катерина», Л. Українка «Лісова пісня») [5; 6], рекламних текстів чи пісень [7; 8]. Вони запропонували завдання для вивчення лексики зі сфери музейництва й архітектури [9; 10], назв професій [11] тощо.

У студентській аудиторії викладачі послуговуються підручниками «Крок» (МІОК) та «Яблуко»

(УКУ). Проте матеріалів для такого рівня володіння українською мовою як іноземною, як B2, недостатньо.

Постановка завдання. Мета статті – запропонувати проект заняття з УМІ на тему «Сім'я» для аудиторії, що опановує українську мову на рівні B2.

Навчальний матеріал уроку підготовлений відповідно до Стандартизованих вимог до рівнів володіння українською мовою як іноземною A1–C2 (укладачі: О. Синчак, Д. Мазурик, Г. Бойко, О. Антонів), схвалених рішенням колегії Міністерства освіти і науки України (протокол від 22.05.2018 № 5/1-7). Завдання апробовано на заняттях зі студентами XI Міжнародної літньої школи україністики «Крок до України» (липень 2018 р.), організованої та проведеної

Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка», та на заняттях з УМІ у студентів 3 курсу спеціальності «Будівництво та інженерія доквілля» НУ «Львівська політехніка».

Виклад основного матеріалу. Основна мета заняття на тему «Сім'я» – це розвиток комунікативних умінь студентів-іноземців, вивчення особливостей родинних стосунків, історії родини та її походження, питання конфліктів у сім'ї та взаєморозуміння між поколіннями (її формуємо відповідно до Стандартизованих вимог до рівнів володіння українською мовою як іноземною А1–С2). Лексичні одиниці, що позначають членів сім'ї / родини, студенти засвоїли на попередніх рівнях, тому нашим завданням у процесі заняття є їх поглиблення. Обсяг заняття розрахований на чотири академічні години.

Заняття складається з таких навчальних етапів: актуалізація опорних знань і вмінь, засвоєння нових знань, формування вмінь і навичок, корекція та підсумки. На цих етапах студенти займаються такими видами мовленнєвої діяльності, як: читання, аудіювання, письмо та говоріння.

На першому етапі (актуалізація опорних знань і вмінь) необхідно створити відповідну навчально-мовленнєву ситуацію, що допоможе студентам продемонструвати вже наявні у них знання. Доцільно запропонувати їм продовжити речення «Сім'я – це...».

Наступний етап – це читання тексту. Пропонуємо адаптований уривок із п'єси Олексія Коломійця «Дикий ангел». Це дасть змогу інтегрувати у процес вивчення мови українську літературу та кіномистецтво, адже у 2011 р. український режисер Іван Войтюк зняв художній фільм «Планом Ангел» за мотивами цієї п'єси. Головну роль у фільмі виконує знаменитий український актор Богдан Ступка, на постаті якого варто зупинитися додатково під час заняття.

Текст для читання. (Платон – батько, Уляна – мати, Петро, Федір, Павлик – сини, Таня – дочка, Ліда – Петрова дружина, Оля – Павликова дружина).

Ліда: – У вас мовби маленька неприступна фортеця. Спокій і якесь особливе відчуття безпеки. В минулий приїзд на вулиці мене застала гроза... Я так злякалася! А забігла сюди, у двір, – і страх пропав. Наче громи і блискавиці боялися сюди вдарити.

Таня: – Якщо тато були вдома, звичайно, побоялися.

Уляна: – Коли вже тобі так усе подобається, то в нас би й відпочила, а не їхала на курорт.

Ліда: – Море...

Федір: – Скільки ж ти, Лідо, не добула на курорті?

Ліда: – Сім днів... Захотілося вас провідати, і за домом скучила. За Петром...

Уляна: – Петро і минулий рік, і цей без відпустки, хоч би до нас навідався.

Федір: – Запанів Петро.

Уляна: – Хіба можна так на брата?

Федір: – Можна.

Уляна: – ... Павлику, поїдемо завтра на базар?

Павлик: – Категорично ні!

Федір: – Таню, поїдь завтра на базар.

Таня: – Кому тато скаже, той і поїде.

Ліда: – «Як тато скаже!» Петро і нашому синкові співав ту пісню, що ви маленькими співали...

Уляна: – ... Таню, клич батька – пора обідати.

Таня: – Пане президент, обід подано.

Платон: – ... А ти чого, Павлику, задумався? Пообідай, а потім думай, коли є про що.

Павлик: – Я женюся!

Платон: – Дурні жарти.

Павлик: – Я без жартів... Ми вже записалися.

Таня: – Може, й весілля згуляли?

Павлик: – Згуляли!

Уляна: – Люди добрі, що ж воно робиться в світі білому?

Федір: – Нічого особливого – дитя женилося!

Ліда: – Як же так, без батькового дозволу?

Павлик: – Знав... не дозволите.

Платон: – Своїм сказати треба було.

Таня: – Звичайно, безглуздо одружуватися, не маючи нічого за душею. Але ж кажуть: з милим рай і в курені.

Платон: – Ледар і дурень надумали таке безглуздя. «В курені». В курені живуть злидні, а злидні перегризаять горло коханню, хоч би яке воно було! Є в тебе дах над головою?! Зможеш прогудувати, одягнути дружину свою?.. Думав, як жити?

Павлик: – Думав.

Платон: – З чужої миски годувати дружину?

Таня: – Напалися на хлопця. Може, невісточка така красуня, що всі навколішки перед нею станемо. Де вона тепер, Павлику?

Павлик: – Тут чекає.

Таня: – Хай зайде.

Уляна: – ... Як же тебе звать, дівчино?

Оля: – Оля.

Уляна: – Просимо до столу.

Ліда: – Сідай, Олю, біля мене. – Я теж їхня невістка. Дві невістки на одному стільці. Тісно, але зручно, у випадку чого, вдвох відбиватися будемо. Пообідаємо, розмова краще піде...

Таня:– Ти, Олю, вже зорієнтувалася, хто є хто? Я – Таня, сестра твого Павлика. А це – Ліда, дружина нашого старшого брата Петра. А ото, до хати пішов, Павликів тато. Наш батько!

Ліда: Здається, гроза пройшла мимо. Платон Микитович угамувався.

Уляна: – Якви-то.

Платон: – *Ось твої речі, Павле. Бери – і в добру путь! Живіть!*

Уляна: – *Куди ти його витихаєш?! Отямся, Платоне!*

Платон: – *Сам себе випхав. Оженився, своя сім'я, своє життя. Не радився з нами – виходить, у нього свої плани. Обрав дорогу – хай іде!*

Уляна: – *Горенько! Куди ж їм іти?*

Платон: – *Вибрав свою дорогу, хай іде, і квит! Отак, синку! Живи своїм розумом.*

Оля: – *Може, ти лишайся, а я піду.*

Павлик: – *Ходімо?*

Уляна: – *Синку, почекай! Платоне, зупини! Павлику!*

Федір: – *Це вже занадто, тату.*

Ліда: – *Невже ви любові й жалю до сина не маєте? Куди вони всі?.. [12].*

Далі пропонуємо студентам обговорити поведінку героїв п'єси, особливості стосунків між батьками та дітьми в сім'ї Ангелів, висловити думку щодо вчинку Павлика, можливо поділитися власними міркуваннями та досвідом тощо.

Наприклад, можемо виконати вправу «**Правда чи ні**».

	Так	Ні
Головними героями п'єси є сім'я Ангелів.		
Ліда – донька Платона Ангела.		
Петро – брат Федора.		
Павлик радо погоджується поїхати на базар.		

«Як тато скаже!» – це вірш, який розказують у сім'ї Ангелів.		
Павлик повідомив батькам про те, що одружився.		
Дружину Павлика звати Таня.		
Вчинок Павлика сподобався батькові.		
Батько вигнав сина з дому.		

Звертаємо увагу студентів на наявність в українській мові повних і коротких форм імен (Лідія – Ліда, Ольга – Оля, Тетяна – Таня). Проте багато коротких форм імен, які ми часто чуємо в повсякденні, є кальками з російської мови. Мовці вживають Вася замість Василько, Діма – Дмитрик, Гриша – Грицько, Катя – Катруся, Коля – Миколка, Маша – Марійка, Марічка, Наташа – Наталка тощо [13]. Проведіть в аудиторії блиц-опитування.

З'ясуйте, які імена студенти говорять неправильно та виправте їхні мовні помилки.

Актуальним під час опрацювання теми «Сім'я» є вивчення особливостей відмінювання імен, по батькові та прізвищ. Правила відмінювання подаємо у вигляді таблиць. Наприклад, в одній із таблиць представлено закінчення прізвищ прикметникового походження.

Обов'язково студентам-іноземцям слід наголосити на тому, що в українській мові жіночі прізвища, які закінчуються на приголосний (*Марнишин*) та -о (*Ткаченко*) не відмінюються, а в подвійних прізвищах відмінюються обидві частини.

Після ознайомлення із граматичним явищем виконуємо завдання на закріплення знань.

1. Заповніть пропуски у тексті, поставивши власні назви у потрібній відмінковій формі.

Нещодавно в моїй сім'ї виник конфлікт. Батьки не підтримують мого прагнення стати філологом. А я з дитинства закохана

Таблиця 1

Відмінювання прізвищ прикметникового зразка

	Прізвища прикметникового походження			
	ч. р.		ж. р.	
Н. в.	-ий	-ій	-а	-я
	Швидкий	Горішній	Швидка	Кутня
Р. в.	-ого	-ого	-ої	-ої
Д. в.	-ому	-ому	-ій	-ій
З. в.	-ого	-ого	-у	-ю
О. в.	-им	-ім	-ою	-ою
М. в.	-ому	-ому	-ій	-ій
К. в.	-ий	-ій	-а	-я

в українську літературу. *Обожнюю твори* _____ (Микола Куліш) *Миколи Куліша*, (Любка Дереш) та _____ (Оксана Забужко). *Мрію стати письменницею і писати поезію, так само як* _____ (Леся Українка), _____ (Олександр Олесь) і _____ (Василь Стус). *Або, можливо, стану драматургом і буду в одному ряду з* _____ (Іван Карпенко-Карий) та _____ (Олександр Ірванець). *Ще мрію, що на моїх творах будуть виростати діти, як я колись на* _____ (Всеволод Нестайко), _____ (Марко Вовчок) та _____ (Олена Пчілка). *Вірю, я скажу нове слово в українській літературі як це вдалося* _____ (Юрій Андрухович), _____ (Ігор Калинець) та _____ (Марія Матіос).

2. Провідмініайте імена та по батькові героїв п'єси О. Коломійця «Дикий Ангел».

Наступний етап заняття – це аудіювання. Відповідно до Стандартизованих вимог до рівнів володіння українською мовою як іноземною для аудіювання пропонуємо текст про конфлікт поколінь.

Тест для аудіювання. *Батьки та діти... Конфлікт старших і молодших незмінно присутній на всіх рівнях та у всіх сферах. Починаючи від побутової дрібниці, закінчуючи різними поглядами на соціальні події. Чому трапляється, що ми часто суперечимо і сваримося з дорогими та близькими для нас людьми?*

Справа не в конкретних людях, а в тому середовищі, в якому вони ростуть та розвиваються. У 1991 році одночасно і незалежно один від одного двоє американських вчених Вільям Штраус і Нейл Хоув спробували зрозуміти сутність такого явища, як конфлікт поколінь. Проаналізувавши великий масив матеріалу, вони виділили 5 поколінь. Період функціонування кожного покоління – приблизно 20 років.

X – це особи, які народилися між 1963–1975 роками. Це покоління, яке має різнопланові погляди на життя, не боїться змін і залишає за іншими людьми можливість вибору. Розвиток телекомунікацій призвів до глобальної інформатизації, технічної освіченості та прагнення вчитися протягом усього життя. У духовному розвитку можемо спостерігати певну неформальність поглядів і приналежність до різних субкультур. X прагматично, певною мірою навіть скептично, оцінюють події та надіються виключно на себе. Те, що було цінним для попереднього покоління (будинки, робота, сім'я як осередок суспільства),

для них є дріб'язковим і не вартим уваги. Тому це покоління зайняте постійним пошуком чогось кращого у світі та свого місця на Землі. При цьому X надзвичайно гнучкі, для них немає проблеми у тому, щоб якимось змінюватися. Основною їхньою метою є наполеглива праця та досягнення індивідуального успіху. Вони більше не бачить сенсу в побудові будь-яких колективних цілей та завдань. Успіх кожної окремої особистості набагато важливіший за спільну працю.

Y – це покоління, людей народжених на початку 80-х років, яке не любить суворох рамок, а тому гнучкий графік роботи та комфортні умови праці – обов'язкові умови високої продуктивності. Основні цінності Y – громадянський обов'язок, мораль, відповідальність, наївність, вміння підкорятися, негайна винагорода.

Представники покоління Y дуже вільні. Дивлячись на розвиток сучасних технологій, покоління Y переконується, що немає нічого неможливого – сьогодні цього немає, а завтра це винайдуть, виростять, побудують. Це покоління, яке обожнює вчитися, однак цей процес для них абсолютно відмінний від X. Навчання Y розуміють як щось цікаве та самобутнє. Те, що раніше можна було дізнатися виключно від вчителів та викладачів, для Y стає легкодоступним. Це зумовлює ще одну рису Y покоління – надмірну довіру до інформації, що подана на онлайн-сервісах, особливо без наявності будь-якої цензури на неї.

Y розвивається горизонтально, а не по вертикалі. Намагаються одночасно отримати досвід у декількох сферах. Матеріальні цінності, вплив і влада менше цікаві Y, ніж різноманітність емоційного досвіду.

Негативною характеристикою Y покоління є те, що вони прагнуть мати все й одразу. Якщо кар'єра для них є надзвичайно важливою, то тривалий розвиток, професійне зростання – це щось абсолютно безглузде. Y ніколи не були зацікавлені у тяжкій праці та довготривалому процесі отримання найкращої посади. Вони хочуть отримати все тут і зараз.

Отже, різні культурні епохи сприяли формуванню різного світогляду. Те, що вважалося нормальним для старших, стало абсолютно незрозуміло для молодших. Старше покоління часто не може перебудуватися та прийняти ті правила, за якими живуть їхні діти.

Конфлікти поколінь обумовлені не різницею у віці, а відмінністю цінностей. Якби було інакше, люди, досягаючи певного віку, набували б цінності, характерні, скажімо, для їхніх бать-

ків. Але цього не відбувається, діти не стають такими самими, як їхні батьки.

Основні цінності формуються в період з до 12–14 років, продовжуючи доповнюватися іншими протягом усього життєвого шляху людини. Тому, дорогі батьки та діти, закликаємо вас не принижувати один одного непотрібними сварками, а просто прийняти, що є інші, не схожі на вас люди, навіть якщо вони для вас найближчі. Покажіть позитивний приклад, але не намагайтеся переробити сприйняття інших [14; 15].

Пропонуємо такі завдання до тексту.

1. Допишіть речення.

Конфлікт старших і молодших незмінно присутній на всіх рівнях та у всіх сферах.

Двоє американських вчених Вільям Штраус і Нейл Хоув спробували зрозуміти сутність такого явища, як ...

X – це покоління, яке має різнопланові погляди, не боїться змін і залишає за іншими людьми ...

X прагматично, певною мірою навіть скептично, оцінюють події та надіються ...

X надзвичайно гнучкі, для них немає проблеми у тому, щоб ...

Основні цінності Y покоління громадянський обов'язок, мораль, відповідальність, наївність, вміння ...

Це зумовлює ще одну рису Y покоління – надмірну довіру до інформації, що подана на онлайн-сервісах, особливо без наявності ...

Негативною характеристикою Y покоління є те, що прагнуть мати ...

Старше покоління часто не може перебудуватися та прийняти ті правила, за ...

Основні цінності формуються в період з до 12–14 років, продовжуючи доповнюватися іншими протягом ...

Покажіть позитивний приклад, але не намагайтеся ....

2. Встановіть, які характеристики належать X поколінню, а які Y.

	X покоління	Y покоління
Не бояться змін.		
Не люблять суворих рамок.		
Вірять, що немає нічого неможливого.		
Залишають за іншими людьми право вибору.		
Надмірно довіряють інформації.		

Прагнуть розвивати емоційний досвід.		
Хочуть мати все й одразу.		
Прагнуть вчитися протягом усього життя.		
Не зацікавлені у важкій праці.		
Скептично оцінюють події.		
Обожнюють вчитися.		
Належать до різних субкультур.		
Шукають своє місце у світі.		

3. Розкажіть про покоління Z. Порівняйте його характеристики з рисами поколінь X та Y.

На етапі говоріння пропонуємо студентам підібрати варіанти відповідей на такі запитання:

Яке місце у Вашому житті посідає сім'я?, Чи уявляєте Ви своє життя без сім'ї?, Якою є Ваша сім'я?, Якби Ви окреслили Ваші стосунки з батьками?, Чи довіряєте Ви батькам свої таємниці?, Якщо у Вас виникають труднощі, то Ви просите допомогу у батьків?, Що Вам найбільше не подобається у Вашій сім'ї?, Чи часто у Вашій сім'ї виникають конфлікти?, Як між членами Вашої сім'ї розподілені обов'язки?, Чи хотіли б Ви, щоб Ваша майбутня сім'я була схожою на ту, в якій Ви виховуєтеся?.

Наприклад: Яке місце у Вашому житті посідає сім'я?

головне другорядне жодного

Далі потрібно дати відповіді. Свої результати порівняти з відповідями однокласників та оформити їх у вигляді діаграм і графіків. Зробити презентацію. Виконання цієї частини вправи може бути домашнім завданням. І вже на наступному занятті студенти презентуватимуть результати своїх міні-досліджень і знання особливостей відмінювання числівників.

Розвиткові навичок письма сприятиме таке вправа:

Напишіть історію вашої родини та походження вашого прізвища. Для цього скористайтеся інтерактивними картами.

Висновки. Отже, запропонований проект уроку сприяє засвоєнню мовленнєвих навичок в іншомовців із теми «Сім'я», а запропоновані вправи розвивають їх мовленнєву компетенцію. Даний проект заняття може слугувати зразком для напрацювання фахівцями з УМІ методичних розробок на рівні В2.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Палінська О. Урок української: принципи оптимізації роботи на занятті з української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2009. Вип. 4. С. 51–58.
2. Судук І. Особливості вивчення діалогічного мовлення на заняттях з української як іноземної. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. С. 32–41.
3. Бойко Г. Удосконалення навиків читання студентів-іноземців на заняттях з української мови як іноземної. *Парадигма пізнання: гуманітарні питання*. 2016. № 13. С. 125–136.
4. Мацюк З. Лінгвістичні основи методики викладання граматики української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2007. Вип. 2. С. 31–39.
5. Рибізант І. Поема Тараса Шевченка «Катерина» як навчальний матеріал для читання в курсі української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2014. Вип. 9. С. 219–225.
6. Бурковська О. Термінологія та номенклатура лісівництва в курсі української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2014. Вип. 10. С. 113–120.
7. Овдіюк В. Рекламний текст у курсі української мови як іноземної: соціокультурний підхід. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2014. Вип. 9. С. 234–242.
8. Антонів О. Українська пісня як об'єкт вивчення в іншомовній аудиторії. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2009. Вип. 4. С. 206–211.
9. Фецько І. Українська термінологіка музейництва як навчальний матеріал для студентів-іноземців. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2014. Вип. 9. С. 123–135.
10. Бойко Г. Лексико-граматичні тести та вправи з української мови як іноземної в контексті оцінювання мовної компетенції студентів-іноземців технічних спеціальностей (архітектура). *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2015. Вип. 11. С. 57–64.
11. Горда О. Структура та зміст уроку на тему «Робота» з української мови як іноземної. *Південний архів (філологічні науки)*. 2018. № 75. С. 136–141.
12. Коломієць Є. Дикий ангел. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1033>.
13. Антисуржик – правильна мова. URL : https://ukrainskamova.com/publ/chinnij_pravopis/leksika/antisurzhih_pravilna_mova/5-1-0-244.
14. Конфлікт поколінь – що за цим стоїть? URL : <https://kibit.edu.ua/news/konflikt-pokolenij/>.
15. Теорія поколінь (x, y, z). URL : <https://learning.ua/blog/201711/teoriia-pokolin-x-y-z/>

УДК 811.161.2'72

**КОНЦЕПТИ ПЕРЕМОГА ТА ПОРАЗКА
В ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ ЛІНИ КОСТЕНКО**

**CONCEPTS VICTORY AND DEFEAT
IN HISTORICAL NOVELS BY LINA KOSTENKO**

Циганок І.Б.,

orcid.org/0000-0002-3213-8624

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови та літератури

Ізмаїльського державного гуманітарного університету

У статті на матеріалі історичних романів у віршах «Берестечко» та «Маруся Чурай» Ліни Костенко здійснено спробу описати семантичну структуру та вербальні вияви антонімічних контекстам *перемога* й *поразка*. Звернено увагу на їх метафоричні моделі. У науковій розвідці доведено, що означені концепти виступають багатозначними завдяки наскрізній образності текстових віршових структур. Для вербалізації цих концептуальних понять поетеса використовує іменники, а також дієслова, прикметники і дієприкметники. Вона створює контексти філософського спрямування з негативним чи позитивним стилістичним маркуванням. Концепти *перемога* й *поразка* входять до ядра концептосфери історичних романів, втягуючи туди інші лейтмотиви, як-от: воля, душа, життя, смерть, Україна.

Ключові слова: концепт, вербалізація, концептосистема, поразка, перемога.

В статье на материале исторических романов в стихах «Берестечко» и «Маруся Чурай» Лины Костенко предпринята попытка описать семантическую структуру и особенности вербализации контекстам-антонимов *победа* и *поражение*. Особое внимание обращается на их метафорические модели. В статье доказывается, что эти концепты характеризуются полисемией, которая достигается с помощью сквозной образности поэтических струк-

тур. Для словесного вираження концептів поетеса використовує імена существительные, режі – глаголи, імена прилагательные і причастия. Отдельные контексти мають філософський смисл с позитивними или негативними стилістическими маркерами. Концепти *победа* і *поражение* входять в ядро концептосфери історических романов Л. Костенко, втягивая также контекстемы *свобода*, *душа*, *жизнь*, *смерть*, *Украина*.

Ключевые слова: концепт, вербалізація, концептосистема, поражение, победа.

In the article, based on the material of historical verse novels "Berestechko" and "Marusya Churai", Lina Kostenko attempted to describe the semantic structure and the features of verbalization of the antonyms *victory* and *defeat*. Special attention is paid to their metaphoric models. This article proves that these concepts are characterized by polysemy, which is achieved by means of figurative imagery of poetic structures. For the verbal expression of concepts, the poetess uses nouns, less verbs, adjectives and participles. Individual contexts have a philosophical meaning with positive and negative stylistic markers. The concepts *victory* and *defeat* are part of the core of the conceptosphere of L. Kostenko's historical novels including such concepts as Freedom, Soul, Life, Death, Ukraine.

Key words: concept, verbal manifestation, set of concepts, Victory and Defeat.

Постановка проблеми. Для сучасної лінгвістичної концептології актуальним є опис емпіричних і культурних концептів, а відтак і концептосфер у мовній картині світу. Про це свідчать праці українських та зарубіжних мовознавців, зокрема В. Іващенко [4], Л. Кравець [7; 8], Д. Лихачова [10; 11], В. Телії [16], В. Маслової [12], Н. Арутюнової [1] та ін.

Серед дослідницьких напрямів цієї галузі особливе зацікавлення становить художня лінгвоконцептологія у взаємодії з лінгвостилістикою та лінгвофольклористикою. Об'єктом такого опису слугують літературно-художні концепти в окремому художньому творі, в індивідуально-авторському стилі митця слова, в уснопоетичній народній творчості тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістиці концепт тлумачать як результат пізнання навколишнього світу людиною, цілком ідеальне утворення, що відображає багатовіковий досвід і специфіку національної культури. Концептуальні поняття виступають культурними кодами певної нації, які передаються від покоління до покоління і засвоюються разом з мовою. Вони є основою культурної комунікації [8]. Ю. Степанов також вважає це поняття культурно-ментально-мовним утворенням і визначає його як «згусток культури у свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини» [15, с. 40]. Н. Арутюнова стверджує, що концептуальні поняття виникають у результаті взаємодії таких факторів, як національна традиція і фольклор, релігія й ідеологія, життєвий досвід і образи мистецтва, відчуття та системи цінностей [1, с. 3]. На думку В. Москвіна, під концептами слід розуміти поняття, які мають цінність для носія мови, актуальні для нього, і тому виражаються значною кількістю синонімів, зокрема, з метафоричною внутрішньою формою [13]. Така широка репрезентованість у плані вираження «спричинена аксіологічною маркованістю культурного концепту» [9, с. 41]. В. Маслова

називає ключовими концептами культури «зумовлені нею ядерні одиниці картини світу, які мають екзистенціальну значущість і для окремої мовної особистості, і для лінгвокультурної спільноти в цілому» [12, с. 51].

У монографії «Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу» В. Іващенко визначає змістову структуру концепту як «спроектовану на окремо взятий фрагмент дійсності множинність елементарних факторних смислів, що існують у свідомості тієї чи іншої соціокультурної спільноти у формі сконденсованого смислового етимона – «смислу – цінності». Звідси змістова структура концепту є її ціннісно-смисловою структурою» [4, с. 62].

Вважаємо, що семантичні складові структури концепту нарощуються і завдяки контекстуальному оточенню концептуального поняття особливо в поетичному творі. Провідну роль у цьому відіграє тропеїзація (метафоризація) ключових контекстем. Серед наукових розвідок, присвячених аналізу концептів у художньому мовленні митців слова, добре відомі студії С. Єрмоленко [3], Л. Кравець [7; 8] та ін.

Дослідники відносять до концептів такі абстрактні слова, як час, совість, доля, воля, гріх, закон, свобода, батьківщина, перемога тощо. Так, С. Єрмоленко простежуючи, вербалізацію концепту *час* у ліричній поезії Л. Костенко, характеризує лексико-семантичне поле «час», наголошуючи, що «навколо ключових слів ЛСП у віршовому мовленні поетеси ґрунтуються характерні образні слова, афористичні фрази. Вони побудовані на актуалізації звичних розмовних зворотів, або на авторських несподіваних асоціаціях» [3, с. 191].

Метафоричну репрезентацію цього ж концептуального слова в українській літературі минулого століття розглядає в однойменній статті [8] Л. Кравець. На основі аналізу численних прикладів дослідниця робить висновок про синкретизм асоціативно-образної структури концепту

час, зазначаючи, що на його формування істотно вплинули міфопоетичні уявлення слов'ян та інших європейських народів.

Мета нашої наукової розвідки – описати концепти *перемога* та *поразка* в художньому осмисленні Ліни Костенко.

Вклад основного матеріалу. Означені ключові контекстами дуже показові саме в історичних романах поетеси. Найбільшою мірою у «Берестечку» [5], де описано переживання Богдана Хмельницького через поразку під Берестечком і принагідно – у «Марусі Чурай» [6]. Найменування концептуальних понять *перемога* і *поразка* хоч і не найчастотніші серед інших у концептосфері, але семантично розгалужені та стилістично марковані.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» подано таке визначення номена: «Перемога – повний успіх у бою, остаточна поразка військ противника; успіх у двобої, змаганнях, що закінчуються поразкою супротивника; спіх у боротьбі за що-небудь, здійснення чого-небудь у наслідок боротьби, подолання якихось труднощів; ствердження, доведення своєї більшої порівняно з чиеюсь сили, своєї вищості тощо» [2, с. 918].

Концепт *перемога* репрезентовано у «Берестечку» зі значенням *успіху*, зокрема, його досягнення чи недосягнення: «Початок був для мого війська вдалий, і йшлося до перемоги конче нам» [5, с. 87].

У мовній тканині роману поетесою передано досить великий спектр відчуттів, викликаних думками Богдана Хмельницького про перемогу, особливо коли реальною була поразка, наприклад:

1) бажання, наказ: «А я живий. І знову прагну бою. І перемоги. Хай на схилку літ – труну звелю возити зо собою, а ще піти подужаю в похід» [5, с. 159]; «Ми переможемо. Не такі ми й кволі» [5, с. 170];

2) рішення: «І я спалив до щирості мости. Сказав собі: ти хочеш перемоги? І одіпти – так наче умасти. І встань із мертвих – наче витяг ноги» [5, с. 44];

3) приниження: «Принижений, покривджений на честі, я переможцем бути вже не міг» [5, с. 113];

4) розпука: «То що ж тепер цьому народу – брати свій кривий хліб у переможця з рук» [5, с. 8];

5) самотність: «А я, переможений гетьман, сиджу тут, як перст, один» [5, с. 51];

6) віра: «Вірив я у перемогу в такій тяжкій нерівній боротьбі» [5, с. 159];

7) сміх, злорадство: «Дарма сміявся ворог мій східно. І перемогу праздував. Дарма» [5, с. 100].

Л. Костенко показує читачеві гетьмана, який завдяки своїм переживанням зрозумів, що перемога не завжди досягається успіхом, адже: «Поразка – це наука. Ніяка перемога так не вчить» [5, с. 165].

Як свідчать приклади з «Берестечка», лейтмотив *перемога* знаходиться в опозиції до контекстами *поразка*, ця ідея простежується в багатьох контекстах «Берестечка», як-от: «Оце і все. Одна така поразка закреслює стонадцять перемог» [5, с. 8]; «І це ж поразка у житті не перша! Було всього – полонів і облог. А я вставав, на шаблю руку сперши. І крізь поразки йшов до перемог» [5, с. 159].

Для точнішої оцінки *перемоги* Богдана Хмельницького Ліна Костенко застосовує у мовній тканині «Берестечка» метафоричні моделі семантичного типу «неживому» – «живе»: «перемога так не вчить» [5, с. 165], «...закреслює стонадцять перемог» [5, с. 8]. Такий же метафоричний тип переважає і в «Марусі Чурай». Наприклад, персоніфікований образ «перемога, з горя нічия, дивилась мертвим в незакриті очі» дозволяє читачеві сприйняти перемогу і славу, що межують з горем, бо спричинили його, майже як програш у нижчеподаному контексті:

Чи згадував Гордія Чурая,
оті шляхи до слави найкоротші,
де перемога, з горя нічия,
дивилась мертвим в незакриті очі [6, с. 139].

У лексикографічній літературі поняття *поразка* тлумачиться як «розгром війська у бою, виведення його із боєздатності; програш у війні; невдача у двобої, що завершується перемогою противника. Невдача в боротьбі за що-небудь у якійсь справі; придушення громадсько-політичного руху, невдача в політичній боротьбі; неспроможність взяти гору в суперечці, довести комусь свою правоту, перевагу, вищість тощо» [2, с. 1065].

Поразку як культурний концепт репрезентовано Ліною Костенко в мовній тканині «Берестечка» та «Марусі Чурай» з такими значеннями:

1) топонім Берестечко: «Моя поразка зветься Берестечком» [5, с. 7]; «А він прийшов тоді з-під Берестечка. Страшна поразка душі всім пекла» [6, с. 101];

2) кінець: «Поразка – це кінець» [5, с. 160];

3) початок: «Чи ця поразка – уже кінець? Чи лиш початок іншої поразки» [5, с. 141];

4) наука: «Поразка – це наука» [5, с. 165].

У «Берестечку» поетесою відображено душевні переживання Богдана Хмельницького, який усамітнився у старому замку після поразки, зокрема:

1) каяття: «Призвів людей до прірви, до поразки, то хоч покайся!.. Каюся і п'ю» [5, с. 73];

2) причину переживань: «Пережив усе – полон, поразку, відчай» [5, с. 81];

3) приниження: «Я пережив...поразку. Приниження – це те від чого я вмирав» [5, с. 82];

4) непростість: «Я їм приніс поразку непростенну» [5, с. 123];

5) сором: «Поразка – це наука. І сором від людей» [5, с. 160];

6) надія: «Життя людського строки стислі. Немає часу на поразку» [5, с. 170].

Гетьман шукав причину поразки у своїй душі, таким чином Л. Костенко зуміла показати, що зумовило програш: «Ось я такий і воював. В мені було зерно поразки» [5, с. 67]. Саме тому читач розуміє, що концепт *поразка* і *душа* разом з іншими лейтмотивами становлять основу концептосфери роману «Берестечко».

У метафоризованих контекстах поетеса на основі антонімії (поразка – перемога) наголошує на позитивності негативного результату, наприклад: «Оце і все. Одна така поразка закреслює стонадцять перемог!» [5, с. 8]. «І крізь поразки йшов до перемог» [5, с. 159].

У своєму коментарі «Богдан Хмельницький. Катарсис» В. Панченко зазначає, що «тема подолання поразки у романі є ключовою... Біль поразки у всі часи однаковий... У повторюваності поразок є якийсь національний фатум» [13, с. 210]... Саме тому роман закінчується контекстом філософського спрямування з оптимістичним стилістичним маркуванням «Не допускай такої мислі, що Бог покаже нам неласку. Життя людського строки стислі. Немає часу на поразку» [13, с. 182].

Помічено, що вербалізація концепту *перемоги* в «Берестечку» більш різноманітна – досягається завдяки іменникам: «І крізь поразки йшов до перемог» [5, с. 159]; дієсловом: «Мені вже або вмерти, Або воскреснуть і перемогти» [5, с. 115],

«Перемагав у кожному бою» [5, с. 92]; прикметникам та дієприкметникам: «А я, переможений гетьман, суджу тут, як перст, один» [5, с. 51], «Він хоч поліг – та в битві переможній» [5, с. 159]; у «Марусі Чурай» – лише іменниками: «І кожна мить то може бути кінцем, то може бути початком перемоги» [6, с. 190], «А що там буде, смерть чи перемога...» [6, с. 89]. Так само і контекстема *поразка* вербалізована лише завдяки іменниковим формам, наприклад, «зазнав поразки» [5, с. 159] «поразка це – поразка» [5, с. 115], «поразка так поразка» [5, с. 124], «одна поразка» [5, с. 115].

Висновки. Як бачимо, в межах концептосистеми віршових історичних романів Л. Костенко концепти *перемога* та *поразка* виступають поліконотативними та багатозначними. Концепт *перемога* репрезентований поетесою завдяки показові душевних станів гетьмана, зокрема, приниження, самотності, гніву, розпуки, віри, радості. А антонімічне концептуальне поняття *поразка* – ще й через покаяння, відчай, розчарування. Спостережено нетропеїчне і тропеїчне використання цих контекстем, зокрема, лейтмотив *перемога* – із семами *успіх, доказ сили у бою, доведення вищості, мета, програш*. Концепт *поразка* спостережено зі значеннями: *кінець, початок, місто, програш, наука, сором*. Для словесного вираження вищезазначеної семантики концептуальних понять поетеса використовує іменники в обох віршових романах, а також дієслова, прикметники і дієприкметники лише у «Берестечку». Завдяки слововжитку іменника *поразка* в останньому створено контексти філософського спрямування з негативним чи позитивним стилістичним маркуванням. Контекстеми *перемога* та *поразка* входять до ядра концептосфери історичних романів, втягуючи туди такі концепти, як *воля, душа, життя, смерть, Україна*.

Подальші наукові розвідки буде спрямовано на дослідження концептосфери поетичного дискурсу Ліни Костенко.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арутюнова Н. Д. Введение. *Логический анализ языка*. Москва : Наука, 1993. С. 3–6.
2. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник української мови. Київ : Ірпінь, 2004. 1426 с.
3. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ : Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
4. Іващенко В.Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2006. 328 с.
5. Костенко Л.В. Берестечко: історичний роман. Львів : Каменяр, 2007. 170 с.
6. Костенко Л.В. Маруся Чурай. *Ліна Костенко* : навчальний посібник-хрестоматія / Упор. Г. Клочек. Кіровоград : «Степова Еллада», 1999. С. 65–195.
7. Кравець Лариса Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. : монографія. Київ : Видавничий центр «Академія». 2012. 416 с.

8. Кравець Л. Метафорична репрезентація концепту «час» в українській поезії ХХ ст. *Лінгвостилістика : об'єкт – стиль, мета – оцінка : збірник наук. праць*. Київ. 2007. С. 192–198.
9. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. Москва : Изд-во МГУ, 1996. 245 с.
10. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка. *Русская словесность. Антология*. Москва : Academia, 1997. С. 280–287.
11. Лихачев Д.С. Логический анализ языка. Культурные концепты. Москва : ИНИОН, 1991. 450 с.
12. Маслова В.А. Лингвокультурология. Москва : Изд. центр «Академия», 2001. 208 с.
13. Москвин В.П. Русская метафора. Семантическая, структурная, функциональная классификация. Волгоград : Перемена, 1997. 92 с.
14. Панченко В.Є. Богдан Хмельницький. Катарсис. *Костенко Л. Берестечко*. Київ : Либідь, 2010. С. 207–217.
15. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1997. 824 с.
16. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1996. 288 с.

РОЗДІЛ 2 РОСІЙСЬКА МОВА

УДК 81.161

ЛЕКСИЧЕСКОЕ НАПОЛНЕНИЕ РЕЛИГИОЗНОГО АСПЕКТА КОНЦЕПТА «АРАБСКИЙ МИР»

LEXICAL FULFILLMENT OF THE RELIGIOUS ASPECT OF THE CONCEPT “ARABIC WORLD”

Алмугхид Амджад Мохаммад Махмуд,
orcid.org/0000-0002-4997-707X

*аспирант кафедры перевода и лингвистической подготовки иностранцев
Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара*

У статті розглядається семантика деяких лексичних одиниць, що представляють важливі компоненти концепту «арабський світ», і їх функціонування. Зокрема представлені деякі ісламські реалії, які позначають ісламську релігійну дійсність, складову концепту «арабський світ».

Мета роботи – описати певні лексичні одиниці і проілюструвати їх значення на прикладі різних текстових фрагментів. Зроблено висновок про те, що ці одиниці ще не завжди уніфіковані фонетично і орфографічно. Текстові фрагменти відображають окремі семи їх значень.

Ключові слова: концепт, арабський світ, лексикографічна дефініція, текстовий фрагмент, Національний корпус російської мови.

В статье рассматривается семантика некоторых лексических единиц, представляющих важные компоненты концепта «арабский мир», и их функционирование. В частности, представлены некоторые исламские реалии, обозначающие исламскую религиозную действительность, составляющую концепта «арабский мир».

Цель работы – описать некоторые лексические единицы и проиллюстрировать их значения на примере различных текстовых фрагментов. Сделан вывод о том, что эти единицы еще не всегда унифицированы фонетически и орфографически. Текстовые фрагменты отражают отдельные семы их значений.

Ключевые слова: концепт, арабский мир, лексикографическая дефиниция, текстовый фрагмент, Национальный корпус русского языка.

The article regards the semantics of some lexical units that represent important components of the “Arab world” concept, and their functioning. In particular, some Islamic realities are presented, denoting Islamic religious reality constituting the concept of the “Arab world”. The purpose of the paper is to describe these lexical units and illustrate their meanings using the example of various text fragments. It is concluded that these units are not always unified phonetically and in spelling. Text fragments reflect individual semes of their values.

Key words: concept, Arab world, lexicographical definition, text fragment, National Corpus of the Russian language.

Постановка проблеми. В статті розкрито проблема изучения специальной лексики, представляющей в русском языке арабский мир. Актуальность исследования обусловлена развитием международных отношений, что приводит к появлению в языках лексики, обозначающей те или иные реалии. В связи с развитием международных отношений и межкультурного взаимодействия с целью получения определенного культурного опыта, в лексике русского языка появились многие понятия, рассматриваемые в контексте с компонентом «арабский».

Анализ новейших исследований и публикаций. «Географические концепты» исследуются рядом лингвистов, в частности исследованы

концепты РОССИЯ, АМЕРИКА, ГЕРМАНИЯ, ЕВРОПА, АНГЛИЯ (например, работы О.А. Гришиной, Р.Д. Керимова, О.А. Куданкиной, О.Г. Орловой, М.В. Пименовой, А.А. Плахтий и некоторых других авторов). Однако, специальное исследование концепта АРАБСКИЙ в русской языковой картине мира еще не проведено, что и обуславливает актуальность нашей проблемы.

Постановка задачи. Целью статьи является описание значения слов, связанных с арабским миром в русском языке и речи. В статье рассмотрены такие реалии арабского религиозного дискурса, как *Масжид, Ихрам, Арафат, Арафа, Шейх, Имам, Муфтий, Фетва, Бахур, Хиджра*. Для достижения указанной цели необходимо

решить такие задачи, как анализ лексикографического толкования названных единиц, выделение и анализ текстового корпуса их воплощения в письменной речи на основе Национального корпуса русского языка.

Изложение основного материала. Вышеуказанные понятия давно известны в различных культурах и используются далеко за пределами стран Ближнего Востока. Тем не менее существуют принятые стереотипы, которые приписывают им то или иное значение. Существуют такие устойчивые выражения, как «арабский шейх», «арабский муфтий», «арабская мечеть» и так далее.

В статье подана развернутая характеристика этих слов и приведены примеры их использования в различных текстах. Все эти единицы воплощают религиозный аспект концепта «Арабский мир». Среди них можно выделить несколько групп:

КТО осуществляет религиозные отправления;

ГДЕ осуществляются религиозные обряды;

ЧТО используется в том или ином случае, средства религиозного поклонения.

Далее рассмотрим лексикографическое и текстовое воплощение вышеуказанных слов. Сравниваю следующие толкования слова ШЕЙХ в лексикографических изданиях.

ШЕЙХ (араб., букв. – «старик», «старец») – у арабских кочевников глава или предводитель рода, племени или союза племен (в этом значении иногда совпадает с термином «сейид»). В странах распространения ислама термин приобрел значение почтенного человека вообще. Чаще всего шейхами называли руководителей мусульманской общины, дервишских орденов (равнозначно – пир, муршид), видных богословов, мусульманских законоведов. В 11 в. ведущих мусульманских богословов стали называть почетным титулом шейх-уль-ислам. На юге Аравийского полуострова и в районе Персидского залива шейхами называли правителей мелких княжеств и вождей кочевых племен; в Саудовской Аравии – членов Верхней палаты; у некоторых мусульманских народов (например, курдов) – старост деревни (Советская историческая энциклопедия).

ШЕЙХ -а; м. – [араб. *saiḥ*] 1. В Аравии: титул правителя княжества или вождя кочевых племён; лицо, носящее этот титул. 2. Представитель высшего мусульманского духовенства; богослов и правовед. 3. В арабских странах: глава рода, старейшина общины (Толковый словарь русского языка Б. Кузнецова).

Дефиниция слова в лингвистическом словаре является более сжатой, поскольку энциклопеди-

ческое толкование включает более развернутые исторические и культурологические сведения. В следующем текстовом примере слово актуализировано в первом лексикографическом значении.

«Шейх Усама жив и находится в хорошем здравии, он набрал вес, и вы заметите это, когда он вновь появится на телеэкранах», – заявил представитель «Аль-Кайеды» (Материал новостных лент Интернета 2002–2003, коллекция 73) [4].

В третьем лексикографическом значении близким к слову *шейх* оказывается слово *муфтий*. Оно толкуется следующим образом:

МУФТИЙ -я; м. [араб. *mufti*] У мусульман: высшее духовное лицо, облечённое правом выносить решения по религиозно-юридическим вопросам. Избрание муфтия. Послание муфтия к верующим (Толковый словарь русского языка Б. Кузнецова).

МУФТИЙ, муфтя, муж. (араб. *mufti*). У мусульман – ученый юрист-богослов, разбирающий церковно-правовые дела (Толковый словарь Д. Ушакова).

В этом же основном значении слово функционирует в текстовом фрагменте:

«Как муфтий главной парижской мечети, он был одним из самых влиятельных мусульман в Европе» (Списки Шиндлеров: 28 историй о банальности добра) [4].

Духовное главенство в арабском мире также принадлежит имаму:

ИМ'АМ – имама, муж. Духовный глава всех мусульман или какой-нибудь группы их. Руководитель молящихся, произносящий молитвы в мечети. (Толковый словарь Д. Ушакова).

Имам – имам муж. 1. Титул верховного правителя у мусульман, соединяющего в своём лице духовную и светскую власть. // Лицо, имеющее такой титул. 2. Верховный глава мусульман. 3. Настоятель мечети, руководящий богослужением, коллективной молитвой; главный мулла. (Толковый словарь Т. Ефремовой).

В следующем текстовом фрагменте это слово функционирует как титул человека, не подчеркивая его религиозной наполненности.

«Однажды Имам Али подошел к людям, игравшим в шахматы, и сказал: «Что это за статуи, которым вы предаетесь?» (Шахматы) [4].

Далее были рассмотрены лексические единицы, обозначающие место проведения религиозных актов. Прежде всего, это мечеть в разных вариантах написания и произношения.

Масжид – мечеть, мечеть -и; ж. [от араб. *масджид*] У мусульман: молитвенный дом. Высокая мечеть. Мечеть с минаретами.

Молиться в мечети. Войти в мечеть. (Толковый словарь русского языка Б. Кузнецова).

Масджид – мечеть, место для совершения коллективного намаза. Во множественном числе – масаджид. В корне этого слова лежит слово «суджуд» (земной поклон). В мечетях собираются мусульмане для общего совершения обязательных ежедневных пятикратных намазов, а также праздничных намазов. Кроме этого, мечети могут являться местами собрания народа, где принимаются какие-то решения. Также они могут быть и учебными центрами. Сравнительно большие мечети могут иметь минареты. Как правило, внутри мечетей устанавливаются минбары и михрабы. Там также находятся различные комнаты для имамов и муэдзинов. (Исламский энциклопедический словарь) [3, с. 218].

Национальный корпус русского языка включает значительное количество текстовых фрагментов со словом *мечеть*, например:

«...главным его детищем стала Парижская соборная мечеть, открытая в память о солдатах – мусульманах, воевавших за Францию в Первую мировую войну» (Списки Шиндлеров: 28 историй о банальности добра).

«Хадж в этом году начнется 18 февраля, когда более 2 млн паломников соберутся у главной мечети Мекки, где находится Кааба – главное святилище ислама» (Материал новостных лент Интернета 2002–2003, коллекция 21).

Важным понятием арабского мира является хиджра, что связано с перемещающейся локацией мусульманской религии.

Хиджра (араб., буквально – «переселение») – переселение Мухаммеда и его приверженцев из Мекки в Ясриб (Медину), совершенное (согласно мусульманской традиции) в сентябре 622 (между 8 и 21 или 24 сентября). При халифе Омаре I (правил в 634–644 гг.) Хиджра было объявлено началом мусульманского летосчисления. Поэтому она и стала называться мусульманской эрой. Известны календари лунной хиджры (широко распространены во многих странах Ближнего и Среднего Востока и некоторых других) и солнечной хиджры (в Иране, Афганистане, Турции). Исходный момент лунной хиджры в пересчёте на наше летосчисление соответствует 16 июля 622 года, а солнечной – 20–21 марта (дата весеннего равноденствия). Мусульманский лунный год содержит 354 дня. Распределение дней по месяцам в календарях хиджры отличается от принятого григорианским календарём, которым пользуются практически во всём мире). Перевод

дат хиджры на григорианский стиль и наоборот производится по специальным формулам и таблицам. Так, 1976 год григорианского календаря соответствует 1396–1397 году лунной хиджры, а 1355–1356 год – году солнечной хиджры (Большая советская энциклопедия).

В этом же значении слово хиджра используется и в текстовых фрагментах, например:

«3 апреля (четверг). Начало месяца Сафар, в 26-й день которого – 28 апреля, в понедельник, произошло вынужденное переселение Пророка Мухаммеда и его сподвижников из родного города Мекки в Медину (Ясриб). Переселение, уход или исход по-арабски «хиджра». Отсюда мусульманское летосчисление Хиджры» (Хаджи Абдулла Дубин. Мусульманские праздники и памятные даты в 2003 году (1423–1424 гг. хиджры по мусульманскому лунному календарю). «Вечерняя Казань», 2003) [4].

«И тогда пророк бежал («удаление», или «хиджра») в город Ясриб в 6 милях к северу от Мекки, и Ясриб стал городом пророка – Мединой – это и стало главным событием в Исламе» (Олег Осетинский. «Если бы я был бен Ладеном... Продолжаем публиковать политический памфлет Олега Осетинского». Известия, 2002) [4].

Хронотопом арабского мира, сочетающим место и время традиционных религиозных действий, является

Арафат Арафа – (“Arafa”, “Arafat”) – в исламе гора и долина близ Мекки, где встретились и узнали друг друга низведенные из рая в разные места земли Адам и Хава (Ева). Упоминается в Коране (2:194). Близ Арафата проводят центральные церемонии ежегодного мусульманского паломничества (хадж) (Мифологическая энциклопедия).

Арафа – день, предшествующий религиозному празднику. Также так называют 9 день месяца зульхиджа, предшествующий празднику Ид аль-Адха (Курбан байрам). В этот день паломники, приехавшие на хадж, совершают обряд стоянки в местности Арафат (Исламский энциклопедический словарь) [1, с. 22].

Ряд лексических единиц называют предметами, связанные с религиозными действиями, которые толкуются в словарях так:

Ихрам – ритуальное состояние, в котором молящемуся и паломнику запрещается совершать некоторые поступки, дозволенные в другое время. Молящийся оказывается в таком состоянии после произнесения слов «Аллаху акбар» (Аллах велик) в начале намаза, которые называются такбират аль-ихрам. Паломник же

оказывается в состоянии ихрама после надевания ритуальной одежды и принятия намерения совершить паломничество. Ритуальная одежда паломника состоит из двух кусков непрошитої материи: изара, которым опоясываются вокруг пояса, и риды, которую накидывают на туловище (Исламский энциклопедический словарь) [1, с. 118].

Ихрам – это два куска белой материи, наши мохнатые простыни, употребляемые в банях (Д.Ф. Соколов. «Поездка в город Джедду». Исторический вестник, 1902).

Одевшись в ихрам, я теперь не имею права чесать свое тело, убивать на теле паразитов, вырывать у себя волос, стричь ногти (Д.Ф. Соколов. «Поездка в город Джедду». Исторический вестник, 1902).

Бахур – (англ. “Bakhoor” или “Bukhoor”) – это образец так называемой парфюмерии для дома, когда запах придается не человеку, а его жилищу. Бахур – это древняя восточная традиция, которая и в наши дни широко распространена как на Аравийском полуострове, так и во всем мусульманском мире. Все виды арабских благовоний широко используются в странах Персидского залива.

Бахур – широко распространенное явление в мусульманском мире. Особенный повод для использования бахура – это священный для мусульман месяц Рамадан, когда все мысли правоверных направлены на смирение и самосовершенствование. Настоящий и качественный бахур должен состоять только из натуральных компонентов, которые и делают его уникальным по сравнению с искусственными ароматизаторами. Запах у бахура сильный и стойкий, даже если его использовать в открытом пространстве комнаты, то весь день будет чувствоваться его запах. Чтобы зажечь бахур, необходима специальная чаша, так называемая бахурница (англ. – *incense burner*), нужны специальный уголь (*charcoal for incense burner*) и щипцы, чтобы безопасно управляться с углем и бахуром (Исламский энциклопедический словарь).

Махра – В исламском праве приданое, материальное вознаграждение, выплачиваемое женихом невесте по поводу бракосочетания. Это может быть определенное количество денег, драгоценных камней или металлов, либо же ценное имущество. Обязательность выплаты махра невесте подчеркивается в следующем аяте Корана: «И давайте женам их вено в дар» (4: 4). Даже самые немущие хотя бы символически давали им то, что они в состоянии были дать. Возможна

постепенная выплата махра путем деления его на две части. Первую нужно заплатить сразу по заключению брачного договора (Исламский энциклопедический словарь) [1, с. 164].

«У нас напрасно считают, что выкуп за жену – это пережиток далекой древности и от него следует отказаться при переходе от мрачного феодального прошлого к светлому буржуазному будущему. Махра – это смерти мужа», – вещал Глеб, набив рот бутербродом с колбасой (Елизавета Козырева. «Дамская охота» (2001) [4].

Слово фетва обозначает важное религиозное решение.

Фетва (араб. – «мнение», «решение») в мусульманских странах юридическое заключение (обычно в форме вопроса и ответа) высшего религиозного авторитета (муфтия, шейх-уль-ислама) о соответствии того или иного действия или явления Корану и шариату. В средние века и новое время получение фетвы было обязательным по каждому важному вопросу (в том числе объявление войны, заключение мира) (Большая советская энциклопедия).

«Если у кого-то и оставались сомнения в твердости Хомейни, то фетва, наложенная на Салмана Руиди, автора «Сатанинских стихов», моментально их развеяла» (В. Григорьян. «Иран. История и размышления» (часть вторая), (2012) [4].

«Однако и грозная фетва не остановила противников режима» (Элиа Мирзоев. «Иракская нефть вступает в игру». Вестник США, 2003) [4].

Выводы и перспективы дальнейшего исследования. В работе рассмотрены некоторые понятия с семантическим компонентом «арабский», которые связаны с концептом «арабский мир», дана их характеристика и проиллюстрировано их функционирование на примерах различных текстов.

Понятия относятся не только к компоненту «арабский» как стереотип, а могут использоваться и без него, тем самым не теряя своей семантики. При таком использовании данных дефиниции также будет сохраняться понятие того, что они называют. Некоторые понятия закрепились в активном запасе лексики русского языка вместе с предметом, который они называют. Эти лексические единицы имеют фонетическую и орфографическую вариативность в современном русском языке. Семантически их можно сгруппировать как единицы, обозначающие деятеля, место действия и обстоятельства действия. Таким образом является важным правильное понимание и трактование вышеуказанных понятий в контексте межкультурного дискурса.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Ислам: Энциклопедический словарь. Отв. ред. С.М. Прозоров. Москва, 1991. 315 с.
2. Абу Амин Биляль Филипс. Закон жизни мусульман: Эволюция фикха. Умма, 2002. 286 с.
3. Исламский энциклопедический словарь под ред. А. Али-заде, Ансар, 2007. 396 с.
4. Национальный корпус русского языка. [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.ruscorpora.ru [3, с. 234].

УДК 811.161.1'373:378.147

**КРЕАТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА В ПРАКТИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ
РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО**

**CREATIVE LINGUISTICS IN THE PRACTICE OF TEACHING
RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE**

Глобина Л.В.,

orcid.org/0000-0003-2026-7020

кандидат филологических наук, доцент,

*доцент кафедры украиноведения и гуманитарной подготовки
Украинской медицинской стоматологической академии*

В статье рассматриваются проблемы формирования лингвистической креативной компетентности у иностранных студентов на занятиях языковой подготовки в медицинском вузе на начальном этапе обучения. Анализируются средства создания лингвистического юмора в таких малых формах языкового творчества, как лингвистические юмористические миниатюры, иронические выражения, различные фигуры речи, скороговорки. Основное внимание уделяется практической направленности обучения в плане использования экспериментальных возможностей языка для тренинга вербальной креативности. Постулируется тезис об интернациональности восприятия юмора в его профильных идеях.

Ключевые слова: лингвистический юмор, русский язык как иностранный, иностранные студенты, медицинский вуз.

У статті розглянено проблеми формування лінгвістичної креативної компетентності в іноземних студентів на заняттях мовної підготовки в медичному вузі на початковому етапі навчання. Проаналізовано засоби створення лінгвістичного гумору в таких малих формах мовленнєвої творчості, як лінгвістичні гумористичні мініатюри, іронічні висловлювання, різні фігури мови, скороговки. Основну увагу звернено на практичну спрямованість навчання в плані використання експериментальних можливостей мови для тренінгу вербальної креативності. Постульовано тезу про інтернаціональність сприйняття гумору в його профільних ідеях.

Ключові слова: лінгвістичний гумор, російська мова як іноземна, іноземні студенти, медичний вуз.

The article deals with the problems of the formation of linguistic creative competence of foreign students at the language classes at a medical university at the initial stage of education. The means of creating linguistic humour in such small forms of linguistic creativity as linguistic humorous miniatures, ironic aphorisms, various figures of speech, tongue twisters are analyzed. Much attention is paid to the practical orientation of learning in terms of the use of experimental language resources for the training of verbal creativity. The thesis about the internationalism of the perception of humour in its core ideas is postulated.

Key words: linguistic humour, Russian as a foreign language, foreign students, medical high school.

Наука должна быть весёлая, увлекательная и приятная, таковы же должны быть и учёные

Академик П.Л. Капица

Постановка проблемы. Цель использования юмора в процессе обучения иностранному языку – создание непринуждённой, комфортной, творческой обстановки на занятиях, партнёрских отношений, что способствует лучшему усвоению языка. Как показывает опыт, юмор напрямую воздействует на эмоциональное восприятие учебного материала, что, безусловно, повышает

эффективность самого процесса. Понимать юмор чужого языка, а также самим употреблять стилистические фигуры с комическим эффектом – чрезвычайно важно для иностранного студента, поскольку это является прямым свидетельством определённого уровня знаний языка.

Основная задача педагога на занятиях по иностранному языку профессионального направления – развитие коммуникативных умений будущих врачей через моделирование речевых ситуаций. Решение этой задачи возможно только через непосредственное общение преподавателя

и студентов, доктора и пациента. При этом важен качественный уровень общения, всецело зависящий от личностных характеристик обеих сторон. Таким образом, профессиональная коммуникация выходит на первый план, а лингвокреативная деятельность в учебном процессе является стимулом к более глубокому и серьёзному изучению языка профессионального направления.

Связь проблемы с предыдущими исследованиями. Существует достаточное количество работ, в которых исследуются возможности использования юмора на занятиях языкового комплекса. О потенциале комического при изучении иностранного языка писали М.А. Стернина [1], Е.И. Чиркова [2]. Проблема формирования лингвистической компетенции будущих врачей на занятиях по русскому языку и культуре речи рассматривается в статье Е.В. Орловой [3]. Формированию лингвокреативной компетентности у студентов-инофонов на материале аббревиатур интернет-пространства посвящена работа В.В. Горбань и М.М. Заболенной [4]. Новизна исследования состоит в дальнейшем поиске методического инструментария для оптимизации языковой подготовки иностранцев в медицинском вузе.

Постановка задач исследования. Целью статьи является рассмотрение лингвистического юмора как одного из методов активизации учебной деятельности на занятиях языковой подготовки иностранных студентов-медиков 1-го курса. Материалом исследования послужила подборка юмористических ситуативных диалогов, выражений, лингвокреативных слов. В работе использован комплекс методов лексико-семантического, контекстологического и трансформационного анализа, а также метод межъязыковых сопоставлений.

Изложение основного материала. Для развития лингвистической креативной компетентности иностранных студентов на занятиях используются микротексты, в которых комизм создаётся языковыми явлениями (лингвистический юмор). В своей работе мы рассмотрим особенности лингвистического юмора в таких малых формах языкового творчества, как лингвистические юмористические миниатюры, иронические афоризмы, пословицы и поговорки, различные фигуры речи, скороговорки.

Лингвистические юмористические миниатюры – это короткие юмористические диалоги или рассказы, юмор в которых основан на языковых явлениях. Например, ситуативный диалог на занятии:

Преподаватель (обращается к старосте группы): «А почему сегодня отсутствует Мухаммед?» Ответ: «Он дома, заболел».
Преподаватель (обращается к студенту): «А где Ваша тетрадь?» Ответ: «Она тоже заболела».

Здесь важно, как говорится, «по горячим следам», пояснить студентам, что такое метафора, переносный смысл, ценность употребления метафоры для выразительного эффекта речи. Переносные смыслы, мотивированные разнообразными ассоциативными связями первичных значений, в значительно большей степени, чем прямые, хранят в себе эстетическую экспрессию, субъективную оценку, придают речи парадоксальность выражения. Именно этот фактор является определяющим при создании различных форм комического в коммуникативном акте.

Иронические афоризмы, пословицы и поговорки (от греч. *arhotismos* – изречение) – лаконичные, образные, отточенные по форме и выражающие обобщённую мысль изречения. Комический эффект иронических афоризмов (авторских выражений), пословиц и поговорок (народных выражений) основан на логическом парадоксе, неожиданных ассоциациях. Например: *Если человек хочет жить, врачи бессильны* (Фаина Раневская). Придя в день студентов, преподаватель может вспомнить одну из известных китайских пословиц: *«Стоять – лучше, чем ходить, сидеть – лучше, чем стоять, а ещё лучше – лежать»*. Здесь уместно предложить иностранным студентам самим подобрать эквиваленты к этому выражению в своих родных языках. Обязательное условие – чтобы было остроумно, смешно. Эта тема актуальна и, следовательно, «прекрасно разработана» во всех языках, так что студенты могут выбрать наиболее удачные. Например, студенты из Марокко предложили ироническое выражение: *«Спите и не просыпайтесь, выигрывает только тот, кто не просыпается»*; студенты из Иордании: *«Ленивую собаку кусают блохи»*.

Первое место в одной из групп заняла узбекская пословица: *«Если на ишака положить мало груза, он ляжет»*. Всякий раз, после такого вида работы, иностранные студенты приходят к коллективному выводу: юмор интернационален в его профильных идеях добра и зла, красоты и безобразия, чистоты и грязи. Несмотря на то, что языковая картина мира у каждой личности индивидуальна и эмоциональные смыслы часто не совпадают у коммуникантов разных национальностей, юмор объединяет всех.

Каламбуры (от франц. *calembour* – игра слов) – фигуры речи, состоящие в юмористическом

использовании многозначности слова или звукового сходства различных слов. Например: *Преподаватель (опоздавшему студенту): «Приходить надо вовремя, а не во время»*. В этом случае мы имеем дело с омографами – графическими омонимами. Примеры графических омонимов: *замок* (дворец) – *замок* (на двери), *мука* (мучение) – *мука* (продукт), *уже* (сравнительная степень от узкий) – *уже* (наречие). Задание придумать юмористические микротексты, построенные на игре слов с использованием омографов, в творческих группах выполняются в считанные минуты.

Большой интерес у иностранцев вызывает так называемый «Медицинский юмористический словарь», составленный студентами-медиками. Например: *аэрозоль* (мозоль, натёртая в самолёте), *бульдозер* (капельница), *ветрянка* (легкомысленная девушка), *дистрофик* (стихотворение из двух строк), *жаргон* (аспирин), *палатализация* (санобработка палат), *пломбир* (стоматолог, он же *зубило*, *дерюга*), *половик* (врач-сексолог), *померанец* (тяжелобольной), *примочки* (клипсы), *ссадина* (контролёр в общественном транспорте), *трепанация* (болтовня), *ухарь* (отоларинголог), *халатность* (отсутствие халатов в торговой сети), *хворостина* (болезнь) и другие.

Такие слова используются для создания комического эффекта, языковой игры, в качестве средства метафорического переосмысления. Преподаватель предлагает обсудить вопрос: «Как создаётся комический эффект?» Студенты включаются в интересную работу по выявлению различных ассоциаций по сходству, лингвистических приёмов трансформации и интерпретации языковых единиц. В «Медицинском юмористическом словаре» наблюдаются, главным образом, случаи использования многозначности, омонимии, паронимии. Обычно к следующему занятию словарь пополняется аналогичными примерами.

На паронимии основана такая стилистическая фигура, как *парономазия* (греч. *παρονομασία* от *παρά* – возле + *ονομαζῶ* – называю) – постановка рядом слов, близких по звучанию, но разных по значению. Например, фраза *эффективное лекарство для эффективной девушки* приобретёт юмористический смысл, если поменять местами определения: «*эффективное лекарство для эффективной девушки*». Следует заметить, что выполнять такого рода задания иностранные студенты могут, только обладая достаточным уровнем лингвистической креативности, которая формируется в процессе повседневной вербальной коммуникации.

Оксюморон (от греч. *οξύμορον* – остроумно-глупое) – фигура речи, состоящая в соединении двух понятий, противоречащих друг другу. Примеры оксюморонов: *выздоровевший больной*, *сухая вода* (*фторкетон*), *мягкая жёсткость*, *оглушительная тишина*, *безмолвный крик*, *бесконечный предел* и другие. Оригинальность таких языковых конструкций в их абсурдности, неожиданности, в сочетании несочетаемого, что ломает привычные шаблоны и позволяет по-новому взглянуть на привычные вещи. Для иностранных студентов оксюмороны – это «языковой шок», возможность впервые оторваться от словарной дефиниции. В систему языковых и речевых упражнений входит самостоятельный поиск аналогичных явлений в тексте с последующим использованием их в ситуациях коммуникативного общения.

Градации (от лат. *gradatio* – постепенное усиление) – фигуры речи, состоящие в расположении слов в порядке усиливающегося или уменьшающегося значения (градации восходящие и нисходящие). Пример нисходящей градации можем наблюдать в юмористической миниатюре из рубрики «Полминутки для шутки» в учебных пособиях по РКИ, разработанных преподавателями кафедры украиноведения и гуманитарной подготовки УМСА [5; 6]:

Заходит к врачу пациент. Подаёт больничную карту и спрашивает: «Доктор, а я выживу?» Доктор читает больничную карту и произносит: «Конечно...» Листает дальше: «Вероятно..., возможно..., вряд ли...» [6, с. 157].

Большой интерес у студентов вызывает задание придумать противоположный вариант с восходящей градацией.

К слову сказать, медицинский юмор – это довольно «тяжёлый» юмор, потому что связан с самым дорогим, что есть у человека – его здоровьем. Такой смех не назовёшь весёлым и беззаботным, скорее, это ироничный, сдержанный, «взрослый» смех, «смех сквозь слёзы», заставляющий проецировать ситуацию на свою будущую профессиональную деятельность. Основной тезис языковых и речевых упражнений, которые предлагаются иностранным студентам на занятиях, – без знания лексики, правил образования лексических и грамматических структур невозможно полноценная профессиональная коммуникация. Разнообразные формы комического (юмор, ирония, сарказм) выполняют в профессиональной среде компенсаторные функции и используются с целью восстановить духовную гармонию, разрядить внутреннее напряжение, преодолеть монотонность повседневности [7, с. 50].

Скороговорки и чистоговорки – шуточный жанр народного творчества, который представляет собой фразы, построенные на сочетании звуков, затрудняющих быстрое и чёткое произнесение слов. Полезны для развития речевого аппарата и выработки хорошей дикции, особенно это актуально при изучении иностранного языка. Для снятия языкового барьера достаточно напомнить студентам, что скороговорки как жанр присутствуют во всех языках, и попросить продемонстрировать свои умения и навыки произнесения скороговорок на родном языке. Как правило, такое задание выполняется с энтузиазмом. Поскольку содержание скороговорок часто юмористическое, было бы правильным соединить «приятное с полезным», организовав фонетическую 5-минутную зарядку в виде игры, соревнования. В соревновании рождается результат. На занятиях с первокурсниками используются скороговорки двух видов:

1) общеупотребительные:

Карл у Клары украл кораллы, а Клара у Карла украла кларнет [рл, кл];

На дворе трава, на траве дрова. Не руби дрова на траве двора! [тр, др];

Проворонила ворона воронёнка [пр, вр];

Всех скороговорок не перескороговоришь, не перевыскороговоришь [скр];

«Расскажи мне про покупку». – «Про какую про покупку?» – «Про покупку, про покупку, про покупочку свою» [пр, пк].

2) терминологические:

Терминатору термометр не требуется, у терминатора температура субфебрильная [тр, пр, бр];

Флюорографист флюорографировал флюорографистку [фл, гр];

Кристалл кристаллизовался, кристаллизовался да не выкристаллизовался [кр];

Дефибрилятор дефибриллировал, дефибриллировал да не выдефибриллировал [ф, бр].

Методика работы со скороговорками традиционная: от медленного темпа и преувеличенной артикуляции каждого звука к быстрому темпу и чёткому произнесению. Студентам, у которых есть определённые трудности с дикцией, можно порекомендовать проговаривать скороговорки нараспев, речитативом, постепенно ускоряя темп. Вопросно-ответные скороговорки полезно репетировать в парах, в репликах выражая определённые эмоции.

Отмечу, что терминологические скороговорки – это продукт перефразирования общеупотребительных скороговорок, что создаёт необъятное поле для творчества студентов. Студентам-медикам приходится ежедневно запоминать большое количество специальных терминов. Научить правильно, быстро и чётко произносить довольно сложные для иностранцев слова – первостепенная задача преподавателя русского языка как иностранного.

Выводы. В результате исследования были сделаны выводы о том, что результативность усвоения учебного материала зависит от качества процесса повседневной языковой практики. Важно поддерживать любые проявления «здорового» креатива на занятиях, умело направлять его в правильное русло, приучать ценить тонкость и интеллигентность в слове, сделать так, чтобы лингвистический юмор стал стимулом к более глубокому и серьёзному изучению профессионального языка.

Перспективы исследования. Перспективным направлением дальнейших исследований является анализ межъязыковых соответствий однотипных структурных единиц с комическим эффектом, выявление национальной специфики эмоционального восприятия лингвистического юмора.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Стернина М.А. Юмор на занятиях по английскому языку. *Новые идеи в преподавании иностранных языков: взгляд в будущее*: материалы науч.-техн. конф., 25–26 янв. 1994 г. Воронеж : ВИПКРО, 1994. С. 22–23.
2. Чиркова Е.И. Юмор как эмоционально воздействующий фактор при обучении иностранному языку. *Евразийский союз учёных*. 2015. № 10. 4 (19). С. 117–120.
3. Орлова Е. В. Формирование лингвистической компетенции студента медицинского вуза на занятиях по русскому языку и культуре речи. *Вестник РУДН. Серия: Русский и иностранные языки и методика их преподавания*. 2013. № 3. С. 83–89.
4. Горбань В.В., Заболенная М.М. Формирование креативной компетентности студентов-иностранцев. *Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства*. 2018. № 9. С. 133–137.
5. Дегтярёва К.В., Владимирова В.И., Глобина Л.В. Русский язык как иностранный. Рабочая тетрадь для студентов 1 курса: учебное пособие для иностранных студентов высших медицинских учебных заведений III–IV уровня аккредитации. Полтава : ВГУЗУ «УМСА», 2016. 196 с.
6. Рабочая тетрадь для практических занятий по русскому языку как иностранному для студентов I курса. Модуль I: учебное пособие для иностранных студентов медицинских вузов / Дегтярёва К.В., Глобина Л.В., Владимирова В.И., Тукова Т.В. Полтава : ВГУЗУ «УМСА», 2015. 186 с.
7. Голованова Е.И. Языковая игра в профессиональной коммуникации / Е.И. Голованова // Уральский филологический вестник. Серия: Язык. Система. Личность: Лингвистика креатива. 2017. № 2. С. 39–52.

ЯЗЫКОВАЯ ИГРА КАК ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН

LANGUAGE GAME AS A LINGUOCULTURAL PHENOMENON

Фильчук Т.Ф.,

orcid.org/0000-0001-5307-7210

*кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры русского языка*

Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина

Хомякова О.В.,

orcid.org/0000-0003-0671-172X

кандидат культурологии,

старший преподаватель кафедры языковой подготовки 2

Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина

В статье представлены научные концепции, посвященные феномену игры, раскрывающие его сущность и основные характеристики; рассматриваются понятие «языковая игра» и ее особенности; на материале художественных текстов Т. Толстой и В. Пелевина определяются виды языковой игры (фонетическая, словообразовательная, лексическая, синтаксическая, стилистическая и интертекстуальная); описываются приемы создания языковой игры на разных языковых уровнях; анализируется игра с прецедентными феноменами.

Ключевые слова: феномен игры, особенности игры, языковая игра, виды языковой игры, лингвистические приемы языковой игры, прецедентный феномен.

У статті представлено наукові концепції, присвячені феномену гри, що розкривають його сутність і основні характеристики; розглядаються поняття «мовна гра» та її особливості; на матеріалі художніх текстів Т. Толстої та В. Пелевіна виявляються види мовної гри (фонетична, словотвірна, лексична, синтаксична, стилістична й інтертекстуальна); описуються прийоми створення мовної гри на різних мовних рівнях; аналізується гра з прецедентними феноменами.

Ключові слова: феномен гри, особливості гри, мовна гра, види мовної гри, лінгвістичні прийоми мовної гри, прецедентний феномен.

The article presents scientific concepts dedicated to the game phenomenon, unleashing its nature and basic characteristics; contains consideration of the notion of “language game” and its features; definitions of types of language game (phonetic, word-formative, lexical, syntactical, stylistic, intertextual) provided on the material taken from the art works of T. Tolstaya and V. Pelevin; description of methods of creating of language game on different levels of language; analysis of game with the precedent phenomena.

Key words: game phenomenon, features of a game, linguistics methods of language game, precedent phenomenon.

Постановка проблемы. Игра как один из культурных феноменов человеческого существования отличается сложностью, многозначностью, многоуровневостью. Категория игры и ее виды изучаются антропологами, философами, психологами и филологами (И. Кант, Ф. Шиллер, Ф. Бейтсенделк, Й. Хейзинга, О. Финк, Г. Гадамер, Л. Выготский, Л. Леонтьев, Д. Эльконин, Л. Витгенштейн, П. Фарба, М. Каган, Ю. Лотман, Е. Земская, В. Санников, Т. Гридина, Б. Норман, С. Ильясова, Л. Амири, С. Нухов, О. Симутова и другие).

Одним из видов игры является языковая игра, представляющая собой сложное и многоаспектное явление, различные проявления которого привлекают особое внимание лингвистов. Активное изучение языковой игры связано с широким распространением этого феномена в различных сферах: в разговорной речи, рекламных текстах, языке СМИ, художественной литературе.

Анализ последних исследований и публикаций. В современных исследованиях анализируются структурные и стилистические особенности языковой игры, ее когнитивно-семантические и коммуникативно-прагматические параметры (см. работы Е. Земской, Ю. Апресяна, Н. Арутюновой, В. Санникова, Т. Гридиной, С. Ильясовой, Л. Амири, Б. Нормана, Е. Кургановой, И. Сниховской, А. Негрышева, Л. Лисоченко, О. Лисоченко, С. Нухова, О. Симутовой, Е. Лебедевой и других).

Постановка задания. Языковая игра способствует созданию ассоциативного плана произведения, его смыслообразованию, побуждает реципиента к активному взаимодействию с текстом, стимулирует восприятие сообщения. Художественный дискурс современности является благодатным материалом для изучения языковой игры, так как в своей основе он содержит текстовые категории, которые

определяют ее действие: интертекстуальность, мифологичность, гипертекстуальность. В этой связи особенно **актуальным** представляется исследование современных художественных текстов, которые демонстрируют установку автора на намеренное конструирование фонетических, семантических, лексических, словообразовательных, морфологических, синтаксических «неправильностей», «алогизмов», парадоксов.

Цель статьи заключается в определении феномена игры, выявлении и описании видов языковой игры в современном художественном тексте. Для достижения цели необходимо решить следующие задачи:

- рассмотреть феномен игры: его сущность, основные характеристики, научные подходы к его исследованию;

- описать приемы создания языковой игры в современном художественном тексте на разных языковых уровнях.

Объектом исследования являются современные художественные тексты, в частности произведения Т. Толстой и В. Пелевина.

Изложение основного материала. Истоки теории игры восходят к трудам известных философов И. Канта и Ф. Шиллера. В работе «Критика способности суждения» И. Кант отмечал, что суждение представляет собой «субъективную игру душевных способностей» (воображения и разума) [6, с. 66].

В «Письмах об эстетическом воспитании человека» Ф. Шиллер рассматривал игру как наслаждение, которое связано со свободным проявлением избытка жизненных сил. По мнению философа, главным «объектом побуждения к игре» является «живой образ, понятие, служащее для обозначения всех эстетических свойств явления». Ф. Шиллер указывал, что из всех состояний человека «именно игра и только игра делает его совершенным», в ней дух человека обретает полную свободу: «... человек играет только тогда, когда он в полном значении слова человек, и он бывает вполне человеком лишь тогда, когда играет» [20, с. 303–313].

Й. Хейзинга в работе «Homo Ludens» сформулировал игровую концепцию культуры. Согласно Й. Хейзинга, подлинная культура не может существовать без игрового содержания, она «развертывается в игре и как игра» [19, с. 19]. Исследователь считает, что определяющими свойствами игры являются непринужденность, напряженность, свобода выбора, наличие определенных условий (места, времени и правил), выигрыша, выход за рамки обыденности.

Немецкий философ О. Финк понимал игру как фундаментальную особенность человеческого бытия, включающего наряду с игрой такие феномены, как труд, власть («господство»), любовь, смерть: «Игра столь же изначальна, как и эти феномены. Она охватывает всю человеческую жизнь до самого основания, овладевает ею и существенным образом определяет бытийный склад человека, а также способ понимания бытия человеком» [18, с. 12–13]. По мнению О. Финка, игре свойственны правила, «наслаждение свободой», символический характер, двуплановость, т. е. «существование играющего в обычной действительности и в сфере нереального, воображаемого» [18, с. 12–13].

Философ и историк культуры М.С. Каган считает, что игра характеризуется синкретичностью, играющий сосредоточен «на ее процессе, а не на результате» [5, с. 113].

Ю.М. Лотман определяет игру как «особого типа модель действительности», которая позволяет реальную ситуацию заменять условной (игровой). Игре свойственна двуплановость, т. е. «одновременная реализация практического и условного поведения», при которой жизненная ситуация подчиняется правилам игры [9].

Для современной культурной парадигмы важной составляющей является категория игры, которая определяется как способ функционирования языка, текстуального выражения культуры в целом [19]. Игра обладает теми же признаками, что и современное мироощущение, т. е. непредсказуемостью, спонтанностью, случайностью, бессистемностью, внешней эффективностью и т. д. Игра – это не просто вторичное выражение и изображение чего-то несуществующего, а, наоборот, самостоятельная действительность и реальность, в пространстве которой рождаются, изменяются события, факты, человек и сама жизнь. Игра, по мнению Г. Гадамера, является сущностью языка [4].

Понятие языковой игры как способа использования слов в определенном контексте в соответствии с принятыми правилами было введено австрийским философом Л. Витгенштейном в работе «Философские исследования»: «языковая игра – это целое, состоящее из языка и тех видов деятельности, с которыми он сплетен» [3, с. 82].

Языковая игра, сущность которой, согласно Б.Ю. Норману, заключается в нетрадиционном, неканоническом использовании форм языка, в творческом, свободном отношении к этим формам, в ориентации на скрытые эстетические воз-

возможности языкового знака [10, с. 168], становится самодостаточной парадигмой, концептуальным стержнем которой является языковая аттракция. Языковая игра используется для создания текста, для его смыслопроизводства.

Современный художественный текст представляет собой определенный рода игру, которая, с одной стороны, буквально «втягивает» читателя в свое пространство, заставляет его следовать своим правилам, а с другой – доставляет ему удовольствие. Как считают М.П. Блинова и И.Н. Пономаренко, «игра с регламентированными правилами привлекает и дразнит перспективой отыскать в этих правилах возможности и для импровизации: игрок-творец (автор) делает ходы, создавая произведение; в процессе восприятия интерпретатор, партнер (читатель) совершает ответные ходы» [1, с. 50].

Рассмотрим приемы реализации языковой игры в художественном тексте на материале произведений Т. Толстой и В. Пелевина.

В художественных текстах языковая игра проявляется на фонетическом, словообразовательном, морфологическом, лексическом, семантическом, синтаксическом, стилистическом и интертекстуальном уровнях.

Распространенными приемами языковой игры на фонетическом уровне являются звукоподражания определенной манере речи, звукам окружающей действительности, намеренное искажение орфографической нормы, звуковое сходство слов. Например: «Тебе **отпу-устят, отпу-устят!** Нинку я знаю, она детям до шестнадцати чего хочешь **отпустит!**» [16, с. 96]; «–**Датте вытти! Да датте же вытти!**» [16, с. 67]; «**Булки-молока хоччи?! Не хочу. Какать-писать хоччи?! – Не хочу**» [17, с. 44]; «**Поболид и перестанед!** <...>» [17, с. 186]; «Закрой, говорит, чемодан и не лезь, куда не **следоват!!!**» [17, с. 202]; «**Ра-адостносеее – ердицу, пела Изольда. О, если б навеки так быы-ыыло!**» [17, с. 82]; «**Куу-гу! Куу-гу!** – кричит вечерами птица Сирина, копошится в еловой чаще» [17, с. 93]; «**Мамочка** заснула в кресле, всхрапывает, булькает щеками, свистит: **п-щ-щ-щ-щ...** Алексей Петрович тихо-тихо берет две коробочки, **осторо-ожно**, на **цы-ыпочках, ту-пу-тупу-тупочки** – идет к кровати, <...>» [17, с. 145–146]; «**Дилень-дилень-диленннн!** Тишина. **Ширк, ширк, ширк – шаги**» [17, с. 167]; «**Есть же правила охоты: мамонт отходит на некоторое расстояние, я прицеливаюсь, пускаю стрелу: в3-з-з-з-з-з-з!** – и он готов» [17, с. 238]; «**Га-га-га!** – Не боится Морская девушка. **Шмыг** – в комнату. Спасся. **Фу-у-ух**» [17, с. 143]; «**Эти**

агентства множились неудержимо – как грибы после дождя или, как Татарский написал в одной концепции, грибы после вождя» [11]. С помощью данных приемов авторы характеризуют персонажей, передают их эмоциональное и физическое состояние, концентрируют внимание реципиентов на звуковой составляющей текста, звуковом сходстве сопологаемых слов, которое способствует различному осмыслению участвующих в игре лексических единиц, основанному на противопоставлении или несовместимости.

В художественных текстах языковая игра на словообразовательном уровне проявляется в основном в создании новообразований – потенциальных и окказиональных слов.

Слова-инновации образуются по высокопродуктивным моделям, непродуктивным и характерным для окказионального словообразования.

В словотворчестве Т. Толстой и В. Пелевина среди окказиональных простых производных встречаются:

– имена существительные, образованные суффиксальным способом. Например: в контексте (1) «**Направление называлось – когтизм, страшное было зрелище**» [16, с. 307] присутствует слово-инновация – абстрактное существительное *когтизм*, образованное по модели «конкретное существительное + суффиксальный формант *-изм*», имитирующее название идейного или политического направления, склонностей.

(2) «<...> на смену приходила только серая **страшиноватость**, в которой душа советского типа быстро догнивала и проваливалась внутрь самой себя» [11]. Окказионализм *страшиноватость* относится к высокопродуктивным словообразовательным типам со значением отвлеченного признака или свойства, совмещает в себе свойственное мотивирующему прилагательному *страшиноватый* значение «обладающий в смягченной, уменьшенной степени качеством *страшный*» [15] со значением абстрактности.

(3) «– У вас там есть один **обозреватель**, – хрипло сказал он на стрелке бледному банкиру, – который не **обозреватель**, а **оборзеватель**. И он **оборзел** так, что мне кто-то за это ответит» [11]. Существительное *оборзеватель* мотивировано стилистически сниженным, экспрессивно-оценочным глаголом несовершенного вида *оборзевать* со значением «обнаглеть, зарваться» [2] и обозначает человека, который стал крайне дерзким и бесстыдным, зашел в своих действиях слишком далеко, потеряв чувство меры в оценке своих сил, возможностей и т. п. [2].

(4) «<...> все эти фарфоровые собачки, чашечки, вазочки, колечки, рисуночки, фотокарточки, корбочки, записочки, финтифлюшки, **пупунчики и мумунчики** – проходят через нее нетронутыми» [16, с. 200]. В данном примере используются повторы-отзвучия с уменьшительно-ласкательным субъективно-оценочным значением, характерные для разговорной речи, мотивирующими которых выступают слова с выдуманными, несуществующими корнями.

(5) «Высочило название передачи – **«Завтречко»**, <...>» [11]. Слово *завтречко* образовано по модели «наречие + суффикс –ечк», который имеет ласкательное значение;

– префиксально-суффиксальные имена существительные. Например: «Уж на что она была страшна, Пипка, с этими черными **озубышами**, а ведь многим нравилась, и часто к концу веселого вечера одного из мужчин не досчитывались <...>» [16, с. 106]. Окказионализм *озубыш*, мотивированный неодушевленным существительным, образован путем одновременного присоединения префикса *о-* со значением прилегания и суффикса *-ыш*, означающего «невзрослость», чтобы представить соответствующий предмет одушевленным, а также для актуализации контраста между словообразовательной моделью и ее наполнением;

– имена существительные, образованные суффиксальным способом. Например: «Не совсем понято, откуда в мифе об Энкиду взялись такие **пантагрюэлистические** детали, – возможно, это отголосок другого мифа, не дошедшего до нас» [11]. Прилагательное *пантагрюэлистический* образовано с помощью высокопродуктивного суффикса *-ическ*, мотивировано существительным *пантагрюэлист* со значением «последователь особой жизненной философии», которую Ф. Рабле называл пантагрюэлизмом, а современные исследователи трактуют как гуманизм [8], и обозначает «основанный на пантагрюэлизме; выражающий принципы пантагрюэлизма».

– глаголы, образованные префиксальным способом. Например: «<...> одна полная женщина, которой было плохо видно, влезла на бочонок с сельдью и **отцицеронила** такую горячую речь <...>» [16, с. 358]. Проследим формирование словообразовательной цепочки *Цицерон – цицеронить – отцицеронить*. Глагол *цицеронить*, мотивированный антропонимом Цицерон, имеет значение «совершать действие, свойственное Цицерону, т. е. искусно произносить речь, владеть в совершенстве приемами ораторского искус-

ства», содержит дополнительный компонент «уподобляться Цицерону, не будучи им» [15]. Префиксальный глагол *отцицеронить* означает «интенсивно, полностью, окончательно совершить действие, названное глаголом *цицеронить*» [15] и вступает в синонимические отношения с лексемами *отбарабанить*, *оттарабанить*, *произнести*, которые относятся к различным стилистическим парадигмам;

– наречия, образованные префиксально-суффиксальным способом. Например: «Программа вечера была ясна: белая хрустящая скатерть, свет, тепло, особые слоеные пирожки **по-тмутаракански**, <...>» [16, с. 241].

Среди окказиональных сложных производных доминируют имена существительные и имена прилагательные, образованные путем чистого сложения и с аффиксацией. Например:

– имена существительные со значением предмета:

(1) «А одна из машин въедет прямо в ворота, и из распахнувшийся дверцы покажется сначала крепкая пожилая рука с **палкой-посохом**, <...>» [16, с. 191–192];

(2) «Поздний час, магазины закрылись на засовы, последняя старушка выкатилась, прихватив с собой пачку маргарина и **яйца-бой**, <...>» [16, с. 256];

– имена существительные, обозначающие лиц женского пола:

(3) «И под локтем его возникла, завязалась откуда-то из воздуха, из цветного сигаретного дыма **девочка-мотылек**; <...>» [16, с. 292];

(4) «Он повел ее в ресторан, <...>, и гардеробщик принял ее одежды как волшебное лебединое оперение **феи-купальщицы**, <...>» [16, с. 73];

– имена существительные, обозначающие лиц мужского пола:

(5) «Еще полгода назад она кинулась бы зазывать Валтасарова к себе, назвала бы приятелей, подала бы колотого сахару, ржаных лепешек, редьки допустим, – чем там привык питаться **чудо-крестьянин**? <...>» [16, с. 258].

Новообразования *палка-посох*, *яйца-бой*, *девочка-мотылек*, *феи-купальщицы*, *чудо-крестьянин* придают художественному тексту экспрессивность, выразительность, создают ощущение сказочности, которая характерна для художественного мира Т. Толстой;

– собственные имена существительные:

(6) «Поэтому нет ничего удивительного, что компьютерный вирус, полностью парализовавший на несколько дней жизнь большого русского города **Петроплавовска**, <...>» [13].

(7) «<...> Ванюков слышал много историй о том, как этот специалист организовал в соседнем **Екатеринодыбинске** предвыборную кампанию <...>» [13].

Инновации-топонимы, в основе которых лежат имена исторических личностей (Петра I и Екатерины I и II) и названия орудий пыток (плаха и дыба), созданы по высокопродуктивной модели сложения основ с суффиксацией (нулевой). В состав топонимов входят словообразовательные суффиксы *-овск-*, *-инск*, которые являются вариантами суффикса *-ск-* с общим значением «отношения, свойственности или типической принадлежности тому, что названо мотивирующим словом» [15].

– имена прилагательные:

(8) «А у них, на Окружной...боже мой, какая там сейчас густая, **маслянисто-морозная** тьма, <...>» [16, с. 255–256]. Новообразование *маслянисто-морозный* характеризует предмет синкретически – со стороны вкусовых ощущений и термических (вязкий – холодный).

(9) «В футляре лежали тяжелые, **красивоуродливые** часы из золота и стали» [11]. В лексеме *красиво-уродливый* сопрягаются два противоречащих друг другу понятия – «приятный на вид» и «безобразный».

(10) «<...> крупнокалиберные винтовки в руках у пожилых киногероев – **просто климактериально-седативная метафора**» [12]. В состав композита *климактериально-седативный* входят термины, которые обозначают реалии, относящиеся к медицинской сфере. В тексте данная лексема получает новое значение «беспричинно раздражительный, эмоционально неустойчивый и успокаивающий», которое способствует созданию фигуры противоположности – оксюморона.

В художественных текстах языковая игра на лексическом уровне основана на парадигматических связях слов.

Обыгрываются многозначность лексической единицы, а также тесно связанная с ней антонимия. Например:

(1) «И рассказала, что нанялась юнгой на пароход, идущий в Японию, и, поскольку пароход был уже **сверхукомплектован**, ей пришлось спать в котле с мясом и рисом, что капитан **отдавал ей честь**, а помощник капитана – **отбирал** <...>» [16, с. 115–116]. Комический эффект в данном тексте достигается за счет многозначности лексемы *честь*, которая с одной стороны, входит в состав устойчивого выражения *отдавать честь* со значением «воздать почести, оказать знаки уважения» [2], с другой – обозначает «целомудрие,

непорочность» [2], и употребления антонимической пары *отдавать – отбирать*.

(2) «<...> разводной ключ универсальный (...) Я никого **разводить** не буду» [14]. В данном контексте присутствует языковая игра на лексическом уровне, основанная на обыгрывании прямого и переносного значений слова *разводить* – «раздвинуть, отвести в разные стороны части чего-л., что-л. сомкнутое, соединенное» и «разг.-сниж. обмануть» [2].

В приведенных ниже примерах обыгрываются стилевые синонимы (*спасибо, благодарю вас*) и квазисинонимы, выражающие градацию, содержащихся в них оценочных характеристик (*просто потрясен, приятно удивлен*).

(1) «Неудобно сказать дяде Паше простецкое **«спасибо»**. Надо бы витиеватее: **«Благодарю вас»**. <...>» [16, с. 46–47];

(2) «Когда Зоя познакомилась с Владимиром, тот был **просто потрясен**. Ну, или, во всяком случае, **приятно удивлен**» [16, с. 226].

Созданию неоднозначности художественного текста способствует омонимия.

(1) «Там **черкес** родил щеночка. Да, вот так. Да, я знаю, – Петюня прижимал руки к груди, – знаю, что в Перловке **черкесов нет**. Это последний. Светлана сказала, что точно знает. И очень хороший случай для газеты в рубрику «Только факты». «Ты что, тоже свихнутый?» – спросила Римма, моргая. «Ну почему же. Я сам видел щенка». – «А **черкеса?**» – «К нему не пустили. Ночь все-таки». – «Проспись», – сказала Римма. Петюню положили в коридоре, среди хлама. Римма промучилась, ворочаясь, всю ночь и к утру решила, что **Черкес – кличка собаки**» [16, с. 113]. В данном тексте используются лексические омонимы – этноним черкес, обозначающий представителя народа, живущего в Адыгее и Карачаево-Черкесии [2], и имя собственное – кличка собаки.

(2) «Скажем, когда группа **рэкетиров**, людей туповатых, но исполнительных, получила по факсу подписанный мэром запрос, когда же наконец будет сожжен **мусор**, жизнь майора милиции Козулина, удерживаемого в заложниках за неплату процентов от своего дела, несколько минут висела на волоске <...>» [13]. Неоднозначность текста основана на обыгрывании омонимов: общеупотребительной лексемы *мусор*, означающей «отбросы, сор» [2], и слова *мусор*, имеющего стилистическую окраску, которая указывает на его сферу употребления и эмоционально-оценочный, пейоративный, характер, со значением «милиционер». В данном примере реализуется один

из ключевых принципов постмодернистского дискурса – принцип «незначашего разрыва»: омонимы разрушают целостность текста, связи между его элементами, однако произведение не только «не рассыпается», но напротив, обнаруживает новый вариант содержательного плана.

(3) «Муж Ольги Михайловны говорит, <...>, и что никаких пришельцев нет, а это все **болиды**. Какие **болиды**? Ну, он не может точно сказать, он не астроном, но это **болиды**. <...> Один остряк тут же придумывает: «У кого что **болид**, тот о том и говорит». Что у кого **болид**, товарищи? У Коробейникова **болид** язва» [16, с. 173]. В данном контексте обыгрываются омофоны *болит* со значением «испытывать, ощущать боль» [2] и *болид*, означающее «крупный, яркий метеор» [2].

В художественных текстах языковая игра на синтаксическом и стилистическом уровнях актуализируется посредством сравнительных конструкций, жаргонизмов, иноязычных вкраплений, соединения лексики разных регистров. Например:

(1) «**Жестянка служила братской могилой для всех одиноких пуговиц**» [16, с. 407];

(2) «<...> и мелкое население «Дорсета» тихо позвякивало, **как будто там шла своя маленькая, сварливая жизнь**. <...>» [16, с. 408];

(3) «**И Наташа стала мечтать: если уж старость придет и ко мне, пусть я превращусь в чистенькую розовую седую старушечку, любимую школьную учительницу, доброю и смешливую, как булочка с изюмом**» [16, с. 164];

(4) «**Старый человек – как ноябрьская яблоня: все в нем засыпает**» [16, с. 217];

(5) «**Вещизм. Как ныне собирается Вещий Олег – то есть за вещами в Царьград. Первый барахольщик (еще и бандит – наехал на хазаров)**» [11]. В данном контексте созданию комического эффекта способствует смешение лексических единиц «высокого» и «низкого» стилей – архаизма *сбираться*, жаргонизма *наехать* и разговорного, с экспрессивным оттенком пренебрежительности слова *барахольщик*.

(6) «– **Пойдешь ко мне в штат? – Кем? – спросил он. – Криэйтором**» [11].

В художественных текстах языковая игра на интертекстуальном уровне реализуется посредством использования прямых и трансформированных прецедентных феноменов, источниками которых являются устойчивые выражения, библейские тексты, музыкальные, художественные произведения, сказки, считалки, гадания и т. п. Обыгрывание прецедентных феноменов позволяет создать емкие в смысловом

отношении тексты, вовлечь читателя в интеллектуальную игру, стимулировать его не только на восприятие текста, но и на сотворчество. Например:

(1) «**Именно этот клип дал понять большому количеству прозябавших в России обезьян, что настала пора пересаживаться в джипы и **входить к дочерям человеческим****» [11]. Источником данного прецедентного феномена служит цитата из Ветхого Завета, Книги Бытия.

(2) «**Женечка взволновано входила на веранду, и, обведя всех тревожным взглядом, говорила: «Розу точит червь». – «Дать ему по шее», – сучали мы. «Поставить на вид». – «И лишит квартальной премии**» [16, с. 214]. В данном примере используется разговорно-сниженный фразеологизм со значением «побить кого-либо»;

(3) «**А потом, <...>, он переживет последнее глумление: послужит кринолином в детском спектакле и навсегда канет в помоечное небытие. **Сик транзит gloria mundi****» [17, с. 27]. Источником выделенного прецедентного текста является латинское крылатое выражение «*Sic transit Gloria mundi*» со значением «так проходит мирская слава» [7], которое используется во время торжественной церемонии избрания Папы.

(4) «<...> **дядя Паша садится к роялю и играет **Лунную сонату****» [17, с. 46]. «Лунная соната» – это название музыкального произведения немецкого композитора Людвиг ван Бетховена;

(5) «**Я в весеннем лесу пил березовый **спрайт****» [11]. Источником прецедентного феномена служит песня Е. Аграновича из художественного фильма «Ошибка резидента».

(6) «**Пушкин ее тоже очень любил и писал про нее: «Голубка **дряхлая моя!**» А про Марьиванну он ничего не сочинил. А если бы и сочинил, то так: «Свинюшка **толстая моя!**»** [17, с. 20] – отсылка к стихотворению А.С. Пушкина «Няне»;

(7) «**Конечно **Алиса** ему не пара, и **страну чудес ей не оценить****» [17, с. 264]. Аллюзия на сказку «Алиса в стране чудес» Л. Кэрролла;

(8) «**На золотом **крыльце сидели...****» [17, с. 37]. Источником этого прецедентного феномена является детская считалка;

(9) «**Любишь, не любишь**» [17, с. 19] – гадание на любовь.

Выводы. Игра является не только культурным феноменом, но и сложной биологической, социальной системой, фундаментальной особенностью человеческого бытия. Игра характеризуется такими формальными и экзистенциальными признаками, как правила и принципы, условия (место и время), конечность, свобода, выход за

рамки обыденной жизни, условность, субъект, объект, средства, двуемирие, интерес, фантазия, воображение, удовольствие, эмоциональная насыщенность.

Основываясь на современных исследованиях в области философии и гуманитарных наук, можно утверждать, что сущность игры не ограничивается вторичным выражением и изображением существующей реалии: игра порождает новые миры, становясь, таким образом, самостоятельной действительностью и реальностью, в которой генерируются, развиваются и изменяются как события, так и сам человек.

В содержании и построении современного художественного текста принципиальную роль играет понимание творчества как игры.

Художественный дискурс Т. Толстой и В. Пелевина характеризуется ризоматичностью, мифологичностью, симуляционностью, гиперреальностью, цитатным многоязычием, калейдоскопичностью, фрагментарностью, энтропией смысла, стилевым синкретизмом, порождающим механизмом которых является языковая игра.

Языковая игра – один из видов игры, представляющий собой креативное, нестандартное использование различных языковых единиц, структур, категорий с целью создания многоуровневого текста, жанрового и стилевого синкретизма, формирования дополнительных смыслов, способствующих интерпретационной множественности.

Языковая игра проявляется на фонетическом, лексическом, семантическом, словообразовательном, синтаксическом, стилистическом и интертекстуальном уровнях.

Игра со звуковым обликом слова, его формами, значениями и связями, синтаксическими конструкциями, стилистическими регистрами, прецедентными феноменами переплетает и смешивает различные культурные коды, пласты, «свое» и «чужое», активизирует ассоциативное мышление, позволяет создать емкие в смысловом отношении тексты, наполненные личным содержанием и переживаниями, вовлечь читателя в интеллектуальную игру, в диалогические отношения с автором и самим текстом, стимулировать его на генерирование новых смысловых нюансов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Блинова М.П., Пономаренко И.Н. Языковая игра в постмодернистском дискурсе. *Культурная жизнь Юга России*. 2012. № 2 (45). С. 49–51.
2. Большой толковый словарь русского языка / гл. ред. С.А. Кузнецов. *Справочно-информационный портал ГРАМОТА.РУ* : веб-сайт. URL: <http://gramota.ru/slovari/dic/> (дата обращения: 05.05.2019).
3. Витгенштейн Л. Философские исследования. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1985. Вып. 16. С. 79–128.
4. Гадамер Х.-Г. Истина и метод : Основы филос. герменевтики / пер. с нем.; общ. ред. и вступ. ст. Б.Н. Бессонова. Москва : Прогресс, 1988. 704 с. URL: http://yanko.lib.ru/books/philosoph/gadamer-istina_i_metod.pdf (дата обращения: 05.05.2019).
5. Каган М.С. Человеческая деятельность. (Опыт системного анализа). Москва : Политиздат, 1974. 328 с. URL: ftp://Studmed.ru_kagan-ms-chelovecheskaya-deyatelnost-opyt-sistemnogo-analiza_87d5c8dc0a8.pdf (дата обращения: 05.05.2019).
6. Кант И. Сочинения : в 8 т. / под общ. ред. проф. А.В. Гулыги. Москва : Чоро, 1994. Т. 5. 414 с. URL: <http://www.pseudology.org/psychology/Kant5.pdf> (дата обращения: 05.05.2019).
7. Латинско-русский и русско-латинский словарь крылатых слов и выражений. *Академик* : веб-сайт. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/latin_proverbs/2331/Sic (дата обращения: 05.05.2019).
8. Литературные герои : Пантагрюэль. *Академик* : веб-сайт. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/litheroes/465> (дата обращения: 05.05.2019).
9. Лотман Ю.М. Тезисы к проблеме «Искусство в ряду моделирующих систем». *Статьи по семиотике культуры и искусства*. Санкт-Петербург : Академический проект, 2002. С. 274–293. URL: <http://philologos.narod.ru/lotman/thesis.htm> (дата обращения: 05.05.2019).
10. Норман Б.Ю. Язык : знакомый незнакомец. Минск : Высшая школа, 1987. 220 [2] с.
11. Пелевин В. Generation П. *Романы. Сайт творчества Виктора Пелевина* : веб-сайт. URL: <http://pelevin.nov.ru/romans/pe-genp/> (дата обращения: 05.05.2019).
12. Пелевин В. Краткая история пэинтбола в Москве. *Рассказы. Сайт творчества Виктора Пелевина* : веб-сайт. URL: <http://pelevin.nov.ru/rass/pe-paint/1.html> (дата обращения: 05.05.2019).
13. Пелевин В. Святочный киберпанк, или рождественская ночь-117. DIR. *Рассказы. Сайт творчества Виктора Пелевина* : веб-сайт. URL: <http://pelevin.nov.ru/rass/pe-kiber/1.html> (дата обращения: 05.05.2019).
14. Пелевин В. Who by fire. *Рассказы. Сайт творчества Виктора Пелевина* : веб-сайт. URL: http://pelevin.nov.ru/rass/pe-who/1.html&post=-40468367_24 (дата обращения: 05.05.2019).
15. Русская грамматика: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Введение в морфемику. Словообразование. Морфология : в 2 т. / гл. ред. Н.Ю. Шведова. Москва : Наука, 1980. Т. 1. URL: <http://slovari.ru/default.aspx?s=0&p=5315&0a0=1779> (дата обращения: 05.05.2019).

16. Толстая Т.Н. Ночь : рассказы. Москва : Эксмо, 2007. 413 с.
17. Толстая Т.Н. Круг: рассказы. Москва : Подкова; Эксмо 2003. 345 с.
18. Финк О. Основные феномены человеческого бытия / пер. с нем. А.В. Гараджа, Л.Ю. Фуксон. Москва : Канон + РООИ «Реабилитация», 2017. 432 с. URL: http://www.phantastike.com/philosophy/osnovnyye_fenomeny.pdf (дата обращения: 05.05.2019).
19. Хейзинга Й. Homo Ludens : статьи по истории культуры / пер., сост. и вступ. ст. Д.В. Сильвестрова. Москва : Прогресс-Традиция, 1997. 416 с. URL: http://yanko.lib.ru/books/cultur/huizinga_homo_ludens_all_2_volum=8l.pdf (дата обращения: 05.05.2019).
20. Шиллер Ф. Собрание сочинений : в 7 т. / пер. с нем. под ред. Л.Е. Пинского. Москва : Госполитиздат, 1957. Т. 6. 793 с. URL: https://imwerden.de/pdf/shiller_ss_v_7_tt_tom6_1957_text.pdf (дата обращения: 05.05.2019).

РОЗДІЛ 3 ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

UDC 811.111(07)

FEAR OF SPEAKING: COMMUNICATION ANXIETY IN ESL CLASSROOM

УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ МОВНОЇ ТРИВОЖНОСТІ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ЯК ДРУГОЇ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Aksiutina T.V.,

orcid.org/0000-0002-6866-583X

*Lecturer at the Department of Foreign Languages for Humanities
Oles Honchar Dnipro National University*

The article explores the features and factors causing communicative barriers when studying foreign languages by non-native students under conditions of internationalization of educational space. In particular, it studies the phenomenology of "communication anxiety", which arises as an emotional reaction experienced when a situation requires the use of a second language with which the individual is not fully proficient. The results of theoretical and empirical studies of communication anxiety manifestation, level, main causes and factors causing tension in oral communication are considered. The article analyzes communication anxiety in different situations and its impact on language performance. Ways of overcoming communication anxiety in interpersonal communication are proposed.

Key words: ESL studying, communication anxiety, interpersonal communication, cultural shock, language barrier, language performance.

У статті здійснено аналіз особливостей та чинників виникнення комунікативних бар'єрів під час вивчення іноземної мови студентами немовних спеціальностей в умовах інтернаціоналізації освітнього простору. Зокрема, досліджено феноменологію «мовної тривожності», що виникає як емоційна реакція в умовах, пов'язаних із використанням англійської як другої іноземної мови в міжкультурному середовищі. Розглянуто результати теоретичних та емпіричних досліджень проявів мовної тривожності, рівень, основні причини та фактори, що зумовлюють емоційну напругу в усному іншомовному мовленні. Здійснено аналіз проявів тривожності в різних ситуаціях та її вплив на успішність навчальної діяльності. Запропоновано шляхи подолання мовної тривожності в міжособистісному спілкуванні.

Ключові слова: вивчення іноземної мови, мовна тривожність спілкування, міжособистісна комунікація, культурний шок, мовний бар'єр, страх спілкування, усний переклад.

В статье исследованы особенности и факторы возникновения коммуникативных барьеров при изучении иностранного языка студентами неязыковых специальностей в условиях интернационализации образовательного пространства. В частности, изучена феноменология «языковой тревожности», которая возникает как эмоциональная реакция в условиях, связанных с использованием английского как второго иностранного языка в межкультурной среде. Рассмотрены результаты теоретического и эмпирического исследований проявления языковой тревожности, уровень, основные причины и факторы, обуславливающие напряжение в устном общении. Анализируется проявление тревожности в различных ситуациях и ее влияние на успешность учебной деятельности. Предложены пути преодоления языковой тревожности в межличностном общении.

Ключевые слова: изучение иностранного языка, языковая тревожность общения, межличностная коммуникация, культурный шок, языковой барьер, страх общения, устный перевод.

Introduction. High motivation and self-esteem can contribute to studying a second language (L2), but a high level of anxiety may inhibit second level acquisition [9, p. 181]. Foreign ESL students who are highly communicative in their own languages and cultures may become so anxious during speaking situations in English that they become physically tense and emotionally reluctant to communicate. Speaking in the foreign language is often cited by learners as their most anxiety-producing experience. We know that public speaking in a native language

is often associated with fear and anxiety [5], and several researchers have found that speaking the foreign language in the classroom can also be very anxiety provoking [1; 2; 5; 6; 7; 13].

Communication apprehension, or the fear of oral communication, can be a problem in every classroom. In foreign languages, especially English as a Second Language (ESL), it can be catastrophic. This article defines the problem of communication apprehension and its effects on teaching ESL. The **purpose** of this study is to present an updated review

of the research on ESL communication anxiety. Do speaking activities indeed make students anxious? If so, why? Which in-class, speaking-oriented activities make students particularly uncomfortable? Can instructors do anything to reduce anxiety, particularly speaking anxiety, in the classroom? This article provides a number of classroom techniques designed to alleviate the fear of communication, promote and practice communication. They can be used as a foundation for understanding and helping students manage their perceptions of their communication.

Recent Research Analysis. The relationship between communication competence and communication anxiety has concerned theorists in speech communication and in second language acquisition [2; 3; 5; 7; 11; 13]. Members of both disciplines are concerned with the teaching and enhancement of communication capabilities and recognize that anxiety about communication often functions as an impediment to that goal.

Anxiety, simply speaking, is a kind of troubled feeling in the mind. It is a subjective feeling of tension, apprehension, nervousness, and worry associated with an arousal of the automatic nervous system [7]. Communication anxiety, which is used by communication scholars to indicate abnormally high levels of fear that lead to physical and emotional tension, belongs to the last category, which refers to the apprehension experienced when a situation requires the use of a second language with which the individual is not fully proficient [11, p. 241]. It can manifest itself as a trait – a general reluctance on the part of an individual to communicate regardless of context – or it may occur only in specific situations, such as when giving a speech or conversing in a foreign language.

Although anxiety reactions of various kinds have been recognized and studied extensively by psychologists and educators, foreign language classroom anxiety only recently has been isolated and distinguished from other forms of anxiety [7, p. 127]. In his study, Price found that speaking in front of their peers is a very anxiety provoking activity for the foreign language learners because the learners were concerned about making mistakes in pronunciation and being laughed at [6]. Koch and Terrell found similar findings concerning students' speaking anxiety [8, p. 113]. They claimed that activities examined in the Natural Approach such as oral presentations, role-playing, defining words are the most anxiety producing ones. Huang investigated speaking anxiety among EFL non-English university students in Taiwan, and found that students experience a high level of speaking anxiety [6].

The fear of speaking in a foreign language may be related to a variety of complex psychological constructs such as communication apprehension, self-esteem, and social anxiety. Foreign language communication anxiety seems to share certain characteristics such as high feelings of self-consciousness, fear of making mistakes, and a desire to be perfect when speaking [7; 10].

Speech communication research has indicated that anxiety may affect an individual's communication or willingness to communicate and produce what McCroskey has labeled "communication apprehension," defined as "an individual's level of fear or anxiety associated with either real or anticipated oral communication with another person and persons" [12, p. 147]. In regard to communicative interaction, it is so intense and powerful "...that it becomes debilitating, inhibiting effective self-expression" [ibidem, p. 153].

Social anxiety, also highly related to oral communication, is defined as anxiety which surfaces from "the prospect or presence of interpersonal evaluation in real or imagined social settings [10, p. 594]. According to Lukas, constructs such as speech anxiety, shyness, stage fright, embarrassment, social-evaluative anxiety and communication apprehension, although not exactly synonymous, encompass one psychological phenomenon, social anxiety, but in different kinds of social settings.

Self-esteem can also be related to speaking and language anxiety [13]. Individuals with low self-esteem tend to have high levels of language anxiety, communication apprehension, and social anxiety. Low self-esteem can be particularly significant in a language class where students are expected to perform orally more often than in larger history, government or chemistry classes. So, an examination of anxiety and speaking in the foreign language class must consider psychological phenomena related to the fear of speaking in general.

Research findings concerning learners' anxiety related to speaking in the foreign or second language class are relatively scarce. Kleinmann was one of the first to specifically examine the effects of anxiety on speaking. In her study, subjects' oral performance was positively affected by facilitating anxiety [6]. Steinberg found a relationship between state anxiety and oral response styles. In her study, more anxious individuals tended to be less subjective and more objective in their oral responses than less anxious individuals [7, p. 128]. Krashen and Omaggio, Rassias and Stevick intuitively judged speaking as more anxiety-producing than reading, writing or listening [2, p. 56]. Koch and Terrell report that speaking-

oriented activities received higher anxiety ratings by language learners than any other in-class activities [8, p. 113]. More recently, Phillips found a negative relationship between several measures of anxiety and the quality and quantity of foreign language speech as reflected in the number of dependent clauses and total number of words per communication unit [1].

Horwitz, Horwitz and Cope made a valuable contribution to theorizing and measurement in communication anxiety [7]. They identified three causes of language anxiety, that is, communication apprehension, test anxiety and fear of negative evaluation. Horwitz and colleagues viewed the construct of foreign language anxiety as more than a sum of its parts and define foreign language anxiety as “a distinct complex of self-perceptions, beliefs, feelings and behaviors related to classroom learning arising from the uniqueness of the language learning process” [7, p. 131].

Earlier, Bailey, through the analysis of the diaries of 11 learners, had found that competitiveness can lead to anxiety [4]. Besides, he found that tests and learners’ perceived relationship with their teachers also contributed to learners’ anxiety. These three aspects that Bailey identified were supported in subsequent studies, especially in Young’s study. According to Young, there are six potential causes of language anxiety which include personal and interpersonal, learner beliefs about language learning, instructor beliefs about language teaching, instructor-learner interactions, classroom procedures and language tests [13]. From this list we can see that Young, in fact, identified the causes from three aspects, that is, the aspects of learners, teachers and instructional practice, to which Bailey’s findings also complied.

More recently, Armeda C. Reitzel has mentioned “culture shock” among the main causes contributing to the communication anxiety [4, p. 439]. Many foreigners experience what may be called the “everything is awful” stage of culture shock. The familiar signs and patterns of verbal and nonverbal behavior are different in or absent from the new culture. ESL students might become confused or misunderstand what native speakers are saying. The students might inadvertently offend native speakers by the inappropriate use of non-verbal or verbal cues. Such confusion may cause anxiety.

Presenting research material. High levels of anxiety can result in “cultural fatigue”. “Fatigue is a natural result of such a continued state of alertness” [3, p. 383]. Foreign students may become emotionally and physically exhausted due to the “infinite series of minute adjustments they must make in the new

culture” [2, p. 48]. This exhaustion could result in a “withdrawal” or “fleeing” reaction in which the foreign students avoid speaking the second language and interacting with native speakers. Such a reaction slows down the process of learning English.

Researchers and teachers in the fields of speech communication and second language acquisition have been concerned with the phenomenon of communication anxiety and methods for treating it in ESL classrooms. Foss [6], in particular, describes the range of treatment techniques that have been used in speech communication classes, including learning theory approaches, such as biofeedback, cognitive restructuring, and systematic desensitization; approaches based on skills training, such as oral interpretation, assertiveness, and conversational skills training; and treatment via the basic communication skills course. Several methods of treatment are also outlined in a volume edited by Daly and McCroskey [5]. McCoy describes how three of the most common treatment methods – systematic desensitization, cognitive restructuring, and modeling – can be applied to second language classrooms. Finally, Lucas offers a series of exercises based on the assumption that skills practice will eliminate much language-learning anxiety [10]. In much of the previous work on language-learning anxiety, however, the methods presented have not been adapted to the specific characteristics of the second language classroom. Many of the methods suggested, such as systematic desensitization, hypnosis, or biofeedback, demand levels of training and expertise beyond those of ESL teachers. In addition, language teachers often have neither the time to devote to handling extreme cases of anxiety nor the funds for the special equipment involved. Even skills approaches – which can be handled within the constraints of the language classroom – have been less effective than expected because of the special difficulties of second language learners. By skills approach we mean any method based on the assumption that correct performance of a behavior results in competence. The speaker, however, must simultaneously recognize and consider his or her behavior as competent if skills approaches are to be rewarding. No matter how competent a performance is, some students will not judge their communication positively and thus are not reinforced for their skill levels. For these students, skills approaches may increase anxiety because such approaches place them in a situation that they continually evaluate negatively. What is needed, then, to deal with communication anxiety in the second language classroom is a model of competence that incorporates the steps

involved in language acquisition and performance as well as the role of self-perception as it operates across communication interactions. We propose the main approaches that ESL teachers can use in their classrooms. These approaches are (1) educating the students about culture shock, (2) using modeling in the classroom, (3) working through a communication anxiety hierarchy, and (4) using oral interpretation and drama in the classroom.

The first recommended strategy is to educate ESL students about the common phenomenon of culture shock. Even highly-motivated students may go through a period of cultural conflict, the “everything is awful stage”. No matter how much reading a foreign student may have done about the host country, he/she will not know about all the nuances of meaning possible in the host country’s patterns of verbal and non-verbal communication. He/she will not know about all the cultural values and assumptions that he/she will encounter when interacting with host nationals. Perceptions of the general context – that is, the second language culture – may vary in an individual as knowledge and feelings toward the culture develop. Context, according to the Spitzberg and Cupach model [4], involves identifying the objective environment and the subjective perceptions that influence how students interact in that environment. The use of case studies and cultural artifact exercises can facilitate students’ understanding of the culture they are studying. For instance, the latter requires students to bring to class one or two physical objects that signify some aspect of their culture. Students share their objects and ideas about the objects with other students in small groups or with the entire class. For example, in order to introduce the assignment to students, we have brought in such items as McDonald’s Big Mac containers or microwaveable TV dinners to illustrate the “fast food” syndrome of many Americans who are constantly on the run and prefer to eat quickly rather than enjoy leisurely meals. This activity allows students and teachers to compare and contrast their cultural “artifacts” and what those artifacts symbolize to them in a non-threatening manner. By bringing in physical objects, students focus on tangible entities; these serve as concrete visual aids to assist in the explanation of a bit of their culture. The concrete objects, then, helps students present more subjective, abstract concepts in the second language and understand the variations possible within and across cultures.

If the students understand what culture shock is, and identify its various stages and symptoms, they can better cope with their physical, emotional, and

psychological conflicts and exhaustion. By knowing what they are experiencing they will have an easier time handling the ambiguities of intercultural communication. Understanding the source of stress can help learn the skills which will enable them to cope with culture shock and communication anxiety.

The second strategy is the use of modeling to develop the students’ skills in recognizing and in using the communication patterns of the host country. Models can give students images of interactional behavior that they can imitate in the classroom and later use “in the field”. The students could watch films and videotapes of native speakers in various situations. Videotapes of media interviews, situation comedies, and even soap operas contain a wealth of information about communication patterns. After watching the models, the students could role play similar situations. These role-playing sessions could be videotaped so that the students could compare their actions with those of the model. The rationale behind the use of modeling is to clear up some of the “unknowns” of interacting in a new culture.

Another approach to demystifying some of the mystery of the new culture is the third suggested strategy: working through a communication anxiety hierarchy. Teachers devise a sequence of communication situations which range from slightly stressful events, such as ordering a hamburger at a fast-food restaurant, to increasingly more stressful situations, such as giving a speech about one’s country to a community organization. Each situation in the hierarchy is dealt with one at a time, starting with the least stressful event. Students read and practice dialogues which reflect how to handle the inter-actions typically found in that situation. After the students are familiar with the communication patterns called for, they write and practice their own dialogues. They receive feedback from classmates and their instructors. The final step is to place the students in an actual situation where they have to use what they have been studying. For example, the students could actually go to a fast-food restaurant to order their meals. This could be a class outing so that the students have peer and teacher support. By practicing the situation, the students should feel comfortable, and their anxiety about the interaction should not be debilitating. After the first situation is successfully completed, the students go on to the next situation in the hierarchy.

A fourth approach to help students overcome their communication anxiety is the use of oral interpretation and drama [2; 3; 4]. Oral interpretation involves the practiced oral reading of a piece of literature. The students have the opportunity to work

on pronunciation, practice intonation patterns, and develop a general ease in speaking in a non-threatening atmosphere. Drama is useful in teaching interpersonal and small group communication patterns in the host country. The skills learned through oral interpretation and drama can be transferred to everyday situations outside the class-room setting.

Conclusion. Communication anxiety is a phenomenon which many foreign students experience

and, because of its debilitating effects, should be dealt with in the intensive English program classroom. ESL teachers can help their students overcome their fear of speaking in English by educating them about the phenomenon of culture shock and by teaching them interactional skills through a variety of experiential approaches. Language learning can be enhanced as the students' anxieties are lowered to more natural levels.

REFERENCES:

1. Каскевич А., Сиротинина Е. «Языковой барьер» как психологический феномен при обучении иностранному языку. URL : <http://global-katalog.ru/en/item24459.html>.
2. Крашенинникова А.Е. Возникновение языкового барьера при изучении иностранного языка и пути его преодоления. *Современные тенденции в преподавании иностранных языков в неязыковом вузе*. 2014. № 8. С. 53–56.
3. Макаев Х.Ф., Макаева Л.Х. Преодоление языкового барьера как главная проблема иноязычной подготовки. *В мире научных открытий*. 2014. № 5.1(53). С. 382–391.
4. Bailey P., Daley Christine E., Onwuegbuzie Anthony J. Foreign Language Anxiety and Learning Style. *Foreign Language Annals*. 2008. № 32(1). P. 63–76.
5. Daly, J. Understanding Communication Apprehension: An Introduction for Language Educators. In *Horwitz, E. K. & Young, D.J. (eds.) Language Anxiety: from Theory and Research to Classroom Implications*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall. 1991. P. 3–14.
6. Foss, Katherine A., Reitzel, A. C. A Relational Model for Managing Second Language Anxiety. *TESOL Quarterly* (3). 1988. Volume. 3. P. 437–454.
7. Horwitz E. K., Horwitz M. B., Cope J. A. Foreign Language Classroom Anxiety. *The Modern Language Journal*. 1986. Volume. 70(2). P. 125–132.
8. Koch A. S., Terrell T. D. Affective Relations of Foreign Language Students to Natural Approach Activities and Teaching Techniques. In *Horwitz, E.K. and Young, D. J. (eds.) Language Anxiety: from Theory and Research to Classroom Implications*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1991. P. 109–125.
9. Krashen S. D. The Input Hypothesis: Issues and Implications. Longman, 1985. P. 364–378.
10. Lukas J. Communication Apprehension in the ESL Classroom: Getting Our Students to Talk. *TESOL Quarterly* (6). 1984. Volume 17. P. 593–598.
11. MacIntyre, Peter D., Gardner Robert C. Methods and Results in the Study of Anxiety and Language Learning: A Review of the Literature. *Language Learning*, 41. 1991. Volume. 1(85). P. 231–245.
12. Neuliep J. W., McCroskey M. C. The Development of Intercultural and Interethnic Communication Apprehension Scales. *Communication Research Reports*. 1997. Volume. 14(2). P. 145–156.
13. Young D. J. Creating a Low-Anxiety Classroom Environment: What does Language Anxiety Research Suggest? *The Modern Language Journal*. 1991. Volume. 75(4). P. 426–439.

ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ У СФЕРІ НОВІТНІХ КОГНІТИВНИХ СТУДІЙ

FICTIONAL TEXT IN THE FIELD OF PRESENT COGNITIVE STUDIES

Бехта І.А.,

*orcid.org/0000-0002-9848-1505**доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри англійської філології**Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті на теоретико-критичному матеріалі різних шкіл зроблено спробу розкрити природу художнього тексту з позицій когнітивної парадигми через визначення й розуміння фундаментальних понять сучасної лінгвістики: зміст тексту, смисл тексту, концепт тексту, в основі яких лежить здійснення основних текстотвірних функцій: формування → передача → збереження естетичної інформації текстової епохи. Оскільки мова є важливим засобом фіксації концептуальної системи (концептопростору) художнього тексту, вона є головним джерелом інформації про структуру цієї системи (концептопростору) художнього тексту.

Ключові слова: художній текст, когнітивна парадигма, зміст тексту, смисл тексту, концепт тексту.

В статье на теоретико-критическом материале различных школ сделана попытка раскрыть природу художественного текста с позиций когнитивной парадигмы через определение и понимание фундаментальных понятий современной лингвистики: содержание текста, смысл текста, концепт текста, в основе которых лежит осуществление основных текстообразующих функций: продуцирование → передача → сохранение эстетической информации текстовой эпохи. Поскольку язык является важным средством фиксации концептуальной системы (концептопространства) художественного текста, он является главным источником информации о структуре этой системы (концептопространства) художественного текста.

Ключевые слова: художественный текст, когнитивная парадигма, содержание текста, смысл текста, концепт текста.

This article, drawing on the theoretical and critical materials of various schools, attempts to disclose the nature of literary text from the standpoint of cognitive paradigm. It identifies and explicates the fundamental concepts of modern linguistics: the content of the text, the meaning of the text, the concept of the text, the basis of which is the implementation of major text forming functions: production → transfer → preservation of aesthetic information of the textual epoch. Since the language is an important means of fixation of the conceptual system (conceptual space) of a literary text, it is accordingly the main source of information about the structure of the system (conceptual space) of literary text.

Key words: fictional text, cognitive paradigm, textual content, textual meaning, textual concept.

Постановка проблеми. Художній текст (далі – ХТ) різного родового гатунку (прозовий, поетичний, драматичний) віддавна є обов'язковим складником розмаїтих видів наукової систематизації. Він дотепер перебуває поза межами однозначного тлумачення. Художній текст як осмислене слово у безперервному розвитку, як багаторівневе й семантично неоднорідне утворення, що пов'язане із культурним контекстом, є повноцінним співучасником спілкування між читачем і культурною традицією текстової епохи. Світ художнього тексту складний, наповнений розмаїтими амбівалентними (неоднозначними, двоїстими) і латентними (прихованими, потайними) смислами. Для їхнього розкриття потрібно, аби особистість читача гуртувалася довкола однаковості мети, поглядів, інтересів із метасистемою художнього тексту, що твориться іншою особистістю – автором-письменником. Для з'ясування складних сплетінь неоднозначних смислів (так званого розкадрування художньої дійсності) і головоломних стосунків між читачем і автором художнього текстопростору,

теперішня лінгвістика тексту з опертям на конгломерат класичної й посткласичної теоретико-критичної думки [2; 10; 19; 32; 43] виходить на перетин суміжних, зазвичай когнітивно-орієнтованих, наук – когнітивної лінгвістики [23; 27; 30; 31; 33; 36; 37], когнітивної семантики [17; 20; 25; 47; 52], когнітивної граматики [42]; когнітивної стилістики [26], когнітивної прагматики [18; 44], когнітивної поезики [21; 24; 46], психолінгвістики [3; 4; 47; 48; 50], а також наратології [29; 38; 41; 45; 51], теорії комунікації [1; 14; 22; 28], герменевтики [3; 34].

Мета статті – розкриття сфери когнітивного пізнання художнього тексту у світлі когнітивної парадигми задля здійснення основних текстотвірних функцій: формування → передача → збереження естетичної інформації.

Новітній англомовний художній текст зазвичай жанрово гібридний за своєю суттю. Як об'єкт лінгвокогнітивних розвідок він близько пов'язаний із мультимодальною (вербальною та іконічною) репрезентацією знань. Текстові студії у сфері когнітивної лінгвістики передбача-

ють вихід за межі системи вербальних зв'язків і врахування низки фактів гуманітарної сфери, що ескортують творення й дієвість новітніх художніх текстів. Це свідчить про взаємодію мовних та енциклопедичних знань письменника і опорядження їхнього зберігання у фіксованих формах репрезентації – художньому тексті.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Звернення до когнітивних основ набуття й презентації суспільних та індивідуальних знань визначає підхід до існування об'єктивної реальності художнього тексту: за основу беруть не прямий виклад матеріалу, а його розподіл і збереження у ментальних структурах [18; 31; 36; 52]. Різноманітність поглядів на сутність текстових ментальних утворень – загальних смислів текстів (текстових концептів) – уможлиблює їхній вжиток у різних галузях гуманітарних знань та кореляцію із низкою значень. Їхній розгляд із позицій когнітивної лінгвістики означає процес пізнання художнього світу на тлі розкриття системних мовних або мовленнєвих внутрішньо текстових зв'язків. Урахування таких зв'язків зумовлює вихід загальних смислів текстів (текстових концептів) у категорійну сферу сімох складників текстуальності комунікативної сфери тексту, поданих Р. де Бограндом і В. Дресслером: когезії, когерентності, інтенціональності, сприйнятності, ситуативності, інформативності, інтертекстуальності [19, с. 11]. Текстові концепти є поняттєвими елементами, ментальними одиницями, які не локалізовані безпосередньо ані в мовній, ані в ментальній сферах художнього тексту. Вони – «форма умовної дослідницької одиниці, скерованої на комплексне вивчення мови, свідомості, культури» [16, с. 128].

Проблематика вивчення текстових концептів тісно пов'язана також із розвідками когнітивної семантики художнього тексту, що зводиться до «скрупульозних пошуків засобів вираження концепту, який концентрує у собі результати авторського опанування дійсності і пропагує їх читачеві» [8, с. 76]. З одного боку, концепт є відправним моментом у творенні художнього тексту, глибинним змістом, згорнутою змістовою структурою тексту, що є втіленням інтенціональності (авторських намірів) як критерію текстуальності (комунікативної складової тексту). З іншого боку, це художньо-естетичне утворення, метою якого є читацька сприйнятність цих авторських задумів. Однак, серед наукових розвідок спостерігаються і відверто протилежні тенденції або до ототожнення текстових концептів із смислом художнього тексту [13, с. 238], або ж до їхнього

повного протиставлення [11, с. 33–38]. Якщо концепт вважати основною текстовою категорією, то все, що вводиться до художнього тексту і функціонує у ньому, слугує одній меті – формуванню концепту [8, с. 75]. Концепт художнього тексту – естетичний продукт втілення авторського задуму, що сприймається й тлумачиться читачем, бо творення й перцепція концептів – двосторонній комунікативний та когнітивний процес [5, с. 15]. Відтак текстовий концепт – це розумове утворення, що виникає у свідомості, коли об'єкт реальної дійсності описуємо мовними засобами у формі художнього тексту. Правомірною є теза про існування концептуального простору художнього тексту, який інтегрує значимі в тексті поняття, що слугують реалізації авторських цілей і задуму [15, с. 247]. Базова роль текстових концептів у текстовій побудові надає їм статусу в семантичній і логічній структурі художнього тексту, залежність якої від його комунікативного спрямування визначає вибір мовних засобів (усієї палітри вербальних одиниць) задля розгортання у його просторі текстових концептів, що «зумовлено зв'язками його глибинного та поверхневого рівнів» [7, с. 60–61]. Адже зміст художнього тексту у першу чергу пов'язаний із його поверхневою структурою і зосереджений у глибинній структурі, яка є багатомірною та імпліцитною.

Вивчення текстового концепту (загального смислу тексту) – один із головних напрямів у сучасній науковій парадигмі. Його аналіз на матеріалі художніх текстів різних часових відтинків будить наукову зацікавленість, адже маємо справу з художнім представленням світу і способами його вербальної й невербальної репрезентації. Тому належність автора-письменника до конкретної епохи й літературної течії, *його* індивідуальний світогляд визначають *його* естетичну концепцію, пов'язану з *його* картиною світу, втіленою у тексті художнього твору. Таким чином, текстовий концепт (загальний смисл тексту) – власне індивідуально-авторське усвідомлення значення загальних ментальних сутностей читацьким розумом. Воно виражається в оригінальних способах вербалізації на основі індивідуально-авторської системи оцінок і світоглядних уявлень письменника. Методику аналізу текстового концепту зазвичай досліджують за допомогою виділення лексико-семантичних полів, ґрунтуючись при цьому на визначенні А.І. Новикова: «Семантичне поле є ієрархічною структурою множинності лексичних одиниць, які об'єднані загальним значенням і які відображають визначену понятійну сферу» [11, с. 33].

Постановка завдання. Сприйняття й розуміння художнього тексту через його загальний смисл (текстовий концепт) – процес, направлений на освоєння читачем багатовимірності художнього текстопростору, під яким розуміємо форму буття авторської матерії, що характеризує її протяжність, структурність, співіснування і взаємодію різних видів зв'язків: зв'язків простору, часу, причинності, де кожен із них має власний індекс модальності, дивлячись всередині якого функційного і смислового взаємозв'язку його треба розглядати.

У сучасній науковій думці простір подається як герметизований, однорідний, безперервний, безкінечно ділимий і рівний самому собі у кожній частині. Така фрактальність простору є однією з основ формування просторів, пов'язаних із текстом: текстовий простір, лексико-семантичний (денотативний, конотативний), концептуальний, комунікативний, дискурсивний простір. Розуміння художнього текстопростору є освоєнням його загальних смислів (текстових концептів), які формують сферу його художнього змісту. Естетико-художні координати намагаються визначати й вивчати у психолінгвістиці [3; 4; 48; 49; 50], лінгвістиці тексту [1; 13; 19; 28], когнітивній лінгвістиці [33; 35; 37; 38], герменевтиці [3, 34]. Для лінгвістичних студій когнітивно-психологічного гатунку художній текстопростір репрезентує результати індивідуального пізнання (концептуальної системи), на основі якої можна досліджувати мисленнєву та мовленнєву діяльність текстових антропоморфів наратора й персонажів.

Кожен художній текст володіє властивим йому світом – «світом тексту» [34, с. 79]. Художньому тексту з його власним вигаданим світом властиве наслідування читацької дії. Читач переінакшує структури художнього тексту відповідно до уявної конфігурації наративу, яку він (цей текст) виводить на горизонти нової художньої реальності – «світу тексту». Це той світ тексту, який втручається у світ читацької дії задля того, аби надати текстовій інформації нової естетико-художньої конфігурації або задля його художнього перетворення.

Виклад основного матеріалу. Когнітивно-психологічний аспект проблеми когнітивного пізнання художнього тексту задля здійснення основних текстотвірних функцій: формування → передача → збереження естетичної інформації, що відбиває процеси категоризації, концептуалізації та інтерпретації його текстопростору і сягає своїми витокami теорії рефлексії. Її вихідна теза зводиться до того, що рефлексія є дослідженням

процесу пізнання, який О.О. Потебня виклав через психологічні функції у єдиний генетичний ряд: відчуття → сприйняття → уявлення → поняття [15, с. 218]. Це рефлексує з уявленнями про те, що у «свідомості людини наявна «загальна базова схема», під яку підводять кожного разу усе новий і новий чуттєвий зміст» [6, с. 36]. Утім, найбільш загальний погляд на природу сприйняття інформації – так званих перцептивних процесів – належить У. Найссеру. Його книга “Cognitive Psychology” (1967) дала назву цілій сфері психологічних студій – когнітивній психології, в науковому полі якої мозок має певну концептуальну структуру, на основі якої досліджуються розумові та мовні процеси [40, с. 45].

Відтак, когнітивна психологія – психологія пізнання, де пізнання – основа свідомості. Узагальнена теорія сприйняття У. Найссера й інтегральний погляд на формування перцептивного образу через універсальні когнітивні структури належить до суб'єктно-орієнтованого підходу через акцент на внутрішніх когнітивних структурах суб'єкта, які опосередковують виникнення образів сприйняття [39, с. 271–277]. Центральне поняття у цій теорії – когнітивна схема, так звана психічна структура, яка передбачає прийняття перцептивною системою інформації, що надходить. Ці когнітивні схеми керують пізнавальною активністю людини і опосередковують сприйняття на різних рівнях формування перцептивного образу.

За У. Найссером, рівні репрезентації чуттєвого досвіду відображають включення в процес сприйняття різних когнітивних схем, які не мають модального характеру, тобто це не зорові, слухові або тактильні способи відображення інформації, радше це узагальнені способи пошуку, отримання, опрацювання і узагальнення інформації. Функційно когнітивні схеми – широкі розподілені системи, що створюються задля різного роду пізнавальної активності – це *формати* – плани або загальні рамки уявлення чуттєвого досвіду або здійснення перцептивної активності.

Можливість створення схем різного ступеня узагальнення і їхня постійна модифікація під час отримання нового досвіду забезпечує сприйняття художнього тексту. Порівнюючи поняття *схема* і *сприйняття*, У. Найссер вводить поняття перцептивного циклу [39, с. 93], в якому схема – це фаза циклу, а сприйняття – сам безперервний цикл, що схематично подано на Рис. 1. У цьому циклі схема скеровує нашу перцептивну активність, вибирає об'єкт і аналізує його чуттєві риси, відсортовує інформацію під час цього процесу, модифікується.

Сприйняття можна представити у вигляді тимчасового зрізу цього циклу. У. Найссер наголошував на відносній незалежності схеми і циклу: однакові схеми можуть входити в різні цикли, і різні цикли можуть бути реалізовані різними схемами.

За своєю структурою сприйняття – це дія, одна із форм дії внутрішнього, ментального, прихованого від безпосереднього спостереження або самоспостереження. Резюмуючи опис функцій когнітивної схеми, сформулюю її загальне визначення – це внутрішня частина перцептивного циклу, сприймання об'єкта, події, ситуації, які модифікуються досвідом.

На думку Г.І. Богіна, типологія розуміння художнього тексту – єдиний спосіб показати, як таксономічна модель розуміння художнього тексту взаємодіє з ієрархічно побудованою моделлю мовної особистості та іншими подібними моделями [3, с. 25]. Лінгвістичну таксономію розуміння художнього тексту, адаптовану від Г.І. Богіна, репрезентуємо схематично (Рис. 2)

через систематику текстових одиниць, завданням якої є визначення й теоретичне обґрунтування класифікаційних одиниць – таксонів, їхньої системи, гіпотаксису, взаємозв'язку та обсягу. Запропоноване розуміння художнього тексту відповідає сучасним уявленням логіки про рух від значення художнього тексту до смислу художнього тексту. У семантизуючому розумінні значення і смисл збігаються, в когнітивному і смислово – смисли формуються.

Смисл виникає або як відображення ситуацій об'єктивної реальності (в когнітивному розумінні), або як відображення ситуацій, пов'язаних із суб'єктивними реальностями (реальностями свідомості в смислово розумінні). Очевидно, три типи розуміння дозволяють людині опанувати всіма трьома типами ситуацій, поданими в художніх текстах ситуаціями *знаковими* (семантизуюче розуміння), *об'єктивно-реальними* (когнітивне розуміння) і *суб'єктивно-реальними* (смислове розуміння), що лежить в основі пізнання

Рис. 1.Схема перцептивного циклу у теорії У. Найссера

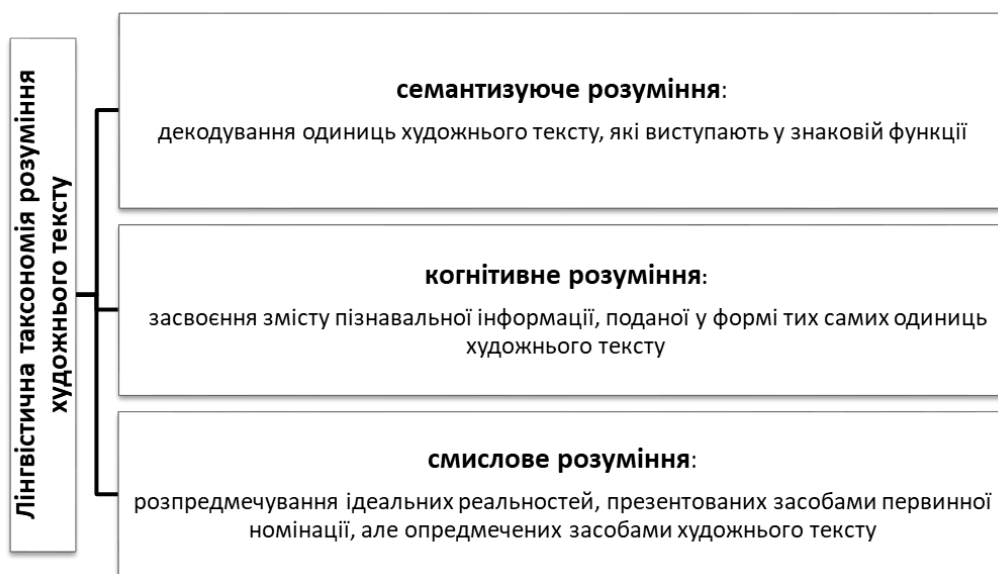

Рис. 2. Таксоми розуміння художнього тексту у теорії Г.І. Богіна

художнього тексту [3, с. 43]. Феномен розуміння ізоморфний із такими категоріями як мислення, свідомість і усвідомлення, взаємопов'язаний зі сприйняттям і пам'яттю. Подібно до інших абстрактних явищ, розуміння має когнітивну природу, відображаючи зв'язки і закономірності, що існують у світі, в свідомості індивідуума [9, с. 168]. Завдяки йому здійснюється опрацювання знань і узагальнення людського досвіду, організуються пізнавальні здібності. Відтак, перш ніж категоризувати і концептуалізувати феномен художньої текстової дійсності з подальшою їхньою інтерпретацією з боку потенційного читача, осмислюю картинку сприйняття (image schemas) і втілюю їх у мові [40, с. 145], візуалізую за Р. Инграденом [35, с. 90–93].

Отже, художній текст як об'єкт лінгвокогнітивних досліджень пов'язаний із вербальною репрезентацією знань про світ художньої дій-

сності. Тому задля з'ясування його загального смислу прогноую вихід за межі системи вербальних зв'язків і врахування палітри філологічних, соціо-культурних, психологічних чинників, що супроводжують творення й дієвість художнього тексту. Самі ж когнітивні студії художнього тексту аналізують у ньому процеси об'єктивації досвідного знання людини, зазвичай, крізь призму його семантичного простору, пов'язаного із ментальною презентацією дійсності, фіксованою у художніх текстах. Відтак, художній текст як форма закріплення когнітивного та гуманітарного досвіду письменника й читача є підтвердженням зміни картини світу у їхній свідомості. Тому знання, що містяться у художніх текстах, призначені (на рівні зовнішньотекстової комунікативної моделі автор-письменник ↔ читач) породжувати, передавати та зберігати художньо-естетичну інформацію про текстову епоху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баранов А.Г. Функционально-прагматическая концепция текста / А.Г. Баранов. Ростов-на-Дону : РГУ, 1993. 180 с.
2. Бахтин М.М. Слово в романе. Текст. / М.М. Бахтин // Вопросы литературы и этики: исследования разных лет. М. : Худ. литература, 1975. – С. 72–233.
3. Богин Г.И. Обретение способности понимать: Введение в филологическую герменевтику. Москва : Психология и Бизнес ОнЛайн, 2001. 516 с.
4. Залевская А.А. Текст и его понимание / А.А. Залевская. Тверь : Тверской гос. ун-т., 2001. 177 с.
5. Зусман В. Концепт в системе гуманитарного знания / В. Зусман // Вопр. литературы. 2003. № 2. С. 15.
6. Кассирер Э. Философия символических форм. Том 3. Феноменология познания. М.; СПб. : Университетская книга, 2002. 398 с.
7. Красных В.В. От концепта к тексту и обратно / В.В. Красных // Вестник Москов. ун-та. Серия «Филология». 1998. № 1. С. 55–57.
8. Кухаренко В.А. Интерпретація тексту / В.А. Кухаренко. Вінниця : Нова книга, 2004. С.75–76.
9. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении / Пер. с англ. И.Б. Шатуновского. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 792 с.
10. Лотман Ю.М. Об искусстве. Структура художественного текста. – СПб. : Искусство, 2000. 704 с.
11. Новиков И.А. Смысл как особый способ членения мира в сознании / И.А. Новиков // Языковое сознание и образ мира: Сб. ст. Москва : МГУ, 2000. С. 33–38.
12. Олянич А.В. Презентационная теория дискурса / А.В. Олянич. Волгоград : Перемена; Политехник, 2004. 600 с.
13. Пищальникова В.А. Психопоэтика / В.А. Пищальникова. Барнаул : Изд-во Барнаул. гос. ун-та, 1999. 238 с.
14. Потенбня А.А. Полное собрание трудов: Мысль и язык. [Подготовка текста Ю.С. Рассказова и О.А. Сычева. Комментарии Ю.С. Рассказова]. М. : Издательство «Лабиринт», 1999. 300 с.
15. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е.А. Селиванова. Киев : ЦУЛ, «Фитосоциоцентр». 2002. С. 247.
16. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные аспекты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г.Г. Слышкин. Москва : Academia, 2000. 128 с.
17. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. М. : Прогресс, 1988. Вып. 23. С. 52–92.
18. Bara Bruno G. Cognitive pragmatics: the mental processes of communication / translated by John Douthwaite. Cambridge, MA : MIT Press, 2010. 304 p.
19. Beaugrande R. de, Dressler W.U. Introduction to Text Linguistics. L. : Routledge, 1981. 286 p.
20. Bierwisch M. Formal and Lexical Semantics // Proc. of the XIIIth International Congress of Linguistics. Tokyo, 1983. P. 122–136.
21. Brône G., Vandaele J. Cognitive Poetics. Goals, Gains and Gaps. Berlin / New York : Mouton de Gruyter, 2009. 560 p.

22. Cognitive and Communicative Approaches to Linguistic Analysis. // Ed. by E. Contini-Morava, R.S. Kirsner, B. Rodríguez-Bachiller. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004. 388 p.
23. Cognitive Linguistics: Basic Readings. Ed. by D. Geeraerts, R. Dirven, J.R. Taylor. Berlin / New York : Mouton de Gruyter, 2006. 485 p.
24. Cognitive Poetics in Practice. // Ed. by J. Gavins, G. Steen. – L. : Routledge, 2003. 188 p.
25. Cognitive Semantics. Meaning and Cognition. // Ed. by J. Allwood, P. Gärdenfors. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1999. 201 p.
26. Cognitive Stylistics. Language and cognition in text analysis. // Ed. by E. Semino, J. Culpeper. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2002. 333 p.
27. Croft W., Cruse A. Cognitive Linguistics. Cambridge : CUP, 2004. 356 p.
28. Couturier M. Textual Communication. A Print-Based Theory of the Novel. L. & N. Y. : Routledge, 1991. 251 p.
29. Emmot K. Narrative Comprehension. A Discourse Perspective. Oxford : OUP, 1999. 323 p.
30. Evans V., Green M. Cognitive Linguistics. An Introduction. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2006. 830 p.
31. From Perception to Meaning. Image Schemas in Cognitive Linguistics. // Ed. by B. Hampe, J.E. Grady. Berlin / N.Y. : Mouton de Gruyter, 2005. 485 p.
32. From Text to Literature. New Analytic and Pragmatic Approaches. // Ed. by Stein Haugom Olsen, Anders Pettersson. N.Y. : Palgrave Macmillan 2005. 206 p.
33. Geeraerts D., Cuyckens H. The Oxford handbook of cognitive linguistics. Oxford : Oxford University Press, 2007. 1334 p.
34. Hermeneutics and Phenomenology in Paul Ricoeur. Between Text and Phenomenon. // Ed. by Scott Davidson, Marc-Antoine Vallée. Springer International Publishing, 2016. 215 p.
35. Ingarden R. The Cognition of the Literary Work of Art. // [Translated by Ruth Ann Crowley, Kenneth R. Olson]. Evanston : Northwestern University Press, 1973. 436 p.
36. Luchjenbroers J. Cognitive Linguistics Investigations. Across languages, fields and philosophical boundaries. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2006. 334 p.
37. Methods in Cognitive Linguistics. // Ed. by M. Gonzalez-Marquez, I. Mittelberg, S. Coulson, M.J. Spivey. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2007. 452 p.
38. Narrative Beginnings. Theories and Practices. Edited by Brian Richardson. Lincoln & London: University of Nebraska Press, 2008. 281 p.
39. Neisser Ulric. Cognition and reality: principles and implications of cognitive psychology. N.Y. : W. H. Freeman and Company, 1976. 230 p.
40. Neisser Ulric. Cognitive psychology. Classic Edition. N.Y. : Psychology Press, 2014. 327 p.
41. Phelan J. Experiencing Fiction. Judgments, Progressions and the Rhetorical Theory of Narrative. Columbus : The Ohio State University Press, 2007. 249 p.
42. Radden G., Dirven R. Cognitive English Grammar. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007. 374 p.
43. Riffaterre M. Text production. [translated by Terese Lyons]. – N.Y. : Columbia University Press, 1983. 341 p.
44. Schmid H.J. Cognitive pragmatics. Berlin / New York : Mouton de Gruyter, 2012. 648 p.
45. Stanzel F.K. A Theory of Narrative [translated by Charlotte Goedsche]. L. : Cambridge University Press, 1984. 308 p.
46. Stockwell P. Cognitive Poetics. An introduction. N.Y. : Routledge, 2002. 193 p.
47. Talmy L. Toward a cognitive semantics. Vol.II. Typology and Process in Concept Structuring. Cambridge / London : MIT Press, 2000. 495 p.
48. The Cambridge Handbook of Psycholinguistics. // Ed. by Michael J. Spivey, Merced Ken McRae, Marc F. Joanisse. Cambridge, N.Y. : CUP, 2012. 745 p.
49. The Handbook of Psycholinguistics. [2nd edition] // Ed. by Matthew J. Traxler, Morton A. Gernsbacher. L. : Elsevier Inc., 2006. 1184 p.
50. The Handbook of Psycholinguistics. // Ed. by Eva M. Fernández, Helen Smith Cairns. Hoboken, NJ. : John Wiley & Sons, Inc., 2018. 750 p.
51. Understanding Narrative // Ed. by James Phelan and Peter J. Rabinowitz. Columbus : Ohio State University Press, 1994. 286 p.
52. Words and Other Wonders. Papers on Lexical and Semantic Topics. // Ed. by D. Geeraerts, R. Dirven, J.R. Taylor. Berlin / New York : Walter Mouton de Gruyter, 2006. 493 p.

ЗАСОБИ КОГЕРЕНТНОСТІ ТЕКСТУ В ТЕМАТИЧНІЙ СТРУКТУРІ (НА ПРИКЛАДІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПУТІВНИКІВ ПО ЗООПАРКУ)

MEANS OF COHERENCE IN THE THEME STRUCTURE OF THE GERMAN ZOO GUIDES

Гаман І.А.,

*orcid.org/0000-0002-9042-5162**старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови**Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Стаття присвячена тематичному рівню аналізу тексту. Теоретичним підґрунтям слугує семантичний підхід до розгляду тексту. На прикладі німецькомовних путівників по зоопарку, які досі не були об'єктом наукових досліджень, розглядаються мовні засоби когерентності тексту. У дослідженні було встановлено, що когерентність німецькомовних путівників по зоопарку XIX – початку XX століття базується на компаративних відношеннях та кореферентності, яка реалізується через прономіналізацію, повтор (тотальну рекуренцію), субституцію, перифрази та ізотопію. Категорія часу є важливою для зв'язності тексту, оскільки зміна часових форм маркує перехід до інших тематичних елементів.

Ключові слова: путівник по зоопарку, лінгвістика тексту, когерентність, компаративні відношення, тематична структура.

Статья посвящена тематическому уровню анализа текста. Теоретической основой статьи является семантический подход к рассмотрению текста. На примере немецких путеводителей по зоопарку, которые еще не были объектом исследования, рассматриваются языковые средства когерентности. Во время исследования было выявлено, что когерентность немецких путеводителей по зоопарку XIX – начала XX столетия базируется на компаративных отношениях и кореферентности, которая реализуется через прономинализацию, повтор (тотальную рекуренцию), субституцию, перифразы и изотопию. Категория времени является важной для связности текста, поскольку смена временных форм маркирует переход к другим тематическим элементам.

Ключевые слова: путеводитель по зоопарку, лингвистика текста, когерентность, компаративные отношения, тематическая структура.

The article is devoted to the thematic level of text analysis. The theoretical basis of the article is a semantic approach to the consideration of the text. On the example of the German zoo guides, which have not yet been an object of scientific research, language means of coherence are considered. The study revealed that the coherence of German zoo guides from the XIX – early XX century is based on comparative relations and coreference, which is realized through nominalization, repetition (total recurrence), substitution, periphrase and isotopy. The category of time is important for text coherence, since a change in temporal forms marks the transition to other thematic elements.

Key words: zoo guide, text linguistics, coherence, comparative relations, theme structure.

Постановка проблеми. Назва «текст» (від лат. *textus* «тканина», «з'єднання») передає одну з основних ознак тексту – зв'язність / когерентність та вказує на стиль як характеристику тексту (як саме мовні знаки поєднані у текст). Питання, що робить текст текстом, є одним із найважливіших у лінгвістиці тексту. Знання семантичних зв'язків у тексті та тематичних структур необхідне для вирішення проблематики когерентності тексту.

Це усвідомлення сприяло розширенню поняття «текст» та урахуванню (окрім сигналів на поверхні тексту) також його семантико-тематичних параметрів, адже формальних засобів вираження для зв'язності тексту може бути недостатньо. Щоб речення утворювали єдність, між ними мають бути змістові зв'язки, тобто зв'язки на рівні значення (когерентність). Хоча семантичний підхід до розгляду тексту не дає можливості охопити значення всього тексту, він пропонує

різні рівні аналізу семантичної структури тексту: встановлення лексичних, змістових та логічних зв'язків між окремими словами (ізотопія), реченнями (пропозиції) та як кінцевий етап між частинами тексту (макроструктури).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Путівники по зоопарку досі не були об'єктом дослідження. У попередніх працях автора розглядалася тематична структура (тема та стратегії розвитку теми) текстів німецькомовних путівників по зоопарку [1]. Теоретичною базою для детального розгляду когерентності цих текстів слугують дослідження, присвячені розгляду поняття «текст», зокрема, семантично орієнтований підхід. На початковому етапі розвитку лінгвістики тексту використовувались підходи структуралістської лінгвістики, а створення тексту розумілось як таке, що ґрунтується на закономірностях мовної системи.

Як основне правило поєднання речень, конституювання текстів та встановлення їх границь, Харвег розглядає прономіналізацію – заміну одного мовного виразу (субституендум) іншим (субституентом), при цьому найчастіше репрезентантами прономіналізації виступають займенниками, але можуть бути і такі елементи, як синоніми, гіпероніми, метафори [4, с. 24].

Брінкер запропонував застосовувати поняття експліцитного та імпліцитного повторного посилення. У першому випадку об'єкти в обох виразах ідентичні, і кореферентність реалізується через повторення слів, синоніми, займенники, гіперо- та гіпоніми. У другому випадку (часткова референтність) об'єкти різні в обох виразах, але перебувають у певних відношеннях, належать до однієї сфери. Наприклад, онтологічної (слон – хобот, блискавка – грім), логічної (поразка – перемога) сфер. [3, с. 27]. Виявлення принципу прономіналізації хоча і стало значним кроком уперед у дослідженнях організації текстів, але було недостатнім для пояснення когерентності тексту, адже наявність синтактико-семантичних засобів зв'язності не гарантує когерентної послідовності речень і навпаки їх відсутність не перешкоджає реконструюванню зв'язного тексту реципієнтом, оскільки йому відомі каузальні, темпоральні, просторові відношення між об'єктами в тексті.

Недарма де Богранд та Дреслер вбачають у когерентності результат когнітивних процесів реципієнта [2, с. 7], що передбачає поглиблений аналіз не лише компонентів, які лежать на поверхні тексту та їх граматичних відношень, а і тематичної структури тексту. Важливим є зауваження Лютшера, який звертає увагу на те, що тексти не мають обмеженого значення як слова чи окремі речення, вони не просто відображають реальність (зміст тексту) як набір символів, які відповідають за певні об'єкти реальності, а спонукають читача до конструювання власної моделі світу під час процесу розуміння тексту, яке ґрунтується на інформації у тексті та позамовних чинниках (попередні знання, знання комунікативної ситуації) [5, с. 110].

Постановка завдання. Мета статті полягає у виявленні мовних засобів когерентності, а також у визначенні принципу структурування тексту німецькомовних путівників по зоопарку XIX – початку XX століття. Матеріалом дослідження слугують тексти путівників Віденського 1875, 1898, Берлінського 1889, 1914 та Лейпцизького 1883, 1907 зоопарків.

Виклад основного матеріалу. Назва типу тексту «путівник по зоопарку» свідчить на рівні

номінації на структурування тексту, яке базується на просторових характеристиках: текст ілюструє прогулянку по зоопарку, а приміщення для тварин фігурують як елементи тематичної структури. На відміну від тексту-розповіді, побудованому за хронологічним принципом (темпоральність як категорія, що забезпечує когерентність), текст путівника – це опис із послідовним нашаруванням елементів (принцип послідовного нанизання) згідно з їх розташуванням у просторі.

У ситуації рецепції тексту путівника безпосередньо в зоопарку його зв'язність виражена інтенсивніше, ніж під час прочитання поза зоопарком, оскільки в другому випадку прогулянка по зоопарку є уявною, а тематичні елементи виступають автономними одиницями з інформацією про окремий вид тварин, що уможливує нелінійну рецепцію.

Вибір та принцип упорядкування тематичних блоків визначається екстралінгвальними чинниками: маршрутом, розробленим колективним автором (співробітники зоопарку і автор путівника, тому що в путівнику згадуються приміщення зоопарку, «зупинки», у послідовності їх розташування під час проходження запропонованого маршруту), а також самим автором для підбору інформації для теми «тварини».

Текстовий сегмент очікувано починається з абзацу, з виділеної жирним шрифтом чи курсивом назви (під)виду німецькою з означеним артиклем (хоча в текст вводиться нова тварина, але контекст слугує попередньою інформацією – назва приміщення перед текстом) та латинською мовами. Латинські позначення надають відтінок фаховості, підкреслюють наукове підґрунтя тексту. З іншого боку, автор намагається зробити інформацію доступнішою для сприйняття і може використовувати ближчу для адресата, уживану в повсякденному мовленні розмовну назву тварини як факультативну *Der Rosenstaar*; *Pastor roseus*, *wird auch Hirtenstaar genannt* [6, с. 61], *Der Wapiti oder canadische Hirsch*, *Cervus canadensis* [11, с. 5]. У наведених у прикладах назва латинською мовою для зручності сприйняття тексту буде вилучатися.

Мінімальні варіанти опису типові для переліку і містять назву тварини та один / два критерії опису, які на думку автора є найсуттєвішими і вартими згадки. Майже завжди зазначається регіон поширення (походження), його пропускають лише за наявності узагальнюючих речень перед переліком, які вказують на ареал, а також для місцевих, поширених в Німеччині, видів: *Die Zwergziege*. *Muntere, zutrauliche, kleinste Ziegen*

aus West- und Centralafrika [9, с. 46]; Hier sind auch die amerikanischen Schwielensohler untergebracht, die ja Gebirgstiere sind: Das gezähmte Lama. Das Vicunna. [7, с. 96].

Пояснення відсутності (детального) опису відбувається завдяки перформативним формулюванням *Da jede Art für sich sitzt, erübrigt sich jegliche Nennung und Beschreibung* [7, с. 35]; *Der Anblick dieses mit einem weißen Kragen geschmückten Fasans sagt mehr wie jede Beschreibung* [6, с. 74]; *Die Farbenpracht spottet jeder Schilderung, weshalb wir von einer näheren Beschreibung absehen* [10, с. 21]. Останні два речення містять приховану ілюкцію: через асертиви автор закликає читача побачити тварину та переконатися у її красі на власні очі. Для тварин, вигляд яких, за очікуваннями автора, добре відомий адресату, не надається уточнень, а додається фактологічна інформація наукового змісту (харчування, спосіб життя) *Die Giraffe, ihre wunderbare äußere Gestalt, ihre Farbe, ihre Bewegung sind bekannt und bedürfen keiner Beschreibung* [6, с. 42].

Навіть у розгорнутих описах текст тяжіє до компресії, вираженої, зокрема, складними іменниками на позначення опису характерних ознак тварини (*Winterpelz, Hochzeitskleid, Federbusch Pflanzenfresser, Einzelgänger, Flugunfähigkeit, Sprungkraft, Last-, Zug-, Reittier Brunstzeit*; назви виду часто є композитами, перша частина яких надає інформацію про певний критерій опису, як правило, зовнішній вигляд *Fleckenkatze, Zwerg-Ziege, Stummel-Schwanz-Schaf, Nasenaffe*, а також ареал *Japan-Bär, Berg-Anoa, Eisbär*; історію виникнення (ім'я дослідника) *Davidshirsh, Bakerantilope* та спосіб життя *Jagdfasan*).

Категорія часу є важливою для зв'язності тексту, оскільки зміна часових форм маркує перехід до інших тематичних елементів (критеріїв). Характерна для опису форма теперішнього часу лише в поодиноких випадках змінюється формами минулого часу (претеритумом / перфектом), коли повідомляється історія відкриття, зникнення чи порятунку виду від зникнення, а також у контрастивних реченнях за принципом "früher / ursprünglich / einst – heutzutage,, про зменшення кількості видів *Ursprünglich war dieselbe [Der europäische Wisent] über einen großen Theil von Mittel-Europa und West-Asien verbreitet und hat noch zur Zeit des Mittelalters über den größten Theil von Deutschland und nordwärts bis nach Holland und in das südliche Schweden gereicht. Heutzutage dagegen trifft man ihn in Europa nur noch in Bialowieza-Walde in Litthauen, wo er seit 1802 unter dem Schutze des Kaisers von Russland steht und dadurch vor seiner*

gänzlichen Ausrottung aus Europa gesichert wurde [8, с. 89] та майбутнім часом у відрізках тексту про плани зоопарку *Fischotter-Becken, das später in der Vaterländischen Tiersammlung seinen Platz finden wird* [7, с. 68], у типових формулюваннях *wird (bald) zahm / zutraulich*.

Когерентність на лексичному рівні ґрунтується на кореферентності (посилання на один і той же об'єкт), яка реалізується наступними засобами:

1. прономіналізація – посилання на тварину через займенники;

2. повтор (тотальна рекуренція). При повторі назва (під)виду не виділяється графічно, може вживатися в однині та множині. Числова форма множини (як в назві, так і далі в тексті) підкреслює, що інформація стосується не лише тварини в зоопарку, а й представників виду загалом.

Gürtelthiere, Armadill aus Brasilien. Die Gürtelthiere sind mit einem Panzer von knochenartigen Täfelchen bedeckt und rollen sich bei Gefahr wie eine Kugel zusammen; sie leben nur im heißen Amerika, und graben mit ihren Klauen unterirdische Gänge, in welche sie bei ihrer Verfolgung flüchten. Sie leben von [...] [6, с. 6];

3. субституція, яку ми трактуємо як заміну одного виразу іншим.

Зі сторони системи мови субституція зустрічається у випадках, коли між обома виразами існують семантичні відношення, які гарантують їх взаємозаміну незалежно від мовного та позамовного контексту, як наприклад, синоніми та відношення гіперонімії (заміна вузького поняття ширшим із більшою кількістю ознак).

У путівниках субституція виражається через семантичне відношення «родове-видове поняття». Крім найбільш загальних лексем *Tier, Art* (може вживатися також із уточнюючим компонентом «вид», наприклад, *Rinderart*) та *Spezies* виокремлюємо гіпероніми на позначення підгруп класів тварин (найвищий рівень класифікації в групі хребетні) *Vogel, Säugetier*, рядів *Nagetier, Wiederkäuer, Raubtier*, підрядів *Raubkatze, Schwimm-, Stelzvogel* та родів *Affen, Geier*, а також лексичні одиниці, що не належать безпосередньо до зоологічного дискурсу *Vertreter, Mitglied der Gruppe, Exemplar, Verwandte, Landsmann, Nachkomme, Vetter, Mittelding*, але слугують ілюстрації зв'язків між представниками виду.

Майже всі вищеназвані лексеми супроводжуються прикметниками (оцінними чи на позначення розмірів), завдяки цьому текст немонотонний *Der Höckerschwan, Cyglus olor, der beliebte Ziervogel unserer Teiche* [10, с. 6]; *birgt den Central-Afrikanischen Büffel (Bubalus brachycerus),*

einer der allerseltensten Rinderarten [8, с. 98]; *Der Sumpfbiber, Myopotamus coypus, der Vertreter des Bibers in Südamerika* [11, с. 42].

Розвиток теми може здійснюватися також через слова з вужчим значенням. Гіпоніми, до яких належать *Männchen* та *Weibchen*, які зустрічаються у порівнянні таких аспектів, як забарвлення чи наявність / відсутність певних ознак (наприклад, пір): *Die Nilgau-Antilope, Antilope picta, stammt aus Ostindien, die Männchen sind blaugrau, die Weibchen gelbgrau gefärbt* [10, с. 21].

4. перифрази (лейблінг) як вид субституції: використання лексем, які містять додаткову, нову інформацію про тварину.

Перифрази не лише виконують номінативну функцію (посилання на тварину), а й одночасно повідомляють певні характеристики, таким чином слугуючи компресії тексту. Рекуренція через субституцію актуалізує додаткові, конотативні значення та оцінку, ставлення автора до об'єкта.

Отже, посилання на одну і ту саму тварину уможливує її опис, підкреслюючи певні ознаки *Meister im Klettern, vortreffliche Taucher, Vierhänder, Pflanzenfresser, ein äußerst putziger Bursche, der allbekannte spitzschnauzige Räuber, Jagdgenosse, ein höchst selten kommender Gast*. Для птахів використовується конвенційна для путівників метафора *Zierde*: *Die Mandarinente, Alx galericulata, Zierde des Gewässers, Stolz* для оленів: *Der Edelhirsch, Cervus elaphus, ist der Szolz unserer deutschen Wälder* [6, с. 47, 87] та *Herrscher über der Tiere / König der Tiere* для левів: *der Löwe hat sich den Ruf als Herrscher über die Tiere errungen* [11, с. 44]. Метафора *Riese* зустрічається для різних класів: *ein Riese unter den Schwimmvögeln* [6, с. 40]; *der Riese unter den Hirschen* [10, с. 29].

Єдність між тематичними елементами всередині текстового сегменту забезпечують, зокрема, компаративні відношення. Зіставлення актуалізується через ступені порівняння прикметників з копулятивними дієсловами *sein / haben*, перформативи (*ähneln, gleichen, unterscheiden, übertreffen, übereinstimmen*), прийменникові фрази (вираження однаковості) *von der Größe* разом із темпоральними деїктичними прикметниками *vorig / folgend* та партиципами, утвореними від дієслів на позначення мовлення *bisher besprochene / bald zu besprechende*, які поряд з іменником є основою порівняння *Der rothe Flamingo, Phoenicupterus ruber. Kleiner als der vorige und ganz roth gefärbt* [6, с. 14]; *Der Zwerg-Arara, Arara severa, kaum halb so groß, als die bisher beschriebenen Arten* [10, с. 35]; *Schwach bemäht ist der Senegallöwe,*

kleiner als die beiden genannten. Helffärbig wie der Senegallöwe ist der Perserlöwe [9, с. 20].

Рематичні елементи додаються не лише через саме протиставлення. Доповненням до нього через сполучник є протиставлення *aber*, обмежувальна частка *nur* та подвійний прийменник *bis auf*, який як і частка, підкреслює граничні межі різниці між екземплярами: *Der australische Triel, bedeutend größer als unser Triel, aber ganz ähnlich gefärbt; Der virginische Hirsch, ungefähr von der Größe des Damhirsches, aber von ausgezeichneter schlanker Gestalt mit schmalem Kopf; Der schwarze Schwan aus Australien, fesselt durch den Farbengegensatz zu dem unseren, dem er sonst bis auf den Schnabelhöcker gleicht* [6, с. 23, 36, 18]. Замість прикметників може прямо зазначатися мірило порівняння (*tertium comparationis*): *an Gestalt / Größe / im Benehmen ähnlich; teilt mit dem vorigen Manieren, wird schwerlich übertroffen in Frabenpracht*.

У поодиноких випадках порівняння стосується декількох критеріїв опису тварини і реалізується в складносурядних реченнях зі сполучниками *aber, jedoch*: *Der große Silber-Reiher hat etwa die Größe des gemeinen Reiher, ist aber schlanker und steht höher auf dem Boden, ist ihm jedoch in Körperhaltung sehr ähnlich* [6, с. 58].

Зв'язки між видами експлікуються через лексеми *Verwandte, Vertreter, Landsmann* із географічними назвами *Der Wapiti oder canadische Hirsch, der Vertreter unseres Edelhirsches im nördlichen Amerika, übertrifft denselben bedeutend an Größe, da er eine Länge von 2 m. und eine Höhe von fast 1,5 m. erreichen kann* [10, с. 5]; *Tschunja, Vertreter des vorigen in Argentinien; Schwarzohr-Milan, der chinesische Vertreter unserer schwarzen Form* [7, с. 35, 91].

Намір автора деталізувати інформацію виявляється в зазначенні ступеня однаковості / різниці через прислівники-інтенсифікатори *kaum, ganz, bedeutend, außerordentlich*: *Bedeutend kleiner ist Pelecanus minor aus Mittelasien und Nordostafrika* [9, с. 31]; *Er [Tiger] ist weit schöner als der Löwe, aber auch noch grausamer* [8, с. 14]; *Spanischer Schneumon [...] naturgemäß nächster, kaum zu unterscheidender Verwandter des vorigen* [7, с. 62].

Крім звичних засобів, порівняння для певних видів птахів може ґрунтуватися на концепті «змагання краси» (використання слів із семантичного поля «змагання») і за оцінкою зовнішнього вигляду ранжувати / визначати найкращих: *Die Mandarinente macht der vorhergehenden mit Recht und Erfolg den Vorrang der Schönheit streitig; Die Schell-Ente ist nicht die letzte, wenn es gilt um den Schönheitspreis*

zu streiten [6, с. 47, 67]; *Die Mandarinente ist in China und Japan einheimisch und wetteifert mit der Brautente an Schönheit* [10, с. 9].

Когерентність тексту реалізується через ізо-топію (нагромадження лексем з однаковими семами): ланцюжок сем «страх», «жорстокість» для опису хижих диких кішок значно переважає за кількістю та розмаїттям складників інші путівники: *Grausamkeit, Unersättlichkeit, Tücke, Schrecken (seines Revieres), brüllend, Kampf auf Leben und Tod, blutdürstiger, Blut aufsaugen, überfallen, nicht zaudern, unlöscharer Blutdurst, unersättlicher Raubgier, niederreißen, hinwürgen*.

Висновки. Оскільки путівники належать до науково-популярного підстилю, однією з вимог є зрозумілість для читача, тому текст повинен містити сигнали єдності на «поверхні» тексту, на граматичному рівні (когезія). Прогресія теми «тварини» реалізується через додавання нових ознак (критеріїв опису тварини), які можуть деталізуватись.

Назва виду є відправним пунктом для референційного розгортання в тексті, яке виводиться з питання: «Якою є тварина?». Відповіді на це питання гарантують змістову єдність. Описи тварин мають як стислу (один-два критерії опису), так і розширену форми (розгляд усіх критеріїв, які, однак, також можуть характеризуватись певним ступенем компресії). Хоча путівники по зоопарку побудовані не за хронологічним, а просторовим принципом, категорія часу є важливою для зв'язності тексту, оскільки зміна часових форм маркує перехід до інших тематичних елементів (критеріїв) та структурує текст через дихотомію часових відношень «раніше-сьогодні».

Найпростішим виявом когерентності тексту є «принцип повторного посилання», при чому при звичному повторі числова форма множини підкреслює, що інформація стосується не лише тварини в зоопарку, а й представників виду загалом. Когерентність реалізується також через субституцію, завдяки якій текст набуває динамічності та забарвлення, оскільки, по-перше, навіть звичні для зоологічної сфери лексеми *Tier, Art* супроводжуються (часто оцінними) прикметниками, по-друге, використовується лейблінг *Meister im Klettern, Vierhänder, Pflanzenfresser, ein äußerst putziger Bursche*, метафоричні перифрази *Zierde, Riese* на позначення особливих характеристик тварини та перифрази *Verwandte, Vertreter, Landsmann* із географічними назвами.

Розгортання тексту та нанизування нової інформації (додавання нових видів тварин) ґрунтується на порівнянні за принципом: наступна тварина – (сполучник протиставлення, обмежувальна частка) – прислівники-інтенсифікатори + прикметник – мірило порівняння (критерій опису тварини). Аналіз текстів путівників по зоопарку не обмежується лише лінгвістичними аспектами, адже вони, як і будь-які тексти епохи, відображають соціально-культурний контекст. Так, наприклад, зі змісту текстів путівників (із розлогості опису тварини) можна зробити висновки, які тварини (також екзотичні) були відомі відвідувачу зоопарків Німеччини кінця XIX ст. та на яку цільову групу реципієнтів розраховані путівники.

Цікавим та плідним видається дослідження також самого жанру «путівник» у цьому часовому відрізку, зокрема, у аспекті порівняння композиційної організації та мовно-графічного оформлення тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гаман І.А. Тематична структура німецькомовних путівників по зоопарку. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2017. Вип. 153. С. 185–191.
2. Beaugrande R. de, Dressler W. Einführung in die Textlinguistik. Tübingen: Niemeyer, 1981. 290 S.
3. Brinker K. Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden. 8. Neu bear, erw. Aufl. Berlin: Schmidt, 2014. 188 S.
4. Harweg R. Pronomina und Textkonstitution. München: Fink-Verlag, 1979. 392 S.
5. Lötscher A. Textsemantische Ansätze. In: Janich, N. Textlinguistik. Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2008. S. 85–111.
6. Die Thierwelt im Zoologischen Garten von Berlin / Dr. Bodinus, Dr. Max Schmidt, Dr. L. Heck. Berlin : Druck von C. Bernstein, 1889. 94 S.
7. Führer durch den Berliner Zoologischen Garten / Direktor Prof. Dr. L. Heck. Berlin: Verlag des Aktien-Vereins des zoologischen Gartens zu Berlin, 1914. 133 S.
8. Die kaiserliche Menagerie zu Schönbrunn. Eine populäre Schilderung sämmtlicher Thiere derselben / Dr. Leop. Jos. Fitzinger. Wien : Wilhelm Braumüller, Hof- und Universitätsbuchhändler, 1875. 131 S.
9. Schönbrunn. Belehrender Führer für den Besucher des Schlosses, des Parks, der Menagerie, des botanischen Gartens und der übrigen Anlagen / Dr. Friedrich Knauer. Wien: R. Lechner, Hof- und Universitätsbuchhandlung, 1898. 88 S.
10. Illustrierter Führer durch den Zoologischen Garten zu Leipzig. Mit einem Plan und 12 Text-Illustrationen / Georg Westermann. Leipzig: Verlag von Edwin Schloemp, 1883. 53 S.
11. Führer durch den Zoologischen Garten zu Leipzig / Dir. Ernst Pinkert. Leipzig: Selbstverlag des Zoologischen Gartens, 1907. 62 S.

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ВЕРБАЛЬНИХ МАРКЕРІВ СУГЕСТІЇ У СУЧАСНОМУ АМЕРИКАНСЬКОМУ ЮРИДИЧНОМУ ТРИЛЕРІ

METHODOLOGY OF VERBAL SUGGESTION INVESTIGATION IN MODERN AMERICAN LEGAL THRILLER

Гарбар І.О.,

orcid.org/0000-0003-4671-3252

*аспірант кафедри англійської філології і перекладу
Київського національного лінгвістичного університету*

У статті продемонстрована комплексна поетапна методика дослідження вербальних маркерів сугестії у сучасному американському юридичному трилері. Стаття демонструє, що повне дослідження явища вербальної сугестії, особливості її комунікативно-прагматичного потенціалу у судових промовах адвокатів процесуальних сторін повинні базуватися на методах, методиках і процедурах аналізу, що використовуються у лінгвопоетиці, лінгвістиці і комунікативній прагматиці.

Ключові слова: методика дослідження, вербальні маркери сугестії, сучасний американський юридичний трилер, промова адвоката.

В статье продемонстрирована комплексная поэтапная методика исследования вербальных маркеров сугестии в современном американском юридическом триллере. Статья демонстрирует, что полное исследование явления вербальной сугестии, особенности ее коммуникативно-прагматического потенциала в судебных речах адвокатов процессуальных сторон должны базироваться на методах, методиках и процедурах анализа, которые используются в лингвопоэтике, лингвистике и коммуникативной прагматике.

Ключевые слова: методика исследования, вербальные маркеры сугестии, современный американский юридический триллер, речь адвоката.

The article shows complex gradual methodology of verbal suggestion investigation in the scope of modern American legal thriller. In the article it is grounded that in order to scrupulously study such linguistic phenomenon as verbal suggestion, mainly its communicative-pragmatic features in attorneys' speeches, a scientist needs to attract specific linguistics methods based on a certain methodology of investigation highlighted in the article.

Key words: methodology of investigation, verbal markers of suggestion. Modern American legal thriller, attorney's speech.

Постановка проблеми. Останнім часом з'являється все більше екранізацій фільмів, серіалів, художньої літератури і наукових праць, у яких засвідчується, що успіх вирішення судових справ за участю колегії присяжних у Сполучених Штатах Америки залежить від такого виду вербального впливу, як *вербальна сугестія*. Ця проблема кидає виклик в першу чергу лінгвістам, завданням яких є виявити, якими саме вербальними засобами, комунікативними стратегіями і тактиками здійснюється сугестивний вплив на колегію присяжних заради досягнення адвокатами процесуальних сторін своєї ілюквативної мети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх наукових працях такі дослідники, як [8, 9, 12, 14] стверджують, що наміром адвокатів процесуальних сторін, окрім здійснення раціонального (аргументативного) впливу на колегію присяжних, є здійснити психологічний, маніпулятивний, емоційний види впливу на колегію присяжних, що будуються на такому психологічно-лінгвістичному явищі, як сугестія.

З точки зору *психологічного* [1, 18] підходу, сугестія постає явищем, яке чинить тиск безпосередньо на психічні сфери сугеренда, зокрема: ідеї, почуття, емоції тощо, в обхід його критичного мислення, внаслідок чого сугеренд виконує бажані для сугестора дії автоматично. З точки зору *лінгвістичного* [3, 5, 8, 9] підходу сугестія постає латентним вербальним впливом, який здійснюється за допомогою вербальних (слово, інтонація) і невербальних засобів комунікації (міміка, жести), що викликають певні відчуття, уявлення, емоційні стани і спонукають сугеренда виконувати заплановані сугестором дії.

Дослідники *одностайні* у своїй думці, що сугестія, яка застосовується адвокатами процесуальних сторін під час проголошення ними своїх промов, змушує колегію присяжних приймати рішення, керуючись не раціональним мисленням, а почуттями, співчуттям до підсудного / підзахисного або ж навіть до самого адвоката. Тому однією із основних характеристик промов адвокатів процесуальних сторін дослідники визначають їх сугестивний потенціал.

Одним із способів показати недоліки правової системи США за участю суду присяжних є сучасні американські юридичні трилери (далі – САЮТ) [13, 16, 17], які є **матеріалом дослідження**. Будучи написаними професійними адвокатами або юристами, САЮТ постають художньою формою репрезентації здійснення правосуддя над обвинувачуваним безпосередньо у судовій залі, характерними ознаками якого є динамічний і напружений сюжет, який передається специфічними стилістичними мовними засобами. Прагнучи показати цільовій аудиторії те, що члени колегії присяжних виносять вирок, керуючись емоціями і почуттями, аніж раціональним мисленням, доказами і фактами, автори САЮТ наділяють вступні і заключні промови своїх головних героїв, – адвокатів обвинувачення (далі – АО) і адвокатів захисту (далі – АЗ), не раціональною аргументацією (термін А.П. Мартинюк [6]), а емотивною аргументацією (термін А.П. Мартинюк [6]), тобто вербальною сугестією, оберненою безпосередньо на емотивно-психічні стани колегії присяжних.

Постановка завдання. Через те, що САЮТ є «новим літературно-художнім жанром, який зародився у Новітній час» [4, с. 125], який досі залишається мало досліджуваним літературним жанром, на сьогоднішній день не вистачає наукових праць, у яких би висвітлювалась проблема дослідження вербальних маркерів сугестії саме у САЮТ. Тому метою статті є провести поетапну комплексну методику дослідження вербальних маркерів сугестії у САЮТ із метою виявлення їх комунікативно-прагматичних особливостей.

Виклад основного матеріалу. Дослідження комунікативно-прагматичного потенціалу вербальних маркерів сугестії у САЮТ базується на методах, методиках і процедурах аналізу, що використовуються у лінгвопоетиці, що інтегрує літературознавчий і лінгвостилістичний аналіз художнього тексту, лінгвістиці і комунікативній прагматиці.

Для «виявлення співвідношення мовних засобів, якими експресивно виражається інтелектуальний, емоційний чи естетичний зміст тексту до змісту інформації» [7, с. 14], застосовуємо **методологію лінгвостилістики**, зокрема **лінгвостилістичного** аналізу, який дозволяє визначити особливості промов учасників судового процесу – напутнього слова колегії присяжних, промови адвоката обвинувачення, промови адвоката захисту, судових дебатів, винесення вердикту. Відтак, промови учасників судового процесу у САЮТ характеризуються своєю **стандартизованістю, емотивністю й експресивністю**, які поєд-

нують стандартні та емоційно-експресивні мовні засоби.

Завдяки методології лінгвостилістики вдається з'ясувати, що найбільш експресивно-навантаженими промовами у САЮТ виявляються промови адвокатів процесуальних сторін, зокрема вступні і заключні, адже метою адвоката є не лише викласти сухі аргументи, але і здійснити емоційний та експресивний вплив на колегію присяжних, викликати у присяжних певні емоційні реакції заради досягнення своїх іллокутивних цілей. Адже лише будучи емоційно забарвленою, та чи інша інформація може бути збудником дії [10, с. 49]. Емоції впливають на хід розумових процесів і організацію висловлювань [ibid.].

Знаючи це, автори ЮТ насичують мовлення адвокатів сторін, особливо їх вступні і заключні промови, такими вербальними стилістичними засобами (зображальними та виражальними), які здатні здійснити певний емоційний ефект на колегію присяжних. Отже, адвокати сторін, які знають недоліки та прогалини колегії присяжних, а також є прекрасними психологами та красномовними ораторами, постають у САЮТ як такі, що майстерно маніпулюють колегією присяжних, сугестуючи їм необхідні думки, емоції, які кардинально змінюють судження та мислення колегії присяжних на їхню користь.

У такий спосіб автори САЮТ привселюдно демонструють читачам цинізм, недоліки, слабкі місця та суб'єктивність американської судової системи, чим адвокати сторін вміло користуються і у більшості випадків досягають своєї мети, як, наприклад, адвокат обвинувачення у САЮТ Майкла Коннеллі (*M. Connelly*) “The Fifth Witness” («П'ятий свідок»):

“The defense is going to try to sell you a bill of goods. Big conspiracies and high drama. This murder is big but the story is simple” [13, URL].

Завдяки фразеологізму *a bill of goods* «помилкова думка, омана, дезінформація», юридичному терміну *conspiracies* «зговори» разом із підсилювальним оцінним прикметником *big* «великий», а також театральній метафорі *high drama* «неймовірна драма» адвокат обвинувачення сугестує колегії присяжних думку про те, що сторона захисту намагатиметься дезінформувати їх, приховати інформацію та підсилити драматизм, тобто зробити все, щоб збити їх із правильного шляху. Це, своєю чергою, створює негативне ставлення колегії присяжних до сторони захисту, підриває авторитет і довіру до них. Основний сугестивний ефект досягається у третьому реченні завдяки протиставленню *this murder is big but the story is*

simple «вбивство – серйозне, проте історія – проста», за якого адвокат обвинувачення вселяє колеґії присяжних думку, що історія вбивства досить проста: був скоєний серйозний злочин, є підозрюваний (підсудний) і докази, які вказують на його провину. Звідси випливає, що будь-які інші спроби довести зворотнє з боку обвинувачення є марними, адже все і так зрозуміло. Зазначене протиставлення також створює особливий ритм, який допомагає адвокату робити наголос на необхідних словах: *this murder is BIG but the story is SIMPLE* «вбивство – СЕРЙОЗНЕ, проте історія – ПРОСТА», що сприяє ще більш ефективній реалізації сугестивного впливу на колеґію присяжних.

Методологія лінгвістичного аналізу виокремлених промов адвокатів сторін – **аналіз словникових дефініцій** – дозволяє співвіднести значення певного категоріально-понятійного апарату, використовуючи словникові тлумачення; **методи компонентного аналізу** дозволяють визначити семний склад слів, задіяних у промовах адвокатів сторін, виокремити й ідентифікувати вербальні маркери сугестії у промовах адвокатів сторін; **семантико-стилістичний аналіз** дозволяє виявити фонетичні, морфологічні, лексико-семантичні і синтаксичні маркери сугестії у САЮТ.

За частотністю вжитку адвокатами процесуальних сторін у САЮТ основними вербальними маркерами сугестії (далі – ВМС), які здійснюють найбільший сугестивний вплив на колеґію присяжних, є ВМС на лексико-семантичному рівні. ВМС на фонетичному, морфологічному і синтаксичному рівнях є допоміжними у здійсненні сугестивного впливу на колеґію присяжних у САЮТ. ВМС на лексико-семантичному рівні розподіляємо у дві групи: група ВМС **прямої** номінації і група ВМС **непрямої** (образної / тропечної) номінації. У групі маркерів прямої номінації за лексико-граматичним критерієм додатково виокремлюємо ВМС **предметної, ознакової і процесуальної** прямої номінації.

Наприклад: *This, ladies and gentlemen, was a violent, calculated, premeditated murder... From this point on, ladies and gentlemen, you will receive hard, compelling evidence, evidence demonstrating beyond all reasonable doubt who killed Ben Potter, and why.* [16, URL].

Пряма номінація представлена предметними маркерами (іменниками *murder* «вбивство», *evidence* «докази») і процесуальним маркером (дієсловом *killed* «вбив»). Непряма номінація виражена низкою епітетів (*violent, calculated, premeditated* «жорстоке, до хвилин розраховане,

навмисне») і *hard, compelling* «грунтовний, беззаперечний») і гіперболізованою метафорою (*beyond all reasonable doubt* «без усіляких сумнівів»), що покликає описати жорстокість убивства і створити негативний емоційний фон стосовно підсудного з метою формування негативного ставлення колеґії присяжних до нього.

Успішній реалізації сугестивного впливу на фонетичному рівні сприяє і ритм сказаного, а саме перелік емоційно-оцінних епітетів, які ніби «вбивають» у голови присяжних образ жорсткого, до хвилин розрахованого навмисного вбивства, характеризуючи тим самим і самого підсудного. Отже, негативний сугестивний фон створено. Це, своєю чергою, слугує підґрунтям для сугестування адвокатом бажаної точки зору (ілюктивної мети), яка має сприйнятися колеґією присяжних уже без опору, що відбувається у другому реченні завдяки граматичним маркерам сугестії, а саме: вставній синтаксичній конструкції *from this point on* «з цього моменту», яка додає промові адвоката категоричності й авторитарності; граматичній категорії модальності, яка лексично виражена допоміжним дієсловом *will*, що передає значення футуральності, разом із дієсловом *receive* «отримувати» із модальним значенням бажання адвоката надати колеґії присяжних беззаперечні докази; фігурі експресивного синтаксису – повтору слова *evidence* «докази».

Всі вербальні маркери сугестії вселяють у голови присяжних те, що адвокат обвинувачення надасть їм настільки обґрунтовані та беззаперечні докази, які без усіляких сумнівів розкриють для колеґії присяжних справжнього вбивцю, тобто підсудного. І у них не залишиться жодних сумнівів, що саме підсудний здійснив вбивство, і що саме він заслуговує на винесення присяжними необхідного для адвоката обвинувачення вироку.

Аналіз реалізації **комунікативно-прагматичного** потенціалу вербальної сугестії у вступних і заключних промовах адвокатів обвинувачення й адвокатів захисту вимагає залучення таких методів: **контекстуально-інтерпретаційного** (для реконструювання авторського задуму, мотивів і цілей загального змісту, рецетивної спрямованості тексту); **актомовленнєвого** аналізу (для виділення мінімальних фрагментів на кожному композиційному рівні промов адвокатів сторін, у яких присутні маркери вербальної сугестії); **методи контент-аналізу**, (для виявлення індивідуально-психологічних і соціально-психологічних особливостей адресанта, адресата). Метод **інтен-аналізу** застосовується для розкриття ілюктивної мети адвоката

обвинувачення чи захисту, що є очевидною чи прихованою, і визначення комунікативної стратегії / тактики.

Наприклад, у фрагменті зі вступної промови адвоката обвинувачення у ЮТ Стіва Мартіні (*S. Martini*) “Shadow of power” («Тінь влади») – “*What Terry Scarborough could not know that morning, what he didn't know that day, was that it would be his last. Because as he sat there in that hotel room savoring his success after a long, hard effort of research and writing, Terry Scarborough was **brutally and savagely beaten to death**, by a **killer** using of all things the sharp, naked claws of a carpenter's hammer” [17, URL] іллокутивною метою адвоката обвинувачення є викликати негативні емоції, почуття або навіть відразу до підсудного, а також справити довготривале негативне враження про нього та його дії, що створить підґрунтя для сугестування бажаної для адвоката обвинувачення точки зору, яку адвокату захисту буде дуже важко виправити.*

Адвокат, не пред’являючи доказів, категорично називає підсудного вбивцею (*killer*), застосовуючи предметну пряму номінацію з різко негативною конотацією і тим самим формуючи вже на початковому етапі негативне ставлення присяжних до підсудного. Адвокат створює ще більш негативне враження про підсудного, вдаючись до шокуючого опису деталей скоєного злочину, застосовуючи маркери ознакової прямої номінації (емоційно-оцінні прислівники *brutally* «брутально», *savagely* «люто, жорстоко»), маркер процесуальної прямої номінації (*beaten to death* «побитий до смерті»), завдяки чому відповідач постає жорстокою, брутальною особою, не здатною на помилування та милосердя. Заради створення максимально негативного ставлення до відповідача, адвокат обвинувачення вдається до образного опису того, яким чином було скоєно злочин, використовуючи маркер метафоричної непрямої номінації – зооморфну метафору *the sharp, naked claws of a carpenter's hammer* «гострі пазурі молотка теслі», яка здійснює найпотужнішу апеляцію до несвідомого за допомогою асоціацій, образів і символів, збуджуючи негативні почуття та емоції у колегії присяжних. З’ясувавши іллокутивну мету адвоката обвинувачення – створення негативного емоційного фону – та проаналізувавши всі вербальні засоби здійснення сугестивного впливу, ідентифікуємо комунікативну стратегію і тактику: комунікативна стратегія доказу абсолютної вини підсудного, яка реалізується комунікативною такти-

кою перебільшення тяжкості скоєного злочину шляхом опису шокуючих деталей.

Прагматичний аналіз вербальних маркерів сугестії у САЮТ проведено для встановлення перлокутивного ефекту комунікативних стратегій / тактик, застосованих у промовах адвокатів сторін із метою здійснення сугестивного впливу на колегію присяжних, тобто успішності / неуспішності досягнення адвокатами сторін своєї іллокутивної мети. Наприклад, ефект комунікативної стратегії і тактики, застосованої адвокатом обвинувачення у своїй вступній промові, на колегію присяжних в ЮТ у фрагменті зі вступної промови адвоката обвинувачення у ЮТ Стіва Мартіні (*S. Martini*) “Shadow of power” («Тінь влади») стає зрозумілим із авторського коментаря:

“*What Terry Scarborough could not know that morning, what he didn't know that day, was that it would be his last. Because as he sat there in that hotel room savoring his success after a long, hard effort of research and writing, Terry Scarborough was **brutally and savagely beaten to death**, by a **killer** using of all things the sharp, naked claws of a carpenter's hammer”. A couple of the women on the jury wince. Tuchia now has their undivided attention [17, URL].*

Застосування в авторському коментарі вербального маркеру прямої процесуальної номінації – дієслова *wince* «здрігатися», яке має значення “to suddenly change the expression on your face as a reaction to something painful or upsetting” [15, URL]; здрігатися від переляку, болі, відрази; морщитися від болю [11, URL] демонструє, що детальний опис скоєного вбивства досяг своєї іллокутивної мети: створив негативне ставлення жіночої половини колегії присяжних до скоєного злочину і підсудного, тим самим підготувавши підґрунтя для подальшої реалізації сугестивного впливу на колегію присяжних, про що свідчить наступне речення: *Tuchia now has their undivided attention* «Тучіо захопив всю їхню увагу».

Отже, методика дослідження вербальних маркерів сугестії у сучасних американських юридичних трилерах передбачає застосування сукупності дослідницьких методів і прийомів аналізу, використання яких підпорядковане досягненню загальної мети дослідження – виявлення комунікативно-прагматичних особливостей вербальних маркерів сугестії як лінгвістичного явища в сучасних американських юридичних трилерах. Перспективу подальших пошуків вбачаємо у дослідженні вербальних маркерів сугестії у британських юридичних трилерах, що вимагатиме залучення іншої методики дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бехтерев В.М. Внушение и его роль в общественной жизни. СПб.: «Питер», 2001. 256 с.
2. Болтаева С.В. Ритмическая организация суггестивного текста: дис. ... к-та филол. наук: 10.02.01. Екатеринбург, 2003. 242 с.
3. Желтухина М.Р. Специфика речевого воздействия тропов в языке СМИ: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19. Москва, 2004. 722 с.
4. Жердева О.Н., Савочкина Е.А. Деривационное моделирование жанра (на примере юридического триллера). Режим доступа: http://www.philology.nsc.ru/journals/spj/pdf/2017_2/09.pdf.
5. Ільницька Л.Л. Англомовний суггестивний дискурс: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. 222 с.
6. Мартинюк А.П. Дискурсивний інструментарій аналізу англомовної реклами. Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи. 2009. № 3. С. 159–167. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/9939>.
7. Мацько Л.І. Методологія і методи стилістики. Стилiстика української мови: підручник. О.М. Сидоренко, О.М. Мацько за ред. Л.І. Мацько. Київ : Вища школа, 2003. С. 11–20.
8. Никифорова Э.Ш. Стратегии коммуникативного воздействия в аргументативно-суггестивных текстах (на примере текстов судебного дискурса английского, русского и казахского языков): дис. ... канд. филол. наук. Челябинск, 2013. 222 с.
9. Сафронова Т.С. Вербализация механизмов суггестивного воздействия в судебном дискурсе (на материале английского языка): дис. ... канд. филол. наук. Краснодар, 2017. 269 с.
10. Скуратовська Т.А. Аргументація в американському судовому дискурсі (на матеріалі справ за участю суду присяжних): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2002. 196 с.
11. ABBYY Lingvo Live Online Dictionary. Available at: <https://www.lingvolive.com/>.
12. Abramson Jeffrey. The jury system and the ideal of democracy. Available at: <https://books.google.com.ua/books?id=we,+the+jury+-+jefferson&source>.
13. Connelly M. The Fifth Witness. Available at: https://royallib.com/book/Connelly_Michael/The_Fifth_Witness.html.
14. Leo M. Romero, The American Jury on Trial: Psychological Perspectives (Book Review), George Washington Law Review (1988). Available at: https://digitalrepository.unm.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=law_facultyscholarship.
15. Longman Dictionary of Contemporary English. Available at: <https://www.ldoceonline.com/dictionary>.
16. Martini S. Compelling Evidence. Available at: <http://bookfreenow.com/download/compelling-evidence-steve-martini>.
17. Martini S. Shadow of Power. Available at: <https://epdf.tips/search/shadow+of+power+steve+martini>.
18. Sidis Boris. The Psychology of Suggestion: A Research into the Subconscious Nature of Man and Society. D. Appleton & Company, 1998. 386 p.

ОНОМАСТИЧНИЙ ПРОСТІР РОМАНУ Р. ДЖОРДАНА «ОКО СВІТУ»: АНТРОПОНІМИ

ONOMASTIC SPACE OF R. JORDAN'S NOVEL "THE EYE OF THE WORLD": ANTHROPONYMS

Гасюк Н.В.,

orcid.org/0000-0003-0546-662X

*доцент кафедри перекладу та філології
Університету Короля Данила*

Пуш О.М.,

orcid.org/0000-0002-2683-6952

*асистент кафедри перекладу та філології
Університету Короля Данила*

У статті досліджуються способи творення та перекладу антропонімів (особисті імена, прізвища, прізвиська, гіпокористики, титули, патроніми) роману Р. Джордана «Око світу». У романі Р. Джордана використовуються сучасна антропонімічна модель, антропонімічна модель монархії Манетерена, антропонімічна модель історичних і міфологічних фігур та антропонімічна модель попередньої епохи. У чотирьох антропонімічних моделях роману Р. Джордана використовуються оригінальні та видозмінені англійські антропоніми. Ці моделі відповідають чотирьом історичним пластам антропонімів вторинного світу Р. Джордана. За способами творення антропоніми роману Р. Джордана «Око світу» можна розділити на чотири види: 1) оригінальне; 2) видозмінене запозичення; 3) із апелятивів; 4) традиційне ім'я. За методами перекладу антропоніми роману «Око світу» слід розділити на наступні групи: а) транслітерація; б) транскрипція; в) транскрипція за авторськими правилами; г) калька.

Ключові слова: онім, антропонім, видозмінене запозичення, апелятив, транскрипція, транслітерація, транскрипція за авторськими правилами, калька.

В статье исследуются способы создания и перевода антропонимов (личные имена, фамилии, прозвища, гипокористики, титулы, патронимы) романа Р. Джордана «Глаз мира». В романе Р. Джордана используются современная антропонимическая модель, антропонимическая модель монархии Манетерена, антропонимическая модель исторических и мифологических фигур и антропонимическая модель предыдущей эпохи. В четырех антропонимических моделях романа Р. Джордана используются оригинальные и видоизмененные английские антропонимы. Эти модели соответствуют четырем историческим пластам антропонимов вторичного мира Р. Джордана. По способам создания антропонимы романа Р. Джордана «Глаз мира» можно разделить на четыре вида: 1) оригинальное; 2) видоизмененное заимствование; 3) с апеллятивов; 4) традиционное имя. По методам перевода антропонимы романа «Глаз мира» следует разделить на следующие группы: а) транслитерация; б) транскрипция; в) транскрипция по авторским правилам; г) калька.

Ключевые слова: оним, антропоним, видоизмененное заимствование, апеллятив, транскрипция, транслитерация, транскрипция по авторским правилам, калька.

The article explores ways of creating and translating anthroponyms (personal names, surnames, nicknames, hypochoristics, titles, patronyms) of R. Jordan's novel "The Eye of the World". Modern anthroponymic model, anthroponymic model of the Maneterin monarchy, anthroponymic model of historical and mythological figures and anthroponymic model of the previous era are used in the researched novel. In the four anthroponymic models of R. Jordan's novel, the original and altered English anthroponyms are used. These models correspond to four historical layers of the anthroponyms of the R. Jordana's secondary world. By ways of creating anthroponyms of R. Jordan's novel "The Eye of the World" can be divided into four types: 1) original; 2) modified borrowing; 3) from appellatives; 4) the traditional name. According to the translation methods the anthroponyms should be divided into the following groups: a) transliteration; b) transcription; c) transcription of the author's rules; d) tracing.

Key words: onym, anthroponym, modified borrowing, appellative, transcription, transliteration, transcription by author's rules, tracing.

Постановка проблеми. Онімна лексика є надзвичайно важливою складовою лексичного запасу мови, адже власні імена супроводжують нас усе життя. Оніми можуть нести на собі помітно виражене смислове навантаження, мати незвичайний звуковий образ, володіти прихованим асоціативним фоном. Власні імена завжди надають тексту характерний колорит,

можуть мати особливе значення, в якому концентровано виражена авторська ідея. Власні імена, які в семантичній структурі художнього тексту служать своєрідним «ключем» у розкритті задуму письменника, викликають особливий інтерес у дослідників. Творчість Р. Джордана та його роман «Око світу» слугують тому підтвердженням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Онiми викликали i викликають iнтерес до себе багатьох мовознавцiв, серед яких слiд назвати О. Суперанську (значення iменi та змiст денотата, 1973 р.; ономастичний простiр та еволюцiя iменi, 2007 р.), В. Супрун (коннотативне значення онiма, 1993 р.; поетика онiма та основнi теоретичнi поняття лiтературної ономастологiї, 2000 р.), О. Фoн'якова (специфiчнi функцiї власних iмен у номiнativнiй, сигнiфiкативнiй та коннотативнiй сферах), Ю. Карпенко (лiтературна ономастика), В. Виноградова (переклад онiма в залежностi вiд сфери його iснування, 2001 р.), Д. Ермолович (характеристика номiнativних особливостей онiмiв, 2001 р.; стратегiя формування онiмних вiдповiдникiв, 2005 р.) якi зробили значний внесок у розвиток ономастики.

Об'єктом дослідження є антропонiми (особистi iмена, прiзвища, прiзвиська, гiпокористики, титули, патронiми), використанi Р. Джорданом у романi «Око свiту».

Матеріалом для дослідження слугує роман жанру *eris fantasy* «Око свiту» Р. Джордана мовою оригiналу та переклад твору Т. Велiмєєва та А. Сiзiкова (загальний обсяг – 1 611 сторiнок).

Основною метою статтi є аналіз особливостей перекладу та способiв творення антропонiмiв у художньому тексті порiвняно нового лiтературного жанру фентезi.

Виклад основного матеріалу. Рiзнi розряди онiмної лексики входять до складу лiтературних творiв, вiдiграючи чiльну роль в осмисленнi художнього задуму письменника та iдеї твору. I. Гальперiн зазначає, що органiзуюча роль ономастичного простору в структурi художнього тексту обумовлюється системнiстю цього простору: угрупованням власних назв за лексичним розрядами залежно вiд семантичної функцiї, їх словотворчих особливостей, стилiстичної приналежностi, вiдношенням до категорiї узуальностi, ступенем експресивностi [1, с. 76].

Енциклопедiя лiтературознавчих термiнiв дає визначення жанру фентезi як рiзновиду фантастики: твори, що зображують вигаданi подiї, в яких головну роль вiдiграє iррацiональне, що має мiстичне начало, i свiти, iснування яких не можна пояснити логiчно. В фентезi дiють боги, демони, добрi i злi чарiвники, гноми, велетнi, говорять тварини i предмети, привиди, вампiри, мiфологiчнi та казковi iстоти i тому подiбне» [7, с. 306].

Iмена i назви є невид'ємним елементом форми художнього твору, складовою стилу письменника, одним iз засобiв, що створюють художнiй образ та надають йому особливого шарму. Письменник-

фантаст має бiльше свободи вибору засобiв для вiдтворення фантастичного свiту, а пiд час створення власних назв вiн має можливiсть використовувати прийоми, неприпустимi в реалiстичному творi.

Жанр фентезi отримав найбільшiй розвиток у США, тому для аналізу ми обрали твiр видатного американського письменника Роберта Джордана «Око свiту» (Robert Jordan, "The Eye of the World", 1990), який витримав 13 перевидань тiльки у Великобританiї i США. Ми будемо аналізувати в романi Р. Джордана антропонiми, що є втiленням сучасної моделi найменування, моделi монархiї Манетерена, моделей iсторичних i мiфологiчних фiгур, стародавньої моделi найменування.

Сучасна лiтературна ономастологiя ґрунтується на наступних принципах, вперше виокремлених Ю.А. Карпенко у статтi «Власнi назви в художнiй лiтературi». Лiтературна ономастика вторинна, вона завжди спирається на загальнонародну ономастику з неодмiнним урахуванням дiючих у мовi ономастичних норм. Навiть якщо письменник звертається до ономастичної творчостi, створюючи власнi iмена, вiн використовує вже сформованi моделi мовної ономастичної системи [6, с. 35].

Використання авторами ономастичних моделей i норм має здiйснюватися за принципом впiзнаваностi, ґрунтуватися на об'єктивнiй можливостi онiма в художньому творi спiввiдносити дiю з певним мiсцем, часом, соціальним середовищем [9, с. 155]. У нереалiстичнiй лiтературi, до якої вiдноситься i фентезi, цей принцип часто порушується: автор може використати метод вiдштовхування, коли конструюються невмотивованi i неiснуючi в iнших ономастичних моделях онiми. При цьому найчастiше формуються новi, авторськi моделi, якi призводять до чiтко узгодженої ономастичної системи [6, с. 35].

Ономастичний простiр художнього тексту можна впорядковувати за рiзними критерiями. Однiєю з найбільш поширених класифiкацiй лiтературних онiмiв є класифiкацiя за типом денотата: антропонiми – iменування дiючих i всiх згадуваних осiб в творi, топонiми – iменування мiсць дiї, урбанонiми – назви згадуваних в тексті населених пунктiв i їх частин, а також зоонiми, хрематонiми, мiфонiми i так далi. Детальний виклад цiєї класифiкацiї мiститься у монографiї О.В. Суперанської [10, с. 141–213].

Центральними (ключовими) елементами ономастичного простору фентезiйного твору є антропонiми: вони вiдрiзняються високою

частотою вживання в розгорнутому тексті; повторенням словесного образу з іменем, збагаченням його контекстуальної семантики і асоціативних зв'язків у різних випадках вживання; участю в словесній багатоплановості тексту.

Антропонімічний простір роману також багатогранний: основу його становить реальний антропонімікон. Однак за цією реальністю існує й інший антропонімічний світ, що відкривається уважному читачеві. В цьому і полягає специфіка антропонімікона, що дозволяє одночасно відобразити і реальний, існуючий світ, і фантастичний, вигаданий, чарівний. Власні імена, що вводяться автором у художні тексти, виконують різні функції. Вони виступають в якості позначення і характеристики героя твору, укладають різноманітні філософські узагальнення, є засобами тимчасової і просторової орієнтації.

Особливістю ономастикону романів еріс fantasy є те, що практично всі імена розумних істот належать людям. Винятком у романі Р. Джордана можна назвати один із центральних персонажів – Loial Лойял, представник раси Ogier Огір, а також троллоки Narg, Narg та the Green Man, Зелена Людина. Герої роману Р. Джордана подорожують по величезному континенту, зустрічаючи на своєму шляху різних людей. Автор наділяє кожен персонаж унікальним іменем, що допомагає читачеві орієнтуватися в сюжеті. Наступна таблиця дає загальну картину досліджуваних антропонімів у романі Р. Джордана:

Антропоніми роману Р. Джордана «Око світу»

Власні імена	Прізвища	Прізвиська	Гіпокористики	Титули	Патроніми
140	59	21	4	2	4

Особисте ім'я – персональне ім'я людини на відміну від прізвища, по батькові, прізвиська [8, с. 68]. Ця група найбільш численна, оскільки найбільш простий спосіб ввести персонаж у розповідь – це наділити його власним іменем. Прикладами власних імен вибірки можуть слугувати чоловічі імена Willim (Віллім), Yurian (Юрієн), Luc (Люк), Logain (Логайн), Lini (Ліні). Зауважимо, що чоловічі імена кількісно переважають над жіночими. У реальному Середньовіччі, так і у вигаданому Середньовіччі вторинних світів фентезі соціально і політично активні переважно чоловіки.

Під прізвищем розуміють успадковане офіційне найменування, яке вказує на прина-

лежність людини до певної родини [8, с. 140]. Разом із власними іменами прізвища становлять більшу частину досліджуваних антропонімів. Стандартною системою найменування представників всіх верств суспільства у романі Р. Джордана є двохкомпонентна схема «ім'я + прізвище», яка по використанню повністю збігається з двох-або трьохкомпонентною англійською системою імен: *Nynaeve al'Meara*, *Ban Crowe*, *Wit Congar*, *Padan Fain*, *Alsbeth Luhhan*, *Martyn Tallanvor*.

Не кожен персонаж досліджуваного твору має прізвисько (тобто додаткове неофіційне ім'я, дане людині оточуючими людьми відповідно до його характерної риси, супутнім його життю обставинам, за будь-якої аналогії та інших мотивів [8, с. 111]). Однак не всі автори вдаються до їх використання для характеристики персонажів. Причина цього полягає в різних підходах авторів до характеристики персонажів. У романі Р. Джордана всі прізвиська належать міфологічним фігурам та історичним особистостям, причому переважають меліоративи: *Alsbet*, *the Queen of All*, *Artur Hawkwing*, *Cowin Fairheart*, *Yurian Stonebow*, *Lew Terin Telamon*, *the Lord of the Dawn* та ін. Пейоративів всього дві одиниці: *Betrayer of Hope*, *Зрадник Надії* (прізвисько одного з великих магів, що здався богу зла), *Kinslayer*, *Вбивця Родичів* (прізвисько Л'юїса Терін Теламона *Lews Therin Telamon*, який у божевіллі вбив усю свою сім'ю).

Також зустрічаються у Р. Джордана два титули. Вони є невід'ємною частиною найменування представників знаті, особливо королів і королев. У романі Р. Джордана королева Андора *Morgase* носить титул *by the Grace of the Light*, *Queen of Andor*, *Protector of the Realm*, *Defender of the People*, *High Seat of the House Trakand*. Виходець із країни *Malkieri*, останній виживший представник її королівської династії, *al'Lan Mandragoran* носить титул *Lord of the Seven Towers*.

Хоча у своєму словнику Н.В. Подольська відносить до патронімів тільки давньоруські імена людини, утворені від імен чи прізвиськ батька або предків по батьківській лінії [8, с. 104], у цьому дослідженні патронім розуміється ширше, без уточнення історичного періоду. Патроніми використовуються не у всіх культурах, вони зустрічаються у Р. Джордана. У книзі Р. Джордана патроніми мають легендарні королі: *al Caar al Thorin*, *Thorin al Toren al Van* та королева: *Eldrene ay Elian ay Carlan*.

У чотирьох антропонімічних моделях роману Р. Джордана використовуються оригінальні та

видозмінені англійські антропоніми. Ці моделі відповідають чотирьом історичним пластам антропонімів вторинного світу Р. Джордана:

а) сучасна описуваним подіям модель найменування як простого люду, так і дворян, що включає особисте ім'я і прізвище: Almen Bunt, Alpert Mull, Gareth Bryne, Elam Dowtry, Alsbet Luhhan, Howal Gode. У сільській місцевості звернення формуються з апелятивом *master* або *mistress* і прізвища: Master Avin, Master Aydaer, Master Grinwell, Master Inlow, Mistress Ayellin, Mistress Barran, Mistress Colder, Mistress Grinwell;

б) стародавні королі та королеви зниклого королівства Manetheren Манетерен, нащадками яких є деякі жителі Дворіччя, носили трикомпонентне ім'я «особисте ім'я + ім'я батька + ім'я діда», в якому зв'язки *al* та *au* слугували для розрізнення чоловіків і жінок: *al Saar al Thorin*, *Eldrene au Eliana Carlan*, *Thorin al Toren al Van*. Пізніше другий компонент імені розвинувся у прізвище виду *al'Vere*, *al'Seen*, *al'Saar*, *al'Thor* безвідносно до статі людини;

в) історичні і міфологічні фігури у творі виступають під іменами, що мають структуру «особисте ім'я + прізвище»: *Alsbet*, *the Queen of All*, *Mosk the Giant*, *Yurian Stonevow*, *Saar One-Hand*, *Cowin Fairheart*, *Rogosh Eagle-eye*;

г) найбільш древня модель найменування, що бере свій початок ще з попередньої епохи, тобто за три тисячі років до описуваних у романі подій, трьохкомпонентна, і включає два особистих імені, що йдуть одне за одним, та прізвище: *Elan Morin Tedronai*, *Artur Paendrag Tanreall*, *Lews Therin Telamon*. Так звані Відречені *the Forsaken*, що народилися фактично ще в попередню епоху, також носили подібні імена, але відмовилися від них, прийнявши в якості єдиного імені прізвище стародавньою мовою, яке згодом втратило мотивацію: *Aginor*, *Balthamel*, *Demandred*, *Ishamael*.

У романі Р. Джордана використовуються сучасна антропонімічна модель, антропонімічна модель монархії Манетерена, антропонімічна модель історичних і міфологічних фігур та антропонімічна модель попередньої епохи.

За способами творення антропоніми роману Р. Джордана «Око світу» можна розділити на чотири види: 1) оригінальне – 158 одиниць (*Thane*, Тейн – прізвище; *Taringail*, Тарінгейл – ім'я; *Nynaeve*, Найнів – ім'я), 2) видозмінене запозичення – 28 одиниць (*Thom*, Том – ім'я; *Mosk the Giant*, Велетень Моск – ім'я; *Artur Paendrag Tanreall*, Артур Пейндрог Танріал – ім'я; *Basel*, Базел – ім'я), 3) із апелятивів – 20 одиниць (*the*

Wise Counselor, Мудра Порадниця; *the Lord of Dawn*, Владар Світанку; *the Prince of Morning*, Принц Ранку), 4) традиційне ім'я – 5 одиниць (*Rowan*, Рауен; *Hightower*, Каланча).

За методами перекладу антропоніми роману «Око світу» слід розділити на наступні групи: а) транслітерація (112 одиниць), б) транскрипція (57 одиниць), в) транскрипція за авторськими правилами (34 одиниці), г) калька (27 одиниць).

Як бачимо із вибірки, метод транслітерації при передачі іншомовних онімів використовується частіше, ніж всі інші методи, оскільки полегшує перекладачеві завдання пошуку формальної відповідності, дозволяючи не замислюватися ні про правильну вимову імені, ні про збереження внутрішньої форми оніма. Транслітерувалися оригінальні імена та прізвища, включаючи і ті антропоніми роману Р. Джордана, для яких відсутнє авторське читання. Прикладом можуть слугувати особисті імена *Al Saar al Thorin* ал Каар ал Торін, *Balwen* Балвен, *Paitr* Пайтр, *Floran* Флоран, *Agys Aris*, *Bharbo* Бхарбо, *Clydas* Клідас, *Galbart* Галбарт, *Ilyrio Illyrio*, *Jorah* Джорох, *Perwyn* Первін, *Arliden* Арліден, *Deoch* Деоч, *Feltemi* Фелтемі, *Lecelte* Лекелте, *Manet* Манет, *Savien* Савіен; прізвища *Forel* Форель, *Lorch* Лорх, *Mayel* Майел, *Mopatis* Мопатис, *Tumitis* Тумітіс, *Votyris* Вотиріс, *Calanthis* Калантіс, *Jakis* Джакіс, *Mauthen* Маутен, *Traliard* Траліард; гіпокористики *Denn* Денн, *Ria Pia*, *Sim Cim*, *Wil Bil*.

Використання транскрибування для створення онімних відповідностей вимагає дотримання ряду умов при перекладі творів жанру *epic fantasy*. Ім'я необхідно передавати з урахуванням національної приналежності його референта – людини. Це правило слід застосовувати дуже обережно, оскільки вимоги оригінальності вторинного світу змушують письменника створювати унікальні власні імена, що гармонійно вписуються в рамки тієї чи іншої вигаданої автором культури. Транскрибування онімів без внутрішньої форми також може бути ускладнене, якщо метою автора була стилізація певної вигаданої мови. При цьому на специфічність фонологічної системи англійської мови накладається специфічність фонологічної системи авторської штучної мови. Найчастіше це виражається нехарактерними для англійської мови дифтонгами або поєднаннями звуків: у Р. Джордана це дифтонг [ae] та поєднання [dh] і [gh].

Транскрибування онімів за авторськими правилами включає використання для побудови перекладених відповідників авторських показань із читання онімів. У додатках до роману

Р. Джордана міститься глосарій, у якому наведено читання найбільш поширених слів. Таким чином, для 63 вигаданих онімів у романі Р. Джордана підбір транскрипційного відповідника значно спрощується. Наведемо приклади, в дужках вказуючи авторське читання оніма: антропонімів Galadedrid Damodred (gah-LAND-eh-drihd ДАНМ-oh-drehd) Галадедрід Дамодред, Nyam Kinch (NY- ahm KINHCH) Хайям Кінч, Egwene al'Vere (eh-GWAIN ahl-VEER) Егвейн ал'Вір.

Калькування онімів, тобто дослівний переклад, зазвичай не зустрічає ніяких труднощів. Калькуванню у романі «Око світу» Р. Джордана піддалися антропоніми з чіткою внутрішньою формою, а це, перш за все, прізвиська та титули. Як приклад, наведемо прізвиська Artur Hawkwing – Артур Яструбине Крило, Balwen Ironhand –

Балвен Залізна Рука, Cowin Fairheart – Ковін Чесне Серце.

Висновки. Підсумовуючи, можемо із впевненістю сказати, що роман жанру *epic fantasy* «Око світу» Р. Джордана є яскравим прикладом використання широкого спектру онімної лексики та може слугувати матеріалом для подальших досліджень у сфері ономастики. Антропоніми, які були об'єктом нашого дослідження, можна розділити за способами творення на оригінальні, видозмінені запозичення, із апелятивів та традиційні імена. Відповідно до способу перекладу, найбільш вживані є транслітерація, транскрипція, транскрипція за авторськими правилами та калька. Наші наступні дослідження стосуватимуться інших видів онімної лексики та їх взаємодії у романі Р. Джордана «Око світу».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – Москва: Едиториал УССР, 2004. – 260 с.
2. Джордан Р. Око світу: фантаст. роман. Пер. з англ. Т. Велімеєва і А. Сізікова. – Москва: АСТ, 2005. – 797 с.
3. Ермолович Д. И. Имена собственные на стыке языков и культур. Заимствование и передача имен собственных с точки зрения лингвистики и теории перевода. / Д. И. Ермолович. – Москва: Р. Валент, 2001. – 200 с.
4. Ермолович Д. И. Основания переводоведческой ономастики : дис. докт. фил. наук / Ермолович Д. И. – Москва, 2004. – 317 с.
5. Ермолович Д. И. Имена собственные: теория и практика межязыковой передачи. / Д. И. Ермолович. – Москва: Р. Валент, 2005. – 416 с.
6. Карпенко Ю. А. Имя собственное в художественной литературе / Ю. А. Карпенко. // Филологические науки. – 1986. – № 4. – С. 34–40.
7. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.2 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. — К: ВЦ «Академія», 2007. – 624 с. (Енциклопедія ерудита)
8. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – Москва: Наука, 1978. – 198 с.
9. Полякова Н. А. Роль, место и особенности перевода имен собственных в художественном тексте / Н. А. Полякова. // Вестник МГУ. Сер.19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2007. – № 4. – С. 155–163.
10. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – Москва: Наука, 1973. – 366 с.
11. Jordan R. The Eye of the World / Jordan. – London: Orbit, 1990. – 814 с.

**ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИНЦИПИ ВИКЛАДАННЯ МОВЛЕННЄВИХ ФОРМУЛ
У МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ВІЛЬНОГО ІНШОМОВНОГО ГОВОРІННЯ**

**ON THE ISSUE OF PRINCIPLES FOR TEACHING FORMULAIC SEQUENCES
AS PART OF INSTRUCTION FOR THE DEVELOPMENT
OF SECOND LANGUAGE ORAL FLUENCY**

Гончаров Г.В.,
orcid.org/0000-0002-2135-4874
кандидат історичних наук,
доцент кафедри іноземних мов

Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Статтю присвячено проблемам методики викладання мови формул спілкування. Проаналізовано роль мовленнєвих формул в оволодінні навичками вільного іншомовного усного мовлення за даними сучасних емпіричних досліджень. З'ясовані переваги опанування мови формул спілкування під час вивчення іноземної мови. Визначено принципи та підходи до викладання формул спілкування в системі навчання швидкості говоріння іноземною мовою. Особливу увагу приділено труднощам викладання й засвоєння формульних одиниць.

Ключові слова: мова формул спілкування, мовленнєві формули, вільне говоріння, іншомовне усне мовлення, швидкість мовлення, навчання говоріння.

Статья посвящена проблемам методики преподавания языка формул общения. Проанализирована роль речевых формул в овладении навыками беглой иноязычной речи по данным современных эмпирических исследований. Выявлены преимущества овладения языком формул общения при изучении иностранного языка. Определены принципы и подходы к преподаванию формул общения в системе обучения беглости говорения на иностранном языке. Особое внимание уделено трудностям преподавания и усвоения формульных единиц.

Ключевые слова: язык формул общения, речевые формулы, беглость говорения, иноязычная устная речь, скорость речи, обучение говорению.

This article is concerned with the problems of formulaic language teaching. The contribution of formulaic sequences to achieving second language oral fluency has been analysed based on recent empirical research. The possible benefits of formulaic language for the second language learner have also been highlighted. The author has defined the principles of, and approaches to, teaching formulaic sequences as part of instruction for the development of second language oral fluency. Particular attention is paid to difficulties associated with teaching and acquiring formulaic language.

Key words: formulaic language, formulaic sequences, oral fluency, second language speaking, speech rate, teaching speaking.

Постановка проблеми. В останнє десятиліття увагу лінгвістів дедалі більше привертають так звані мовленнєві формули (formulaic sequences), або мова формул спілкування (formulaic language). Це пояснюється як поширеністю цього явища у спілкуванні носіїв мови, так і чисельністю функцій, що виконуються мовленнєвими формулами в дискурсі. За різними оцінками загальний обсяг формульних одиниць у природному усному мовленні становить від 30% до 58,6% [1, с. 97], причому більшість цих одиниць мають високу частоту повторення. Саме завдяки загальноприйнятості мовленнєві формули дають змогу досягти швидкого й потрібного ефекту в комунікації, а також забезпечують прискорену обробку інформації, що є найважливішою умовою розвитку в носіїв мови швидкості та вільності мовлення. Витяг готових фраз із пам'яті вимагає набагато менше часу під час говоріння, ніж аналітична обробка інформації. Використання мовленнєвих формул не лише

збільшує швидкість мовлення, а й допомагає слухачам швидше засвоювати та обробляти більший обсяг інформації без необхідності її аналітичного декодування [1, с. 98]. Окрім того, мова формул спілкування є соціально й культурно зв'язуючим елементом, який необхідно використовувати, щоб бути прийнятним як «свій» носіями мови, а також ключем до успішного мовного акту, оскільки мовленнєві формули активують соціальні, ситуаційні та культурні підказки [1, с. 98].

Попри значний інтерес до вивчення мови формул спілкування, обсяг досліджень із питань педагогічних підходів і методів навчання мовних формул є відносно невеликим. Ця порівняно нова галузь лінгводидактики лише починає розвиватися.

Постановка завдання. Значна частота використання, широкий діапазон дискурсивних функцій, важлива роль у мовній взаємодії, полегшення обробки мовленнєвої інформації – усі ці безперечні

переваги мовленнєвих формул, властиві спілкуванню носіїв мови, дають підстави розглядати їх як дуже перспективний мовленнєвий матеріал із позиції методики викладання іноземних мов, а саме для навчання вільного іншомовного говоріння. Водночас це ставить перед сучасною лінгводидактикою низку серйозних запитань: якою мірою можна розвинути в учнів компетентність використання формул спілкування? Чи сприятимуть переваги формульної мови, якими користуються носії мови, більш ефективному оволодінню іноземною мовою неносіями або ж, навпаки, це лише ускладнить процес навчання? Ученим ще доведеться з'ясувати відповіді на ці запитання. У статті ми спробуємо проаналізувати роль мовленнєвих формул в оволодінні навичками вільного іншомовного усного мовлення за даними сучасних емпіричних досліджень, а також визначити принципи й підходи до навчання формул спілкування в контексті тренування швидкості говоріння іноземною мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Термін «мовленнєва формула» використовується в нашій роботі у значенні, запропонованому у праці А. Рей, – як «безперервна або переривчаста послідовність слів чи інших елементів значення, яка є або виявляється заздалегідь створеною збірною конструкцією, тобто зберігається та витягується цілком із пам'яті під час використання, а не формується чи аналізується із залученням граматики мови» [2, с. 465].

Сьогодні є поки що досить незначна кількість емпіричних досліджень, присвячених аналізу результатів цілеспрямованого навчання мовленнєвих формул, причому ще менше уваги приділяється вивченню впливу методики викладання формул спілкування на розвиток вільності та швидкості іншомовного усного мовлення. Розглянемо найбільш впливові й авторитетні з них.

У 2006 р. низка вчених спробували оцінити ефективність лексичного підходу до навчання мовленнєвих формул [3]. Лексичний підхід, використаний у цьому дослідженні, включав інтенсивне знайомство студентів з автентичним мовним матеріалом у поєднанні із чіткими вказівками, спрямованими на підвищення обізнаності та виявлення використовуваних фраз. Була залучена контрольна група, і результати випробувань показали, що експериментальна група більш широко використовувала діапазон мовленнєвих формул, що позитивно корелювало з її більш високим рівнем вільного говоріння [3, с. 256]. Водночас на етапі невідготовленого мовлення різниця між

експериментальною та контрольною групами не була статистично значущою. Дослідники дійшли висновку, що для подолання труднощів у використанні формульних одиниць у невідготовленому мовленні варто не обмежуватися аналізом та виявленням мовленнєвих формул, а вживати більш активні методи навчання [3, с. 257].

У 2009 р. були оприлюднені результати емпіричного дослідження Н. де Йонг з описом 50-хвилинного заняття, під час якого учасникам були представлені 10 мовленнєвих формул (усі дискурсивні маркери) за допомогою серії вправ, що активізували увагу до їх значення, форми, функцій та інтонації, а також вимагали їх відтворення протягом нетривалого мовлення. На подальших заняттях учасники брали участь у переказуванні невеличких оповідань. За критерієм швидкості й вільності говоріння результати цього дослідження виявилися змішаними: учасники, які використовували цільові мовленнєві формули, демонстрували більшу тривалість мовлення між паузами, проте самі паузи ставали довшими. На думку Н. де Йонг, через не досить ефективну методику навчання цільові формули не були засвоєні та збережені в пам'яті учасників як готові мовленнєві блоки, а процес їх «витягання» з пам'яті не став автоматичним [4].

На відміну від попередніх дослідників, Т. Ернандес спробував порівняти результативність двох методів навчання – введення та опрацювання формул спілкування – без додаткових пояснень і методичних інструкцій (метод 1) та в супроводі пояснень і методичних вказівок (метод 2). Результати тестування обох груп були позитивними, однак не було жодних доказів суттєвої переваги якогось із цих методів. Водночас цікаво зауважити, що студенти, які навчалися за методом 2, на відміну від учасників методу 1, використовували більш численні та різноманітні дискурсивні маркери під час спілкування для здійснення більш зв'язаного й узгодженого дискурсу в обсязі абзацу [5, с. 176].

Одним із небагатьох емпіричних досліджень, присвячених проблемі оволодіння й засвоєння мовленнєвих формул, є робота Н. Шмідта, виконана у співавторстві з іншими вченими. У ній розглядалися завдання, спрямовані на розвиток навичок виявлення студентами формульних одиниць у навчальних текстах навчального курсу. Водночас такі завдання не мали цілеспрямованого характеру. У певний момент курсу вчителі звертали увагу своїх груп на конкретні формули спілкування, проте не зазначали, що їх засвоєння було однією із цілей навчання [6, с. 62]. За висновком

дослідників, навіть у такому вигляді програма навчання формул спілкування помітно полегшувала засвоєння учасниками цільових формульних одиниць [6, с. 69].

Неможливо оминати увагою роботи канадського дослідника Д. Вуда, визнаного експерта в питаннях мови формул спілкування. З огляду на мету статті на особливу увагу заслуговує його цільове дослідження комплексної програми навчання мовленнєвих формул, націленої на розвиток навичок вільного та швидкого говоріння іноземною мовою. Ця програма включала в себе широкий діапазон вправ, які послідовно виконувалися за такими етапами: 1) введення й засвоєння формульних одиниць; 2) повторення та автоматизація їх використання; 3) відтворення їх у мовленні; 4) вживання цільових формул в усному непідготовленому мовленні. Особливу увагу було приділено інтенсивному цілеспрямованому повторенню формульних конструкцій. Порівнюючи кількісні характеристики усного мовлення до та після проведення курсу навчання, Д. Вуд вказав на помітний приріст рівня вільного володіння іноземною мовою в учасниці його дослідження. Автор пояснив це засвоєнням широкого діапазону готових до використання формул спілкування, які значно зменшили навантаження на короткочасну пам'ять мовця та полегшили процес когнітивної обробки інформації під час говоріння [7, с. 54].

А. Рей і Т. Фіцпатрік проаналізували результати засвоєння та вживання учнями цільових мовленнєвих формул за зразками носіїв мови у штучно створених у класі умовах спілкування [8]. Методика роботи з учнями обмежувалася переважно вправами на інтенсивне багаторазове повторення й запам'ятовування 10–12 формульних одиниць у контексті цілеспрямованої бесіди. Автори розуміли негнучкість деяких мовленнєвих формул за формою й функціями та приділили увагу розвитку спроможності учнів використовувати їх в очікуваному контексті розмови. Будучи реальним, такий контекст створював передумови й потребу в застосуванні цільових фраз. Проведені експерименти показали, що навіть повністю фіксована мова формул спілкування може бути досить ефективним інструментом у розмові. Водночас розглянуті дослідниками штучні умови користування мовою свідчать також про обмежені можливості й недоліки надмірного покладання на задалегідь підготовлені фрази.

Виклад основного матеріалу. Попри розмаїття підходів до навчання мовленнєвих формул із метою розвитку навичок іншомовного гово-

ріння, що свідчить про досить молодий вік цього напрямку лінгводидактики, за результатами розглянутих досліджень можна виділити декілька основоположних принципів методики викладання мови формул спілкування.

Дані емпіричних досліджень загалом підтверджують теоретичні припущення лінгвістів щодо суттєвих переваг оволодіння мовою формул спілкування під час навчання вільного іншомовного говоріння. Цей факт зумовлює актуальність дослідження методики викладання мовленнєвих формул як важливого аспекту програми вивчення іноземних мов.

Згідно з результатами досліджень учених, учні, як правило, стикаються з низкою труднощів в опануванні мовою формул спілкування. Значне місце серед них посідають труднощі розпізнавання, вибору та правильного використання мовленнєвих формул. Формульні структури повсюдно використовуються, проте їм бракує рис, які робили б їх досить помітними для тих, хто вивчає іноземну мову. Це, звичайно, передбачає необхідність педагогічного втручання у процес навчання формульних одиниць, питання лише в тому, яким саме має бути таке втручання. З іншого боку, величезна кількість мовленнєвих формул може приголомшити учня. Ідіоми й колокації можуть бути семантично непрозорими та вирізнятися своєрідним синтаксисом і прагматичними тонкощами. Не дивно, що учні переважно уникають вживання ідіоматичної мови у власному мовленні [9; 10].

Це є однією з причин того, що іншомовні мовленнєві формули досі посідають невизначене й неоднозначне місце в навчальних програмах мовної підготовки. З низки причин навчання та тестування усного мовлення, як правило, не вирізняється таким же рівнем системності, як навчання й перевірка навичок письмового мовлення. Наприклад, для вивчення лексики підручники зазвичай містять списки слів і виразів за певною темою, при цьому значно менше уваги приділяють лексичним одиницям і фразам, характерним для усного мовлення. Властиві розмовній мові більш загальні слова, маркери невпевненості та заповнювачі пауз, сталі вирази й ідіоми тісно пов'язані з контекстом, передбачають належний рівень інтерактивності та, вочевидь, вимагають відповідних вправ, які повинні приділяти належну увагу цим аспектам.

Серед різноманітних чинників, які ускладнюють навчальне мовне середовище вивчення мовленнєвих формул, можна виділити такі основні категорії:

- широкий діапазон і розмаїття вхідного навчального матеріалу;
- характер комунікативних потреб;
- відсутність методики, що мала б чітку лінгводидактичну спрямованість на засвоєння учнями формул спілкування.

На жаль, сьогодні для викладачів іноземних мов не розроблено комплексну й послідовну програму навчання мовленнєвих формул. Хоча мета нашої статті пов'язана з проблемами засвоєння формул спілкування в усному мовленні, варто зауважити, що навіть під час навчання навичок письмового мовлення введення мовленнєвих формул на занятті здійснюється не завжди ефективно. У результаті аналізу низки популярних підручників з англійської мови для академічних потреб із позиції введення й опрацювання різноманітних формул спілкування Д. Вуд дійшов таких висновків: по-перше, мовленнєві формули, виявлені в навчальних текстах, не вирізнялися високою частотою вживання, а по-друге, у підручниках не було жодних вправ, спрямованих на підвищення обізнаності та активізацію формульних одиниць [11].

В умовах фактично повної відсутності спеціальних посібників із навчання мови формул спілкування спеціалісти бачать тимчасовий вихід у застосуванні різноманітних автентичних аудіоматеріалів, які зараз є цілком доступними та містять чимало зразків широковживаних мовленнєвих формул. Звичайно, це передбачає необхідність підготовки допоміжних навчальних матеріалів, що супроводжуватимуть аудіозаписи та використовуватимуться в аудиторній роботі. Така підготовча робота є кропіткою й вимагає багато часу від викладачів, що є головною вадою цього підходу. Сучасні дослідження у сфері корпусної лінгвістики значно полегшують орієнтування серед широкого розмаїття формул спілкування, що дає можливість викладачам підібрати цільові формульні одиниці, які відповідатимуть цілям існуючих навчальних програм та індивідуальним потребам учнів. Водночас розроблення методичних принципів і підходів до навчання мовленнєвих формул залишається складною лінгводидактичною проблемою. Вживання мови формул спілкування у власному мовленні підтримується певним типом психолінгвістичного уявлення. Оволодіння мовленнєвими формулами – це не просто питання вивчення низки фраз, це вимагає підходу, який активізуватиме відповідний процес когнітивної обробки інформації та формуватиме розуміння характерних рис, властивих формулам спілкування.

Розглянуті вище емпіричні дослідження методичних підходів до навчання формульних структур роблять акцент на вдосконаленні процесу введення мовленнєвих формул на заняттях, а також на практиці їх цілеспрямованого багатократного повторення й відтворення шляхом різноманітних тренувальних і розмовних вправ. Оскільки аналіз конкретних завдань виходить за межі нашої статті, зосередимо основну увагу на методичних принципах викладання мови формул спілкування, підкріплених емпіричними даними, зокрема на розвитку у студентів навичок виявлення мовленнєвих формул, аналізі та запам'ятовуванні, багатократному повторенні й цілеспрямованому відпрацюванні.

Розвиток у студентів навичок виявлення мовленнєвих формул – це надзвичайно важливий аспект, що потребує цілеспрямованої уваги. Г. Бішоп виявив докази того, що мовленнєві формули залишаються переважно непомітними для учнів, якщо не звертати увагу на їхнє значення та прагматичні функції за допомогою спеціальних пояснень і цілеспрямованих вправ. Використовуючи концепцію лексеми й лєми В. Левелта, Г. Бішоп бачив корінь проблеми в нездатності учнів зіставляти лексеми, що складаються з декількох слів, з однією лемою (значенням). Недостатня поінформованість про те, що одне значення необхідно пов'язувати з групою слів, перешкоджає розумінню зв'язку між лексемою (формою) і лемою (значенням), що є необхідною умовою для формування лексичної грамотності [12, с. 18]. Г. Бішоп помітив, що студенти легко розпізнають невідоме їм слово, проте не завжди бачать, що їхнє нерозуміння пов'язане з незнанням значення цілої вжитої фрази. Приклади успішного застосування вправ із розвитку навичок виявлення мовленнєвих формул наведені, зокрема, у дослідженнях Ф. Бурса [3] та Д. Вуда [7].

Аналіз мовленнєвих формул необхідно розглядати як ефективний засіб підвищення обізнаності про їх використання, що в окремих випадках може навіть змінити сприйняття студентами природи усного мовлення. Окрім того, такий аналіз сприятиме розвитку більш точного розуміння іншомовних колокацій, їх значення й форми.

Н. Нессельхауф завершує своє дослідження впливу рідної мови на засвоєння колокацій іноземної мови низкою порад із методики їх викладання, зробивши основний акцент саме на аналізі. На її думку, сталі словосполучення варто розглядати та засвоювати у всій повноті (наприклад, не просто *to pass judgement*, а *to pass judgement on*) з конкретним посиланням на приклади в рідній мові та надавати особливу увагу дієсловам у сталих дієслівно-іменникових словосполученнях [10].

Д. Лю переконливо стверджує, що багато сталих словосполучень є не ідіосинкратичними, а скоріше семантично мотивованими, що ілюструється, зокрема, повсякденними дієсловами високочастотного вжитку, які становлять проблему для учнів (наприклад, колокації з дієсловами *make, do, have*) [9]. Під час аналізу часто використовуваних словосполучень іменників із цими дієсловами студенти легко помітять, що дієслово *make* дуже часто використовується для позначення ініціювання, зусиль (*make progress, make a friend*), натомість *do* частіше використовується з рутинними діями й речами, які необхідно робити (*do chores, do your best*). Д. Лю стверджує, що залучення студентів до аналізу даних корпусної лінгвістики поліпшить їх лексичну компетенцію, однак науковець водночас підкреслює, що такий аналіз необхідно доповнювати завданнями з розвитку навичок виявлення сталих виразів та вправами з їх запам'ятовування [9].

Використання різноманітних вправ на **запам'ятовування та цілеспрямоване багаторазове повторення мовленнєвих формул** позитивно зарекомендувало себе в низці проведених досліджень. Т. Фіцпатрік та А. Рей дійшли висновку про безперечний внесок практики запам'ятовування в розвиток здатності сприйняття й повторення на слух, а для низки студентів запам'ятовані цільові автентичні формули спілкування виявилися корисним інструментом комунікації з носіями мови [13]. Д. Вуд продемонстрував та обґрунтував успішне використання таких прийомів повторення, як диктогloss, «шедоуінг» (усне повторення за носієм мови аудіотексту з мінімальним відставанням у долі секунди), метод «4/3/2», які були ефективно інтегровані в комунікативну модель навчання іноземної мови [7].

К. Бардові-Харліг звернула увагу на паузи та просодію як важливі аспекти оцінки якості говоріння учнів [14, с. 784]. Саме якісне та якомога точніше повторення автентичного аудіоматеріалу активізує короточасну фонологічну пам'ять і сприяє відтворенню особливостей вимови, темпу, ритму й інтонації носіїв мови.

Зрештою, викладання формул спілкування у класній аудиторії вимагає налагодження постійного зворотного зв'язку з учнями для оцінки та контролю правильності їх використання в мовленні. На жаль, цей методичний аспект залишається поки що нерозкритим у сучасній лінгводидактиці.

Висновки. Сучасні емпіричні дослідження дають підстави стверджувати, що оволодіння мовленнєвими формулами під час вивчення іноземної мови здатне помітно поліпшити вільність і швидкість іншомовного говоріння насамперед завдяки низці прагматичних, семантичних та дискурсивних функцій формульних одиниць, а головне – завдяки їхній здатності зберігатися в пам'яті та використовуватися як єдине ціле, що суттєво полегшує когнітивне навантаження на мовця. Це зумовлює помітний останнім часом підвищений інтерес до формул спілкування з боку методистів і викладачів іноземних мов.

Водночас виявлений комплекс переваг мовленнєвих формул і непростий характер цього лінгвістичного явища роблять навчання їх складною лінгводидактичною проблемою, що вимагає не менш комплексного й ретельно продуманого підходу до методики викладання. Визначені за результатами дослідження три основні принципи навчання мовленнєвих формул відображають саме такий комплексний методологічний підхід. Відповідно до цих принципів програма викладання мови формул спілкування, на нашу думку, має включати в себе: 1) комплекс методичних вказівок і вправ із розвитку навичок упізнавання та виявлення мовленнєвих формул; 2) завдання з аналізу їх структури, семантики, прагматичних і дискурсивних функцій; 3) серію вправ на запам'ятовування та повторення формул спілкування з кінцевою метою їх використання учнями у власному непідготовленому мовленні.

Перспективи майбутніх досліджень цієї теми пов'язані насамперед із подальшим збором та аналізом емпіричних даних щодо ефективності конкретних методів і методик навчання мовленнєвих формул та їх впливу на формування навичок вільного іншомовного говоріння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Короленко И., Локша О. Речевые формулы как средство преодоления языкового барьера при изучении иностранного языка. *Современные исследования социальных проблем*. 2017. Т. 8. № 6-2. С. 92–101.
2. Wray A. Formulaic sequences in second language teaching: principle and practice. *Applied Linguistics*. 2000. № 21(4). P. 463–489. DOI: 10.1093/applin/21.4.463.
3. Formulaic sequences and perceived oral proficiency: putting a lexical approach to the test / F. Boers, J. Eyckmans, J. Kappel, H. Stengers, M. Demecheleer. *Language Teaching Research*. 2006. № 10(3). P. 245–261. DOI: 10.1191/1362168806lr195oa.
4. Jong N. de, Halderman L., Ross M. The effect of formulaic sequences training on fluency development in an ESL classroom. URL: http://www.learnlab.org/uploads/mypslc/talks/aaal09_v8_de%20jong.ppt.

5. Hernández T. Re-examining the role of explicit instruction and input flood on the acquisition of Spanish discourse markers. *Language Teaching Research*. 2011. № 15(2). P. 159–182. DOI: 10.1177/1362168810388694.
6. Knowledge and acquisition of formulaic sequences: a longitudinal study / N. Schmitt, Z. Dörnyei, S. Adolphs, V. Durow. *Formulaic Sequences: Acquisition, Processing and Use* / N. Schmitt (ed.). Amsterdam : John Benjamins, 2004. P. 55–86.
7. Wood D. Effects of focused instruction of formulaic sequences on fluent expression in second language narratives: a case study. *Canadian Journal of Applied Linguistics*. 2009. № 12(1). P. 39–57. URL: <http://journals.hil.unb.ca/index.php/CJAL/article/view/19898>.
8. Wray A., Fitzpatrick T. Pushing learners to the extreme: the artificial use of prefabricated material in conversation. *Innovation in Language Learning and Teaching*. 2010. № 4(1). P. 37–51. DOI: 10.1080/17501220802596413.
9. Liu D. Going beyond patterns: involving cognitive analysis in the learning of collocations. *Teachers of English to Speakers of Other Languages*. 2010. № 44(1). P. 4–30.
10. Nesselhauf N. The use of collocations by advanced learners of English and some implications for teaching. *Applied Linguistics*. 2003. № 24(2). P. 223–242. DOI: 10.1093/applin/24.2.223.
11. Perspectives on formulaic language: acquisition and communication / ed. by D. Wood. London : Continuum, 2010. 297 p.
12. Bishop H. Noticing formulaic sequences: a problem of measuring the subjective. *LSO Working Papers in Linguistics*. 2004. № 4. P. 15–19. URL: <https://langsci.wiscweb.wisc.edu/wp-content/uploads/sites/1012/2019/01/LSOWP4.1-04-Bishop.pdf>.
13. Fitzpatrick T., Wray A. Breaking up is not so hard to do: individual differences in L2 memorization. *The Canadian Modern Language Review*. 2006. № 63(1). P. 35–56.
14. Bardovi-Harlig K. Conventional expressions as a pragmalinguistic resource: recognition and production of conventional expressions in L2 pragmatics. *Language Learning*. 2009. № 59(4). P. 755–795. DOI: 10.1111/j.1467-9922.2009.00525.x.

УДК 811.111:81'373.23'38

КОНОТАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНГЛОМОВНИХ ВТОРИННИХ ВЛАСНИХ НАЗВ: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

КОННОТАТИВНИЙ ПОТЕНЦИАЛ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ВТОРИЧНЫХ ИМЕН СОБСТВЕННЫХ: ЛИНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Дунаєвська О.В.,

orcid.org/0000-0002-0915-428X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов

юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Чаюк Т.А.,

orcid.org/0000-0001-5318-688X

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри іноземних мов

юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті висвітлено роль ономастичних одиниць як культурно специфічного коду в означуванні світу. Мета дослідження полягає у вивченні англомовних вторинних власних назв із позицій лінгвокультурології. Продемонстровано роль вторинних власних назв як маркерів історико-культурного і соціального змісту, що відбивається у широкій сфері їхнього функціонування в газетно-журнальному тексті. Зроблено висновок про те, що вторинні власні назви містять в собі систему оцінок і асоціацій і є ефективним засобом вивчення мовної свідомості представників лінгвокультурної спільноти.

Ключові слова: власні назви, вторинна номінація, конотація, лінгвокультурологія.

В статье освещается роль ономастических единиц как культурно специфического кода в означивании мира. Цель исследования заключается в изучении англоязычных вторичных имен собственных с позиций лингвокультурологии. Продемонстрировано, что роль вторичных имен собственных как маркеров историко-культурного

и социального содержания отражается в широкой сфере их функционирования в газетно-журнальном тексте. Сделан вывод о том, что англоязычные вторичные имена собственные содержат систему оценок и ассоциаций и являются эффективным средством изучения языкового сознания представителей лингвокультурного сообщества.

Ключевые слова: имена собственные, вторичная номинация, коннотация, лингвокультурология.

The article highlights the role of the onomastic units as a culturally specific code in reflecting the world. The aim of the article is to analyze the English-language secondary proper names from the standpoint of linguocultural studies. It has been shown that the role of secondary proper names as the markers of historical, cultural, and social features is reflected in their functioning in the newspaper text. It is concluded that English-language secondary proper names contain a system of evaluations and associations and comprise an effective means of studying the linguistic consciousness of representatives of a certain linguoculture.

Key words: proper names, secondary nomination, connotation, linguocultural studies.

Постановка проблеми. У мові відображені всі сторони життя людини, її соціальна життєва позиція, духовні переконання, національно-культурні особливості, її погляди на навколишню дійсність і на себе. Вочевидь, сприйняття світу є етно-специфічним: воно обумовлене особливостями національного менталітету і культури. Усвідомлення активної ролі національно-культурного чинника у пізнанні і осмисленні навколишньої дійсності та її відображенні в мові загостило інтерес вчених до дослідження національно-культурної картини світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У центрі уваги лінгвокультурології знаходиться студіювання мови як феномена культури, тобто складової частини культури і основного інструменту її засвоєння [7, с. 8], вмістилище досвіду народу і знань про світ, дзеркало національної культури, що відбиває усю «неповторність світоосмислення, світосприйняття і світооцінки конкретного етносу» [5, с. 122].

Про доцільність лінгвокультурології при дослідженні етнокультурного компоненту в семантичному просторі мови висловлюється М.Ф. Алефіренко. На його думку, мовні механізми інтеріоризації знань, думок і способів подання об'єктивної дійсності, випрацьовані людством в тій чи іншій етнокультурі, їх вербалізацію номінативними одиницями мови доцільно вивчати за допомогою застосування трихотомії «мова – пізнання – культура» [1, с. 107–108]. На думку О.О. Селіванової, перехід до антропоцентризму й пов'язана із цим експансія міждисциплінарності в лінгвістиці обумовлює її загальну методологічну культурологічну спрямованість [10, с. 279].

Актуальним у зв'язку з цим є вивчення ролі ономастичних одиниць як культурно специфічного коду в означуванні світу. У процесі функціонування онімів у лінгвокультурному просторі реалізуються національно-культурні співзначення англомовних лексичних одиниць, які являють для нашого дослідження особливий інтерес. Породження мовними одиницями культурних

конотацій здійснюється в результаті інтерпретативної діяльності людини, обумовленої особливостями її світосприйняття.

Отже, актуальність цієї наукової розвідки визначається необхідністю дослідження семантики вторинних власних назв (ВН) із позицій лінгвокультурологічного підходу. Для сучасної англістики значимість більш поглибленого осмислення семантизації лінгвокультурних ознак носіїв мови зумовлена потребою виявлення особливостей функціонування вторинних ВН у реальних умовах спілкування.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у вивченні специфіки англомовних вторинних ВН із позицій лінгвокультурології. Для реалізації поставленої мети були окреслені наступні завдання: виявити англомовні вторинні ВН, які породжують етнокультурні конотації, зафіксовані в лексикографічних джерелах, і розглянути специфіку їх функціонування в корпусі газетно-публіцистичних текстів американських видань.

Об'єктом дослідження є лінгвокультурно марковані вторинні ВН, що функціонують в англійській мові. Особливості прояву конотативного потенціалу зазначених ономастичних одиниць становлять предмет дослідження. Корпус дослідження становлять контекстуальні вживання вторинних ВН в газетно-публіцистичних текстах американських видань.

Виклад основного матеріалу. Дослідження ВН привертає увагу багатьох дослідників, проте віднесення аналізованих вторинних ВН до розряду апелятивної лексики є дискусійним. Незважаючи на колосальний інтерес лінгвістів до вивчення семантики ВН, ця проблематика є недостатньо розробленою.

У ряді робіт вторинні ВН досліджуються як алюзивні ВН [3; 8; 9; 11 та інші]. У цих роботах докладно описані здатності ВН функціонувати у ролі одиниць, які відсилають до фонових знань носіїв мови та культури. Отже, потребує уточнення статус ВН, що бере участь у процесах

вторинної номінації, зокрема їхній потенціал вираження національно-культурних конотацій.

Як відомо, універсальним, базовим кодом для репрезентації знань про світ і передачі культурних смислів є вербальний. Виходячи з того, що мова і культура невіддільні в реально-історичному функціонуванні, одиниці мови «виявляються включеними в систему будь-якого культурного коду, в якій вони наділяються особливими значеннями» [2, с. 33]. Співвіднесення мовної одиниці з кодом культури передбачає асоціативне переосмислення семантики такої одиниці в категоріях певної лінгвокультури.

Вторинна семіотизація номінативних одиниць зумовлена національно-культурною специфікою мовної свідомості і здійснюється в категоріях певної культури. Іншими словами, культура «накидає» на навколишній світ певну «сітку», яка членує, категоризує, структурує й оцінює його [6, с. 297]. Така «сітка» або система координат, за допомогою якої встановлюються і потім зберігаються в нашій свідомості еталони культури, отримала назву культурного коду. Дослідники визначають культурний код як вторинну знакову систему, що використовує різні матеріальні і формальні засоби для кодування одного і того самого культурного смислу [1, с. 117; 4, с. 170].

Для успішної комунікативної взаємодії представники лінгвокультурної спільноти повинні володіти певними знаннями для «декодування» повідомлень, «правилами «прочитання» знаків, які обумовлені тією чи іншою культурою, а також компетенції в галузі культури інтерпретатора» [2, с. 7].

Коди культури є носіями культурних смислів, вони охоплюють «основні координати моделі світу» [2, с. 171] та співвідносяться з архетипними уявленнями людини [1, с. 160].

У центрі нашої уваги знаходиться один із аспектів дослідження кодів культури, а саме національно-культурно обумовлені можливості перенесення елементів цього коду на інші денотативні області. Досліджувані нами вторинні ВН, що кодують культурні смисли, є одиницями ономастичного коду культури.

Переосмислення денотативного значення вторинних ВН мотивоване їхньою внутрішньою формою, яка розкривається в етнокультурному контексті і врахуванні глибинних структур національної мовної свідомості. Інтерпретація конотативних значень можлива тільки в рамках певної концептуальної системи при співвіднесенні з культурними *установками свідомості представників* конкретної лінгвокультурної спільноти.

Ономастична система тісно вплетена в контекст культури: вона є засобом репрезентації національно-культурних особливостей лінгвокультурної спільноти. Ономастична лексика має особливий статус у системі мови і характеризується складністю і багатогранністю. В центрі уваги дослідників ономастики виділяються питання, що стосуються особливостей семантики ВН. Вони функціонують у творах (як літературних, так і телевізійних, кінематографічних тощо) і є надзвичайно важливою ділянкою ономастичного простору, особливим класом назв, в якому містяться і вигадані, і реальні імена персонажів та героїв. Дослідження семантики вторинних ВН із позицій лінгвокультурології дає змогу з'ясувати їхню національно-культурну специфіку, виявити особливості конотативного потенціалу.

Вищесказане переконує нас у необхідності розгляду цієї групи онімів у рамках лінгвістичних досліджень. Це є цілком перспективним не тільки в силу унікальності ономастичної системи мови, але й ономастичного художнього простору.

Як узагальнення результатів аналізу висловлених різними дослідниками думок щодо особливостей цієї ономастичної категорії, П. Флоренський сформулював наступні сутнісні ознаки художніх ВН:

1. Художні ВН є денотативно співвіднесеними не з реальними людьми та об'єктами реального світу, а зі створеними автором образами.

2. У процесі розвитку сюжету і ускладнення особистості персонажа відбувається накопичення ознак предметного значення, ускладнення семантики художньої ВН і формування художнього образу.

3. Художні ВН детерміновані мовою і ономастичним простором. Вони вторинні відносно до первинних ВН і створюються на основі існуючих ономастичних моделей і діючих норм мовного вживання.

4. Крім номінативної, художні ВН виконують характеризуючу та стилістичну функції.

5. Художні ВН національно-специфічні, детерміновані культурою і являють собою «певні фокуси соціальної енергії» [12, с. 477].

Під час дослідження англійських вторинних ВН, що позначені національно-культурними конотаціями, нами були виявлені наступні групи:

1) Персонаж художнього твору (роману, п'єси, поеми, оповідання тощо):

А) антропонім

Perry Mason (герой детективних романів Е. Гарднера). Конотація вторинної ВН: талановитий адвокат і детектив:

And if that isn't enough of a **Perry Mason** moment, listen up. The defense is granted a rare gift. The judge allows them to stand up in open court, in front of the jury, and not only proclaim Mike Mead's innocence, they get to point their finger at the man they say is the real killer (20/20, 14.06.06).

Babbitt (герой однойменного роману С. Льюїса, неосвічений агент із торгівлі нерухомістю, який веде нудний спосіб життя у провінційному містечку і цікавиться тільки матеріальними цінностями). Конотація вторинної ВН: середній американський буржуа, бездуховна особа:

Babbit's move is the latest maneuver in a battle over public and private livestock management (Denver Post, 03.12.07).

Pollyanna (ім'я життєрадісної героїні однойменного роману для дітей Е.Х. Портер). Конотація вторинної ВН: невиправний оптиміст, наївна оптимістична людина, що зберігає надмірну життєрадісність у здавалося б безнадійних ситуаціях:

*For the record, Hatzius is no Wall Street **Pollyanna**. He was widely praised for his bearish forecasts leading up to the financial crisis of 2008 (Newsweek Global 15.11.13)*

Б) Зооним – White Rabbit (кролик у творі "Alice's Adventures in Wonderland") Л. Керола. Конотація вторинної ВН: людина, яка завжди поспішає, боїться запізнитися і постійно дивиться на годинник: *actress and writer, and I felt like the White Rabbit, just trying to keep up! (2012)*.

В) рекламний образ

Betty Crocker (рекламний образ жінки-домогосподарки, створений американською компанією Washburn Crosby Company) Конотація вторинної ВН: жінка, яка вміє майстерно випікати: *If you're not Betty Crocker, one of these inspired-and simple – treats may be just the thing (2001)*.

2. Персонаж кінофільму / телесеріалу

Citizen Kane (багатій у однойменному фільмі, власник газети, що страждає на манію величі). Конотація вторинної ВН: багатій, мільйонер із психічними порушеннями:

*But he is also a borderline robot with no capacity for empathy. Zuckerberg is meant to be a **Citizen Kane** figure. As he gets more successful, he betrays those closest to him and ends up with like, zero Facebook friends; which is unfair to the real guy by many accounts and more important frustrating, if you want any deeper insights into him (CBS News Sunday Morning, 26.09.10).*

3. Персонаж телевізійного шоу

Archie Bunker (персонаж американського телевізійного комедійного шоу "All in the Family").

Конотація вторинної ВН: не толерантна людина, расист:

*They're also incredible snobs, so they look down on Donald Trump even though he's rich because they think he's trashy rich. Like **Archie Bunker** who suddenly got 11 billion dollars (Washington Times, 17.01.16).*

4. Персонаж мультфільмів / коміксів

Bugs Bunny (герой мультфільмів, створених студією Warner Brothers, винахідливий кролик). Конотація вторинної ВН – людина з великими передніми зубами; Elmer Fudd (герой серії мультіплікаційних фільмів, який безуспішно полює на зайців). Конотація вторинної ВН – незграбний, невмілий мисливець або стрілок;

Don Corleone, Godfather – людина, що має абсолютну владу і вплив у певній сфері; Конотація вторинної ВН – глава злочинного клану або організації.

*Nothing underlines the point more than those times when the Blues played Chicago with Brian Sutter behind the Blackhawks' bench and Mike Keenan anchoring the Blues. It was like **Bugs Bunny** had the shotgun and Elmer Fudd was eating carrots. It was Don Corleone making an offer that could easily be refused (St Louis Post-Dispatch, 04.05.13).*

Superman (герой однойменних коміксів, супергерой, у якого перевтілюється скромний журналіст на ім'я Кларк Кент). Конотація вторинної ВН – людина, що здійснює сміливі вчинки задля спасіння когось; людина, яка *перевтілюється; людина, що володіє надприродними здібностями.*

*We already know that the new Captain America book is going to take Steve on a tour across the US – how very **Superman** of him! - to see what the average citizen thinks of Captain America in the wake of Secret Empire (Gizmodo, 27.09.17)*

Captain Marvel (персонаж американських коміксів про супергероя, що володіє неймовірними здібностями: мудрістю Соломона, силою Геркулеса, тощо). Конотація вторинної ВН – людина з надприродними здібностями:

*He was **Captain Marvel**, Superman, and Hannibal riding an elephant into battle. A pat on the head from this swashbuckler would be enough for most pre-TV preschoolers, but it got better, much better (The Virginia Quarterly Review, 1996).*

Lord Jim (герой однойменного роману Дж. Конрада, який втік з тонучого корабля і не надав допомоги людям). Конотація вторинної ВН – людина, охоплена докорами сумління:

Mickey Owen, the Dodger catcher who lost a World Series game by letting a third strike get away, but Sheed adds this note: Owen later " fled to the

*Mexican League as befitted a man living out his life on the run from disgrace, baseball's **Lord Jim*** (USA Today, 07.09.1993).

Отже, здатність вторинних ВН викликати певний набір асоціацій і оцінок в контексті їхнього функціонування в газетно-журнальному тексті забезпечуються загальновідомістю даних номінативних одиниць для більшості представників лінгвокультурної спільноти, їхньою актуальністю для носіїв мови. Тож трансляція культурних смислів здійснюється ВН при реалізації їх багатого конотативного потенціалу в процесах вторинної номінації.

Висновки. Таким чином, вторинні ВН виступають у ролі маркерів історико-культурного і соціального змісту, що відбивається у широкій сфері їхнього функціонування в газетно-журнальному тексті. Конотовані вторинні ВН містять в собі систему оцінок і асоціацій і є ефективним засобом вивчення мовної свідомості представників лінгвокультурної спільноти. Відтак, застосований у даній розвідці лінгвокультурний підхід до дослідження вторинної номінації, в основі якого лежить принцип антропоцентричності, дозволяє найбільш повно розглянути особливості дії механізмів, що забезпечують концептуалізацію і категоризацію дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка : учебное пособие : 2-е изд. Москва : Флинта : Наука, 2012. 282 с.
2. Гудков Д. Б. М. Л. Ковшова Телесный код русской культуры : материалы к словарю. Москва : Гнозис, 2007. 285 с.
3. Захарова М. А. Семантика и функционирование аллюзивных имен собственных : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Самара, 2004. 18 с.
4. Ковшова М. Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии : коды культуры. Москва : УРСС, 2012. 456 с.
5. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов : учебное пособие : 3-е изд. испр. Москва : КДУ, 2011. 350 с.
6. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва : Гнозис, 2003. 375 с.
7. Маслова В. А. Лингвокультурология : учебное пособие для студентов вузов. Москва : Академия, 2001. 202 с.
8. Наумова Т. М. Аллюзивные антропонимы в британской концептосфере : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Нижний Новгород, 2011. 24 с.
9. Рубцова Е. Ю. Прагматическое содержание антропонимов : на материале русского и английского языков : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Ростов-на-Дону, 2006. 21 с.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 711 с.
11. Сніховська І. Е. Аллюзивні власні назви в англomовному газетно-журнальному тексті. *Науковий вісник Чернівецького національного університету*. 2007. Вип. 341. С. 78-83.
12. Флоренский П. А. Имена : сборник ; сост. вступ. ст. и примеч. С. Филоненко. Москва ; Харьков : ЭКСМО-Пресс : Фолио, 1998. 909 с.

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ЕЛЕМЕНТИ В МЕГАСТРУКТУРІ ЛІНГВІСТИЧНИХ СЛОВНИКІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

ENCYCLOPAEDIC ELEMENTS IN ENGLISH LINGUISTIC DICTIONARIES MEGASTRUCTURE

Каліберда О.О.,

orcid.org/0000-0002-3918-8317

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов і методики викладання
Бердянського державного педагогічного університету

У теорії енциклопедична лексикографія протиставляється лінгвістичній лексикографії. Ця дихотомія ґрунтується на принципах конструювання мегаструктури, відбору вхідних слів, загального формату словникової статті та формулювання тлумачень. У статті представлено дослідження мегаструктури англійських енциклопедичних і лінгвістичних словників, охарактеризовано, які енциклопедичні елементи залучаються до мегаструктури лінгвістичного словника. Результати показують, що англійські лінгвістичні словники мають тенденцію до фіксації енциклопедичної інформації на рівні мегаструктури.

Ключові слова: енциклопедична лексикографія, англійська лінгвістична лексикографія, словник, енциклопедична інформація, мегаструктура.

В теории энциклопедическая лексикография противопоставляется лингвистической лексикографии. Эта дихотомия основывается на принципах конструирования мегаструктуры, отбора входных слов, общего формата словарной статьи и формулирования толкований. В статье представлено исследование мегаструктуры английских энциклопедических и лингвистических словарей, охарактеризовано, какие энциклопедические элементы вовлекаются в мегаструктуру лингвистического словаря. Результаты показывают, что в английских лингвистических словарях прослеживается тенденция фиксации энциклопедической информации на уровне мегаструктуры.

Ключевые слова: энциклопедическая лексикография, английская лингвистическая лексикография, словарь, энциклопедическая информация, мегаструктура.

In theory encyclopaedic lexicography is opposed to linguistic lexicography. This dichotomy is based on principles of megastructure design, selection of headwords, general outline of a dictionary entry, and construction of definitions. This paper presents a study of English encyclopaedic and linguistic dictionaries megastructure. It also investigates how encyclopaedic elements are entangled with linguistic dictionary megastructure. Results show that English linguistic dictionaries are inclined to involve encyclopaedic information into their megastructure.

Key words: encyclopaedic dictionary, English linguistic lexicography, dictionary, encyclopaedic information, megastructure.

Постановка проблеми. Англomовна лексикографія має давню та розвинену традицію з укладання словників різних типів. Усталеним вважається, що лексикографічні довідники можливо поділити на дві великі групи: лінгвістичні та енциклопедичні. Такий підхід до класифікації ґрунтується на принципах опису вхідних слів. У лінгвістичному словнику лексична одиниця описується як елемент мовної системи і характеризується за орфографічним, орфоепічним, морфологічним, семантичним, стилістичним параметрами, а в енциклопедичному словнику лексична одиниця розглядається як назва певного предмета або явища у зв'язку з навколишнім світом. Проте сучасна англomовна лексикографія прагне до об'єднання цих словникових жанрів, що порушує теоретичне положення про чітке розмежування лінгвістичних та енциклопедичних словників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Належність словника до певного типу визначає

його структурну композицію та принципи презентації вхідних слів. У теорії словник, як одне ціле, утворює макротекст, що складається з мікротекстів – словникових статей. У межах макротексту виділяють мегаструктуру (загальну будову словника), макроструктуру (принципи організації та відбору вхідних слів) та мікроструктуру (формат словникової статті) [2–6; 10; 11].

Постановка завдання. Об'єктом дослідження є англomовна лексикографічна парадигма. Предметом дослідження – інформаційний контент мегаструктури енциклопедичних і лінгвістичних словників англійської мови. Мета статті полягає у виявленні енциклопедичних елементів на рівні мегаструктури лінгвістичного словника англійської мови. Відповідно до поставленої мети вирішуються такі завдання: проаналізувати принципи конструювання мегаструктури енциклопедичних і лінгвістичних словників англійської мови; охарактеризувати інформаційну

наповненість мегаструктури в обох типах довідників; визначити спільні та диференційні ознаки.

Виклад основного матеріалу. Традиційно мегаструктура енциклопедичних словників складається з таких компонентів, як передмова, де пояснюється характер і мета видання, надаються рекомендації щодо його використання; реєстр вхідних слів із тлумаченнями; список скорочень та умовних позначень; допоміжні покажчики; бібліографічний апарат; зміст. Мегаструктура лінгвістичного словника також зазвичай містить передмову, що є самостійною лексикографічною працею, в якій пояснюються принципи будови словника та є вказівки щодо його використання; ключ до системи транскрипції; перелік умовних скорочень; реєстр вхідних слів із тлумаченнями; допоміжний матеріал у формі різноманітних додатків; список лексикографічних джерел. Ці складові частини наявні під різними назвами практично у всіх словниках.

З метою виявлення енциклопедичних елементів у лінгвістичних словниках англійської мови на рівні мегаструктури ми звернулися до таких лексикографічних довідників: *Encyclopaedia Britannica* (EB) [1], *Longman Dictionary of English Language and Culture* (LDEL) [7], *New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language* (NWD&ThEL) [8], *Paperback Oxford English Dictionary* (POED) [9] та *The Random House dictionary of the English language* (RHDEL) [12].

EB – це скорочене електронне видання 32-томної *Encyclopaedia Britannica*. Об'єктом опису в ній виступає сучасна система понять, що відображає загальний науковий і культурний рівень англомовного суспільства. За лексикографічною формою – це універсальна енциклопедія, що адресована широкому колу користувачів і призначена для надання швидкої довідки з різноманітних питань. Мегаструктура EB складається зі змісту, розділу, що пояснює, як користуватись енциклопедією *Help* → *Britannica 2006 Help*, алфавітного реєстру вхідних одиниць, довідкового апарату, що містить відеогалерею, представлену кліпами, в яких демонструються різні топонімічні об'єкти (*Amazon River, Atacana Desert, Grand Canyon and Corola Plateau, Alps, scenes of*), явища природи (*Crater Lake's volcanic history, Everglades, United States: Crater Lake, Southern Africa, scenes of*), культурні столиці світу (*Brussels, scenes of, Budapest, scenes of, Copenhagen, scenes of, Dublin, scenes of, Paris, scenes of, Prague, scenes of, Rome, scenes of, Vienna, scenes of*), історичні події (*Apollo 11: Liftoff, 1969, Great Depression, Spanish Civil War,*

World War II: Invasion of Poland, World War II: Liberation of concentration camps), представники фауни (*Galapagos tortoise, grasshopper feeding behaviour, hummingbird flight, otter, river otter, tree frog*), сільськогосподарські роботи (*coffee harvesting, fruit and vegetable harvesting, paprika harvesting, rose petal harvesting*), виробничі процеси (*marble quarrying*), культурні об'єкти та реалії (*Stonehenge, Swiss cheese, tourism: Australia*). Також у довідковий апарат EB вбудовано 190 інтерактивних географічних мап із докладними статтями про країни та їх економічне, культурне та суспільне життя. Лінгвістична інформація в EB представлена тлумачним словником англійської мови *Merriam Webster's Collegiate Dictionary* та тезаурусом.

Мегаструктура LDEL складається з титульних елементів (*Pronunciation Table, Grammar Codes, Contents, Preface, Photo Acknowledgments, Acknowledgments, Guide to the Dictionary*), реєстру вхідних слів, довідкового апарату, що інкорпорований у середину словника, та додатків.

Довідковий апарат містить інформацію екстралінгвального змісту та пояснює різні аспекти британського та американського буття. Географічна інформація представлена картами Британських островів та Сполучених Штатів Америки, а також картами центрального Лондона та Нью-Йорка. На всіх географічних картах зображені реалії, що асоціюються з тим чи іншим регіоном або містом Великої Британії чи Сполучених Штатів Америки.

У розділі *Colours and their Associations* представлена інформація про те, як однакові кольори сприймаються різними культурами, об'єднаними спільною мовою. Розділ *Decades* подає матеріали про історичні та культурні тенденції, характерні у 50-х, 60-х, 70-х, 80-х та 90-х роках для британського та американського суспільства, допомагає зрозуміти реалії цих періодів. У розділі *Christmas* зазначається, що Різдво є головним святом для англійців та американців, і докладно описуються всі традиції, пов'язані з ним. У розділі *Education* представлена інформація про систему навчання у Великій Британії та США. Відомості про етнічний склад обох націй, еміграційні процеси, їжу, релігійні свята, музику та фестивалі містяться у розділі *Multiculturalism*.

Стисла інформація про релігійні та світські свята (*New Year, Groundhog day, President's Day, Valentine's Day, Mardi Gras, Pancake Day, St. Patrick's Day, Palm Sunday, Easter, Mother's Day, April Fool's Day, May Day, Memorial Day, Flag Day, Father's Day, Battle of the Boyne, Independence Day,*

August Bank Holiday, Labor Day, Halloween, The Mexican Day of Dead, Armistice Day, Election Day, Remembrance Sunday, Bonfire Night, Thanksgiving, Christmas), що відзначаються в американській та британській культурах, зосереджена у розділі Festivals.

Інформація про урядову систему та її структурні елементи (Government in the US: Federal Government, Congress, State Government, Local Government, The Law and the Constitution; Government in the UK: National Government, Devolution for Scotland and Wales, Local Government, Government of the European Union, The Single Currency) у Великій Британії та США подається у розділі Government.

Рубрика Holidays дає уявлення про популярні місця відпочинку американців і британців (Paid holiday, Popular holiday places for Americans, Popular holiday places for British people). У розділі Law представлена інформація про кримінальне право, судову систему та смертну кару в США та Великій Британії (Criminal Law in the US, The Appeals System in the US, Criminal Law in England and Wales, The Appeals System in England and Wales, Criminal Law in Scotland, The Death Penalty). Також є розділ Pubs, присвячений пабам Британії, оскільки вони вважаються важливим соціокультурним елементом життя британців.

Окремий розділ присвячено життю та творчості видатного англійського письменника В. Шекспіра. Найвизначніші роботи автора зі стислим описом змісту представлені у рубриці Shakespeare's Plays. Тут же пояснюються крилаті вирази з його творів.

Рубрика Weddings знайомить користувача з церемонією одруження в англійській та американській культурах. У розділі Full-page Illustrations представлено фотоматеріали з відображеннями шедеврів образотворчого мистецтва (Famous Works of Art), портрети видатних музикантів сучасності (British Musicians та American Musicians), епізоди із знаменитих фільмів і фотографії славних акторів (Famous Films and Film Stars).

Також словник дає уявлення про британське політичне життя у рубриці British Political Life (фотографії: будинку Парламенту; церемонії відкриття Парламенту; королеви Єлизавети II; будинку, де мешкає прем'єр-міністр; зал засідань Палати лордів тощо) та американський політичний устрій – American Political Life (фотографії: Пентагону; Сенату; Овального кабінету в Білому домі; кабінки для голосування; Палати представників; будинку Білого дому тощо).

У розділі Contemporary Events описуються найвизначніші події сучасності у різних галузях людського буття, зокрема: Рональд Амундсен на Південному полюсі; вибух ядерної бомби у Хіросімі; Френсіс Крік та Джеймс Ватсон відкривають структуру ДНК; робота апарату Rover Spirit на Марсі; Перша та Друга світові війни; Ніл Армстронг на Місяці; падіння Берлінської стіни та інші.

У розділах British Life та American Life пропонуються ілюстрації реалій сучасного британського або американського повсякденного життя, наприклад, фотографії пабу, молочника, улюбленого заняття англійців – садівництва, індійського ресторану, торговельного центру, улюбленого заняття американців – катання на скейті, біг підтюпцем та інше.

Розділи British Homes та American Homes знайомлять користувача з типами будинків для житла в обох країнах. Розділи British Landscapes та American Landscapes дають уявлення про природне різноманіття та пейзажі цих територій. Розділи British Sports та American Sports описують популярні види спорту. У рубриці Entertainers and Comedians представлені фотографії найвидатніших шоуменів і коміків минулого та сучасності. Рубрики Landmarks in British History та Landmarks in American History містять ілюстрації з поясненнями про ключові моменти в історії обох націй.

Отже, довідковий апарат LDELС позначений великою кількістю візуального матеріалу та фактичної інформації з різних аспектів життя Великої Британії та США і має суто енциклопедичне наповнення. У ньому не розглядаються лексичні одиниці як елементи лінгвальної системи англійської мови, а експлікуються реалії британського або американського суспільства за допомогою невербальної інформації та довідкових статей енциклопедичного характеру.

У додатках, наприкінці LDELС, розміщена інформація, що стосується творення числівників, понять, що ними передаються (ціна, час, вік, розмір, температура, рахунок гри тощо) (Numbers), таблиця мір і ваги та відмінності між британською та американською системами (Weights and measures), військових звань у кореляції з британським та американським варіантами (Military ranks), словотвору (Word Formation) та форм дієслова to be (The verb to be) у теперішньому та минулому часах тощо.

Мегаструктура NWD&ThEL включає титульні елементи (Contents, Preface, Dictionary Staff, дві великі статті з History of the English Language та Languages of the World, Guide to the Use

of the Dictionary, Pronunciation Key, Editorial Abbreviations, Development of the Letter), реєстр вхідних слів і тезаурус. Таблиця Development of the Letter, яка розміщена перед алфавітними розділами, відтворює еволюцію графічного відображення кожної літери англійського алфавіту, починаючи з ранньої північно-семітської традиції і завершуючи класичною латиною. Елементи довідкового апарату в словнику NWD&ThEL відсутні.

Мегаструктура POED складається з титульних елементів (Contents, Preface, Guide to the Use of Dictionary: structure of entries, pronunciation system, abbreviations), реєстру вхідних слів і вбудованого в середину словника розділу Factfinder, до якого укладачі включили інформацію екстралінгвального характеру. Factfinder має чотири підрозділи The World, Famous People, Science, Time and Dates.

У розділі The World міститься словник A-Z entries for countries, cities, etc., що тлумачить назви топонімічних об'єктів. Інформація про адміністративні топоніми подається в таблицях Countries, capitals and currencies, Countries of the Commonwealth; member countries of the European Union, Counties and other administrative areas of the United Kingdom and the Republic of Ireland, Regions of France, Spain, Germany, and Italy, US states and state capitals, Indian and Australian states; Canadian and South African provinces. Назви найдовших річок, найбільших озер, островів, гір і будівель представлено в Ten longest rivers; ten largest natural lakes, Ten largest islands; ten tallest buildings, Highest mountains in the world.

Словник A-Z biographies of notable people, що тлумачить імена видатних персоналій, представлено у розділі Famous People. Окремо реєструються імена правителів Великої Британії Kings and Queens of England and the United Kingdom, прем'єр-міністрів і президентів Співдружності Prime Ministers and Presidents, лауреатів Нобелівської премії Nobel Prize winners (since 1950).

У рубриці Science розміщена таблиця мір і ваги Weights and measures і зазначаються відмінності між британською та американською системами; хімічні елементи описуються в таблиці Chemical elements; космоніми фіксуються в таблиці Planets and constellations; у таблиці The Beaufort scale of wind speed подається класифікація швидкості вітру.

Рубрика Time and Dates знайомить користувачів із періодизацією геологічного часу The divisions of geological time та датами основних

релігійних і світських свят Major religious festivals and dates.

Мегаструктура RHDEL складається з таких титульних елементів: Preface, Editorial Staff, Consultant Staff, Table of Common English Spelling, Historical Sketch of the English Language, Usage, Dialects, and Functional Varieties, Pronunciation of English, Guide to the Dictionary, Pronunciation Key, Etymology Key.

Елемент структури Consultant Staff привертає увагу інформацією, що до укладання словника залучалися вчені не тільки з відповідних галузей лінгвістики, але й фахівці з інших сфер: анатомії, фізіології, ембріології, антропології, прикладних наук, архітектури, образотворчого мистецтва, астрономії, ботаніки, будівництва, хімії, комерції, освіти, географії, геології, політології, геральдики, історії, господарства, права, літератури, машинобудування, математики, військової справи, музики, міфології, морської термінології, філателії, філософії, фізики, друкування, психології, релігії, соціології, спорту, терапії, мір і вимірних приладів, зоології. Проте таким принципом завжди керуються енциклопедичні словники.

Довідковий апарат RHDEL характеризується наявністю інформації винятково фактичного, тобто енциклопедичного, змісту. У розділі Signs and Symbols представлено знаки та символи, що використовуються для позначення об'єктів, дій та процесів у різних системах і наукових сферах (астрономія, біологія, друкарська справа, хімія, торгівля, лінгвістика, математика, медицина та фармацевтика, грошова система, фізика, інженерія, релігія).

Довідник Directory of Colleges and Universities описує вищі навчальні заклади США та закордонні університети, зокрема, подається: офіційна назва навчального закладу, розташування, статус (приватний, державний) із зазначенням релігійної підтримки, тип студентської аудиторії (чоловіча, жіноча або спільне навчання), статус коледжу, дата заснування тощо.

Інформація лінгвального змісту представлена в довідковому апараті двомовними скороченими словниками: французько-англійським та англо-французьким Concise French Dictionary, іспано-англійським та англо-іспанським Concise Spanish Dictionary, італійсько-англійським та англо-італійським Concise Italian Dictionary, німецько-англійським та англо-німецьким Concise German Dictionary. Відповідний розділ у структурі одномовного тлумачного словника англійської мови свідчить про його орієнтацію на певний сегмент

потенційних користувачів, зокрема вихідців із західноєвропейських і південноамериканських країн, що емігрували до США.

Розділ *Basic Manual of Style* має практичне спрямування і пояснює правила пунктуації, переносу слів, абрєвіації, правопис числівників, принципи написання рукопису, вживання посилань, укладання бібліографії, знаки, що використовуються для коригування тексту, форми звертання в англійській мові.

Інформація історичного та політичного характеру сконцентрована у розділах *Major Dates in History*, *Presidents of the United States* та *Vice Presidents of the United States*. З метою формування уявлень про базові ідеологічні орієнтири американського суспільства у словник включені тексти *Declaration of Independence*, *Constitution of the United States* та *Charter of the United Nations*.

Також перед кожним алфавітним розділом словника вміщується коротка історична довідка у вигляді таблиці про етапи розвитку написання відповідної великої та малої літери, починаючи з ранньої північно-семітської традиції та завершуючи сучасним римським прямим шрифтом.

Географічні відомості зосереджено в картографічній інформації (*Continents*, *Independent States of the World*, *States of the United States*, *Oceans and Seas of the World*, *Principal Lakes of the World*, *Noted Waterfalls of the World*, *Major Rivers of the World*, *Islands of the World*, *Deserts of the World*, *Major Ocean Deepes*, *Volcanoes of the World*, *Major Mountain Peaks of the World*, *National Parks of the United States*, *National Parks of Canada*, *Atlas of the World*).

Інформація щодо демографічної ситуації та фізичні характеристики географічних об'єктів (площа різних країн та островів) розкриваються у розділі *Coastline Measurements of the World*, повітряна відстань між деякими містами США та світу – в розділах *Air Distances between Selected cities in the United States* та *Air Distances between Selected cities in the World*. Перелік міст та їх розташування на карті подано в географічному довіднику *Gazetteer*.

Висновки. Проаналізований матеріал дав змогу охарактеризувати інформаційну наповненість мегаструктури EB, LDEL, NWD&ThEL, POED, RHDEL та виявити енциклопедичний контент у лінгвістичних словниках англійської мови.

Отже, такі складники мегаструктури лінгвістичного словника, як ключ до вимови, перелік використаних скорочень, зміст, передмова, стаття, що пояснює принципи користування словником – є невіддільними компонентами, оскільки

вони організують і спрямовують інформаційний пошук потенційного користувача. Наявність подяк, статті, що присвячена історії розвитку англійської мови, інформації про еволюцію графічного зображення літер англійського алфавіту є додатковими відомостями, що не впливають на пошуковий алгоритм, а лише доповнюють його.

Додавання до мегаструктури енциклопедії тлумачного словника англійської мови або до мегаструктури лінгвістичного словника – скороченого двомовного словника вказує на спрямованість довідників на певний сегмент потенційних користувачів. Проте такий підхід до конструювання мегаструктури не є загальною лексикографічною практикою.

Довідковий апарат досліджуваних лінгвістичних тлумачних словників англійської мови є найбільш гетерогенною структурою, яка по-різному інтерпретується в кожному довіднику і містить енциклопедичні елементи у вигляді інформації про навколишній світ (географічні мапи, відомості про розташування об'єктів у географічному просторі, дані про хімічні елементи, силу вітру, геологічну періодизацію, повітряні відстані між містами та країнами); зображень історичних подій і культурних реалій; фотографій видатних персоналій; відомостей про державний устрій, правову систему, ідеологічні засади суспільства та освіти; довідника навчальних закладів; довідника з писемної комунікації.

Значний обсяг інформації енциклопедичного змісту спостерігається в мегаструктурі LDEL та RHDEL. У POED питання про фіксацію енциклопедичних відомостей вирішується шляхом її виокремлення в самостійний розділ мегаструктури у вигляді рубрики *Factfinder*. Мегаструктура NWD&ThEL не містить довідкового апарату.

Отже, енциклопедичні елементи на рівні мегаструктури лінгвістичного словника англійської мови зосереджуються в довідковому апараті, який характеризується наявністю інформації історичного, культурологічного та географічного змісту, що за своєю природою має суто енциклопедичну спрямованість, але пропорційність її подання та змістового наповнення залежить від потенційного адресата словника і настанов укладачів. Аналіз лексикографічної практики засвідчує відсутність уніфікованого підходу до інформаційного складника мегаструктури тлумачних словників англійської мови. Титульні елементи та довідковий апарат у кожному випадку мають різний контент. Одні словники залучають досить широкий спектр енциклопедичної інформації у довідковий апарат, а інші – зовсім її ігнорують.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Encyclopaedia Britannica. Ready Reference, 2006. URL: CD-ROM. © Encyclopaedia Britannica, Inc. 1994-2005, Merriam-Webster, Inc. © Zero G Software, Inc. 2005 © Sun Microsystems, Inc. 1994-2005.
2. Geeraerts D. Meaning and definition. *A Practical Guide to Lexicography*. John Benjamins Publishing Co., 2003. P. 83-93.
3. Gouws R.H. Types of articles, their structure and different types of lemmata. *A Practical Guide to Lexicography*. John Benjamins Publishing Co., 2003. P. 34-43.
4. Hartmann R.R.K. Teaching and Researching Lexicography. Pearson Education Limited, 2001. 211 p.
5. Jackson H. Words and their meaning. London, New York: Longman, 1988. 279 p.
6. Landau S.I. Dictionary making. *Lexicography. Critical concepts. Volume I. Dictionaries, compilers, critics and users*. London and New York : Routledge, 2003. P. 83-97.
7. Longman Dictionary of English Language and Culture. Ed. by D. Summers. Pearson Education Limited, Second Impression, 2006. 624 p.
8. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. Lexicon Publications, Inc. Danbury, CT, 1993. 1216 p.
9. Paperback Oxford English Dictionary. Ed. by C. Soanes, S. Hawker, J. Elliot. Oxford University Press, Sixth edition, 2006. 897 p.
10. Saphou-Bivigat G.A theoretical model for an encyclopaedic dictionary for the Gabonese languages with reference to Yilumbu. Stellenbosch University, 2010. 284 p.
11. Svensén B.A handbook of lexicography: the theory and practice of dictionary-making. Cambridge University Press, 2009. 552 p.
12. The Random House dictionary of the English language. Ed. in chief: J. Stein, managing ed. L. Urdang. New York : Random House, 1967. 2059 p.

УДК 81'42 (045)

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ДИСКУРСУ

SPECIFITIES OF MODERN ELECTORAL DISCOURSE ORGANIZATION

Кобзева О.О.,
 orcid.org/0000-0003-1909-9808
 кандидат філологічних наук,
 викладач кафедри іноземної філології
 КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
 Харківської обласної ради

У статті розглядаються системоутворюючі характеристики і основні функції політичного дискурсу, а також різні підходи до його вивчення. Проведений аналіз дає змогу визначити електоральний дискурс як жанр політичного дискурсу; встановлюються його структурні особливості.

Ключові слова: політичний дискурс, електоральний дискурс, функції, жанрові ознаки, інституційність.

В статье рассматриваются системообразующие характеристики и основные функции политического дискурса, а также различные подходы к его изучению. Проведенный анализ позволяет дать определение электоральному дискурсу как жанру политического дискурса; устанавливаются его структурные особенности.

Ключевые слова: политический дискурс, электоральный дискурс, функции, жанровые признаки, институциональность.

The article focuses on the systemical and forming characteristics and the main functions of political discourse; various approaches to its study are considered. The analysis also admits us to define electoral discourse as a genre of political discourse; its structural features are established.

Key words: political discourse, electoral discourse, functions, genre features, institutionalism.

Постановка проблеми. До актуальних проблем сучасного мовознавства належить вивчення використання мови в різних соціальних контекстах на підґрунті оперування індивідом немовним і мовним знанням. Значна кількість таких

мовознавчих досліджень здійснюється у межах нового напрямку аналізу – дискурсології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасне розуміння дискурсу сягає корінням у розвідки англomовних дослідників (Т. ван Дейк,

Д. Шиффрін) та дістає уточнення в працях вітчизняних авторів (А.П. Мартинюк, О.І. Морозова, І.Є. Фролова, І.С. Шевченко та інші). У дискурсивній діяльності розрізняють два основні типи: інституційні та неінституційні дискурси. Також пропонується диверсифікувати дискурси за типами, на підґрунті певної сфери комунікації, й за різновидами, на основі стратегії та чинника комунікантів [1].

При цьому розуміння дискурсу як культурно-соціального феномена зумовлює необхідність урахування національно-мовної характеристики.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз основних характеристик електорального дискурсу (ЕД) та виявлення його структурних і функціональних особливостей.

Об'єктом дослідження виступає американський електоральний дискурс, що належить до інституційних дискурсів, становить підтип політичного дискурсу, оскільки належить до цієї сфери спілкування, та реалізується засобами американського варіанта англійської мови, використовуваними представниками відповідного національно-мовного менталітету.

Виклад основного матеріалу. Сучасні лінгвісти не мають конкретного визначення поняття «політичний дискурс». Тому у нашому розумінні політичний дискурс – це спосіб комунікації, який зосереджений на вербальному та невербальному обміні думками, ідеями, пропозиціями учасників політичного життя відповідно до їх переконань. Політичний дискурс реалізується як в усній, так і в письмовій формах. До усної форми політичного дискурсу можна віднести публічні виступи політиків, їхні виступи на радіо, телебаченні, інтерв'ю, прес-конференції, парламентські дебати, теле- та радіоновини. До письмової форми політичного дискурсу відносять різноманітні документи – договори, протоколи, угоди, рубрики політичних новин у пресі, політичні плакати та листівки [2].

Як передумова комунікації дискурс має дві характеристики: 1) він співвіднесений із поняттями комунікативної (мовленнєвої) компетенції та соціалізації; 2) він є засобом встановлення лідерства. Встановлення правил створення і правил розуміння текстів дає змогу переконувати, впливати, спрямовуючи й навіть уніфікуючи думки й поведінку. Саме тому дискурс співвідносять із поняттям влади та політики як сфери його реалізації [2].

Тобто коли ми говоримо про комунікативні процеси в політичній сфері, то маємо на увазі таке явище, як політичний дискурс.

Політичний дискурс, будучи різновидом інституційного, має низку специфічних ознак, визначенню та дослідженню яких присвячені сучасні дослідження.

Наприклад, В.З. Дем'янков вважає, що політичний дискурс варто досліджувати з трьох позицій: *філологічної*, як і будь-який інший текст із залучанням політичного та ідеологічного фонів; *соціопсихолінгвістичної* – під час вимірювання ефективності для досягнення політичних цілей мовця; *індивідуально-герменевтичної*, яка дає змогу виявити персональні сенси автора та/або інтерпретатора дискурсу в певних обставинах [3]. Подібний підхід пояснює, що розуміння політичного дискурсу, призначення якого полягає у навіюванні адресату прогнозованих дій та/або оцінок, неможливе без знань фону, очікувань автора та аудиторії, прихованих мотивів, сюжетних схем [3, с. 48]. До основних характеристик політичного дискурсу В.З. Дем'янков відносить оцінність та агресивність, ефективність, а також відстоювання позиції.

О.Л. Міхальова розглядає політичний дискурс як специфічний різновид дискурсу взагалі, який володіє набором системно-утворюючих ознак [4]. А саме: 1) мета спілкування, 2) учасники спілкування, 3) спосіб спілкування. Маніпулятивний характер політичного дискурсу проявляється в боротьбі за владу. Аналіз комунікативних ролей учасників політичного дискурсу підтверджує його полісуб'єктність: а) суб'єкт політичної дії 1 – адресант, б) суб'єкт політичної дії 2 – прямий адресат, в) суб'єкт політичної дії 3 – адресат-спостерігач. Вибір учасником комунікації засобу спілкування, тобто стратегій мовленнєвої поведінки та реалізуючих їх мовленнєвих тактик визначає мету полісуб'єктного спілкування в політичному дискурсі. У межах когнітивно-дискурсивної парадигми політичний дискурс зумовлюється типом соціальної активності, в межах якої він здійснюється, та інтенційним фактором, який визначає вибір засобів спілкування [4].

На думку А.П. Чудінова, у політичному дискурсі повинні бути компоненти, які присутні у свідомості мовця і слухача або читача, компоненти, які впливають на формування та сприйняття мовлення [5, с. 50].

О.Н. Паршина відносить до комунікативних особливостей політичного дискурсу інституційність, конвенціональність і публічність. А під самим політичним дискурсом розуміє мовленнєву діяльність політичних суб'єктів. [6].

О.І. Шейгал визначає політичний дискурс як сукупність усіх мовленнєвих актів, що здійсню-

ються в процесі політичних дискусій [7, с. 16]. Також це поняття описують як сукупність текстів, що виникають у процесі політичної діяльності й так чи інакше корелюють один з одним. При цьому дискурс часто продукується не індивідуальним, а колективним суб'єктом, наприклад партією, рухом, політичними або соціальним інститутом [7, с. 76].

Політичний дискурс виконує цілком конкретні функції, серед основних з них можна назвати такі:

– *персуазивна функція* – вплив адресанта на адресата через усне або письмове повідомлення з метою переконання в чому-небудь, заклик до вчинення або не вчинення певних дій [8, с. 26] ;

– *сугестивна функція* – прихований вплив, передусім усний, внаслідок якого «хтось засвоїв якісь наміри, установки, цілі, перебуваючи в атмосфері усвідомлюваної свободи вибору» [9, с. 27], тобто навіювання, наведення на певні думки за ослабленого контролю з боку свідомості в процесі отримання і обробки інформації [9, с. 3];

– *інформативна функція* – повідомлення адресату про ті чи інші політичні події є, скоріше, допоміжною функцією політичного дискурсу, оскільки виступи політиків украй рідко бувають емоційно нейтральними і вільними від реалізації функцій, зазначених вище;

– *експресивна функція* – це відображення індивідуальності адресанта, яке безпосередньо впливає на його повідомлення, кінцевою метою яких є здійснення емоційного або інтелектуального впливу на адресата [10, с. 72];

– *комунікативна функція* – полегшує спілкування адресанта з адресатами, орієнтує адресатів і дає змогу мовцю розглядати ситуацію з їх ракурсу, що зводить до мінімуму можливість непорозуміння.

Електоральний дискурс має всі ознаки політичного дискурсу і виконує всі характерні для нього функції, однак є значна особливість, що дає змогу виділяти його як самостійний дискурс, як підтип політичного – це той факт, що електоральний дискурс належить до конкретної комунікативної ситуації та має чіткі часові обмеження – агітаційний період, регламентований законом. Саме це визначає специфіку передвиборчого дискурсу і позбавляє його сенсу поза встановленими часовими рамками.

Аналіз дискурсу в сучасній аналітиці процесів, які відбуваються у суспільстві, відіграє не меншу роль, ніж аналіз тенденцій і закономірностей. Для того щоб раціонально зрозуміти, пояснити та певною мірою передбачити поведінку людей як членів суспільства, необхідно звернутись до таких

понять, як інформація, комунікація, дискурс. Дискурсивний простір не існує сам по собі, він повинен бути не стільки об'єктом, скільки предметом дослідження, його можна вивчати як дискурсивний вимір певного соціального феномена, який дає змогу краще його зрозуміти. Особливо важливим є дискурсивний вимір у таких соціальних явищах, де головну роль відіграє циркулювання інформації.

Тому аналіз політичного явища вибори з погляду наявного навколо нього дискурсивного простору видається плідним. По-перше, аналіз дискурсивного виміру цього підвиду політичного дискурсу дає змогу уявити, як відбувається легітимація у свідомості суспільства, наскільки комунікативні практики, пов'язані з виборами, допомагають контекстній цінності. По-друге, електоральний дискурс допомагає членам соціуму розкрити сенс акту виборів у конкретному інформаційному та культурному просторі.

Електоральний дискурс трактується як «інтерактивна мовленнєво-розумова діяльність, обмежена інституційними рамками політичної сфери й керована глобальною комунікативною інтенцією – здійснення впливу на електорат задля отримання/утримання влади шляхом конструювання позитивного іміджу власної політичної сили й руйнації іміджу політичної сили опонента» [2].

Розглянемо вибори як процес прийняття рішення, самовизначення. Виборець здійснює свій вибір на основі наявної у нього інформації. Розуміючи вразливість «презупції раціонального вибору», зазначимо, що для «запуску» тієї системи, яка відповідає за раціональність, людям потрібна причина, імпульс (reasoning). [11, с. 5] І цим імпульсом повинно бути інформаційне середовище, в якому протікають вибори, яке підстьобує бажання задуматися, осмислити, проаналізувати тощо, що наближає самовизначення виборців до процедурної раціональності.

Виборний дискурс, що надає і актуалізує певні смисли, впливає насамперед на систему покладання цілей. Ухвалення рішення починається з формулювання проблеми, яка усвідомлюється за допомогою питання. «Взаємозв'язок між питанням і відповіддю є формою вираження відповідальності» [12, с. 41], тобто вибір стає усвідомленим тільки тоді, коли усвідомлюється проблема, яку треба вирішити, формулюється питання. Виборний дискурс включає в себе знання і цінності. У ньому не тільки закладена пояснювальна потенція – чому індивід повинен думати певним чином і здійснювати ті чи інші дії, але й міститься відповідь на запитання: чому речі є такими,

якими вони є. Дискурс підказує не стільки як і що думати, скільки про що, як формулювати внутрішні запитання. І це знання передує цінностям. При цьому коли ми говоримо про вибори, воно повинно бути зрозуміле, насамперед, як буденне знання більшості членів суспільства.

Під час продукування і розуміння тексту в комуніканта формується ментальна модель обговорюваної ситуації. Така модель містить у собі інформацію про дійсність, події, учасників, а також довготривалі знання про світ, що утворюють загальний контекст. Ця інформація виражається в тексті і входить у необхідну аперцепційну базу для його розуміння слухачем. Модель може бути як статичною, яка заснована на минулому досвіді та відповідає відомим фактам і політичним подіям, так і динамічною, і складається відповідно до поточної ситуації [7, с. 69]. Зазвичай це змішана модель, коли минулий досвід включається в розуміння й осмислення поточних подій. Важливу роль у моделі відіграє інтенція, мотивуюча мовленнєва поведінка. Використання поняття моделі дає змогу в теоретичному плані концептуалізувати зв'язок між ментальним уявленням дійсності і передачею уявлення в дискурсі. Отже, дає можливість уявити поточний момент інтенціонального стану комуніканта, який відображається в дискурсі в усній і письмовій формах.

Під час визначення понятійного змісту терміна ми спираємось на розуміння електорального дискурсу як такого підвиду політичного дискурсу, який є індикатором як ефективності діяльності партії, що подається кандидатом на пост президента, так і успішності професійної діяльності самого політика. За такого підходу структурні компоненти електорального дискурсу постають як ідентичні структурним компонентам дискурсу політичного, але водночас мають власну специфіку, що і є підставою для виділення електорального дискурсу як самостійного дискурсивного різновиду.

Електоральний дискурс, так само як і будь-який інший формат спілкування, зумовлений культурно-ситуативними нормами [13], втілюється в мовних жанрах. Такі компоненти, як склад учасників, локалізація події, виконувана комунікативна функція, дають підставу розглядати дискурс електоральної комунікації як жанр політичного дискурсу. Жанри передвиборчого дискурсу – складні мовні події [14], у структурі яких можна виділити прості, менші за обсягом одиниці інтеракції. Вони мають інституалізований і ритуалізований характер, фіксований склад учасників, вступають у законодавчо регульовані

суб'єктно-адресатні відносини, актуалізуються в типовій мовленнєвій поведінці політиків – кандидатів на пост президента країни і спрямовані на досягнення ключової мети електорального дискурсу – отримання електоральної переваги, що сприяє здобуттю перемоги в боротьбі за владу [там само].

Безсумнівно, успіх передвиборчої комунікації залежить від низки факторів, серед яких важлива роль відводиться комунікативній компетенції політика, яка залежить від його уміння застосовувати різні мовленнєві жанри. Щоб визначити яким жанрам політики-кандидати віддають перевагу, звернемось до таксономії політичних жанрів, яку запропонувала Р. Водак. Дослідниця виділяє політичні жанри, які належать до сфери дії та сфери контролю [15]. Жанри передвиборчої комунікації належать до підструктури сфери дії, знаходять прояв у формуванні громадської думки та самопрезентації політика-кандидата (прес-конференція, прес-реліз, інтерв'ю, ток-шоу, дебати, лекції, статті), а також у політичній рекламі, маркетингу і пропаганді (передвиборча програма партії, лозунги, листівки, оголошення, плакати тощо.).

Зважаючи на це, можна виділити ще одну важливу особливість передвиборчого дискурсу – тематичну детермінованість. Якщо в інших жанрах політичного дискурсу кількість і зміст практично нічим не обмежені, то в рамках передвиборчого дискурсу вони неминуче концентруються на діяльності тих чи інших кандидатів або політичних об'єднань – учасників передвиборчої кампанії.

Основним завданням електорального політичного дискурсу є навіювання адресатам (виборцям, громадянам суспільства) необхідності здійснення «політично-правильних» дій і / або оцінок. Вплив на сприйняття свідомістю (адресата) може відбуватися різними методами і бути націленим на зміну спочатку наявної в індивіда картини політичного світу шляхом впровадження у свідомість адресата певних думок, відносин і / або установок. Найчастіше це відбувається непрямо (наприклад, особливим мовленнєвим формулюванням) і необов'язково пов'язано з брехнею та перекручуванням фактів [7, с. 15].

Висновки. На нашу думку, щоб об'єктивно оцінити і дослідити таке складне явище, як електоральний дискурс, потрібно застосовувати комплексний підхід до його вивчення, у фокусі якого виявляються: по-перше, змістова сторона текстів цього дискурсу, дослідження якої доповнюється глибоким і послідовним аналізом мовних засобів,

прийомів, маніпулятивних стратегій, які впливають на свідомість адресата; по-друге, конкретні тексти, з урахуванням політичної ситуації, до якої вони належать, специфіки сприйняття цього тексту різними людьми; по-третє, когнітивна база передвиборчого дискурсу, яка експлікує ментальні бази суб'єктів комунікації, що зумовлені ідеологією інститутів, які вони представляють,

і визначають вербальну поведінку комунікантів (мовленнєві стратегії, тактики, ходи, риторичні прийоми, імплікації та пресупозиції, дискурсивні топіки.).

Такий підхід сприяє розумінню окремих жанрів передвиборчого дискурсу, а також виявленню загального та специфічного в організації електорального дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белова А.Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці. *Іноземна філологія*. Київ : КНУ імені Т. Шевченка, 2002. Вип. 32. С. 11–14.
2. Коваль І.О. Президентський дискурс: сутність, структура, функції, цілі. *Стратегічні пріоритети*. 2012. № 3 (24). С. 158–163.
3. Демьянков В.З. Политический дискурс как предмет политологической филологии. *Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования*. Москва : ИНИОН РАН, 2002. № 3. С. 32–43.
4. Михалева О.Л. Политический дискурс. Специфика манипулятивного воздействия. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 256 с.
5. Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры : монография. Екатеринбург : Екатеринбург. Урал. гос. пед. ун-т., 2001. 176 с.
6. Паршина О.Н. Российская политическая речь: Теория и практика / под ред. О.Б. Сиротининой. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Издательство ЛКИ, 2007. 232 с.
7. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2004. 326 с.
8. Чернявская В.Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия. Москва : Флинта: Наука, 2006. 136 с.
9. Авдеенко И.А. Структурные и суггестивные свойства вербальных составляющих рекламного текста : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Барнаул, 2001.
10. Фролова І.Є. Регулятивний потенціал стратегії конфронтації в англomовному дискурсі : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04. Харків, 2015. 508 с.
11. Kahneman D. Maps of Bounded Rationality: A perspective on intuitive judgment and choice. *Les Prix Nobel*. 2002 / Ed. T. Frangsmyr. P. 416–499.
12. Сорина Г.В. Принятие решений как интеллектуальная деятельность. Москва : Гардарики, 2005. 253 с.
13. Карасик В.И. Типы стратагемного дискурса. *Коммуникативные аспекты современной лингвистики и лингводидактики*. Волгоград : Волгоградское науч. изд-во, 2008. С. 3–10.
14. Гольдин В.Г. Имена речевых событий, поступков и жанры русской речи. *Антология речевых жанров: повседневная коммуникация*. – Москва : Лабиринт, 2007. С. 90–102.
15. Wodak R. Pragmatics and Critical Discourse Analysis. A cross-disciplinary inquiry. URL: <http://www.benjamins.com> (дата звернення: 25.11.2009).

АСПЕКТИ МЕТОДОЛОГІЇ КОНСТРУЮВАННЯ ФРАКТАЛЬНОЇ ПОЕТИЧНОЇ МОДЕЛІ СВІТУ

THE ASPECTS OF METHODOLOGY OF THE MODELING OF THE FRACTAL POETICAL MODEL OF THE WORLD

Москвичова О.А.,

orcid.org/0000-0001-7678-5834

кандидат філологічних наук, доцент,

докторант кафедри англійської мови та методики її викладання
Херсонського державного університету

У статті окреслена сутність методології конструювання фрактальної поетичної моделі світу як своєрідного конструкту, що складається із сегментів мікро- та макрорівнів. Мікросегментами фрактальної поетичної моделі світу постають художні концепти, а макросегментами – реконструйовані концептуальні тропи. Складність фрактальної поетичної моделі світу обумовлена наявністю в її структурі мережі концептуальних смислів фреймового модусу та інтегрованого модусу, їх фрактальною самоподібністю, концептуально-смысловими наближеннями та відхиленнями.

Ключові слова: художній концепт, концептуальні тропи, фрактал, фрактальна поетична модель світу, аттрактор, мікросегменти фрактальної поетичної моделі світу, макросегменти фрактальної поетичної моделі світу, мережа концептуальних смислів фреймового модусу та інтегрованого модусу фрактальної поетичної моделі світу.

В статье раскрыта методология конструирования фрактальной поэтической модели мира как конструкта, который состоит из сегментов микро- и макроуровней. Микросегментами фрактальной поэтической модели мира являются художественные концепты, а макросегментами – реконструированные концептуальные тропы. Сложность фрактальной поэтической модели мира обусловлена наличием в ее структуре сети концептуальных смыслов фреймового модуса и интегрированного модуса, их фрактальным самоподобием, концептуально-смысловым подобием и различием.

Ключевые слова: художественный концепт, концептуальные тропы, фрактал, фрактальная поэтическая модель мира, аттрактор, микросегменты фрактальной поэтической модели мира, макросегменты фрактальной поэтической модели мира, сеть концептуальных смыслов фреймового модуса и интегрированного модуса фрактальной поэтической модели мира.

The article is dedicated to the outlook of the methodology of the modeling of the fractal poetical model of the world as the construct that consists from segments of micro- and macrolevels. The complexity of the fractal poetical model of the world is explained by the net of the conceptual sense of the frame mode and the integrated mode, their fractal self-similarity, conceptual and semantic approximation and deviation.

Key words: art concept, conceptual tropes, fractal, fractal poetical model of the world, the attractor, microsegments of the fractal poetical model of the world, the macrosegments of the fractal poetical model of the world, net of the conceptual sense of the frame mode and the integrated mode of the fractal poetical model of the world.

Постановка проблеми. В аспекті математики, інформатики, фрактальної геометрії, теорії систем та синергетики *фрактал* (від лат. “*fractus*” – ламати, розбивати) – об’єкт, який характеризується дрібною структурою та має ієрархічний рівень організації [3; 4]; це нескінчена геометрична фігура, кожний фрагмент якої повторюється у зменшеному масштабі [3]. В академічному науковому світі саме математиці належить провідна роль у генерації теорії фракталів, оскільки фрактальність ідентифікована математик Б. Мандельбротом, який встановив її наявність під час математичних комп’ютерних обчислень та дослідження розміру берегової лінії Великої Британії. Саме тому, багатогранності огляду фрактали набувають у математиці, хоча зазначений термін належить і до царини синергетики – науки, яка постає квінсенстенцією фізики й математики і яка інтегрована у лінгвістику,

оскільки постає міждисциплінарним напрямом наукових досліджень, у межах яких вивчаються процеси переходу від хаосу до порядку і навпаки у відкритих нелінійних сферах різноманітної природи.

У статті послуговуємося домінантністю здобутків вивчення фрактальності у математиці, тому що під час моделювання фрактальної поетичної моделі світу спираємось на постулати математичного моделювання фракталів.

Засновник теорії фрактальності у математиці Б. Мандельброт ідентифікує фрактал із латинських слів “*frangere*” (ламати) та “*fractus*” (розірваний, дискретний, дрібний) [3]. Слово співзвучне з англійським “*fracture*” (розрив) та “*fraction*” (дріб). Крім значення «фрагментований» (у словах *фракція* або *рефракція*) слово “*fractus*” означає *неправильний за формою* [3]. Таким чином Б. Мандельброт сконструював

потрактування вигаданого ним терміну «*фрак-тал*» за алгоритмом та асоціацією з англійського “FRACtional”. Як бачимо, навіть графічно Б. Мандельброт написав слово “FRACtAL” з “FRACtional” великими літерами подібно до того, як когнітивісти капіталізують концепти. Зазначимо, що концептосфера когнітивної лінгвістики графічно подібна до кругового фракталу Аполлона (Рис. 1). Припускаємо, що існує взаємозв'язок між когнітивною лінгвістикою та математичною теорією фрактальності у графічному оформленні зазначеного терміну.

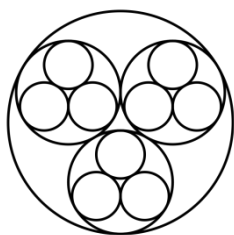

Рис. 1. Фрактал Аполлона

Фрактали або математичні чи геометричні монстри змінили математичну науку кінця ХХ століття, а після своєї міждисциплінарної інтеграції чимало форм було описано у фрактальній математичній спосіб. Б. Мандельброт узагальнив різноманітні види фракталів, розробив принципи комп'ютерного фрактального обчислення, які втілено у сучасній фрактальній комп'ютерній графіці, та встановив, що властивістю фракталів є те, що будь-яка їх самоподібна складова не є фундаментальною, а постає чітко детермінованою та дискретною (безперервною) [3; 4].

За структурою фрактал складається з дрібних елементів, розташування яких обумовлене впливом попереднього елементу або попередніх елементів. Фрактал – самоподібна дискретна (безперервна) єдність і зв'язок між всіма його елементами, що впливає на модель фракталу в цілому. Моделювання фракталу постає чітким та математично детермінованим, кожен із його елементів є геометрично зменшеною й самоподібною версією всього цілісного фракталу.

Процес конструювання фракталів підпорядковано багатократним повторенням аналогічних математичних операцій – *ітерацій*. Фрактальні ітерації є рекурсивними, тобто такими операціями, фінальна крапка завершення попереднього етапу яких постає зародженням нового етапу ітераційного процесу. Так, моделювання фракталів – безкінечний процес, до якого можна прагнути, але завершити конструювання фракталу не можливо, оскільки фрактали мають початок, але не мають завершення [3; 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Екстраполюючи методологію лінгвопоетичного аналізу, методологію когнітивної лінгвістики та когнітивної поетики, враховуючи здобутки методології фрактального моделювання у математиці, фрактальній геометрії, синергетиці й теорії систем, окреслимо методіку конструювання фрактальної поетичної моделі світу, яка характеризується складною структурою. Вказана складність структури обумовлена когерентністю між складовими сегментами фрактальної поетичної моделі світу, тобто узгодженням дифузійних і дисипативних процесів, які уможливають когерентну зв'язність складної хаотичної структури у єдине фрактальне ціле.

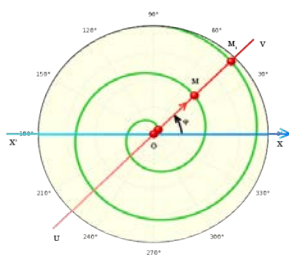
З позиції точних наук фрактальне конструювання складної моделі відбувається при когерентному об'єднанні мікроелементів складної макроструктури з синхронізацією її еволюції [3; 4]. Фактором об'єднання складних фрактальних систем є аналогія хаосу, оскільки хаос відіграє конструктивну роль під час будовання фрактальної моделі. У контексті дослідження під хаотичністю, важливою для конструювання фрактальної моделі світу, розуміємо лавиноподібний інвентар художніх концептів, концептів та концептуальних тропів, які можливо вербалізувати та реконструювати на матеріалі британських поетичних текстів ХІХ – ХХІ століть із застосуванням методіки лінгвопоетичного, лінгвокогнітивного та поетико-когнітивного аналізу.

Структурування фрактальної поетичної моделі світу у лінгвокогнітивному вимірі відбувається шляхом упорядкування художніх концептів та концептуальних тропів із подальшим фреймовим моделюванням та конструюванням концептуальних блендів із урахуванням методологічного інструментарію конструювання образ-схем концептуальних тропів. Це дозволяє упорядкувати зазначені аспекти в єдиній фрактальній та лінгвокогнітивній моделі світу. У такий спосіб здійснюється перехід когнітивної лінгвістики та когнітивної поетики на новий топологічний рівень, який ознаменовано можливістю графічного кодування лінгвокогнітивних постулатів у складній ієрархічній фрактальній моделі, що складається з самоподібних мікро- та макросегментів, а також із фреймової мережі та мережі концептуальних смислів.

Центральним та інтегруючим, або початковим аспектом фрактальної лінгвістичної моделі, є атрактор. Як відомо, термін «атрактор» у синергетиці (від лат. “*attrahere*” – «*притягувати*») характеризується як відносно стабільний стан системи, завдяки якому немовби притягуються до атрактора всі елементи системи; це царина тяжіння

(рос. область притяжения) різноманітних флуктуацій розміром з речення. У теорії точних наук із позиції фрактального моделювання атрактор (або круговий / циклічний / дивний атрактор) (від англ. “to attract” – «притягувати») – точка або замкнена лінія, яка притягує до себе всі можливі траєкторії фрактальної системи і постає сталим елементом фракталу, навколо якого сконцентрована вся фрактальна структура або фрактальна модель; це геометрична структура обмеженого об’єму у фазовому просторі, до якої асимптотично (тобто, не торкаючись) прагнуть траєкторії, що описують динаміку дисипативної нелінійної системи [3; 4].

В аспекті фрактального геометричного моделювання атрактор складається із центрального вузла, навколо якого у формі спіралі розпорошено траєкторії атрактора, фрактальність яких обумовлена тим, що траєкторії атрактора ніколи не перетинаються й відцентровуються навколо центрального вузла атрактора. В результаті орбіта атрактора являє собою безкінечну й довгу лінію на обмеженій площині. У такий спосіб атрактор стає фрактальним або дивним атрактором (рос. странным фрактальным аттрактором). Дивний фрактальний атрактор у фрактальному моделюванні – траєкторія орбіти фракталу, яка є безкінечною й ніколи не перетинається та відзначається наявністю крапки, з якої починається рух траєкторії. Рух траєкторії дивного фрактального атрактора започатковує фрактальне моделювання. Динаміка цього руху є такою: крапка (початок) → цикл → фрактал [3; 4] (рис. 2):

Рис. 2. Траєкторія орбіти фракталу у вигляді дивного атрактора

Враховуючи теоретичні надбання фрактального моделювання з урахуванням актуальності поняття «атрактор», під атрактором розумію центральну точку фрактальної поетичної моделі світу, навколо якої спіралью та асимптотично розташована траєкторія всього фрактального моделювання поетичної моделі світу.

Так, відправним моментом для конструювання фрактальної поетичної моделі світу є художній

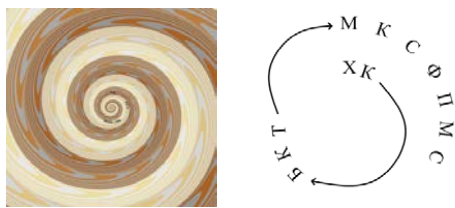
концепт, який постає ширшим поняттям, ніж концепт у когнітивній лінгвістиці та когнітивній поетиці, оскільки є базовою одиницею концептуальної фрактальної моделі світу, в якій відбито як лінгвістичні, так і екстралінгвістичні аспекти, тобто враховано життєві протиріччя британських поетів XIX – XXI століть, обумовлені історичними й культурними традиціями романтизму, модернізму й постмодернізму, а також жанровими вимогами до поетичних текстів зазначених культурно-історичних періодів.

Запропоноване фрактальне моделювання конструює нову картину британської поетичної реальності XIX – XXI століть, стимулює до виокремлення нових й екстраординарних рішень, завдяки яким конструюється нова фрактальна поетична реальність, в якій плюралізм, унікальність та гетерогенність поєднуються з глобальністю, універсальністю й зв’язністю завдяки новому фрактальному упорядкуванню хаосу британської поезії у чітку й точну фрактальну структуру – фрактальну поетичну модель світу, яка є динамічною за формою. Ідентифікація нових художніх концептів та реконструкція нових концептуальних тропів змінює структуру фрактальної моделі світу, наповнює її новими лінгвокогнітивними барвами в залежності від нового матеріалу дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття особливостей моделювання фрактальної поетичної моделі світу у лінгвокогнітивному вимірі, якою вона постає у поетичних текстах Великої Британії XIX – XXI століть для розкриття специфіки поетичного світосприйняття, втіленої у поезії британського романтизму, модернізму і постмодернізму.

Виклад основного матеріалу. Центральною точкою фрактальної поетичної моделі світу є художній концепт, який постає складовим базових концептуальних тропів. Художні концепти та концептуальні тропи постають вербалізаторами поетичної моделі світу на матеріалі британських поетичних текстів XIX – XXI століть. Відповідно до траєкторії руху дивного фрактального атрактора динаміка фрактального моделювання поетичної моделі світу окреслюється у дослідженні у такій послідовності: художні концепти → базові концептуальні тропи → фреймовий модус поетичної моделі світу → інтегрований модус поетичної моделі світу. Останні два поняття формують мережу концептуальних смислів фрактальної поетичної моделі світу у британських поетичних текстах XIX – XXI століть у лінгвокогнітивному вимірі (Рис. 3):

Рис. 3. Траскторія моделювання фрактальної поетичної моделі світу з урахуванням особливостей моделювання дивного фрактального атратора (ХК – художній концепт, БКТ – базові концептуальні тропи, МКСФПМС – мережа концептуальних смислів фрактальної поетичної моделі світу (фреймовий модус та інтегрований модус). – О. М.)

Враховуючи доцільність використання інтегрованої методики точних наук та лінгвістики при конструюванні власної фрактальної поетичної моделі світу, вважаю, що найбільш точним є потрактування фрактальної поетичної моделі світу саме «моделлю», тому що як в точних науках, так і в лінгвістиці фрактальна модель – спрощене уявлення реального устрою чи процесу та властивих їм особливостей [2].

Спіраючись на потрактування поняття «фрактальна модель» у точних науках, окреслю існуючі види фрактальних моделей в залежності від особливостей їх конструювання, а саме [2; 5]:

1. *емпіричні фрактальні моделі*, в яких дані збираються на основі висунутої гіпотези;

2. *нормативні фрактальні моделі*, які створюються на базі або однієї теорії, або декількох теорій;

3. *макромоделі (фрактальні)*, в яких розглянуто абстрактне і загальне уявлення про аналізоване явище;

4. *мікромоделі (фрактальні)*, в яких увагу зосереджено на окремих аспектах;

5. *динамічні фрактальні моделі*, в яких змодельовано об'єктивну реальність завдяки поєднанню елементів у певну цілісність та єдність, яка змінюється з часом за законами еволюції та під впливом зовнішнього втручання.

У математичному моделюванні виокремлено три стадії конструювання фрактальних моделей (логіко-інтуїтивний аналіз, формалізація та квантифікація), що обумовлюють існування додаткових моделей (змістовних, формалізованих і квантифікованих). *Змістова фрактальна модель* ґрунтується на методиці логіко-інтуїтивного аналізу і передбачає систематизацію понять і пов'язаних із ними систем емпіричних та інформаційних даних. *Формалізована фрактальна модель* передбачає графічне моделювання аналізованого матеріалу, а *квантифікована фрак-*

тальна модель включає в себе такі етапи моделювання [2; 5]:

- 1) моделювання концептуальної схеми;
- 2) точний опис складових елементів фрактальної моделі;
- 3) можливість розділення складових елементів фрактальної моделі на мікроелементи;
- 4) трансформацію вербальної форми інформації в графічну та кількісну;
- 5) розробка гіпотези й висунення ряду припущень;
- 6) вибір засобів для отримання результатів і логічне переведення цих результатів у висновки дослідження;
- 7) обґрунтування можливості подальшої перспективи втілення фрактальної моделі на практиці.

У математиці фрактальна модель – формальний сконструйований образ певних реальних явищ, які за певних умов здатні замінити свій оригінал [3; 4]. Вказані моделі складаються з елементів (*індикаторів* або *індексів*), взаємозв'язок між якими обумовлений такими видами математичного аналізу, як [2; 5]:

1. факторний аналіз, який обумовлений певними причинами для обмеження кількості індикаторів математичної фрактальної моделі;

2. аналіз кореляцій, тобто взаємозалежність між індексами фрактальної моделі;

3. аналіз регресій, тобто з'ясування причин конструювання й результатів моделювання фрактальної моделі;

4. спектральний аналіз, тобто аналіз окремих індикаторів математичної фрактальної моделі;

5. екстраполяція, тобто узагальнення здобутків минулого й урахування результатів на майбутнє.

Вказана методика аналізу математичних фрактальних моделей передбачає їх динаміку, оскільки такий вид конструювання моделей є динамічним. Моделювання моделей за допомогою системи індикаторів і підготовка аналітичних висновків на основі кореляції між одномодульними та різномодульними індикаторами обґрунтоване зазначеними видами аналізів. Зауважу, що кількість індикаторів моделі може бути безмежною в залежності від матеріалу дослідження [5].

Наявність індикаторів або індексів у складі математичної фрактальної моделі обумовлює звернення до синергетичної парадигми, яка багата на різноманітні теорії, пов'язані з різними аспектами моделювання текстів та текстової інформації. В аспекті дослідження актуальним постає синергетичне потрактування поняття «модель», яке постає системою, що відтворює об'єкт дослі-

дження і здатне замінити його, оскільки містить інформацію стосовно аналізованого об'єкта дослідження [5]. У синергетиці модель складається із ситуацій, структур або схем, а також характеризується чітким моделюванням [5].

Інкорпоруючи наукові розвідки в аспекті математичного й синергетичного моделювання, враховуючи актуальність поняття «фрактал» у контексті дослідження, зауважу, що більш точним трактуванням фрактальної поетичної моделі світу є розуміння її як ментальної конструкції, яка у індикаторно-фрактальній або індексно-фрактальній формі розкриває концептуальний зміст британських поетичних текстів XIX – XXI століть.

Відправною точкою для конструювання власної фрактальної поетичної моделі світу постає змодельована мною траєкторія руху фрактальної поетичної моделі світу за аналогією з дивним фрактальним атрактором, в якому графічно у вигляді спіралі обґрунтовуємо розкриття лінгвокогнітивної природи фрактальної поетичної моделі світу шляхом закодування в ній художніх концептів, базових концептуальних тропів та фреймового й інтегрованого модусів фрактальної поетичної моделі світу. Зазначена орбіта відтворює поверхневу сутність фрактальної поетичної моделі світу та процес її декодування у дослідженні. Глибинна сутність фрактальної поетичної моделі світу обумовлена її складною лінгвокогнітивною природою, яка характеризується об'єднанням у складі фрактальної поетичної моделі світу мікросегментів (художніх концептів), макросегментів (базових концептуальних тропів), фреймів та концептуальних смислів (концептуальних блендів) в єдине ціле.

Таким чином фрактальна поетична модель світу постає складним лінгвокогнітивним та фрактальним конструктом, який складається з сегментів, змодельованих із залученням ітераційної й інтегрованої методики лінгвопоетичного, лінгвокогнітивного та поетико-когнітивного аналізів із розгортанням у фрактальну мережу концептуальних смислів, наповнену фреймами та інтегрованим модусом (концептуальними блендами). Як зазначалося вище, фрактальна модель складається з індикаторів або індексів у математиці або ситуацій, структур / схем у синергетиці. Найбільш точним у моему розумінні постає визначення вказаних елементів фрактальної моделі сегментами, які розподілено на мікро- й макросегменти, що зливаються у фреймовий модус та інтегрований модус.

Змодельована нами фрактальна поетична модель світу є емпіричною, оскільки висунута гіпотеза є релевантною під час дослідження бри-

танських поетичних текстів XIX – XXI століть; нормативною, тобто обґрунтованою на основі поліпарадигмальності методології дослідження; макромоделлю, яка складається з макромоделей–сегментів; динамічною, тобто підпорядкованою змінам під впливом нового матеріалу дослідження або емпіричних даних. Сконструйована мною фрактальна поетична модель світу постає змістовною та формалізованою, тому що ґрунтується на методиці логіко-інтуїтивного аналізу з графічним узагальненням отриманих результатів під час когнітивної графіки. Квантифікованість фрактальної поетичної моделі світу обумовлена її лінгвокогнітивним моделюванням із точним описанням складових сегментів та мереж, які можливо розділити на складові мікросегменти, а отриману інформацію узагальнити графічно із кількісними підрахунками. Розроблена нами гіпотеза стосовно фрактальності поетичної моделі світу обґрунтована міждисциплінарним теоретичним оглядом, екстраполяція яких сприяє підтвердженню релевантності гіпотези у дослідженні.

Враховуючи запропоновані нами дані стосовно видів фрактальних моделей в математиці, вважаю, що фрактальна поетична модель світу характеризується такими особливостями [5]:

1. емпіричність, оскільки висунута гіпотеза стосовно власної конфігурації фрактальної поетичної моделі світу підтверджується мною на підставі її релевантності у британських поетичних текстах XIX – XXI століть;

2. нормативність, тобто підтвердження правильності моєї гіпотези з опорою на наукові здобутки фрактального моделювання різних наукових парадигм (точних та гуманітарних наук);

3. фрактальна поетична модель світу постає як макромоделлю, тому що у сукупності складових елементів являє собою складну структурну організацію, так і мікромоделлю, оскільки кожен окремий елемент поетичної моделі світу є автономною одиницею, яка має власні спектральні особливості;

4. змістовність та формалізованість, тобто узагальнення отриманих результатів дослідження лінгвокогнітивних механізмів формування й декодування фрактальної поетичної моделі світу в єдиній графічно репрезентованій формі;

5. квантифікованість, оскільки лінгвокогнітивний вимір фрактальної поетичної моделі світу змодельовано художніми концептами, базовими концептуальними тропами з урахуванням лінгвокогнітивних операцій та лінгвокогнітивних процедур, теорії концептуальних блендів та фреймового моделювання;

6. моноцентричність, тому що всі елементи фрактальної поетичної моделі світу є чітко детермінованими й сфокусованими у доцентровій формі навколо центру – художніх концептів;

7. факторність, бо кількість сегментів та мереж є чітко обмеженою, а кількість складових елементів сегментів та мереж може бути різною в залежності від результатів виявлення художніх концептів та базових концептуальних тропів, їх тематичного спрямування у матеріалах дослідження;

8. корелятивність, тому що всі елементи фрактальної поетичної моделі світу обумовлені одним;

9. екстраполятивність і регресійність, оскільки сегменти та мережі фрактальної поетичної моделі світу обумовлені фоновими, жанровими, текстовими, мовними особливостями аналізованого матеріалу дослідження з урахуванням лінгвокогнітивного та поетико-когнітивного аспектів;

10. сталість або динамічність, оскільки фрактальна поетична модель світу може набувати своєї реалізації у синхронічному або діахронічному аспектах залежно від аналізу поетичної творчості одного поета чи епохи або декількох поетів чи епох.

Так, запропоноване моделювання фрактальної поетичної моделі світу відкриває нову галузь у сучасній когнітивній лінгвістиці та когнітивній поетиці з опорою на сукупність методологій точних і гуманітарних наук.

Таким чином новою ланкою постає *когнітивна графіка*, або *когнітивна фрактальна графіка*, оскільки репрезентована методика дослідження поетичних текстів із подальшим конструюванням фрактальної поетичної моделі світу враховує декілька аспектів когнітивної лінгвістики, когнітивної поетики, математики, геометрії, теорії систем, синергетики. Зауважимо, що змодельована мною фрактальна поетична модель світу має не ризомну, а чітко детерміновану структуру, оскільки фрактал характеризується чіткою детермінованою структурою й складається з елементів зменшеного масштабу, які є самоподібними та відзначаються ієрархічною організацією й ітераційністю.

Як зазначалося вище, процес конструювання фракталів підпорядковано багатократному повторенню аналогічних математичних операцій – ітерацій, які є рекурсивними, тобто такими, фінальна крапка яких є початком нового ітераційного процесу – рекурсії [3; 4].

В аспекті дослідження графічне моделювання фрактальної поетичної моделі світу спирається

на комп'ютерне фрактальне моделювання, в якому магістральним фракталом для подальшого виокремлення типології фракталів є фрактал Мандельброта (Рис. 4):

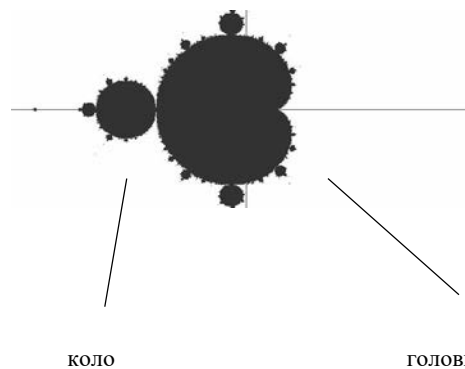

Рис. 4. Фрактал Мандельброта та його структура

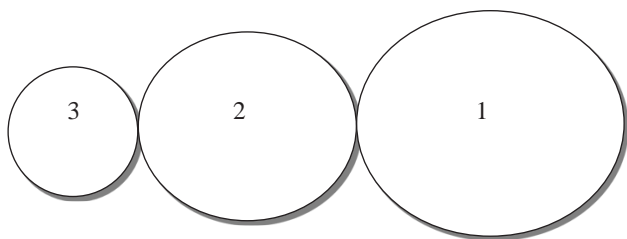
Дослідження сфокусовано навколо моделювання фрактальної поетичної моделі світу у лінгвокогнітивному вимірі, відповідно якого фрактальність поетичної моделі світу прослідковується у найдрібніших деталях.

Так, відповідно до траєкторії дивного фрактального атрактора відправною крапкою для моделювання фрактальної поетичної моделі світу постає художній концепт або художні концепти. Ієрархія вербалізованих художніх концептів складає мікросегмент фрактальної поетичної моделі світу. Мікросегмент фрактальної поетичної моделі світу мною було сформовано у вигляді трьох концентричних кіл, зображених подібно до фракталу Мандельброта (Рис. 4). У фракталі Мандельброта виокремлено центральне коло – головну кардіоїду (рос. кардиоиду) й її кола-копії, що примикають до неї і кількість яких може бути безкінечною (Рис. 4).

Відповідно до структури фракталу Мандельброта моделюю мікросегмент фрактальної поетичної моделі світу, наповнений художніми концептами. Центральна типологія фрактальних ітерацій самоподібних художніх концептів є предметно-почуттєвою й обумовленою наповненням легко ідентифікованими художніми концептами. Центральна типологія конструюється мною подібно до головної кардіоїди у структурі фракталу Мандельброта. Типологія концептуально-сміслових наближень на мікрорівні поетичної моделі світу є образно-асоціативним колом, яке примикає до головної кардіоїди й наповнене індивідуально-авторськими художніми концептами з інформацією асоціативного типу (Рис. 5). До цього кола примикає коло типології концептуально-сміслових відхилень на мікрорівні поетичної моделі світу, наповнене спорадичними худож-

німи концептами. Мною воно назване смисловим колом (Рис. 5):

Рис. 5. Фрактальне моделювання мікросегментів фрактальної поетичної моделі світу

(1 – предметно-почуттєвий мікросегмент типології фрактальних ітерацій самоподібних художніх концептів; 2 – образно-асоціативний мікросегмент типології концептуально-сміслових наближень; 3 – смисловий мікросегмент типології концептуально-сміслових відхилень)

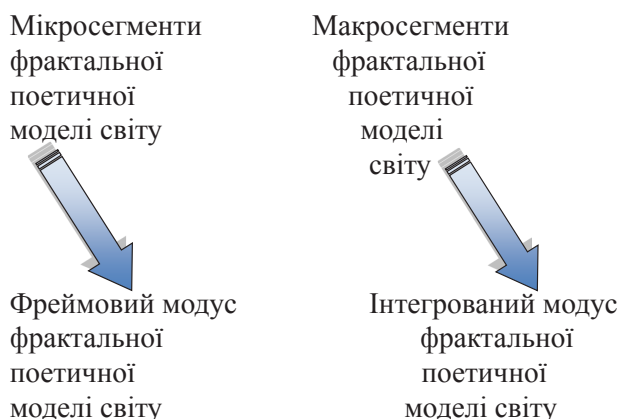
Моделювання сегментів фрактальної поетичної моделі світу відрізняється від конструювання функціонально-семантичних полів, які постають системою граматичних та лексичних одиниць, що ґрунтується на певній семантичній категорії та різних комбінованих мовних засобах, що взаємодіють на основі спільних семантичних функцій [1].

Фрактальне моделювання сегментів поетичної моделі світу ґрунтується на принципах самоподібності, ітерації й рекурсії. Змодельовані нами сегменти фрактальної поетичної моделі світу самоподібні, оскільки наповненні художніми концептами. Тією ітераційною операцією, завдяки якій постає можливим конструювати мікросегменти фрактальної поетичної моделі світу, є когнітивна та поетико-когнітивна вербалізація художніх концептів у британських поетичних текстах XIX – XXI століть. Можливість виокремлення типології концептуально-сміслових наближень та відхилень на мікрорівні поетичної моделі світу обумовлена рекурсією, оскільки фінал попереднього етапу є початком нового етапу у конструюванні мікросегментів фрактальної поетичної моделі світу. Зазначу, що мікросегмент фрактальної поетичної моделі світу заповнений художніми концептами з урахуванням виокремленої типології концептів у когнітивній лінгвістиці.

Так само моделюю й макросегмент фрактальної поетичної моделі світу, сповненої базовими концептуальними тропами з урахуванням того, що ітерацією постає реконструкція базових концептуальних тропів у когнітивній лінгвістиці на матеріалі британських поетичних текстів XIX – XXI століть. Макросегменти фрактальної поетичної моделі світу наповнені різними базовими концептуальними тропами в залежності від

частотності реконструкції у британських поетичних текстах.

У фрактальному комп'ютерному моделюванні фрактал Мандельброта постає відправним пунктом або басейном для конструювання різноманітних фракталів. Саме тому мікросегмент фрактальної поетичної моделі світу, наповнений художніми концептами, моделюється мною у мережу концептуальних смислів фреймового модусу з урахуванням фрактальної самоподібності, концептуально-сміслових наближень та відхилень за методологією фреймового моделювання у когнітивній лінгвістиці. Макросегмент фрактальної поетичної моделі світу, сповнений концептуальними тропами, конструюється у мережу концептуальних смислів інтегрованого модусу поетичної моделі світу із зазначенням фрактальної самоподібності концептуальних смислів інтегрованого модусу, концептуально-сміслових наближень та відхилень. Вказана мережа моделюється за методологією моделювання концептуальних блендів із урахуванням лінгвокогнітивних операцій та лінгвокогнітивних процедур (Рис. 6):

Рис. 6. Зв'язок між сегментами та мережами фрактальної поетичної моделі світу

Висновки. Графічно запропоноване мною моделювання фрактальної поетичної моделі світу подібне до розгортання фракталу Мандельброта у різноманітні фрактальні форми. У такий спосіб змодельована мною фрактальна поетична модель світу фрактальна не тільки теоретично та методологічно, а й графічно із урахуванням її лінгвокогнітивної природи, оскільки фреймовий та інтегрований модуси фрактальної поетичної моделі світу графічно змодельовано подібно до типології фракталів у комп'ютерному фрактальному моделюванні [3; 4].

Так, в аспекті подальшої перспективи втілення фрактальної поетичної моделі світу та

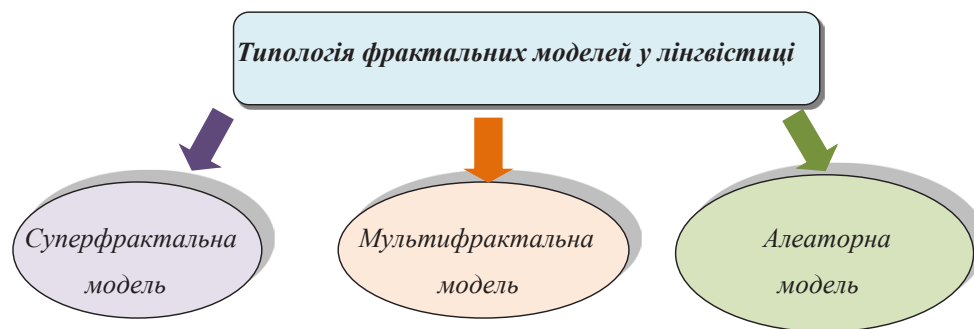

Рис. 7. Типологія фрактальних моделей у лінгвістиці

її різноманітних варіацій на різному матеріалі дослідження звертає увагу на виокремлену типологію фракталів у фрактальній математиці та геометрії. Доведено, що такі структури, в яких алгоритми конструювання фрагментів змінюються спонтанно, називаються суперфракталами. Мультифрактали – складні фрактальні структури, які складаються з певної кількості фрактальних структур. Алеаторні фрактали – фрактали, в яких незначний зовнішній вплив або зовнішні флуктуації впливають на зміну форми фракталу [3; 4].

Крізь призму лінгвістики вважаю, що суперфрактальною є така лінгвістична модель, сегменти та мережі якої змінюються із залученням компаративного аналізу. Мультифрактальною є така лінгвістична модель, яку доповнено іншим лінгвістичним виміром (наприклад, поєднання лінгвокогнітивного й семіотичного вимірів тощо). Алеаторною є така фрактальна лінгвістична модель, сегменти та мережі якої змінюються при виявленні нової інформації дослідження, не врахованої попередниками (Рис. 7.):

У подальшій перспективі постає можливим втілити результати запропонованого мною лінгвокогнітивного й фрактального моделювання

фрактальної поетичної моделі світу у реалізації різних видів моделей, які обумовлені матеріалом дослідження не лише в області поезії, а й у царині наратології.

Так, на окреме висвітлення заслуговує конструювання міфолого-релігійної моделі світу (на основі дослідження текстів релігійно-міфологічної тематики), утопічної моделі світу (на матеріалі політичних текстів), історико-філософської моделі світу (на матеріалі історичних, філософських текстів або текстів, спрямованих на рефлексію історичної особистості), футурологічної моделі світу (на матеріалі текстів жанру фентезі).

Також запропоноване мною моделювання може бути перспективним при дослідженні творчості певного поета, автора, епохи або поетів, авторів чи культурно-історичних епох. Припускаю, що в аспекті перспективи дослідження постає можливим досягнути семіотичного простору лінгвістики, а саме доповнити модель семіотичним індикатором, у складі якого міститимуться фрактали символів, індивідуально-авторських символів, емфатичних символів, ейдетичних символів та енігматичних символів за зразком змодельованої мною фрактальної поетичної моделі світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондарко А.В. Категоризация в системе грамматики. Москва : Языки славянских культур, 2011. 488 с.
2. Боришполец К.П. Методы политических исследований. Москва : Аспект Пресс, 2005. 220 с.
3. Деменок С.Л. Фрактал: между мифом и ремеслом. Санкт-Петербург : ООО «Страта», 2015. 296 с.
4. Деменок С.Л. Просто фрактал. Санкт-Петербург : Страта, 2018. 308 с.
5. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология: словарь системы основных понятий. Москва : ЛЕНАНД, 2019. 208 с.

ФУНКЦІОНУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПИТАЛЬНИХ РЕЧЕНЬ У ПЕРСОНАЖНОМУ ДІАЛОЗІ СУЧАСНОГО НІМЕЦЬКОГО КІНО

FUNCTIONS OF SPECIAL INTERROGATIVE SENTENCES IN CHARACTERS DIALOGUE OF MODERN GERMAN FILMS

Оробінська Р.В.,

orcid.org/0000-0001-8783-5526

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри германської філології

Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Статтю присвячено описові комунікативних функцій спеціальних питальних речень у мовленні персонажів сучасних художніх фільмів. Спеціальні питання розглядаються як засіб реалізації інтеррогативного висловлювання, яке виконує роль основного засобу стимулювання розмови в діалозі, а його комунікативні функції значною мірою залежать саме від лексико-синтаксичного вираження питальних речень.

Ключові слова: речення, питання, питальне речення, висловлювання, інтеррогативне висловлювання.

Статья посвящена описанию коммуникативных функций специальных вопросительных предложений в речи персонажей современных немецких художественных фильмов. Специальные вопросы рассматриваются как средство реализации интеррогативного высказывания, которое играет роль основного средства стимулирования разговора в диалоге, а его коммуникативные функции в значительной степени зависят именно от лексико-синтаксического выражения вопросительных предложений.

Ключевые слова: предложение, вопрос, вопросительное предложение, высказывание, вопросительное высказывание.

The article is devoted to the description of the communicative functions of special interrogative sentences in the speech of characters of modern German feature films. Wh-interrogative sentences is considered as a tool of implementing an interrogatory statement, which acts for stimulating of conversation in a dialogue, and its communicative functions depend on the lexical-syntactic expression of the sentences.

Key words: sentence, question, interrogative sentence, saying, interrogative saying.

Постановка проблеми. Посідаючи вагоме місце в житті сучасної людини, кінематограф у наближеному до реальності вигляді представляє побут, манеру поведінки й спілкування представників певної соціальної групи чи нації. Особливої актуальності у зв'язку з цим набуває вивчення комунікативних функцій мовних одиниць, які в процесі спілкування перетворюються на інструмент міжособистісної взаємодії мовців. Одним із основних засобів комунікативної взаємодії мовців у фільмі слугують спеціальні питальні речення.

Інтерес до вивчення спеціальних питальних речень зумовлений тим, що ці мовні одиниці у діалозі слугують основним засобом вербалізації мовленнєвої реакції співрозмовника [3, с. 15; 4, с. 18]. “*Wenn ein Satz die Funktion einer Frage hat, spricht man von einem Fragesatz oder Interrogativsatz*” [5, с. 902]. З одного боку, воно будується за законами мови, а з іншого – є інструментом реалізації комунікативних намірів. У діалозі ці речення вживаються з метою дізнатися про певний факт дійсності, який є зовсім невідомий співрозмовникові [1, с. 180].

У розмовному мовленні спеціальні питання вербалізуються у супроводі висхідної інтонації

[6, с. 4]. Німецькі вчені визначають три головні функції питальних речень у мовленні: *інформційна* – недостатня інформованість мовця про певні факти дійсності стає причиною активізації мовної діяльності співрозмовника; *контактна* – необхідність розпочати розмову або заповнити мовну паузу, що виникла в процесі спілкування; *апелятивна* – сприяє активізації комунікативної діяльності, що дає змогу одному мовцю залучати до розмови іншого [1, с. 180]. Питальні речення в німецькій мові за структурно-семантичними ознаками поділяються на загальні, спеціальні та альтернативні питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комунікативні властивості питальних речень у німецькому мовленні слугували предметом вивчення таких лінгвістів, як Н.Л. Колесникова, Л.О. Остроухова, І.Г. Щепкіна, G. Zifonun. Окремі питання розглядалися в працях, що присвячені функціонуванню синтаксичних одиниць німецької мови, розглядалися в роботах Т.Ю. Глазкової, В.Д. Девкіна, О.А. Кострової, Л.М. Михайлова тощо.

Спеціальні питання (*Ergänzungsfragen oder W-Fragesätze*) у статті розглядаються як вербальний

засіб встановлення факту, сутність якого невідома для комуніканта. Основою таких речень є питальний елемент (W-Wort), що визначає напрям питальної інформації, а також головні члени, які формують предикативне ядро мовної одиниці [7]. Відповідно до правил теоретичної граматики, у німецькій мові є структурно-семантична модель відтворення спеціальних питань: **W + V + N + Si?**: *Was liest du jetzt?*, де V – дієслово-присудок, N – іменний підмет, Si – комунікативна ситуація. Однак реалізація інтеррогативних висловлювань у процесі живого спілкування здійснюється на основі мовних структур, які не завжди відповідають нормам класичної граматики. Особливо це стосується художнього кінематографу, де мовлення персонажів слугує не тільки засобом комунікації, але й інструментом реалізації режисерського задуму.

Метою статті є дослідження комунікативних функцій спеціальних питальних речень у персонажному діалозі сучасного німецького кіно.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: 1) визначити структурні моделі реалізації загальних питальних речень у персонажному мовленні; 2) схарактеризувати функції речень, що відповідають цим моделям, персонажному діалогу сучасного німецького кіно.

Об'єктом дослідження в статті є спеціальні питальні речення, предметом – комунікативні функції цих речень у персонажному діалогічному мовленні.

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній проведено ревізію наукових поглядів учених-германістів на особливості змісту та структури спеціальних питальних речень і визначено їх функції на матеріалі діалогічного мовлення персонажів сучасного німецького кіно. Матеріалом дослідження слугують сучасні німецькі художні фільми 1998–2008 років.

Виклад основного матеріалу. Підтримуючи думку О.А. Кострової, вважаємо, що комунікативні функції спеціальних питальних речень значною мірою залежать від їхніх структурно-семантичних характеристик, а також від ситуації, у межах якої вони відтворюються [2, с. 122–123]. Розглядаючи комунікативні особливості спеціальних питальних речень, варто зазначити, що всі їх можна умовно поділити на два види: 1) ті, які вживаються без модального слова; 2) ті, які мають у своїй структурі модальне дієслово.

Залежно від наявності/відсутності модального слова у складі спеціального питання змінюється не тільки семантика речення, але і його комуні-

кативна роль у мовленні. Вербалізація першої групи речень продиктована необхідністю мовця дізнатись про певний факт дійсності, а речення другої групи вживаються для висловлення нарікання на дії й бездіяльність, а також наміри співрозмовника.

Прикладом реалізації висловлювання-запиту інформації слугує комунікативна ситуація з фільму «Lola rennt», у якій Лола намагається з'ясувати причину того, чому її хлопець Мані не дочекався допомоги від неї та, щоб повернути борг, вирішив пограбувати магазин.

Lola: *Warum hast du nicht auf mich gewartet?* (Чому ти на мене не чекав?).

Manni: *Hab' ich doch. Du bist zu spät. Was ist jetzt, kommst du?* (Я чекав. Ти запізнилася. Що тепер, ти йдеш?) (Lola rennt, 00:23).

Питальне речення *Warum hast du nicht auf mich gewartet?* спрямоване на встановлення причин, які завадили Мані дочекатися Лоли. Воно виражає висловлювання, що відтворює прямий **запит інформації**.

Натомість запитання, що мають у своєму складі модальне дієслово, вживаються для висловлення **нарікання** на дії співрозмовника. Реалізуючи таке питальне речення, мовець одночасно висловлює власне судження про предмет розмови, ставлячи до відома співрозмовника. У такий спосіб питальне висловлювання набуває негативного відтінку значення. Прикладом може слугувати ситуація з фільму «Wer früher stirbt ist länger tot», в межах якої вчителька висловлює незадоволення результатами виховної роботи, яку батько проводить зі своїм сином.

Lehrerin: *Wie lange muss Sebastian in der Wirtschaft arbeiten? Ein 11 - Jähriger darf nicht mehr als 4 Stunden arbeiten. Halten Sie sich dran!* (Як довго Себастьян повинен працювати по господарству? Одинадцятирічний хлопчик не може трудитися більше 4 годин. Будь ласка, зверніть на це увагу).

Vater: *Sebastian arbeitet höchstens eine Stunde. Und danach macht er Hausaufgaben für Sie.* (Себастьян працює не більше однієї години. А потім він виконує домашнє завдання для Вас) (Wer früher stirbt ist länger tot, 00:24).

Жінка **нарікає** на дії батька, який змушує сина працювати по господарству, розуміючи, що при цьому хлопчик приділяє мало часу підготовці домашніх завдань. Специфіку комунікативних властивостей речення *Wie lange muss Sebastian in der Wirtschaft arbeiten?* забезпечує модальне дієслово, яке виражає суб'єктивне ставлення мовця до ситуації.

Якщо аналізувати вплив компонентного складу спеціальних питальних речень на їхні комунікативні властивості, то слід зауважити, що відсутність одного або кількох членів не впливає на зміну функцій речення. Збільшення кількості членів речення дає змогу точніше сформулювати зміст питання. І, навпаки, скорочення кількості носіїв змісту питання є наслідком того, що основа питання вже відома мовцям і не потребує деталізації.

Наприклад, для запиту інформації про певний факт дійсності або його характеристики використовуються не тільки прості речення, що створені на основі структурно-семантичної моделі **W+V+N?**: *Was sagst du?* (*Wer frühen stirbt ist länger tot*, 00:03), але й такі, що мають розширену синтаксичну будову: **W+V+N+O+Adv?** За допомогою речень, які мають розширену структуру, мовці мають можливість точніше сформулювати зміст питання. Функція таких речень залишається сталою: **заним інформації**.

Наприклад, намагаючись з'ясувати можливу причетність Софі до розповсюдження антифашистських агітаційних листівок по містах Німеччини з фільму «*Sophie scholl. Die letzten Tage*» слідчий просить назвати час, коли дівчина востаннє купувала марки.

Mohr: *Wann haben Sie in der letzten Zeit Briefmarken gekauft?* (Коли останнім часом Ви купували поштові марки?)

Sophie: *Vor etwa zehn oder zwölf Tagen* (Десять чи дванадцять днів тому) (*Sophie scholl. Die letzten Tage*, 00:37).

Питання слідчого *Wann haben Sie in der letzten Zeit Briefmarken gekauft?* прямо спрямоване на з'ясування інформації, яка його цікавить. Речення ж, що реалізують себе на основі структурно-семантичних моделей **W+V?**: *Was ist?* (*Sophie Scholl. Die letzten Tage* 00:09) та **W?**: *Was?* (*Das Experiment*, 00:11, 00:21, 00:22) вживаються для висловлення **прохання уточнити зміст висловлювання**. Наприклад, в іншій ситуації з цього ж самого фільму, в межах якої показано затримання охоронцями двох студентів, що розповсюджували агітаційні листівки забороненого змісту, один із них замість прямої відповіді на запитання намагається уточнити причини затримання.

Schmied: *Stehen bleiben. Sie sind festgenommen. Stehen bleiben!* (Залишатись стояти. Ви заарештовані. Залишатись стояти!).

Hans: *Was ist?* (Що це?).

Schmied: *Sie sind verhaftet!* (Вас заарештовано!). (*Sophie scholl. Die letzten Tage*, 00:09).

Ганс не очікував, що його антифашистська діяльність так раптово розкриється і, розгубив-

шись, не може повірити, що охоронці його схопили. Питання *Was ist?* вживається хлопцем для того, щоб упевнитися в тому, що саме його антинімецькі дії стали причиною арешту, а не щось інше.

Щодо еліптичних питальних речень, то вони вживаються, як правило, для **перепитування** з метою уточнити інформацію, яка в мовленні вже зазначалась. Скорочена форма спеціального питання, що представлено одним лише питальним словом, за змістом і структурою спирається на попереднє висловлювання, а отже, має на меті уточнення вже відомої інформації. Наприклад, у фільмі «*Wer frühen stirbt ist länger tot*» еліптичне питальне речення, що відтворене на основі питального займенника *Was?*, вживається Себастьяном із метою уточнити повідомлення брата.

Bruder: *Sie kommen vors Jüngste Gericht* (Вони потраплять на страшний суд).

Sebastian: *Was?* (Що?).

Bruder: *Wann sterben, dann kommen vor's Jüngste Gericht und werden Fegefeuer verurteilt. Und ich werde dir jetzt mal zeigen, was das ist. Du hast ein paar Sünden zu viel auf dem Buckel. Und es ist besser, sie jetzt schon abzuarbeiten* (Коли людина помирає, то вона потрапляє на страшний суд, де їй виносять вирок горіти у вогнищі. Я тобі зараз покажу це. У тебе є пара гріхів за плечима. І краще було б, якби ти їх зараз спокутав?) (*Wer frühen stirbt, ist länger tot*, 00:09).

У контексті попередніх висловлювань питання хлопчика, яке реалізоване на основі еліптичного речення, є досить зрозумілим для обох співрозмовників. Це означає, що скорочення або звуження структури питальних речень не впливає на їхні комунікативні властивості, що, однак, не можна сказати про речення зі зміненою структурно-семантичною будовою: **W + N + V?**. Як показали результати дослідження, порушення граматичних норм вираження питальних речень здійснюється у разі емоційного напруження мовця з метою висловлення **роздратування**.

Зокрема, вживаючи питання, реалізоване на основі вказаної структурно-семантичної моделі, у фільмі «*Lola rennt*» Мані не приховує свого роздратування від наївності (на його думку) питання Лоли, яка демонструє своє **занепокоєння** через тривалу відсутність новин про Мані.

Lola: *Was is'?* *Wo bist du?* (Що це? Де ти є?).

Mani: *Wo ich bin? Mann, wo warst du denn, verdammt?* (Де я є? Де ти є, чорт забирай?).

Lola: *Du warst schon weg. Ich kam zu spät* (Тебе вже не було. Я запізнилася) (*Lola rennt*, 00:08).

Питальне речення *Wo ich bin?* передає внутрішні переживання Мані. Змінюючи позицію

головних членів у питальному реченні, хлопець демонструє збентеженість від цікавості Лоли про його місце перебування, тоді коли вона сама не пунктуальна – запізнилася в такий критичний момент. Те саме можна сказати про речення, які реалізують себе на основі структурно-семантичної моделі **N + (V) + W?**: *Du hast was?* (Die Welle, 01:22); *Gruppensrat was?* (Die Welle, 00:54). У мовленні такі запитання вживаються для **емоційного висловлення незадоволення** певною ситуацією, особою, предметом або фактом.

Як приклад наведемо комунікативну ситуацію з фільму «Die Welle», де хлопець намагається довести, що пріоритети суспільного інтересу змінилися до крайньої межі ницості, якщо найбільшу цікавість для людей становить скандально відома особистість Періс Гілтон.

Dennis: *Martin, jetzt sag du mal, ja? Sag mir, soll man eigentlich heutzutage rebellieren? Es hat eh alles keinen Wert mehr, ja?* (Мартіне, ти зараз же це скажеш, так? Скажи, сьогодні треба бунтувати? Це все вже не ціниться, так?).

Junge: *Das ist der Zeitgeist, jetzt guck dich doch mal um. Die meist gegooglte Person im Internet ist wer? Paris "Fucking" Hilton* (Це дух часу, подивись навколо себе. Про кого найчастіше шукають інформацію в пошуковій системі інтернету? Про бісову Періс Гілтон) (Die Welle, 00:08).

Вживаючи питальне речення: *die meist gegooglte Person im Internet ist wer?*, хлопець намагається продемонструвати **незадоволення** станом розвитку сучасного суспільства. Питальне слово, винесене у постпозицію до основного змісту питального речення, посилює емоційний складник усього висловлювання. Як результат, запитання набуває негативного відтінку значення.

Складні речення на позначення спеціальних запитань використовуються у двох випадках, а саме для:

розширення змісту питання – (W + V + N, K N + Si + V?): *Was haben Sie in der Universität gemacht, wo Sie denn nach Ulm wollten?* (Що Ви робили в університеті, якщо збиралися до Ульма?) (Sophie Scholl. Die letzten Tage, 00:15), де **K** – сполучник сурядності або підрядності; **W + V + N K V + (N, E)?:** *Warum bist du vernünftig und bleibst hier?* (Чому ти такий розумний і при цьому залишаєшся тут?) (Im Juli, 00:23), де **E** – другорядний член речення, що впливає на предикативну будову спеціального питального речення;

створення емоційного напруження – (A), K W + V + N?: *Das bin ich aber wer bist du?* (Це я, а хто ти?) (Der Krieger und die Kaiserin, 00:32), де **A** – розповідне речення, яке розширює або доповнює зміст запитання.

Речення з розширеною структурою не мають додаткових функціональних відтінків, крім запиту інформації. Додаткові семантико-синтаксичні засоби сприяють уточненню певних фактів, що мають стосунок до запитання, але не впливають на комунікативну роль запитання загалом.

По-іншому реалізують себе речення, питальна частина яких міститься наприкінці висловлювання. Зазначаючи перед самим питанням додаткову інформацію, мовець виражає своє незадоволення від ситуації, яка виникла в процесі розмови. Відповідно, він передає напруження і співрозмовникові.

Як приклад можна навести ситуацію з фільму «Das Experiment» спеціальне питання вживається Тареком для вираження презирливості до спецагента, якого він випадково розсекретив.

Tarek: *Das bin ich aber wer bist du? Name. Dienstgrad. Waffengattung. Na, man kann mich nicht verarschen.* (Це я, але хто ти? Ім'я. Ранг. Рід військ).

38: *Steinhoff. Luftwaffenmajor.* (Штайнхов. Майор військової авіації) (Das Experiment, 00:32).

Речення *Das bin ich aber wer bist du?* відтворює напруження Тарека від тієї ситуації, яка з ним трапилася. Він не очікував, що зустріне тут спецагента, тому почуває себе незручно в цій ситуації. Своє напруження він передає за допомогою спеціального питального речення.

Висновки. Отже, у мовленні персонажів німецьких художніх фільмів спеціальні питальні речення є основним засобом формулювання інтеррогативного висловлювання, яке одночасно є основним засобом стимулювання розмови. Незважаючи на це, комунікативні функції спеціальних питальних речень тісно пов'язані з компонентним складом предикативної одиниці, яка лежить в основі такого висловлювання. Порушення порядку розташування головних членів або доповнення структури речення через модальні дієслова чи додаткові предикативні структури здатні повністю замінити інтеррогативну спрямованість висловлювання, перетворюючи його на нарікання, незадоволення ситуацією мовлення, здивування тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вельман Х. Грамматика немецкого языка. Звук. Слово. Предложение. Текст. Москва : Московский лицей, 2009. 568 с.

2. Кострова О.А. Экспрессивный синтаксис современного немецкого языка. Москва : Флинта, 2004. 238 с.
3. Лозинская Е.А. Сложноподчинённые предложения с вопросительным предложением второго порядка в современном немецком языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Калинин, 1973. 26 с.
4. Наумова М.В. Интеррогативный диалог (на материале английского языка) : дисс. ... канд. филол. наук. Белгород, 2005. 150 с.
5. Duden. Die Grammatik. Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich : Dudenverlag. 2006. 1343 s.
6. Kaiser D. Sprache der Nähe – Sprache der Distanz: eine relevante Kategorie für den DaF-Unterricht. *Deutsch als Fremdsprache*. 1996. S. 3–9.
7. Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache. Mannheim. 1993. 1101 s.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Das Experiment, Regie : Oliver Hirschbiegel. Deutschland: Fanes Film, Senator Film Produktion GmbH, Seven Pictures, Typhoon AG. 2001. 119 Min.
2. Lola rennt (Spielfilm), Regie: Tom Tykwer. Deutschland : X-Filme / Creative Pool / WDR / arte. 1998. 81 Min.
3. Sophie Scholl – Die letzten Tage (Spielfilm), Regie: Marc Rothemund. Deutschland: Goldkind Filmproduktion GmbH & Co. KG (München), Broth Film (München); in Co-Produktion mit: Bayerischer Rundfunk (BR) (München), Bayerischer Rundfunk (BR) / Arte (München), Südwestrundfunk (SWR) (Stuttgart), Arte Deutschland TV GmbH, Baden-Baden. 2005. 116 Min.
4. Wer früher stirbt, ist länger tot (Spielfilm), Regie : Marcus Hausham Rosenmüller. – Deutschland : Roxy-Film Farbe. 2006. 102 Min.
5. Die Welle (Spielfilm), Regie : Dennis Gansel. – Deutschland: Rat Pack Filmproduktion GmbH, Constantin Film Produktion. 2008. 107 Min.

УДК 811.111'22:159.964.21

НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНИХ ЦІЛЕЙ КОМУНІКАНТА-ОБ'ЄКТА ПРИМИРЕННЯ

NONVERBAL MEANS IMPLEMENTING STRATEGIC AIMS OF THE INTERLOCUTOR WHO IS THE OBJECT OF RECONCILIATION

Передон Н.О.,

orcid.org/0000-0002-4755-8285

кандидат філологічних наук,

*старший викладач кафедри іноземних мов гуманітарних спеціальностей
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

Стаття присвячена дослідженню невербальної поведінки об'єкта примирення (учасника комунікативної ситуації «примирення», що є постраждалою внаслідок конфлікту стороною). Виокремлено та проаналізовано невербальні компоненти комунікації, за допомогою яких реалізуються кооперативна та конфронтаційна стратегії спілкування. Встановлено, що невербальній поведінці об'єкта примирення притаманне об'єднання НВК у кластери. Теоретичні положення проілюстровані прикладами з творів сучасної англомовної літератури, що репрезентують ситуацію «примирення» в усній неофіційній комунікації.

Ключові слова: невербальні компоненти комунікації, комунікативна ситуація «примирення», об'єкт примирення, ініціатор примирення, кооперативна стратегія, конфронтаційна стратегія.

Статья посвящена изучению невербального поведения объекта примирения (участника коммуникативной ситуации «примирение», который является пострадавшей вследствие конфликта стороной). Определены и проанализированы невербальные компоненты общения, с помощью которых реализуются кооперативная и конфронтационная стратегии коммуникации. Установлено, что невербальному поведению объекта примирения присуще объединение НВК в кластеры. Теоретические положения проиллюстрированы примерами из произведений современной англоязычной литературы, в которых представлена ситуация «примирение» в устной неофициальной коммуникации.

Ключевые слова: невербальные компоненты коммуникации, коммуникативная ситуация «примирение», объект примирения, инициатор примирения, кооперативная стратегия, конфронтационная стратегия.

The focus of the article is to explore the nonverbal behaviour of the interlocutor who has suffered from the conflict and is the object of reconciliation. Complex analysis has made it possible to determine and study further the nonverbal means of communication used by the object of reconciliation in the process of implementing cooperative and confrontation strategies of communication. The author has come to the conclusion that nonverbal clusters are a characteristic feature of the communicative behaviour of the interlocutor who is the object of reconciliation. The theoretical foundations are illustrated by the examples from the works of modern literature written in the English language. All of the examples represent the communicative behaviour of participants in the situation of "reconciliation" in the process of informal speech interaction.

Key words: nonverbal means of communication, communicative situation of "reconciliation", object of reconciliation, initiator of reconciliation, cooperative strategy, confrontation strategy.

Постановка проблеми. Для лінгвістики ХХІ століття аксіомою є твердження про те, що для ґрунтовного та достовірного аналізу будь-якої комунікативної ситуації необхідне врахування не тільки її вербального складника, але й обов'язково невербального. Невербальні компоненти комунікації (далі – НВК) відіграють безпосередню роль у гармонізації відносин між учасниками спілкування і досягненні ними примирення, оскільки вміння правильно декодувати невербальні знаки – одна з умов забезпечення взаєморозуміння. Невербальні засоби дають змогу судити про щирість співрозмовника та правдивість його вербально вираженого повідомлення [4, с. 546].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення невербальних компонентів комунікації – один із пріоритетних напрямів мовознавчих досліджень. Цій проблемі присвячені роботи Ф.С. Бацевича, Дж. Борга, І.Н. Горелова, Г.Ю. Крейдліна, В.О. Лабунської, Л.В. Солошук, І.І. Серякової, О.А. Янкової, М. Argyle, R.L. Birdwhistell, J.K. Burgoon та багатьох інших. Значний інтерес до вивчення НВК та особливостей їх функціонування під час мовленнєвої взаємодії пояснюється тим, що процес реалізації мовцем своїх комунікативних потреб – це розгортання складної сукупності семіотичних засобів, серед яких вербальне є лише верхівкою айсберга і має бути доповнене аналізом інших паравербальних форм, які використовуються в процесі спілкування [7, с. 21]. Такий підхід до вивчення комунікативної взаємодії дає змогу забезпечити більш усвідомлене та глибоке розуміння її закономірностей.

Постановка завдання. Мета і завдання розвідки – виокремити та схарактеризувати спектр невербальних компонентів спілкування, якими послуговується об'єкт примирення (учасник комунікативної ситуації «примирення», що є постраждалою внаслідок конфлікту стороною).

Виклад основного матеріалу. Спілкування не може відбуватися ізольовано від конкретної комунікативної ситуації. Емоційна інформація, що виражається невербальними компонентами комунікації, слугує обов'язковим елементом будь-якого процесу мовленнєвої взаємодії

[5, с. 150–151]. Під час дослідження з'ясовано, що характерними репрезентантами невербальної поведінки об'єкта примирення, які супроводжують, доповнюють, а подекуди і замінюють його вербальні висловлення, є *екстралінгвальні, просодичні, кінесичні, такесичні та проксемічні* невербальні компоненти комунікації. Вибір НВК значною мірою залежить від стратегії спілкування, якої дотримується об'єкт примирення.

Плач як один з *екстралінгвальних НВК* – характерна психофізіологічна реакція, що супроводжує мовленнєву діяльність комуніканта, який виступає у ролі об'єкта примирення. Сльози можуть доповнювати вербальну реалізацію кооперативної та конфронтаційної лінії поведінки цього учасника аналізованої комунікативної ситуації. У межах реалізації кооперативної стратегії ця психофізіологічна реакція свідчить про готовність прийняти вибачення та відновити гармонійні стосунки з ініціатором примирення:

"Baby girl, I apologize for lying to you and for skirting around the issues instead of helping you deal with what happened to you. [...] Can you forgive me?"

"Of course, I forgive you momma." I cried these words in my mother's chest. A burden I carried around my entire life was no longer there. My tears washed away all of the pain and anguish I felt [23, с. 62].

Плач у наведеному фрагменті символізує новий етап стосунків, очищення та позбавлення від тягаря образ, страждань і болю, які переживав комунікант через конфлікт і розрив стосунків, до якого він призвів (*A burden I carried around my entire life was no longer there. My tears washed away all of the pain and anguish I felt*).

У процесі реалізації конфронтаційної стратегії спілкування сльози об'єкта примирення маніфестують його напружений емоційний стан, значні переживання, викликані малефективним учинком ініціатора примирення та ситуацією загалом.

"I can begin to tell you how sorry I am." [...]

"Even if I believed you, I can't forgive you," I say. I blink away my tears and he puts his head in his hands.

"You don't love me?" he asks looking at me between his fingers.

"Yes. I do," I admit. The truth of my confession weighs heavily between us.

"Then why can't you forgive me?"

"Because this is unforgivable" [25, с. 26–27].

У наведеному прикладі сльози маркують емоційні переживання об'єкта примирення. Рішення про відмову від відновлення гармонійних стосунків із коханою людиною є складним, проте, на думку жінки, воно – єдино можливе і правильне в ситуації, яка склалась.

Голос, що належить до **просодичних НВК**, – один із найважливіших чинників, які визначають та організують комунікацію [1, с. 212]. Голосові характеристики регулюють та уточнюють сприйняття співрозмовником інформації. Інтонаційне забарвлення надає однакового за семантикою та структурою висловленню значення того чи іншого мовленнєвого акта в усному спілкуванні [6, с. 67].

Важливим параметром невербальної поведінки в ситуації «примирення» є *гучність голосу*. Збільшення гучності пов'язане, насамперед, з емоційним складником перебігу комунікації. За допомогою гучного голосу, як засвідчує аналіз емпіричного матеріалу, об'єкт примирення маніфестує відмову від відновлення гармонійних стосунків. Домінуючими на цьому етапі спілкування є почуття образи, обурення та гніву, викликані проханням співрозмовника його пробачити.

Ray broke in, "Honey, I've been searching all over for you. Oh Jesus, you called! Are you all right? Forgive what I have done."

She wanted to be big enough not to hate him, to let it pass. But she found herself shouting. "I can't. I can't forgive, Ray!" [14, с. 72].

Аналізований параметр просодичного НВК засвідчує значні переживання, які викликає в об'єкта примирення комунікативна ситуація, та неможливість контролювати свої негативні емоції.

Слова прощення, навпаки, вимовляються тихим голосом, оскільки це «голос поваги та утішання» [1, с. 230].

"[...] I disappeared." His eyes met mine, filled with an anger that confirmed he would never forgive himself for making that decision. [...]

It was then I noticed the tremble that had taken over his body. I stepped closer, pressing my head against his chest, taking his hands in mine, hoping that physical touch would help him. Yet, it was my words that seemed to deliver some measure of solace. "I forgive you..." I whispered softly. "I forgive you..." [12, с. 201].

Згода пробачити, вимовлена тихим голосом, є не тільки безпосередньою демонстрацією готов-

ності відновити гармонійні стосунки, але й спробою заспокоїти та втішити партнера з комунікації.

Усмішка як один із **кінесичних НВК** може брати участь у передаванні всіх фундаментальних емоцій людини, передусім позитивних [8]. Це типовий прояв радості, задоволення, щастя тощо [1, с. 340].

Однак дослідження невербальної поведінки об'єкта примирення засвідчує, що під час аналізу усмішки потрібно враховувати наявність мовних операторів, які модифікують цей НВК та уточнюють його значення. Наприклад, лексема *smile* у складі словосполучень *a genuine / friendly / soft / warm smile* експлікує позитивне ставлення до ініціатора примирення, говорить про кооперативну налаштованість об'єкта примирення, бажання та готовність відновити гармонійні стосунки з партнером із комунікації:

"Can you ever forgive me, Noreen?" A soft smile crossed Noreen's face. "I have already forgiven you, Ray" [24, с. 274].

Негативне емоційне забарвлення власноруч посмішкам, що вербалізуються за допомогою лексеми *sneer* та лексеми *smile*, значення якої уточнене прикметниками *arrogant, bitchy, contemptuous, evil, sardonic, scornful*. Така посмішка маркує дотримання об'єктом примирення конфронтаційної стратегії та недоброзичливе ставлення до співрозмовника.

У наведеному далі прикладі ініціатором примирення є матір, яка просить у дочки пробачення за те, що прочитала її щоденник.

"I don't know what came over me," I said to Reggie. "Forgive me."

"Who are you to set yourself up as a righteous, snooping know-it-all? How dare you pry into my life, searching my belongings. I can't forgive you." Her face hardened into a concrete sneer [21, с. 174].

Посмішка у представленому фрагменті – невербальний складник конфронтаційної стратегії. Вона маніфестує зневажливе ставлення об'єкта примирення до вчинку ініціатора примирення, що спричинив конфлікт, та до самого ініціатора примирення.

Отже, усмішка / посмішка як невербальний компонент комунікації з «широкою семантикою» (О.А. Янова) здатна репрезентувати в мовленні об'єкта примирення протилежні стратегії спілкування.

Такесичні НВК представлені в комунікативній поведінці об'єкта примирення *дотиками*. Аналізовані НВК можуть бути проявом як позитивного, так і негативного афекту й реалізувати, відповідно, кооперативну та конфронтаційну стратегії.

Використання у ситуації «примирення» саме цього виду невербальних компонентів комунікації на позначення кооперативної налаштованості є виправданим, оскільки дотики можуть виражати підтримку, втішання, схвалення та прихильність. Тривалий дотик є маніфестацією єднання з партнером із комунікації [3, с. 162]. Найхарактернішими підвидами дотиків, що застосовуються об'єктом примирення в межах кооперативної стратегії, є НВК «взяти за руку», «обійняти» та «поцілувати»:

After a long pause, he said, "I don't know how to tell you how sorry I am." Tully reached over and held his hand, and there it was, between them again, all the years they'd spent together, all the times they'd laughed and cried and hoped and dreamed. "I'll forgive you for breaking my heart if you forgive me, too. For all of it."

He nodded slowly, his eyes glazed with tears [18, с. 390].

У наведеному прикладі об'єкт примирення вдається до використання дотику, вербальним вираженням якого є словосполучення *"to hold one's hand"*. В англійській лінгвокультурі такий НВК маніфестує любов, приязне ставлення та відчуття близькості з партнером із комунікації [9]. Дотик і продовження тактильного контакту (*held his hand*) актуалізує намір об'єкта примирення прийняти вибачення та відновити гармонійну інтеракцію з партнером зі спілкування. Авторська ремарка описує відчуття, які переживає комунікант: безпосередня близькість з ініціатором примирення викликає спогади про тривалі довірливі стосунки, а також радісні та сумні моменти, пережиті разом (*there it was, between them again, all the years they'd spent together, all the times they'd laughed and cried and hoped and dreamed*).

У наступному уривку одним із засобів кооперативної лінії поведінки є такесичний НВК *"to hug somebody"*:

"I'm sorry!" he yelled stridently. "Please forgive me, Sir, please!"

I hugged him tightly. "I forgive you" [17, с. 129].

Обійми в наведеній комунікативній ситуації маніфестують щирість наміру пробачити партнера зі спілкування та бажання примиритись із ним. Характер обіймів уточнюється прислівником *tightly*, який надає дотику додаткової експресивності та переконливості.

Поцілунок у невербальній поведінці об'єкта примирення також слугує імплементації кооперативної стратегії, оскільки його використання дає змогу продемонструвати близькість із співрозмовником [3, с. 160], почуття любові та прихильності до нього.

"Forgive me, please," he asked, tears in his eyes. "The things I said to you, the things I did, the way I acted..."

"I forgive you it all," I said, kissing his cheeks, his eyes [16, с. 65].

Поцілунок у цьому фрагменті маніфестує щире бажання об'єкта примирення відновити гармонійну інтеракцію з ініціатором примирення.

До дотиків-проявів *негативного* афекту відносять ті, що однозначно сприймаються як прояв недружнього ставлення. Вони свідчать про гнів і репрезентуються у формі ударів, ляпасів, занадто міцних рукоштовань [2, с. 66]:

"Lady, please forgive me. Yes, I should have told you from the start. I honestly didn't know that he would hurt you. I swear. If I would've known, I would've protected you from him [...]" She slapped him. "You didn't warn me about him. You bastard!" [22, с. 154].

Такесичний НВК, що є проявом негативного афекту, представлений у вигляді невербального знака *"to slap somebody"* та експлікує дотримання об'єктом примирення конфронтаційної стратегії.

Необхідно зауважити, що дотики більшою мірою, ніж інші невербальні компоненти спілкування, залежні від статусно-рольових параметрів учасників комунікативної ситуації. Використання цих НВК обмежене такими чинниками, як соціальний і комунікативний статуси партнерів зі спілкування, їхній вік і ступінь близькості стосунків.

Зміна дистанції між комунікантами як різновид *проксемічних НВК* може репрезентувати як кооперативну, так і конфронтаційну лінію поведінки об'єкта примирення в ситуації гармонізації інтерперсональної взаємодії: збільшення відстані, відсторонення від співрозмовника говорить про дотримання конфронтаційної стратегії спілкування, а її зменшення сигналізує про кооперативну налаштованість об'єкта примирення:

"Please I beg you to forgive me," she pleaded as she reached for him. He took a step back from her reach. "No Cora, I can't forgive you for what you have done this time" [19, с. 113].

У відповідь на благання ініціатора примирення про пробачення та спробу тактильного контакту об'єкт примирення свідомо вдається до збільшення відстані (*He took a step back from her reach*). Така невербальна поведінка демонструє конфронтаційну налаштованість, що надалі втілена у вигляді вербального повідомлення (*No Cora, I can't forgive you for what you have done this time*).

"I love you Michael but I have done terrible things not worthy of your forgiveness. I am only a human and right now I feel so ashamed of myself"

she said sobbing. *I came close to her as she wept, drew closer to her and kissed her. "I forgive you my love"* [13, с. 114].

Фрагмент демонструє зменшення відстані між співрозмовниками. Об'єкт примирення вдається до цього проксемічного НВК задля можливості подальшої реалізації ще одного невербального засобу спілкування – поцілунку (*I came close to her as she wept, drew closer to her and kissed her*). Аналізовані невербальні компоненти маніфестують у наведеній комунікативній ситуації кооперативну стратегію об'єкта примирення та його готовність до відновлення гармонійного спілкування з партнером з комунікації.

Під час дослідження встановлено, що характерною ознакою невербальної поведінки об'єкта примирення є об'єднання НВК у **кластери**. Типовими є такі **двокомпонентні кластери**:

– кінесичний НВК + кінесичний НВК:

"I am so, so sorry, Gabby. I would do anything to turn the clock back and change my behaviour, but I can't. [...]" Gabby nods, looking her friend in the eye, knowing everything she is saying is genuine, heartfelt [15, с. 333];

– **екстралінгвальний НВК + такесичний НВК**:

"Forgive me," James said tenderly [...]

"I forgive you," she sobbed, clinging to him [11, с. 178];

– **проксемічний НВК + такесичний НВК**:

"Please forgive my foolish curiosity. I had no right asking, especially since we have only just met [...]" Candace leaned forward and placed her hand over one of Maire's work roughened hands. "Don't worry about it" [20, с. 39];

– **кінесичний НВК + екстралінгвальний НВК**:

"Oh, Arthur, thank God you're safe!" she cried. "We were so worried. What an awful mother I was, not to notice you weren't with us this morning. My dear, sweet boy, can you ever forgive me?" Arthur closed his eyes and breathed a contented sigh. "I forgive you" [26, с. 259].

Багатокомпонентні кластери НВК у невербальній поведінці об'єкта примирення поодинокі. Наведений далі уривок демонструє поєднання кінесичних, проксемічних і такесичного НВК.

"And... I forgive you. I believe that you didn't do anything. I don't think you're that evil." She smiled and sat on the bed next to him. After looking into his saddened eyes, she leaned in and passionately kissed him [10, с. 218].

Висновки. Отже, невербальні компоненти спілкування є обов'язковим і невіддільним складником комунікативної поведінки об'єкта примирення. Вони репрезентовані екстралінгвальними НВК на позначення психофізіологічних реакцій (плач), просодичними НВК (гучність голосу), кінесичними НВК (усмішка / посмішка), такесичними НВК (дотики-прояви позитивного і негативного афектів) та проксемічними НВК (збільшення й скорочення дистанції з партнером із комунікації). Характерною ознакою невербальної поведінки об'єкта примирення є об'єднання НВК у кластери, що збільшує їх персуазивний потенціал.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у більш детальному вивченні ролі невербального складника в перебігу комунікації в ситуації «примирення».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика. Москва : Новое литературное обозрение, 2002. 581 с.
2. Мальшева Е.В. Опыт исследования кинестетических действий в диалоговой интеракции. *Мир лингвистики и коммуникации* : электронный науч. журн. 2009. № 3(16). Т. 1. С. 63–76.
3. Нэпп М., Холл Д. Невербальное общение. Санкт-Петербург : Прайм-Еврознак, 2004. 256 с.
4. Папп Ф. Паралингвистические факты. Этикет и язык. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1985. Вып. 15. С. 546–553.
5. Приходько Г.І. Невербальні засоби вираження емоцій. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: «Філологічні науки»*. 2015. № 4. С. 150–153.
6. Солощук Л.В. Взаємодія вербальних і невербальних компонентів комунікації у сучасному англomовному дискурсі : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2009. 469 с.
7. Сорокин Ю.А. Человек говорящий в его модусах и отношениях. *Массовая культура на рубеже XX-XXI веков : Человек и его дискурс*. Москва : Азбуковник, 2003. С. 7–23.
8. Янова О.А. Номінативно-комунікативний аспект позначення усмішки як компонента невербальної поведінки (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Київський нац. лінгв. ун-т. Київ, 2002. 19 с.
9. Body Language Dictionary [Electronic resource]. URL: <http://www.bodylanguageproject.com/dictionary>.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

10. Ashlee J. Love in Ruins. Mustang : Tate Publishing, 2010. 271 p.
11. Eller J.M. Lore of the Fallen. Bloomington : Trafford Publishing, 2007. 211 p.
12. Falter L. Reckoning. New York : Audeamus LLC, 2011. 273 p.
13. Folefac E. Duce Kingdom. Bamenda : Langaa, 2013. – 200 p.
14. Freedman J. The Last Brazil of Benjamin East. Oregon : BookBaby, 2015. 294 p.
15. Green G. Tempting Fate. London : St. Martin's Press, 2014. 352 p.
16. Hall T.F. Point of No Return. Morrisville : Lulu.com, 2014. 222 p.
17. Hall T.F. Tempest of Vengeance. Morrisville : Lulu.com, 2015. 246 p.
18. Hannah K. Fly Away. London : Pan Macmillan, 2014. 400 p.
19. Helton S. In the Moonlight. Bloomington : AuthorHouse, 2011. 388 p.
20. James M. St. Fool's Gold. Morrisville : Lulu.com, 2013. 152 p.
21. Kaplan F. The Prettier Sister. Conshohocken : Infinity Publishing, 2006. 288 p.
22. Shannon A. Life's Written Past. Morrisville : Lulu.com, 2010. 258 p.
23. Spivey A.R. Step Off the Edge. Ashlea Renee Spivey, 2010. 290 p.
24. Staley L.K., Jacobsen S. 1230 North Garfield. Bloomington : iUniverse, 2014. 296 p.
25. Todd A. After We Collided. New York : Simon and Schuster, 2014. 688 p.
26. Ward M. War of the World Records. London : Penguin, 2014. 400 p.

УДК 811.111:165.194

ТИПОЛОГІЯ КОНЦЕПТІВ У СУЧАСНІЙ КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

THE TYPOLOGY OF CONCEPTS IN MODERN COGNITIVE LINGUISTICS

Пліс В.П.,*orcid.org/0000-0001-8922-1093**викладач кафедри методики та практики викладання іноземної мови
факультету іноземних мов
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

Стаття присвячена типології концептів у сучасній когнітивній лінгвістиці. У ХХ ст. поруч із мовознавством були такі науки, як культурологія та країнознавство. Багато науковців перебували в довгому пошуку вирішення проблеми синтезу мови та культури. Зокрема, на початку ХХІ ст. сформувалась лінгвокультурологія, завданням якої стало визначити, яким чином мова розкриває культуру народу. Основною категорією цієї науки є концепт. Поняття «концепт» розглядається з різних позицій, що і призводить до відсутності єдиного визначення цього терміна. Концепти не тільки по-різному розуміють, але вони представляють сутності з протилежними та несумісними ознаками. Їх важко вписати до формально-логічних схем. У статті докладно розглянуто терміни «концепт» і «концептуалізація». Наведено структуру концепту та визначено типологію концептів. Результати дослідження показали, що концепти поділяються за ступенем абстрактності змісту – конкретні та абстрактні; за його природою – розумова картинка, схема, гіперонім, фрейм, інсайт, сценарій і калейдоскоп; за рівнем смислового наповнення – пропорційні, граничні та рудиментарні; за способом вираженості у мові – номіновані та неноміновані; за рівнем відображення народної ментальності – національні та універсальні. Зараз когнітивістика стала визнаним напрямом лінгвістики, що дає їй змогу посісти важливе місце серед інших напрямів антропоцентричної функціональної лінгвістики у ХХІ ст.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, когнітивні ознаки, концепт, концептуалізація, поняття.

Статья посвящена типологии концептов в современной когнитивной лингвистике. В ХХ ст. рядом с языкознанием существовали такие науки, как культурология и страноведение. Многие ученые находились в длительном поиске решения проблемы синтеза языка и культуры. Так, в начале ХХІ ст. сформировалась лингвокультурология, заданием которой стало определить, каким образом язык раскрывает культуру народа. Основной категорией этой науки является концепт. Понятие «концепт» рассматривается с разных точек зрения, что и приводит к отсутствию единого определения этого термина. Концепты не только по-разному понимают, но они представляют сущности с противоположными и несовместимыми признаками. Их трудно вписать в формально-логические схемы. В статье подробно рассмотрены термины «концепт» и «концептуализация». Представлена структура концепта и обозначена типология концептов. Результаты исследования показали, что концепты разделяются за уровнем абстрактности содержания – конкретные и абстрактные; за его природой – умственная картинка, схема, гипероним, фрейм, инсайт, сценарий и калейдоскоп; за уровнем смыслового наполнения – пропорциональные, предельные и рудиментарные; по способу выраженности в языке – номинированные и неноминированные; за уровнем отображения народной ментальности – национальные и универсальные. Сейчас когнитивистика стала признанным направлением лингвистики, что позволяет ей занять важное место среди других направлений антропоцентрической функциональной лингвистики в ХХІ веке.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, когнитивные признаки, концепт, концептуализация, понятие.

The article is devoted to the typology of concepts in modern cognitive linguistics. In XX century next to linguistics there were such sciences as culturology and country-specific studies. Many scientists were in the long search of decision to problem of language synthesis and culture. So at the beginning of XXI century was formed lingvoculturology, the task of which was to define how the language exposes the culture of people. The basic category of this science is concept. The term "concept" is examined from the different points of view that result in absence of single determination of this term. Concepts not only understand variously, but they present essences with opposite and incompatible signs. It is difficult to enter them in formally-logical schemes. The terms "concept" and "conceptualization" are examined in the article in detail. The structure of concept is presented and the typology of concepts is marked. The results of the research showed that concepts are divided after the level of abstract of maintenance – concrete and abstract; after its nature – mental picture, scheme, hyperon, frame, insite, scenario and kaleidoscope; after the level of the semantic filling – proportional, maximum and rudimentary; on the method of shown in the language – nominate and notnominate; after the level of mapping of folk mentality – national and universal. Today cognitivism became the acknowledged direction of linguistics, which allows it to take the important place among other directions of anthropocentric functional linguistics in XXI century.

Key words: cognitive linguistics, cognitive signs, concept, conceptualization, conception.

Постановка проблеми. Термін «концепт» розуміємо як основну одиницю структурованого знання у свідомості людини [6]. Концепти відображають зміст отриманих протягом життя знань і результатів діяльності людини. Людина мислить концептами. Хоча поняття концепту є ключовим як у когнітивних, так і в лінгвокультурологічних дослідженнях, у сучасній лінгвістиці воно не має єдиного тлумачення. Наявність у теперішній час різних трактувань концепту свідчить про активне наукове розроблення цієї проблеми [14; 15]. У зв'язку з цим **актуальність** дослідження зумовлена необхідністю структуризації типології концептів.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у розкритті всіх типів концепту.

Об'єктом дослідження є концепт із погляду лінгвокультурології.

Предметом роботи стали розгляд та аналіз різних типів концептів.

Матеріалом дослідження слугували роботи британських та українських авторів, присвячені концепту та типології концептів [5; 17].

Новизна дослідження визначається вибором предмета дослідження.

Виклад основного матеріалу. Протягом багатьох століть культурна спадщина зберігається та передається через мову, адже в неї виявляються та будуються національні традиції, переконання та цінності людей, їх власне розуміння світу та життя навколо них. Одним із найголовніших термінів, які використовуються для найменування об'єктів культури є концепт.

Концепт – це основна одиниця структурованого знання у свідомості людини [6].

Концепт є складовою думки, тому має вирішальне значення для таких розумових процесів, як припущення, висновки, прийняття рішень тощо. Природа цього поняття, а також обмеження, що визначили його, були предметом багатьох дискусій. Це пов'язано з тим, що суперечки про термін «концепт» часто відображають глибоко

протилежні підходи до вивчення мови взагалі [6; 14; 15; 17].

У XX ст. поруч із мовознавством були такі науки, як культурологія та країнознавство. Науковці були у довгому пошуку вирішення проблеми синтезу мови та культури [9; 19]. Зокрема, на початку XXI ст. сформувалась лінгвокультурологія, завданням якої стало визначити, як мова розкриває культуру народу [9]. Основною категорією цієї науки є концепт.

Лінгвокультурний підхід передбачає вивчення специфіки національної концептосфери від культури до свідомості. Цей підхід визначає концепт як базову одиницю культури, що володіє подібним, понятійним і ціннісним компонентами. Концепт досліджується з лінгвокультурологічної та діахронічної позицій [15].

Концепт як категорія лінгвокультурології може виражатись вербально та не вербально. Він може бути вербалізований різними способами (лексичним, фразеологічним, синтаксичним тощо), цілий комплекс мовних засобів, систематизація та семантичний опис яких дають змогу виділити когнітивні ознаки і когнітивний класифікатор, які можуть бути використані для моделювання концепту [6].

Отже, лінгвокультурний концепт розглядаємо як смислове значення слова, що несе у собі ментальний і культурний зміст.

Головним методом моделювання концептів є концептуальний аналіз, який здійснюється із застосуванням багатьох методик, таких як: дис-трибутивна, компонентна, контекстуальна, інтерпретаційна, етимологічна та інші види аналізу, асоціативного експерименту [3].

Концептуалізація – це процес визначення набору когнітивних ознак (зокрема, категоріальних) якого-небудь явища реального або уявного світу, які дають змогу людині зберігати у свідомості і поповнювати новою інформацією обкреслене поняття і/або уявлення про це явище і від-різнити його від інших феноменів. Цей фрагмент

знання людини про світ у когнітивній лінгвістиці прийнято називати концептом [8].

Багато науковців розглядають поняття «концепт» зі своєї позиції, що і призвело до відсутності єдиного визначення цього терміна [6; 8; 15; 19]. Сьогодні схожа ситуація складається з його структурою.

Розглядаючи онтогенез, треба зазначити, що спочатку виступає чуттєвий образ як конкретний чуттєвий зміст концепту, а потім стає засобом кодування, що накопичується, як сніжний ком, утворюючи багатошаровий, об'ємний концепт. У свідомості людини мова виступає одним із способів формування концепту. Для ефективного формування повного розуміння концепту мало тільки мови. До цього процесу необхідно залучати чуттєвий досвід, наочність, предметну діяльність [1]. Тільки в такому поєднанні різних видів сприйняття у свідомості формується повне розуміння інформаційного змісту та інтерпретаційного поля. Саме такі структурні компоненти запропонували у своїх дослідженнях З.Д. Попова та І.А. Стернін, що є повним доказом вищесказаного. Вони вважають, що концепт має три основні складники: образ, інформаційний зміст й інтерпретаційне поле [10]. Образ складається з когнітивної та перцептивної частин. Образ – це результат віддзеркалення навколишньої дійсності та її метафоричного осмислення. Інформаційне поле, у свою чергу, складається з когнітивних ознак, важливих для цього предмета або ж стосовно його призначення чи основної функції. Інтерпретаційне поле містить когнітивні ознаки, що допомагають інтерпретувати інформаційний зміст. У свою чергу, інформаційний зміст містить прямі та переносні значення.

Концепт, будучи культурним явищем, є письмовим або усним вираженням типової ситуації. Він може виражатись як текстово, так і зображувально. Якщо людина позначає концепт словом, то це вказує на те, що це явище важливе для неї, тобто має певну цінність. Відповідно, це дає зрозуміти, що до концепту входить ціннісний компонент. Далі, виступає понятійний компонент, що є результатом мисленнєвої діяльності людини. Оцінка – ще одна складова концепту, основана на життєвому досвіді учасника комунікації. Останньою складовою є асоціація – тобто будь-який зв'язок між концептом та явищами чи предметами [12].

С.С. Потапчук визначає свою польову модель концепту:

1) ядро – лексема;

2) базові шари, що оточують ядро в послідовності від менш абстрактних до більш абстракт-

них; загальнонародні ознаки цих шарів лежать в основі взаєморозуміння людей під час обміну концептами; кількість і зміст цих шарів у свідомості різних людей різні;

3) інтерпретаційне поле концепту, що містить оцінки і трактування змісту ядра концепту національною, груповою та індивідуальною свідомістю [11].

Оскільки концепт – базова категорія лінгвокультурології, багато вчених, беручи за основу різні критерії (зміст, абстрактність, значущість, форма вираження тощо), вирізняли декілька його класифікацій [2; 18]. Є цілий ряд способів об'єднати концепти в групи за близькою категоріальною ознакою. При цьому вважається, що кращий доступ до опису та визначення природи концептів забезпечує мова.

Розрізняють конкретні та абстрактні концепти. Конкретні концепти зберігають частіше чуттєвий характер, і тому вони легко впізнаються і легко розрізняються та класифікуються. Зміст таких концептів розкривається переважно остенсивно – через демонстрацію предмета або явища. Абстрактні концепти важче піддаються опису, їх не так легко класифікувати [9].

Наприклад, А.П. Бабушкін вирізняє такі типи концептів, як:

– розумова картинка – асоціації у свідомості людей;

– схема – це розумовий зразок предмета;

– гіперонім – визначення без будь-якого супроводу;

– фрейм – це об'ємний, багатокомпонентний концепт, що являє собою знання про стереотипну ситуацію;

– інсайт – певна інформація щодо призначення, функцій, внутрішнього устрою предмета, що міститься у слові;

– сценарій – це динамічно представлений фрейм, який відбувається у певному часі з певною послідовністю етапів, епізодів;

– калейдоскопічний концепт – результат метафоризації, що може розгортатися у будь-якому типі [2].

Смислове наповнення слова виступає основним критерієм типології Г.Г. Слишкіна. Дослідник розрізняє «інтразону» (внутрішнє смислове наповнення) та «екстразону» (зовнішнє смислове наповнення). Науковець виділяє такі види концептів:

– пропорційні, які збагачують відразу інтра- та екстразони;

– граничні, де збагачується тільки інтразона, тоді як екстразона взагалі відсутня;

– рудиментарні, які збереглися тільки у складі деяких одиниць екстразони і майже втратили інтразону [15].

Стосовно вираженості концептів мовними одиницями, то А.В. Рудакова говорить про два види концептів:

1) номіновані, що мають стандартне мовне вираження (словом або фразосполученням);

2) неноміновані, що не мають загальновідомого мовного вираження [13].

За рівнем відображення народної ментальності вчені також класифікують концепти на національні, або етнокультурні, та на універсальні [18].

Треба обов'язково звернути увагу на те, що побудова вичерпної класифікації – нездійсненне завдання. Це пояснює детальне розроблення у мові актуальної для людини сфери буття, розмитість смислів і нелогічність, суперечливість щоденної практичної свідомості. Крім того, концепти – це динамічні утворення, які є більш рухливими, ніж значення слів, які зафіксовані у словниках [12].

Отже, визнаючи складність побудови типології концептів, охарактеризуємо деякі підходи до побудови такої типології. Перший підхід базується на тезі про явну та неявну орієнтацію на мову, в якій вони репрезентуються. У цьому разі виділяються предметні, ознакові, подійні концепти. Другий підхід зорієнтований на когнітивну психологію. Осмислені фрагменти досвіду співвідносяться з картинами, картами, сценаріями, фреймами, гештальтами. У такому разі структуруються уявлення, які закріплені за фрагментованою дійсністю. Третій підхід асоціюється з етичними і естетичними категоріями. За такого підходу виділяються телеономні концепти, які належать до найвищих цінностей (любов, справедливість, щастя) та нетелеономні концепти, серед яких можна встановити класи регулятивних і нерегулятивних ментальних утворень. До перших належать пунктуальність, щедрість, здоровий глузд, а до інших – війна, образа. Цей підхід бере в основу класифікації ціннісний складник концепту, а оскільки це – обов'язковий атрибут концепту, то йдеться про ступінь яскравості цього складника. У телеономних концептах він домінує, в регулятивних – вельми значний, в нерегулятивних ускладнений додатковими ознаками і є фоновим. Четвертий підхід побудований від дискурсу, у якому реалізуються ці концепти. Тож, згідно з цим, виділяють такі концепти:

а) щоденні і художні концепти, які визначають особистісно-орієнтований дискурс;

б) різні інституціональні концепти – політичні, наукові, ділові, дипломатичні, спортивні та інші.

Вони визначають інституціональний дискурс у тому чи іншому його різновиді. П'ятий підхід зумовлений динамікою концепту. Так можна вирізнити відносно стабільні та мінливі концепти (екологічна безпека). Показником динаміки концепту є здатність концепту до метафоричного осмислення – співвідношення екстразони та інтразони концепту. Сюди можна віднести сталі та імпортовані концепти (совість і дифамація). Шостий підхід базується на аудиторії, яка розділяє той чи інший досвід за своєю оцінною кваліфікацією. Виділяються загальнолюдські, цивілізаційні, етнокультурні, макрогрупові, мікрогрупові та індивідуальні концепти. З позиції лінгвокультурології у рамках цієї типології можна протиставити національно-специфічні і національно-нейтральні, соціально-специфічні і соціально-нейтральні концепти. Сьомий підхід співвідносить концепти з їх тематикою. Наприклад, виділяються емоційні, комунікативні, гастрономічні та інші концепти. Класифікуються концепти у рамках однієї чи іншої теми за різними ознаками [7, с. 28–29].

Названі підходи є взаємодоповнюючими. Вони показують суттєві ознаки концептів – їх понятійний, образний та ціннісний складники, дискурсивну обумовленість, динамічність, варіативність і тематичну закріпленість.

Але треба також зазначити, що підходи до концепту різняться не тільки розумінням об'єму цього наукового поняття. Наприклад, С.Г. Воркачев не вважав ціннісні зміни концепту релевантними до лінгвістичних досліджень, він трактує образний складник концепту як фіксацію когнітивних метафор і вважає конститутивною ознакою концепту його значущий складник, «визначений місцем, яке займає ім'я концепту в лексико-граматичній системі конкретної мови, куди також увійдуть етимологічні та асоціативні характеристики цього імені» [4, с. 7]. Але, на відміну від свого колеги, В.І. Карасик підкреслює принципову значущість ціннісного компонента у структурі концепту, саме цей компонент є культурно значущим.

Висновки. Отже, за наявності цілої низки підходів до тлумачення концепту в сучасному мовознавстві (психолінгвістичного, лінгвокультурологічного, логіко-ейдетичного, семантико-когнітивного, когнітивно-поетичного, когнітивно-дискурсивного, філософсько-семіологічного) їх представники єдині у визнанні таких характеристик цього феномена: концепт є основною одиницею структурованого знання у свідомості людини; оскільки концепт набуває мовної об'єктивації, його зміст і структуру можна встановити на підставі аналізу засобів його

вербалізації; такий аналіз не є вичерпним, бо концепт може мати й невербалізований зміст; не всі концепти (як і не весь концепт) об'єктивуються мовними засобами [2; 6; 11; 12; 15].

З погляду онтогенезу формування концепту у свідомості людини, то людина проходить декілька стадій: сенсорне сприйняття, маніпуляції з предметом, розумові операції з іншими концептами, комунікації, самостійне тлумачення, що надає повне розуміння концепту взагалі. Концепт має три складники: образ, інформаційний зміст та інтерпретаційне поле. Тільки в єдності цих компонентів формується повноцінний концепт. Інакше кажучи, структурою його змісту є ядро, базові шари та інтерпретація. До складу концепту також відносять понятійний і ціннісний компоненти, оцінку, асоціацію, що також виходить з онтогенезу його формування [1].

Сучасна наука вже пережила «бум» когнітивістики, коли під цю методологію «притягувалися» дослідження, далекі від когнітивних. Сьогодні когнітивістика, без сумніву, стала визнаним напрямом лінгвістики, який може сміливо пере-

йти від розпливчатого, аморфного стану до окреслювання власних меж і поглиблення спеціальних когнітивно-лінгвістичних досліджень, що дасть змогу їй посісти своє місце серед інших напрямів антропоцентричної функціональної лінгвістики XXI століття [16].

Отже, можна зазначити, що концепти поділяються за ступенем абстрактності змісту – конкретні та абстрактні; за його природою – розумова картинка, схема, гіперонім, фрейм, інсайт, сценарій і калейдоскоп; за рівнем смислового наповнення – пропорційні, граничні та рудиментарні; за способом вираженості у мові – номіновані та неноміновані; за рівнем відображення народної ментальності – національні та універсальні. Всі підходи є взаємодоповнюючими. Вони демонструють суттєві ознаки концептів – їх понятійний, ціннісний та образний складники, динамічність, дискурсивну обумовленість, варіативність і тематичну закріпленість.

Перспективою подальшого дослідження послужить детальний аналіз концепту як одиниці ментальних і психічних ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
2. Слышкин Г.Г. Гендерная концептосфера современного русского анекдота. Москва : МГЛУ, 2002. 79 с.
3. Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты. Воронеж : Наука, 2004. 322 с.
4. Жаботинська С.А. Посесивна конструкція і концептуальні трансформи. *Мова. Людина. Світ: До 70-річчя професора М. Кочергана* : зб. наук. пр. Київ : ВЦ Київ. держ. лінгв. ун-ту, 2006. С. 178–192.
5. Koestler A. The act of creation. New York : The Macmillan Company, 1964. 751 p.
6. Маслова В.А. Лингвокультурология. Москва : Академия, 2001. 208 с.
7. Langacker R. Grammar and Conceptualization. New York : Mouton de Gruyter, 2000. 427 p.
8. Войшвилло Е.К. Понятие. Москва : Наука, 1967. 101 с.
9. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
10. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. Москва : Языки русской культуры, 1999. 896 с.
11. Попова З.Д., Стернин И.А. Семантико-когнитивный анализ языка. Воронеж : АСТ: Восток-Запад, 2007. 250 с.
12. Прохоров Ю.Е. В поисках концепта. Москва : Флинта: Наука, 2009. 176 с.
13. Потапчук С.С. Лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний підходи до вивчення концепту у сучасному мовознавстві. *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії* : зб. наук. пр. Рівненського держ. гуман. ін-ту. Рівне : РДГУ, 2007. № 15. С. 104–109.
14. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж : ВГУ, 1996. 104 с.
15. Langacker R. Concept, Image and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar. New York: Mouton de Gruyter, 1991. 589 p.
16. Рудакова А.В. Когнитология и когнитивная лингвистика. Воронеж : ВГУ, 2004. 78 с.
17. Карасик В.И. Языковые ключи. Волгоград : Парадигма, 2007. 520 с.
18. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. Москва : Гнозис, 2004. 236 с.
19. Шевченко И.С. Подходы к анализу концепта в современной когнитивной лингвистике. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2006. № 725. С. 192–195.

**ГЛАГОЛ В ПОВЕЛИТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ
КАК ОДНА ИЗ ПРОБЛЕМАТИЧНЫХ «АБСОЛЮТНЫХ» КОНСТРУКЦИЙ
АНГЛИЙСКОЙ ГРАММАТИКИ**

**A VERB IN THE SENTENCES WITH IMPERATIVE MOOD AS ONE OF THE
PROBLEMATIC “ABSOLUTE” CONSTRUCTIONS OF THE ENGLISH GRAMMAR**

Попович Е.С.,

orcid.org/0000-0003-4583-8264

*кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры иностранных языков*

Одесского национального политехнического университета

Цапенко Л.Е.,

orcid.org/0000-0002-5088-2393

*кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры иностранных языков*

Одесского национального политехнического университета

Микешова Г.П.,

orcid.org/0000-0003-1963-0013

*старший преподаватель кафедры иностранных языков
Одесского национального политехнического университета*

Моисеева Е.А.,

orcid.org/0000-0002-1590-1309

*ассистент кафедры иностранных языков
Одесского национального политехнического университета*

Статья описывает один из элементов так называемых «абсолютных» единиц, которые фиксируются в английской грамматической системе, но входят в состав учебников по английской грамматике, – глагол в повелительных предложениях. Согласно классификации «абсолютных» единиц, глагол в повелительных предложениях обладает статусом проблематичного элемента. Используя результаты теоретического обзора всей доступной литературы, касающейся «абсолютных» конструкций, и экспериментальные данные, основанные на скомпилированном текстовом корпусе художественных произведений объемом 2,5 млн словоупотреблений, была сделана попытка определить, является ли глагол в повелительных предложениях «абсолютной» конструкцией. Обследование текстового корпуса показало, что статистические показатели этой конструкции невелики – 72 единицы из отобранных для исследования 5000; доля, которую они занимают от всего списка «проблематичных» единиц также невелика, – 1,4 %. Аргументы грамматистов-теоретиков и приведенный иллюстративный материал показали, что этот проблематичный компонент, который входит в общую классификацию, не обладает необходимыми параметрами, которые могут характеризовать его как «абсолютную» единицу.

Ключевые слова: частота встречаемости, синтаксическая независимость, метод сплошной выборки, личное местоимение, эллиптированное подлежащее.

Стаття описує один з елементів так званих «абсолютних» одиниць, які фіксуються в англійській граматичній системі, але не входять до складу підручників з англійської граматики, – дієслово в наказових реченнях. Відповідно до класифікації «абсолютних» одиниць, дієслово в наказових реченнях має статус проблематичного елемента. Використовуючи результати теоретичного огляду всієї доступної літератури, що стосується «абсолютних» конструкцій, і експериментальні дані, засновані на скомпільованому текстовому корпусі художніх творів обсягом 2,5 млн слововживань, було зроблено спробу визначити, чи є дієслово в наказових реченнях «абсолютною» конструкцією. Обстеження текстового корпусу показало, що статистичні показники цієї конструкції незначні – 72 одиниці з відібраних для дослідження 5000; частка, яку вони займають від усього списку «проблемних» одиниць також невелика, – 1,4 %. Аргументи граматистів-теоретиків і наведений ілюстративний матеріал показали, що цей проблематичний компонент, який входить у загальну класифікацію, не володіє необхідними параметрами, які можуть характеризувати його як «абсолютну» одиницю.

Ключові слова: еліптиваний підмет, метод суцільної вибірки, особовий займенник, синтаксична незалежність, частота зустрічальності.

The article describes one of the elements of the so-called “absolute” units, which are fixed in the English grammatical system, but not included in the textbooks on English grammar – the verb in the sentences with imperative mood. According to the classification of “absolute” units the verb in such kind of sentences has the status of a problematic element. Using the results of a theoretical review of all available literature related to “absolute” constructions, and experimental data based on a compiled text corpus of literary works with a volume 2.5 million word tokens, an attempt was made to indicate whether the verb in the sentences with imperative mood is an “absolute” construction. An examination of the text corpus showed that the statistical values of this construction are quite small – 72 units out of 5000 selected for the study; the percent that they occupy in the entire list of “problematic” units is also small – 1,4 %. Arguments of grammar theorists and the mentioned illustrative material showed that this problematic component, which is included in the general classification, does not have the necessary features that can characterize it as an “absolute” unit.

Key words: continuous sampling method, elliptic subject, frequency of occurrence, personal pronoun, syntactic independence.

Постановка проблемы. «Абсолютные» единицы являются составной частью грамматики английского языка, которая, хотя и рассматривается лингвистами как ее (грамматики) неотъемлемая часть, но не фиксируется в учебниках или учебных пособиях, предназначенных для учащихся. Причиной такого положения является очень затянувшаяся дискуссия среди лингвистов-теоретиков относительно единиц этого типа, которая длится практически с начала прошлого века [1–8]. Однако, несмотря на достаточно длительный срок обсуждения этой темы, ученые-грамматисты не смогли прийти к единому мнению по многим даже элементарным характеристикам «абсолютных» единиц, например определение самого понятия «абсолютный», номенклатуры входящих в эту группу языковых единиц и так далее. Единственной единицей, по поводу которой все лингвисты-теоретики, принимавшие участие в обсуждении, сошлись во мнении и признали абсолютной, является Absolute Nominative Construction.

Постановка задания. Все это представляет определенное препятствие для исследователей, заинтересованных в дальнейшем анализе этого интересного и перспективного с точки зрения теоретической грамматики феномена, который требует своего обоснования, развития и внесения, наконец, в общий список элементов английской грамматики.

Изложение основного материала. Поскольку процесс обсуждения этой непростой и противоречивой темы зашел в тупик, и ученые-лингвисты начинают просто повторять свои аргументы, не приводя ничего нового, то, по мнению авторов, свое слово должны сказать исследователи-практики. В такой ситуации единственным выходом, который существует для разработки «абсолютных» единиц – это обратиться к практическому эксперименту, т.е. реальным текстовым корпусам.

Авторы предлагают на основании реальных текстов проследить характер функционирования «абсолютных» единиц в речи, определить частотность встречаемости того или иного типа единиц, зафиксировать не только статистические, но и лингвистические, синтаксические и другие данные. Авторы выказывают уверенность, что полученные результаты не только смогут быть полезными в области прикладной лингвистики, но также внесут определенный вклад в теоретическое обоснование многих сторон «абсолютных» единиц.

Прежде всего, необходимо упомянуть, что, приступая к экспериментальному исследованию,

авторы, на основании изучения многих теоретических разработок ученых-лингвистов обратили внимание на следующие две характеристики «абсолютной» единицы: синтаксическую независимость той или иной языковой единицы от других компонентов предложения; употребление ее (единицы) без компонента, с которым она обычно сочетается. На основании этих характеристик на первом этапе исследования было принято следующее определение понятия «абсолютной» единицы: термин «абсолютная единица» можно определить как «употребляющаяся без чего-либо, с чем она обычно сочетается».

В соответствии с поставленными задачами авторами методом сплошной выборки был скомпилирован текстовый корпус, в который вошли произведения следующих английских и американских авторов: Aldridge J. *The Sea Eagle*; Bonds P.A. *Sweet Golden Sun*; Francis D. *For Kicks*; Francis D. *Wild Hand*; Green B. *Morning is a Long Time Coming*; Hailey A. *Airport*; Ludlum R. *The Matlock Paper*; Maleod R. *Six Guns South*; Maugham W.S. *The Summing Up*; Snow C.P. *Last Things*; Stone I. *The Greek Treasure* и др. Длина выборки составила 2,5 млн словоупотреблений.

Принятое на первом этапе исследования определение самого понятия «абсолютной» единицы позволило отобрать для эксперимента более чем 5 тысяч единиц, которые подходили под эту дефиницию.

Авторами уже были сделаны попытки, во-первых, создать классификацию «абсолютных» единиц на базе той совокупности отобранных элементов текста, которые в процессе анализа текстовых корпусов были признаны речевыми объектами, обладающими этой грамматической характеристикой [9]; во-вторых, начать описание отдельных единиц, которые вошли в упомянутую классификацию: конструкции «*off we started, he remaining behind*» [10], некоторые проблематичные «абсолютные» конструкции [11] и другие.

В настоящей статье представлены результаты теоретического и экспериментального исследования, в котором объектом был глагол в повелительных предложениях. Он вошел в общую классификацию «абсолютных» единиц как компонент пункта «Проблематичные «абсолютные» конструкции». Он занимает место в низкочастотной зоне упомянутой классификации и встретился в текстовом корпусе 72 раза, что составляет 1,4 % от всех проблематичных «абсолютных» конструкций. Статистические данные показывают, что его доля в текстах корпуса невелика, однако эта единица является одной из составляющих тек-

стов отобранных произведений и должна быть проанализирована.

Итак, цель статьи – описание глагола в повелительных предложениях, входящих в текстовый корпус, который имеет статус проблематичной «абсолютной» конструкции.

Дж. Несфилд относит употребление глагольной формы в повелительных предложениях, не содержащих подлежащего, к абсолютным единицам [2].

Большинство англистов считают, что в повелительных предложениях, например *Come here*, подлежащее выражено имплицитно [1–4; 12; 13]. Некоторые, напротив, утверждают, что в таких предложениях подлежащего нет даже имплицитно, а в тех случаях, когда оно присутствует, высказывание приобретает другой смысл, например оттенок грубого, брутального отношения [14; 15], а личное местоимение в них – не подлежащее, а слово-обращение.

Анализ фактического материала показывает, что подобные конструкции представляют собой структуру предикации с эллиптированным подлежащим. Во-первых, хотя в примерно 96% повелительных предложений подлежащее действительно отсутствует, всякий раз, тем не менее, в качестве подлежащего подразумевается лицо, к которому говорящий непосредственно обращается. А.И. Смирницкий поясняет, что подлежащее в таких предложениях, поскольку оно задается самой ситуацией, излишне – приказ или просьба может относиться к тому, к кому она обращена [4; 13; 16].

Во-вторых, хотя в некоторых случаях повелительные предложения с подлежащим действительно могут звучать грубо, например: *“You shut up!” she screamed* [23]; *“What do you mean coming here like this? You get out of here!”* [24], при опущении подлежащего *you* оттенок грубости в таких ситуациях полностью сохраняется, например: *“Open, you bastard!” I hissed* [3]; *“Get out of my sight!”* [25]; *“Shut up! Will you?”* [26]. Это свидетельствует о том, что тот или иной эмоциональный оттенок повелительных предложений привносится не наличием или отсутствием подлежащего в них, а конкретной речевой ситуацией и просодией, а также употребляемыми в ней языковыми единицами.

Дж. Керм [6] указывает, что подлежащее *you* часто используется в речи для того, чтобы привлечь особое внимание к адресуемому лицу, заинтересовать его, например: *“You mark my words. It’s a certainty.” “I’ll never work.” – “Just you wait and see!” “You leave that alone!”* [6]. Однако, согласно

Дж. Керму, местоимение *you* может употребляться и в стилистически нейтральных предложениях, что подтверждается также и материалом исследуемого текстового корпуса; подлежащее может относиться не только к одному лицу, но и к группе лиц или к кому-либо из группы лиц. Например: *“You all stay here!”* [27]. *“Everyone remember now, we are looking for a place to have a picnic”* [24]. *“Squad halt!” “Column close!”* [28]. *“All those already armed remain here. Those not yet equipped get your muskets and assemble as quickly as you can”* [29].

В-третьих, многие англисты утверждают, что *you* в повелительных предложениях не может быть подлежащим, т.к. это слово-обращение. Действительно, по словам Дж. Несфилда [2], личное местоимение *you* обозначает лицо, к которому обращаются, например: *“You look radiant tonight”* [30]. Английские словари дефиниций также отмечают, что *you* – местоимение, обозначающее «лицо, к которому обращаются», иллюстрируя это утверждение следующими примерами: *“You are my friend”* [17]; *“You have very little time left”* [AEU].

В грамматиках английского языка и в словарях можно найти утверждение о том, что слова-обращения выделяются запятыми. Во всех примерах, приведенных выше, однако, они запятыми не выделяются. Сравним, например: *“Stand back, everybody”* [31] : : *Everybody keeps his place* [32]. Нетрудно заметить, что опущение *everybody* во втором примере делает предложение бессмысленным.

Таким образом, вопрос заключается не в том, что местоимение *you* – «лицо, к которому обращаются», а в том, является ли оно подлежащим предложением. Р. Лонг и Д. Лонг подразделяют слова в соответствии с их синтаксической функцией на компоненты ядерные (the components of nucleus) – подлежащее, сказуемое и дополнение – и на компоненты изолированные (isolates), которые могут стоять изолированно, как, например, в таком предложении *“Thanks, Judy”* [18; 19]. В предложении *“Foolish, foolish baby, you don’t know it”* [33] слова *foolish, foolish baby* и *you* – прямое обращение. Но в то время как первые представляют собой компоненты изолированные, *you* является подлежащим.

Следующие примеры также подтверждают, что в повелительных предложениях подлежащее (обычно *you*), даже если оно и не выражено, всегда подразумевается.

1. *“On you go”* [34]. *“Now away you go. Come here when you return”* [35]. *“Off you go”* [35].

В этих примерах использование местоимения *you* является обязательным, точно так же как и *he* в следующем предложении: “*Yes*”, *he said, as he moved toward the door. “You try the department stores”, and off he went.* [36].

2. “*Shut the gate, will you?*” [37]. “*Think it over, will you?*” [27].

Грамматисты единодушны в том, что подлежащее в разделительных предложениях повторяет подлежащее первой половины предложения. Сравним: *Shut the gate, will he/she, etc.?* Сравним также: “*You are quite ruthless, aren't you?*” [25]. “*He gave it to you, didn't he?*” [38].

Об этом же свидетельствуют и такие предложения, как:

3. “*Have a drink and pull yourself together*” [38]. “*Brace yourself*” [39].

Уже только этот тип предложений рассматривается некоторыми англистами как существенное доказательство того, что подлежащее в повелительных предложениях, даже если оно эксплицитно и не выражено, всегда подразумевается [20; 21].

4. “*Now, mind you*”, *said the doctor, “I clear my conscience*” [40]. “*And mark you, he'll say it's a Democratic Government – of the people and for the people*” [41]. “*We shall find out the truth in the end, never you mind*” [42].

Во втором из этих примеров местоимение *you* опустить нельзя (“*And mark, he'll say ...*”). Опускание *you* в третьем примере приводит к изменению смысла предложения. LDE [22] поясняет, что *never you mind* означает “it is not your business, and you are not going to be told: Never you mind what your father and I were talking about”, тогда как *never mind* передает: “a) don't worry: We missed the train! – *Never mind*, there'll be another in ten minutes; b) it doesn't matter (about): *Never mind*, your damaged gate; what about the front of my car!”

В-четвертых, утверждение Х. Виллиса, что *you* в повелительных предложениях не является подлежащим, т.к. оно не выполняет действия, можно рассматривать как относительное. Действительно, процесс, выраженный в повелительных предложениях, может быть реализован или нет лицом, к которому обращаются. Однако это справедливо и по отношению к процессам, которые будут иметь место в будущем и в утвердительных предложениях, например: “*Charlie, if you desert me, I shall die!*” [43] – Чарли бросил ее, однако она НЕ умерла.

И, наконец, некоторые англисты считают, что в повелительных предложениях местоимение *you* не является подлежащим, даже и в тех случаях, когда оно выражено эксплицитно. Поскольку, как они это подчеркивают, опускание его не приводит к структурной и коммуникативной завершенности.

Однако повелительные предложения представляют собой языковое выражение воли говорящего, направленной на то, чтобы имел место тот или иной процесс, поскольку процессы выражаются структурами предикации, состоящими не только из сказуемого, но и из подлежащего. При наличии сказуемого процесс так или иначе (эксплицитно, имплицитно) без выраженного подлежащего языковым способом обозначен быть не может. И если подлежащее по каким-либо причинам не выражено, то оно при обозначении какого-либо процесса подразумевается. Естественно, что в таких ситуациях добавление подлежащего в большинстве случаев фактически не меняет ни структурного, ни коммуникативного содержания предложения – то, что опущено, ситуационно подразумевается.

Из всего сказанного выше и в соответствии с принятым рабочим определением содержания термина «абсолютный» следует, что глагольная форма в повелительных предложениях с опущенным подлежащим (96 %) «абсолютно» не употребляется.

Подводя итоги статьи, можно сделать следующие **выводы**.

1. Глаголы в повелительных предложениях согласно принятой авторами классификации имеют статус «проблематичных» единиц. Их статистические показатели невелики – 72 единицы из отобранных для исследования 5000; доля, которую они занимают от всего списка «проблематичных» единиц также невелика, – 1,4 %.

2. Теоретические доводы англистов-теоретиков относительно глаголов в повелительных предложениях и имеющийся в наличии иллюстративный материал, взятый из созданного авторами текстового корпуса (2,5 млн словоупотреблений), совершенно определенно показали, что глаголы в повелительных предложениях не являются «абсолютными» единицами языка. Кроме того, сравнение структурных и синтаксических особенностей анализируемых глаголов в повелительных предложениях с принятым авторами определением термина «абсолютный» также демонстрирует несоответствие между ними.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Poutsma H. A Grammar of Late Modern English. Part 1. London : Groningen, 1904. 540 p.
2. Nesfield J.C. English Grammar Past and Present. London : McMillan and Co., 1910. 470 p.
3. Jespersen J. The Philosophy of Grammar. New York : Holt, 1924. 395 p.
4. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. Москва : ИЛИЯ, 1957. 268 с.

5. Fransis W.N. The structure of American English. New York : The Ronald Press. Co., 1958. 614 p.
6. Curme G.O. English Grammar. New York : Barnes and Noble, Inc., 1957. 308 p.
7. Ельмслев Л. Можно ли считать, что значение слова образует структуру ? *Новое в лингвистике*. Москва : ИЛИЯ, 1962. Вып. 2. С. 117–136.
8. Грамматика английского языка / В.Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер, О.Н. Кожевникова и др.: Редкол.: Б.А. Ильиш (отв. ред.). Ленинград : Просвещение, 1967. 319 с.
9. Попович Е.С., Петрова Е.И., Томенко М.Г. Грамматические и статистические особенности английских «абсолютных» конструкций. *Одеський лінгвістичний вісник*. Одеса : ОНЮА, 2017. Вип. 10. С. 95–99.
10. Popovich E.S., Grodskaya E.V., Mykhailiuk S.L. The construction “off we started, he remaining behind” as an “absolute” unit of the language. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка*. Дрогобич, 2016. № 5.
11. Попович Е.С., Петрова Е.И., Томенко М.Г. Проблематичные «абсолютные» конструкции английского языка. *Вісник МДУ. Серія: «Філологія»*. Мариуполь, 2018. № 19. С. 317–325.
12. Ganshina M.A., Vasilevskaya N.V. English Grammar. Moscow : Higher School Publishing House, 1964. 548 p. [9th Ed. Revised].
13. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. Москва : Высшая школа, 1973. 421 с.
14. Willis H. Modern Descriptive English Grammar. San Francisco : Chandler, 1972. 378 p.
15. Донец В.М. О форме и функции глагола в английском побудительном предложении. *Грамматическое и фонетическое исследование по германским языкам*. Кишинев : АН МССР, 1977. С. 53.
16. Жигадло В.Н., Иванова И.П., Иофик Л.Л. Современный английский язык. Москва : ИЛИЯ, 1956. 348 с.
17. Hornby A.S. Oxford's Learner's Dictionary of Correct English. Oxford University Press, 1987. 1041 p. (OLD).
18. Long R.B., Long D.B. The system of English Grammar. London : Scott Foresman and Co., 1971. 531 p.
19. Бурлакова В.В. Синтаксические структуры современного английского языка. Москва : Просвещение, 1984. 112 с.
20. Harris Z.S. String analysis of sentence structure. The Hague : Mouton and Co., 1962. 34 p.
21. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. Москва : Высшая школа, 1981. 285 с.
22. Longman Dictionary of Contemporary English. 4th ed. 2007. (LDE).

ИСТОЧНИКИ ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА:

23. Lindsay J. Betrayed Spring. M. : FLPH, 1955. 575 p.
24. Gardner E.S. The case of the musical cow. New York : William Morrow and Co., 1964. 246 p.
25. Haily A. Strong medicine. London : Pan Books, 1985. 430 p.
26. Smith G. Kara Kaballa. New York : Ace Publisher, 1969. 141 p.
27. Williams T. Period of adjustment [Four plays]. New York : New American Library, 1960. 288 p.
28. The Junior R.O. T.C. Manual. – Harrisburg, Pens: The military Service Publishing Co., 1945. 144 p.
29. Jakes J. The bastard. New York : A Bantam Book, 1970. 500 p.
30. Haily A. In high places. New York : A Bantam Book, 1972. 377 p.
31. Hawkins P. The man with mad eyes. London : New English Library, 1973. 160 p.
32. Ness E. and Fraley O. The Untouchables. London : Pan Books, 1960. 161 p.
33. Wallace I. The plot. New York : Kangaroo Books, 1967. 917 p.
34. Francis D. For Kicks. London : Pen Books, 1982. 236 p.
35. Marsh N. Enter a murder. Glasgow : Collins, 1974. 191 p.
36. Dreiser Th. Sister Carrie. M. : FLPH, 1948. 294 p.
37. Lawrance D.H. The white peacock. Harmondsworth, Middlesex : Penguin Books, 1977. 368 p.
38. Chase I.H. Trusted like the Fox. London : Gorgie Books, 1982. 220 p.
39. Faulkner I. The sin shouter of Cabin Road. Greenwich, Conn. : Fawcet Books, 1957. 156 p.
40. Stevenson R.L. Treasure island. M. : FLPH, 1956. 275.
41. Christie A. The Murder at the Vicarage. London : Fontana Books, 1930. – 189 p.
42. Christie A. The body in the library. London : Fontana Books, 1967. 185 p.
43. Maugham S. The pained veil. Harmondsworth, Middlesex : C. Nickols and Co., 1962. 312 p.

ГЕНДЕР У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ ІЗ ЗАГАЛЬНИМИ ІМЕНАМИ

GENDER IN PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE GENERAL NAMES

Пруднікова А.О.,

orcid.org/0000-0002-9249-1753

*викладач кафедри методики та практики викладання іноземної мови
факультету іноземних мов
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

Стаття присвячена гендеру у фразеологізмах із загальними іменами. Гендерна проблематика останнім часом глибоко вкорінилася у специфіку англійської лінгвокультурної спільноти. У фразеологізмах ми знаходимо відображення історії народу, а також своєрідність його культури і побуту. Фразеологія найкраще репрезентує національну специфіку мови, є носієм елементів, що досить різноманітно і повно характеризують етнічну картину світу. Фразеологічний склад є яскравим і особливим носієм національно-культурних особливостей мовної системи, оскільки, фразеологія виступає тією сферою мовної діяльності, де чітко простежується вплив мови на формування менталітету нації. Окремими елементами, що визначають національну своєрідність фразеології, є загальні імена. У статті докладно розглянуто терміни «гендер» та «фразеологізм». Наведено біологічні, психологічні і соціокультурні чинники конструювання гендеру, а також досліджено гендерні аспекти у фразеологізмах. Результати дослідження показали, що фразеологічні одиниці із загальними іменами не відбивають суто жіночу або чоловічу картину світу, а розкривають універсальні, специфічні характеристики агента та його діяльності, базуючись на загальнолюдських орієнтирах.

Ключові слова: гендер, загальні імена, фразеологізм, фразеологічні одиниці.

Статья посвящена гендеру во фразеологизмах с общими именами. Гендерная проблематика в последнее время глубоко вкоренилась в специфику английского лингвокультурологического сообщества. В фразеологизмах мы находим отображение истории народа, а также особенность его культуры и быта. Фразеология лучше всего представляет национальную специфику языка, является носителем элементов, что достаточно разнообразно и полно характеризуют этническую картину мира. Фразеологический состав является ярким и особенным носителем национально-культурных особенностей языковой системы, поскольку фразеология выступает в качестве той сферы языковой деятельности, где четко прослеживается влияние языка на формирование менталитета нации. Отдельными элементами, которые определяют национальное своеобразие фразеологии, являются общие имена. В статье подробно рассмотрены термины «гендер» и «фразеологизм». Приведены биологические, психологические и социокультурные факторы конструирования гендера, а также исследованы гендерные аспекты в фразеологизмах. Результаты исследования показали, что фразеологические единицы с общими именами не отражают сугубо женскую или мужскую картину мира, а раскрывают универсальные, специфические характеристики агента и его деятельности, базируясь на общечеловеческих ориентирах.

Ключевые слова: гендер, общие имена, фразеологизм, фразеологические единицы.

The article is devoted to gender in phraseological units with the general names. Gender agenda was deeply rooted in the specific of the English lingvocultural association last time. In phraseological units we find the reflection of people's history, and also peculiarity of its culture and a way of life. Phraseology presents the national specific of a language best of all, is the transmitter of elements, that variously enough and fully characterize the ethnic picture of the world. Phraseological composition is a bright and original transmitter of national-cultural features of the linguistic system, as, phraseology comes forward as that sphere of linguistic activity, where influence of language is clearly traced on forming of mentality of nation mentality. Separate elements which determine national originality of phraseology are the general names. The terms "gender" and "phraseological unit" are examined in the article in detail. Biological, psychological and sociocultural factors of constructing of gender are brought, and also gender aspects in phraseological units are investigated. The results of the research have shown that phraseological units with the general names do not reflect strictly the female or masculine picture of the world, but expose universal, specific descriptions of the agent and their activity, being based on human guideline.

Key words: gender, general names, phraseological unit, phraseological units.

Постановка проблеми. Фразеологія є об'єктом досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених, адже це – та наука, яка буде існувати, доки існуватиме мова [4; 7; 8; 13].

Актуальність дослідження полягає у тому, що фразеологічний фонд є відкритою системою, оскільки він постійно поповнюється завдяки відомим афоризмам літераторів, митців, науковців. Тому хоча й ця тема багато досліджувана

[9; 11], але є ще низка спірних питань, які потрібно детально розглянути та дослідити.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у реалізації гендеру у фразеологізмах із загальними іменами.

Об'єктом дослідження є фразеологізми із загальними іменами, а **предметом** роботи стали фразеологічні одиниці англійської мови, а також їх структура, особливості і основні ознаки.

Матеріалом дослідження слугували роботи британських та українських авторів, присвячені фразеологізмам із загальними іменами [8; 9; 13].

Новизна дослідження полягає в аналізі гендеру у фразеологізмах із загальними іменами.

Виклад основного матеріалу. Термін «гендер» походить від латинського «*gender*» – «походження», «рід» [15; 16]. Уперше його використав американський психоаналітик Роберт Столлер у 1968 році у своїй книзі «Стать і гендер: про розвиток чоловічості та жіночості» [3]. Гендер – це поняття, яке означає статеві соціальні очікування представників різних статей один від одного. Гендер, на відміну від поняття статі, стосується не фізіологічних відмінностей між чоловіком і жінкою, а соціально сформованих рис, які притаманні чоловікам чи жінкам [6].

Гендерні дослідження – дослідження соціальних і соціопсихологічних особливостей чоловіків і жінок у цій культурі; з'явилися з подачі фемінізму [10].

У середині 70-х років у західних університетах виникають центри «жіночих» досліджень, під час яких і почали використовувати термін «гендер» [3].

Є декілька напрямів сучасного фемінізму. Серед основних виділяють такі:

- ліберальний фемінізм, головна мета якого полягає в забезпеченні жінок однаковими з чоловіками умовами та можливостями особистісного росту у сфері освіти та громадянських прав. Цей напрям фемінізму має реформаторський характер і спрямований на пошук нових шляхів поліпшення становища жінок у межах чинних соціально-економічних структур;

- гуманістичний фемінізм передбачає, що жінки повинні мати ті ж соціальні можливості, що й чоловіки. Глибоке переконання представників цього напрямку таке, що жінки, виявивши достатню активність, цілком спроможні посісти гідні їх місця в суспільній ієрархії. Тому цей феміністичний напрям вимагає «однакових прав для всіх дорослих людей», їх девіз можна сформулювати так: «дайте нам відчуття себе громадянами й забути, що ми – жінки»;

- жіночоцентричний фемінізм, речники якого вважають, що всі страждання жінок є результатом заперечення та придушення унікальних жіночих цінностей авторитарною маскулінною культурою. На їхню думку, «жіноче тіло й діяльність є резервуаром суттєвих цінностей для суспільства та політики». Тому необхідно використовувати вищу жіночу мораль (альтруїстичну за своєю суттю на протигагу егоїстичній чоловічій) як основу політичного життя та громадянства;

- деконструкційний фемінізм, представники якого вважають, що в основу фемінізму треба ставити не природу «жінки». Вони за загальний плюралізм у політиці та суспільстві, а не тільки за гендерний, бо всі індивіди мають свої особисті інтереси та потреби, і тому вони не можуть задовольнитися однією моделлю;

- марксистський фемінізм, основу якого становлять уявлення про абсолютно рівні права чоловіків і жінок, без урахування їхніх статевих особливостей. Також прихильники цього напрямку вважають, що між жінками та робітничим класом є чимало спільного, і, перш за все, це те, що і тих, і тих довго використовували як дешеву робочу силу;

- радикальний фемінізм наполягає на тому, що причина пригнічення жінки лежить у тотальному пануванні над нею чоловіка, причому не тільки в суспільних відносинах, але й у приватному житті (сім'я, кохання, шлюб, домогосподарство). І вже прийшла пора вирватися з-під цього гніту, бо насправді чоловіки ні на що не здатні (окрім участі в репродуктивному процесі). Спостерігається вкрай негативне ставлення до всього чоловічого. Звідси випливає й назва напрямку – «радикальний фемінізм» – повний і радикальний перегляд усієї наявної системи аж до повного руйнування патріархальної системи;

- психоаналітичний фемінізм намагається з'ясувати причини підпорядкованого становища жінки в суспільстві та в родині за допомогою психоаналізу;

- «чорний фемінізм», прихильники якого критикують «білий фемінізм», по-перше, за те, що останній занадто етноцентричний, бо все пояснює з погляду своєї нації і культури, а по-друге, за те, що він вирішує за «чорних», що їм думати і робити. Відповідно, негрітянські феміністки вважають, що їх дискримінують відразу за двома напрямками: за расою та за статтю [12; 14].

Отже, гендер – це сукупність соціальних і культурних норм, які суспільство приписує виконувати людям залежно від їх біологічної статі; це поняття, яке означає статеві соціальні очікування представників різних статей одне від одного. Гендер, на відміну від поняття статі, стосується не фізіологічних відмінностей між чоловіком і жінкою, а соціально сформованих рис, які притаманні чоловікам чи жінкам [6].

Сутність сучасних уявлень про співвідношення біологічного, психологічного та соціального в існуванні жінки та чоловіка, їх генеза, співвідношення і взаємозумовленості є одними з найбільш обговорюваних питань сучасних гендерних теорій [1; 6].

На переконання прибічників біологічного детермінізму, саме розділеність людства за статтю стає фундаментальною основою всього буття культури, оскільки власне живе, біологічне існує лише у формі чоловічого і жіночого, тому сама людяність виступає завжди в одній із двох своїх іпостасей. Стать у людині – це не щось другорядне, що начебто йде за поняттям людини. Стать – це і є сама людина, це перше, що конститує людину. Анатомія і фізіологія, на яких аналітичний погляд частіше зупиняється як на первинному пункті біологічного, є лише наслідком статі. Анатомія і фізіологія змінюються під впливом віку і середовища; стать не змінюється за жодних обставин [3].

Тож основна ідея цього напрямку – це так звана ідея статі. Згідно з нею, по-перше, стать становить основу і структуру біологічного, по-друге, стать є динамічним потоком, що забезпечує людину вітальною силою біологічного характеру, якому вона надає первинного значення як конституюючому змісту протягом усього періоду своєї життєдіяльності.

Важлива та впливова психологічна інтерпретація статевої диференціації виводить на гендерну ідентичність, риси та характеристики, інші невіддільні від конструювання гендеру поняття.

Її актуалізація сьогодні є тісно пов'язаною зі зміною усталених форм соціалізації, рольових очікувань та установок. Варто зазначити, що гендерні дослідження у психології розвивалися не так інтенсивно, як в інших гуманітарних галузях. Пошук статевої відмінностей, який здійснювався в рамках диференціальної психології, традиційно спирався переважно на досвід чоловіків і досліджувався чоловіками, породжуючи подвійний зсув і нормування, спираючись на маскуліне [14]. Хоча безумовною заслугою, наприклад, психоаналізу Т.В. Бендаса стало зняття жорсткої межі між нормою та патологією і акценту на аномальності під час вивчення психологічної динаміки, що особливо було характерне для опису жіночої психіки. Однак психоаналіз, як і більшість інших психологічних теорій, під час пояснення виявлених відмінностей апелював передовсім до біології – не найнадійнішого підґрунтя в поясненні реального побутування статей [3]. Інтерпретація цієї ситуації психогенетиком В.Г. Гаком вкладає у парадоксальну тезу: «Усі вони [статеві, расові і т.п. відмінності] – навіть суто біологічні – мають історичне походження та всі оголошуються біологічними – навіть суто історичні...» [5, с. 162].

Аналіз численних експериментів із диференціальної психології, спрямованих на пошук ста-

тевих відмінностей, демонструє, що однозначно доведених фактичних відмінностей між різностатевими групами не так уже й багато.

Отже, спиратись на ці дані та ті чи інші психологічні результати треба дуже обережно, пам'ятаючи про математичну, а не сутнісну природу отриманих показників і неможливість забезпечити в експерименті рівність соціалізаційних чинників. Часто навіть коректно отримані відмінності між жінками і чоловіками виявляються не настільки значущими, не перевищуючи п'ять відсотків від максимально можливих величин. Крім того, протягом останніх десятиріч фіксовані відмінності стають усе менш виразними, оскільки зменшується гендерна сегрегація процесів соціалізації індивідів.

Увага до соціокультурного складника гендеру була зумовлена як недостатністю теоретичних інтерпретацій феномена статі, так і власне розвитком соціологічних теорій.

Серед соціологічних теорій найбільшу увагу соціальним чинникам статі приділяє соціологія теорія. Виникнувши у соціології в середині минулого століття, ця теорія прагне пояснити соціальні ефекти розділення людей за статтю (розподіл праці, нерівність у доступі до суспільних ресурсів, відмінності у стратегіях поведінки, способах мотивації та оцінок) через аналіз особливостей ролей, які виконують чоловіки та жінки у суспільстві. Основним предметом її вивчення стали «статеві (а віднедавна «гендерні») ролі» у їх статичному та динамічному аспектах [2].

Загалом сучасне уявлення про гендер включає в себе дослідження того, як жінки і як чоловіки розуміють власні гендер і сексуальність. Ігнорування одного зі складових чи типів гендеру породжує неповноту розуміння всіх інших. Гендер має відносну природу і в його конструюванні центральним є процес диференціації, який багато в чому підтримується і провокується системами домінування та соціальної нерівності кожного суспільства.

Лінгвісти в контексті дослідження чоловічої і жіночої мовної поведінки концентрують увагу на психологічних і соціальних аспектах варіантів мови, залишаючи за рамками дослідницького фокусу культурний складник поняття «гендер» [3]. Утім, в лінгвокультурології одним із завдань є вивчення культурних установок і мовних засобів прояву менталітету народу. Залучення в подібних дослідженнях гендерного знання, на нашу думку, дасть змогу збагатити лінгвокультурологічну проблематику. Фразеологізми надають великі можливості для дослідження гендеру, привносячи інші

аспекти, що раніше не акцентувалися у вивченні фонду фразеологізму.

Фразеологічні одиниці англійської мови гендерно марковані й відображають принципи мовної спільноти загалом. Гендерна маркованість – явище виключно лексико-семантичне, тобто як маркери гендеру можуть насамперед виступати лексеми, що позначають особу чоловічої або жіночої статі, або смислові компоненти в семантиці фразеологічних одиниць [4].

Презентація гендерного фактора англійських фразеологічних одиниць досить специфічна, оскільки не може бути заснована на чітких родових відмінностях у зв'язку з відсутністю в англійській мові граматичної категорії роду. Говорячи про жінок, англійські фразеологізми та прислів'я в багатьох випадках мають негативне забарвлення та принижують роль жінки. Очевидною є орієнтованість мови на дефініції й оцінки, узяті з поглядів чоловіків на світ, котрі позитивно оцінюють жіночі якості, необхідні, приємні або корисні для чоловіків – хазяйновитість, привабливість, невтручання в суто «чоловічі» справи. Феміністський рух спричинив кількісні та якісні зміни у словниковому складі сучасної англійської мови. Протиборство двох тенденцій сприяє збагаченню словникового складу сучасної англійської мови, зокрема семантичного поля «жіноцтво», а також інших класів та угруповань лексики [6].

Отже, традиційні способи сприйняття перебудувати складно, але перший крок у цій справі вже зроблено. Все ж таки демократичні процеси, що відбуваються в суспільстві, дотепер не здійснили помітного впливу на мову: традиційні стереотипи виявляються сильнішими чинниками соціальної рівноправності між чоловіком і жінкою. Відповідно, можна говорити про консервативність мови, оскільки вона зберігає і підтримує сформовані у свідомості забобони та традиції.

Розглядаючи фразеологізми із загальними іменами, можна виділити такі фразеологічні одиниці, як антропометричні та фразеологізми з термінами спорідненості.

У групі фразеологічних одиниць з антропометричними лексемами головним концептом є соціальна роль чоловіків і жінок.

У групі з чоловічими антропометричними лексемами знаходимо такі субконцепти, як: концепт «чоловік»: *a man's man* – справжній чоловік; товариш: *old boy* – старий друзяка; зовнішність, поведінка: *lady killer* – «серцеїд»; чоловіча діяльність: *blue boys* – поліцейські, моряки; соціальний успіх: *a self-made man* – чоловік, який зробив сам себе; голова: *big boy* – «шишка» [11].

У групу з жіночими антропометричними лексемами входять такі субконцепти: жіноча мораль: *a fallen woman* – жінка, що веде аморальний спосіб життя; концепт «жінка»: *a man-eater* – серцеїдка; рід діяльності: *a call girl* – дівчина за викликом; (майбутній) шлюб: *Miss Right* – майбутня дружина; розумові здібності: *woman's reason* – жіноча логіка [11].

Серед фразеологічних одиниць із термінами родинних зв'язків можна виділити такі субконцепти (для референтів-чоловіків): родинний статус: *a hen-pecked husband* – «підкаблучник»; головна роль у родині: *city fathers* – «батьки міста»; початок роду: *founding father* – засновник; родовий зв'язок: *son of a bitch* – сучий син, мерзотник; захисник: *a father figure* – постать батька [11].

У групі фразеологічних одиниць із жіночими термінами родинних зв'язків виділяємо такі субконцепти: залежність дитини від матері: *to be tied to one's mother's apron strings* – матусин синок; слабкість: *a weak sister* – слабак, «баба»; якості, які характеризують жінку: *a fish-wife* – «базарна баба»; концепт «жінка»: *a hot mamma* – «сексбомба» [11].

Висновки. Отже, фразеологічні одиниці із загальними іменами не виявляють виключно жіночу або чоловічу картину світу, вони розкривають особливі характеристики агента та його діяльності, базуючись на загальнолюдських орієнтирах.

Сутність сучасних уявлень про співвідношення біологічного, психологічного та соціального в існуванні жінки та чоловіка, їх генеза, співвідношення і взаємозумовленості є одними з найбільш обговорюваних питань сучасних гендерних теорій.

Сучасне уявлення про гендер включає в себе дослідження того, як жінки і як чоловіки розуміють власні гендер і сексуальність. Ігнорування одного зі складових чи типів гендеру породжує неповноту розуміння всіх інших. Гендер має відносну природу і в його конструюванні центральним є процес диференціації, який багато в чому підтримується і провокується системами домінування та соціальної нерівності кожного суспільства.

Останніми десятиріччями жодна галузь лінгвістичної науки не привертала до себе такої уваги мовознавців, як фразеологія.

Фразеологізми – це окремі, самостійні одиниці мови, здатні, як і інші мовні одиниці, виразити свою семантику, вступити з іншими одиницями мови в смислові та граматичні зв'язки, а це значить, що вони можуть мати граматичну категорію,

здійснювати в реченні доречну синтаксичну функцію.

Аналіз фразеологізмів із загальними іменами дав змогу виділити такі фразеологічні одиниці, як антропометричні та фразеологізми з термінами спорідненості. Фразеологічні одиниці із загальними іменами не відбивають суто жіночу або

чоловічу картину світу, вони розкривають універсальні, специфічні характеристики агента та його діяльності, базуючись на загальнолюдських орієнтирах.

Перспективою подальшого дослідження послужить аналіз фразеологізмів із власними іменами (на матеріалі англійської мови).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. Москва : Прогресс, 1986. 342 с.
2. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов : навчальний посібник. Вінниця : Нова книга, 2003. 458 с.
3. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. Москва : Высшая школа, 2000. 381 с.
4. Givon T. Functionalism and grammar. Amsterdam, Phil.: John Benjamins, 1995. 486 p.
5. Логан П. Фразеология английского языка. Москва : Учпедгиз, 1959. 195 с.
6. Южченко В. Народження і життя фразеологізму. Київ : Рад. школа, 1988. 144 с.
7. STCD = Chamber's Twentieth Century Dictionary. Edinburgh : W. & R. Chambers, 1964. 1396 p.
8. WEUDEL = Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language. New York : Gramercy Books, 1996. 1694 p.
9. Бендас Т.В. Гендерная психология : учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 431 с.
10. Кирилина А. Гендер: лингвистические аспекты. Москва : РАН, 1999. 180 с.
11. Мартинюк А.П. Конструювання гендеру в англомовному дискурсі : монографія. Харків : Константа, 2004. 292 с.
12. Annen D. Gender and Discourse. New York : Morrow, 1994. 356 p.
13. Poynton C. Language and Gender: Making the Difference. Oxford : Deakin University Press, 1990. 135 p.
14. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 342 с.
15. Гак В.Г. Фразеология, образность и культура. *Советская лексикография* : сборник статей. Москва : Прогресс, 1988. С. 159–169.
16. Белецкий А.А. Лексикология и теория языкознания. Киев : Высш. шк., 1992. 280 с.

УДК 81'38

ФУНКЦІЇ ХЕШТЕГУ ЯК МІКРОТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ СОЦІАЛЬНОЇ МЕРЕЖІ TWITTER)

“FUNCTIONS OF HASHTAG AS A MICROTTEXT (BASED ON SOCIAL NETWORK TWITTER)”

Рябова К.О.,

orcid.org/0000-0001-7561-251X

*аспірант кафедри англійської філології та перекладу
Київського університету імені Бориса Грінченка*

У статті розглянуто основні функції хештегу. Надано визначення таким поняттям, як твіт, тег та хештег. Наведено приклади функцій хештегу, проведений їх аналіз. Актуальність дослідження зумовлена активним використанням хештегів у соціальних мережах.

Ключові слова: хештег, твіт, мікротекст, соціальні мережі, тег.

В статье рассмотрены основные функции хэштега. Дано определение таким понятиям, как твит, тег и хэштег. Приведены примеры функций хэштега, проведен их анализ. Актуальность исследования обусловлена активным использованием хэштегов в социальных сетях.

Ключевые слова: хэштег, твит, микротекст, социальные сети, тег.

The article considers the main function of the hashtag. The concept of tweet tag and hashtag are given. We have given an examples hashtag's function and made their analysis. The relevance of the study is due to the popularity of using hashtags in the social networks.

Key words: hashtag, tweet, microtext, social networks, tag.

Постановка проблеми. Хештег (#) – це запропонована система маркування тем у мікротексті для об'єднання постів [1]. Він був започаткований у 2007 році у Twitter, але зараз він також розповсюджується на такі соціальні мережі, як Instagram, Google+, Facebook і на сьогодні використовується мільйонами користувачів. Хештег у Twitter був створений як метод категоризації для сортування твітів за темою, проте зараз він використовується набагато ширше і виконує й інші функції. Більш того, хештег наразі вживається поза онлайн-межами і використовується в офлайн. Так, хештег можна побачити на рекламних білбордах, на комерційних торгових знаках, на вуличних постерах і банерах, у телевізійних роликах, заголовках газет та журналів, а також у політичних слоганах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хештег зародився та набрав своєї популярності завдяки соціальній мережі Twitter. Цим самим привернув увагу лінгвістів, які почали вивчати його лінгвістичні та стилістичні особливості [2–6]. П.М. Калеффі [7] вивчає хештег як продуктивний процес словотворення в англійській та італійській мовах. П. Вікстрем [8] досліджує комунікативні функції хештегу в письмовому спілкуванні в соціальній мережі Twitter. У своїй розвідці автор представляє хештег як складний багатофункціональний лінгвістичний засіб для структурування інформації. М. Заппавінья [1] вивчає три головні функції хештегу, а саме маркування теми, втілення міжособистісних відносин та організація тексту. Більшість визначень хештегу фокусують увагу на таких ознаках, як маркування теми, засіб пошуку та відбору інформації в соціальних мережах. Хештег містить орфографічні помилки, друкування слів великими літерами, опущення голосних літер, фонетичні та графемні заміни – всі лінгвістичні та стилістичні особливості, що властиві мікротексту.

Постановка завдання. Метою дослідження є встановлення функцій хештегу як мікротексту на основі аналізу матеріалів соціальної мережі Twitter.

Виклад основного матеріалу. Twitter розпочав свою роботу у 2006 році як мікроблог. Із його розвитком набули популярності і твіти. Твіт – це пост, опублікований у соціальній мережі Twitter [9]. Твіти представлені своєрідним потоком постів, що розташовані у хронологічному порядку. Твіти – це ті ж самі SMS-повідомлення, але на відміну від них твіти містять не більше 140 знаків, можуть мати гіперпосилання (URLs), в них можна відмітити користувача за допомогою

спеціального знаку (@) та додати хештег або тег. Тег – це слово або фраза, що використовується для визначення такого цифрового контенту, як блог чи пост, і відповідає конкретній категорії або тематиці [9]. Хештег – це різновид тегу, що маркується знаком (#), відомий ще як хешсимвол. Ця форма тегування використовується в мікроблогах та соціальних мережах.

Хештег (#) у твітах маркує теми твітів і об'єднує віртуальне суспільство читачів за інтересами. Користувачі активно використовують його як засіб пошуку або маркування власних постів. Використання хештегів походить від Internet Relay Chat (IRC), де він з'явився як система маркування постів.

Хештег у Twitter має лінійну форму метаданих, що фактично інтегрувало їх у лінгвістичну структуру твітів [1]. Цей тип лінійної форми метаданих зазвичай використовується тому, що він одразу помітний користувачам і є частиною тексту твіту.

М. Заппавінья [1] зазначає, що в межах твіту тег, маркований знаком (#), встановлює атрибутивний зв'язок між твітом та хештегом. М. Галлідей та П. Матіссен [10] визначають процес атрибутивного зв'язку як взаємовідносини, де хештег об'єднує певну соціальну групу, що визначається за допомогою цього тегу. Іншими словами, хештеги додають у ключові слова як метадані, які дають посилання на тему повідомлення користувачем. Так, у твіті присутній хештег *#Eurovision*, який позначає тематику повідомлення:

Only 55 days until the Grand Final of #Eurovision 2019! Follow our instagram story @bbceurovision as @MichaelRiceOff heads to Tel Aviv to film the UK postcard.

Це означає, що інші користувачі мають можливість додати цей тег *#Eurovision* та використовувати його як ключове слово у твіті за цією темою. За допомогою утворення ключових слів, використовуючи їх у такий спосіб, користувачі Twitter об'єднуються у групи за спільним хештегом.

М. Заппавінья вважає, що хештеги також можуть позначати різні функції в лінгвістичній структурі твіту [1]. Нижче наводимо приклади твітів із мережі Twitter, у яких хештег виконує такі типи функцій: класифікатор, тема та процес.

A Spanish TV channel promoting a Turkish TV series, using the UK song. That's #Eurovision. Matt Fredericks@MattESCunited (тема)

It's time to do a double take! MyHeritage, this year's Presenting Partner of the Eurovision Song Contest, have launched a Eurovision Look-alike App. Download now and share with us your doppelgänger! #DareToDream #Eurovision (тема)

HERE IT IS! My new single and entry for #Eurovision #AusDecides is called 'Zero Gravity' and it means a lot to me. Please share and spread the word, if you like it! (тема)

У вищенаведених прикладах доданий хештег *#Eurovision* позначає тему твіту. Він описує соціальну сферу, до якої відноситься конкретний хештег. Користувачі мають змогу здійснити пошук будь-якої інформації за цією тематикою або додати свій пост, вписавши хештег, який відноситься до цієї теми. Як ми зазначали раніше, сортування постів за темою – це головна функція хештегу в соціальних мережах.

Me trying to get rid of horrible & nasty comments on #eurovision_videos. Excercise in futility.Karl Compton @karljcompton (класифікатор)

She's walking out of a toxic relationship and straight into the hearts of #Eurovision fans. Please welcome Armenia's @SrbukOfficial (класифікатор)

У наведених прикладах *#Eurovision* відіграє роль прикметника. Користувачі таким чином виражають ознаку предмета або людини. Так, користувач позначає, що відео з *#eurovision*, або наголошує, що Армения вразила фанатів з *#Eurovision*.

The song you will be doing this for when #Eurovision is on. (процес)

Spotted in Tel Aviv Israel, #Eurovision is calling! (процес)

В усіх двох прикладах хештег *#Eurovision* вживається поряд із дієсловом, і таким чином у поєднанні вони відображають дію, початок *#Eurovision*. У подібних прикладах ми можемо спостерігати граматичні конструкції, де хештег відіграє роль підмета. Такі граматичні особливості свідчать про спільні властивості хештегу та мікротексту.

П.М. Калеффі [7] розглядає інші функції хештегу. Автор говорить, що хештеги у Twitter зародилися як метод категоризації. Хештеги можуть використовуватися в коментарях, щоб виділити тематику посту або зробити наголос на тому, про що йдеться в пості. Таким чином,

на думку дослідника, визначаються такі функції хештегу:

– Заперечення:

The nerve of steel it takes to actually call and say those words... Compassion and common sense are rare species these days..Pfft #madeindumspterville#notsobautifulpeople#amberalert#news#compassion#Unbelievable#throwthemallaway #lawd #areuserious

– Випадкове зауваження чогось:

Can't wait to be back on the White Island #summer#takemeback #asoonaspossible

– Прояв своїх почуттів та емоцій:

Boo! Rigged! How dare someone in Europe win #Eurovision?! #SBSEurovision #sarcasm #happyforUkraine

– Підтримка події:

#NotreDamedeParis is burned but only the part. President Macron promise to be finished réparé within 5 years.. but non one stared to work in Sunday #Paris2024

– Просування бренду:

Починайте день правильно #grushevskogo5#obag#starbucks#morning #magazine #parlament #kiev #ukraine #kievblog

– Самоіронія:

#Ukraine will be (most likely) ruled by a comedian with no political experience.Happy #AprilFools day.#UkraineElections

– Участь у події:

Volodymyr Zelensky has given himself a strong footing in the first round of #UkraineElections - running against Poroshenko in the second round run-off (as it looks) will almost certainly result in him securing the presidency later this month. #Ukraine

Висновки. Проаналізовані вище приклади твітів засвідчують різні функції хештегів. Функції хештегів варіюються залежно від їх використання в постах. Зі стрімким ростом популярності хештегу його вивчення залишається актуальним та перспективним, що дасть змогу використовувати здобуті результати в усіх соціальних сферах життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Zappavigna M. Ambient affiliation: A linguistic perspective on Twitter. *New Media Society* 2011 13. URL : <http://nms.sagepub.com/content/13/5/788>.
2. Anusha A. Is that twitter hashtag worth reading. in *Proceedings of Third International Symposium on Women in Computing and Informatics (WCI-2015)*. 2015. P. 347–352.
3. Mitchell J. What Is the Point of: #Hashtags? 2012. URL : <http://readwrite.com/2012/05/17/what-is-the-point-of-hashtags/>.
4. Robison K. Hashtag for outreach. 65th International Astronautical Congress. 2014. P. 115–120.
5. Shapp A. Variation in the Use of Twitter Hashtags. Allison Qualifying Paper in Sociolinguistics. 2014. URL : https://www.nyu.edu/projects/shapp/Shapp_QP2_Hashtags_Final.pdf.

6. Van den Berg J. A. The story of the hashtag (#): A practical theological tracing of the hashtag (#) symbol on Twitter. *HTS Theologiese Studies/Theological Studies*. 2014. № 70. URL : <http://www.hts.org.za/index.php/HTS/article/view/2706>.
7. Caleffi P. M. The 'hashtag': A new word or a new rule? *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*. 2015. P. 46–69.
8. Wikström P. #srynotfunny: Communicative Functions of Hashtags on Twitter. *SKY Journal of Linguistics*. 2014. № 27. P. 127–152.
9. Oxford English Dictionary. URL : <https://en.oxforddictionaries.com/definition/hashtag>.
10. Halliday M. *An Introduction to Functional Grammar*. London : Arnold, 2004. 700 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. Oxford English Dictionary. URL : <https://en.oxforddictionaries.com/definition/hashtag>.
12. Instagram. Official page. URL : <https://www.instagram.com/>.
13. Twitter. Official page. URL : <https://twitter.com/>.
14. Twitter. Using Hashtags on Twitter. URL : <https://support.twitter.com/articles/49309>.

УДК 811.111

СЕКТОР ОДИНИЦІ МОВИ/МОВЛЕННЯ ВІД СЛОВА ДО МАКСИМИ У ВЕРБАЛІЗОВАНОМУ КОНЦЕПТІ WORD/LANGUAGE/SPEECH

THE LANGUAGE/SPEECH UNIT SECTOR FROM THE WORD TO THE MAXIMA IN THE VERBALIZED CONCEPT WORD/LANGUAGE/SPEECH

Смаглій В.М.,

orcid.org/0000-0002-6222-7652

кандидат філологічних наук,

завідувач кафедри «Філологія»

Одеського національного морського університету

У даній статті, присвяченій розгляду медіальної зони поля, а саме сектору одиниці мови/мовлення, йтиметься про чисельну групу тематичної лексики, в яку увійшли всі наявні гіпонімічні номінації мовної одиниці формату слова. Лексичне значення слова пояснюється через відсилку до певного образу чи ідеї, які виражаються словом. Побіжно зазначимо, що тлумачення лексичного значення дуже часто проводиться із посиланням на єдиний смисловий комплекс, який, проте, не обов'язково збігається із форматом окремого графічного слова, цей комплекс (образ, ідея) може бути виражений кількома графічними словами, тому багато дефініційних визначень оперують такими ознаками, як слово чи група слів, слово чи фраза.

Ключові слова: лексема, парадигма, лінгвальні одиниці, номінативні одиниці, синтаксичні одиниці.

В данной статье, посвященной рассмотрению медиальной зоны поля, а именно сектора единицы языка / речи, речь пойдет о многочисленной группе тематической лексики, в которую вошли все имеющиеся гипонимические номинации языковой единицы формата слова. Лексическое значение слова объясняется через отсылки к определенному образу или идее, которые выражаются словом. Бегло отметим, что толкование лексического значения очень часто проводится со ссылкой на единый смысловой комплекс, который, однако, не обязательно совпадает с форматом отдельного графического слова, этот комплекс (образ, идея) может быть представлен несколькими графическими словами, поэтому многие дефиниционные определения оперируют такими признаками, как слово или группа слов, слово или фраза.

Ключевые слова: лексема, парадигма, лингвальные единицы, номинативные единицы, синтаксические единицы.

In this article, the consideration of the medial zone of the field, namely the sector of the language / speech unit, will refer to the numerical group of thematic vocabulary, which includes all existing hyponymic nominations of the linguistic unit of the format of the word. The lexical meaning of the word is explained by the attachment to a particular image or ideas expressed by the word. It should be noted that the interpretation of the lexical meaning is often carried out with reference to a single semantic complex, which, however, does not necessarily coincide with the format of a separate graphic word, this complex (image, idea) can be expressed by several graphic words, therefore, many definitions operate with such features as word or group of words, word or phrase.

Key words: lexeme, paradigm, lingual units, nominative units, syntactical units.

Постановка проблеми. У даній статті йтиметься про лексикографічно зареєстровані номінативні одиниці на позначення лінгвальних одиниць різного формату, а саме від слова до максими. Найзагальнішими номінаціями в даній підгрупі є лексеми *sign* та *linguistic/speech form*. Зокрема, фундаментальною лінгвальною одиницею словники називають *sign*: [a fundamental linguistic unit that designates an object or relation or has a purely syntactic function, e.g. *words, morphemes and punctuation*]. Номінація *linguistic/speech form* акцентує увагу на змістовому наповненні відповідних одиниць і додає до вищенаведеного переліку *слова, морфем, пунктуація* ще *афікси, фрази і речення* [a meaningful unit of speech, language, such as *an affix, a phrase or a sentence*]. Синонімічною до *sign* заявлено номінативну одиницю *seme* [a linguistic sign]. Одна із семем лексеми *idiom* уточнює значення номінативної одиниці *linguistic form* – [the syntactical, grammatical or structural form peculiar to a language].

Постановка завдання. Нижче аналізуватимуться номінації одиниць усної і писемної форми мови в порядку зростання їх формату.

Виклад основного матеріалу. У попередніх статтях аналізувалась лексема *word* як одна з базових одиниць ядерної зони номінативного поля концепту WORD / LANGUAGE / SPEECH. У даній статті, присвяченій розгляду медіальної зони поля, а саме сектору *одиниці мови/мовлення*, йтиметься про чисельну групу тематичної лексики, в яку увійшли всі наявні гіпонімічні номінації мовної одиниці формату слова. Найзагальніше значення серед цих одиниць притаманне номінативній одиниці *lexeme*, яка заявлена як базова лексична (значеннєва) одиниця мови [a fundamental unit of the lexicon of a language; a meaningful linguistic unit that is an item in the vocabulary of a language].

Лексичне значення слова пояснюється через відсилку до певного образу чи ідеї, які *виражаються* словом. У номінативній одиниці *semanteme* це дефінується таким чином [a word (as the noun *dog*, the verb *run*...) that express a definite image or idea], хоча ця одиниця іноді тлумачиться і як суто смисловий феномен, поза його прив'язки до слова [a minimal distinctive unit of meaning].

Цільова настанова на вираження ідеї, значення експлікується в номінативній одиниці *expression* [a meaningful word; a word or phrase used to convey an idea]. Побіжно зазначимо, що тлумачення лексичного значення дуже часто проводиться з посиланням на єдиний смисловий комплекс, який, проте, не обов'язково збігається з форматом

окремого графічного слова, цей комплекс (образ, ідея) може бути виражений кількома графічними словами, тому багато дефініційних визначень оперують такими ознаками, як *word or group of words, word or phrase*. Таким, до прикладу, є тлумачення номінативної одиниці *name* [a word or words by which an entity is designated; a word or phrase that constitutes the distinctive designation of a person or thing, as in "*Köln*" is the German name for "*Cologne*"; my name is *Jon Parsons*].

До речі одною із семем лексеми *phrase* є семема, що дефінується [word], інша семема у своєму тлумаченні зазначає кількаслівний формат цієї одиниці, але наголошує на цілісності її лексичної і граматичної семантики [a small group of words standing together as a conceptual unit forming a syntactic constituent with a single grammatical function, e.g. *adverbial phrase*].

Надалі ми аналізуватимемо словникові номінації, що позначають лінгвальну одиницю у форматі *слова*, пам'ятаючи про необов'язковий збіг цієї одиниці із форматом *графічного слова*, тобто комплексу графем із пробілом з обох боків.

З точки зору фонетичної форми слова вирізняють односкладові і багатоскладові слова: *monosyllable* [a word of one syllable] та *polysyllable* [a word having more than one syllable].

У залежності від шляхів утворення/появи слова в мовному лексиконі слова поділяються на чисельні типи, які мають відповідні номінації. Сам процес породження/появи слова позначається англійським загальним терміном *derivation* [the historical origin and development of a word, an etymology], вочевидь, ідеться про історичний шлях лексичної одиниці у плінні розвитку мови. Про це свідчить і початкове значення дієслова *to derive* [obtain smth from a specified source] (*отримати щось із певного джерела*), яке походить від латинського *derivare* [draw fluid through a channel] = *de-* [down, away] + *rivus* [brook, stream]. Вужче значення *derivation* є таким: [the formation of a word from another word or from a root in the same or another language]. Таке розуміння *derivation* актуалізується в назві лінгвальної одиниці формату слова *derivative*. Цей іменник дефінується [a word formed from another word or from a root in the same or another language].

Слово, яке утворене за рахунок скорочення форми, має статус лексичної одиниці під назвою *abbreviation* [a shortened form of a word or phrase used in place of the whole], якщо скороченню підлягало виключно слово (а не словосполучення), така лексична одиниця має назву *shortening* [the shortened form of a word]. Якщо скорочено титул

особи (*Mr*), імені якого передує таке скорочення, то воно має назву **prefix** [a title placed before a name; a letter, word, abbreviation placed before a name, e.g. *the prefix Mr., Ms., or Dr.*]. Номінативна одиниця **letters** є розмовним позначенням наукового ступеню [the initials of a degree or other qualifications, as *Ph.D, M.A.*]. Словосполучення, яке називає науковий ступінь, скорочується до початкових літер його складників, наприклад, *Master of Arts in Education = M.A.Ed.; Doctor of Philosophy = Ph.D.*

Слово, яке утворилось внаслідок злиття фрагментів двох інших слів, позначається як **blend** або **portmanteau**. Їх дефініції, відповідно: [a word made up of parts of two other words and combining their meanings (such as *motel* from *motor* and *hotel*)] та [a word whose form and meaning are derived from blending of two distinct forms (such as *smog* from *smoke* and *fog*)]. Перша назва (*blend*) досить прозора і походить від старонорвезького *blanda* [to mix], а друга (*portmanteau*) є метафорою від запозиченої із французької мови назви особливої валізи, яка складається із двох окремих відділень, [a large trunk or suitcase opening into two equal parts]. У зв'язку із цим прокоментуємо більшу точність терміна *blend*, який асоціюється зі змішуванням, а отже, *взаємопроникненням* компонентів утвореної одиниці. Водночас *portmanteau* асоціюється із предметом, що має дві *окремі* складові частини [two equal parts]. Дивлячись на слова, утворені за цією моделлю, бачимо саме взаємопроникнення компонентів, наприклад, у слові *smog* центральна літера *o* належить обидвом складникам *smoke+fog*.

Досить прозорими є номінативні одиниці **neologism** [a newly coined word] та **coinage** [a new word]. Цікавою є окрема семема лексеми **neologism** із термінологічним значенням [(psychology) a new word that is coined by a person affected with schizophrenia and is meaningless except for the coiner], йдеться про беззмістовні, неіснуючі в мові слова, які вигадує людина, хвора на шизофренію. Така словотворчість вважається симптомом цього психічного захворювання [regarded as a symptom of certain psychotic disorders, such as schizophrenia].

Слово, яке запозичене з іншої мови і тією чи іншою мірою зберігає риси джерельної одиниці, позначається як **loanword** [a word adopted from a foreign language with little or no modification].

Звуконаслідування є джерелом появи слів, чия форма імітує позначуваний феномен, такі слова називаються **onomatopoeia** [a word naming a thing or action by a vocal imitation of the sound associated with it, such as *buzz, hiss*]. Варто зазначити, що

етимологія цієї номінативної одиниці вказує на значно ширше вихідне значення: L <— Gr *onomatopoiia* [word-making] from *onoma* [name] + *roiein* [to make], тобто *створення будь-якого слова*, а не виключно звуконаслідування.

Парадигматичні відношення структурують лексикон будь-якої розвиненої мови і кожна із парадигм включає ту чи ту кількість її членів, що номінуються у відповідний спосіб: *синоніми, антоніми, омоніми* і т.п. Загальні словники англійської мови містять доволі детальну номенклатуру номінацій лексичних парадигм. Розглянемо їх і їх дефініції.

У залежності від обсягу свого лексичного значення слова утворюють гіперо-гіпонімічну парадигму: слово, яке є *гіперонімом*, має ширше значення, до якого потенційно може входити обсяг лексичного значення *гіпоніму*. Англійські позначення членів цієї парадигми є інтернаціональними: **hypernym** [a word with a broad meaning constituting a category into which more specific meaning fall, e.g. *colour* is hypernym of *red*]; **hyponym** [a word of more specific meaning than a general term applicable to it, e.g. *spoon* is hyponym of *cutlery*]. Обидві номінативні одиниці (*hypernym, hyponym*), за даними словника Oxford, з'явилися в англійській мові не так давно, в 1970-х як композити із грецьких основ *hyper-* [beyond] (*над*), *hypo-* [under] (*нид*) + *onoma* [name].

Слова із однаковими або схожими значеннями, як відомо, мають назву *синоніми*. Номінативна одиниця **synonym** дефінується [a word or phrase that means exactly or nearly the same as another word or phrase in the same language, e.g. *shut* is a synonym to *close*]. Звернімо увагу на дефініційну ознаку [in the same language], оскільки вона відокремлює феномен *внутрішньомовної синонімії* від міжмовної. Слово і його іншомовний еквівалент, маючи однакове або близьке значення, утворюють парадигму *міжмовної синонімії*, вона відбивається в значенні номінативної одиниці **gloss** [a translation of a word] <— *translation* [rendering of the meaning of a word in another language].

Слова із протилежними значеннями утворюють власну парадигму, яка завжди є парною (на відміну від синонімічної), і мають назву *антоніми, antonym* [a word of opposite meaning, as the usual antonym of *good* is *bad*].

Етимологічна розвідка показує, що обидві номінації: *synonym / antonym* — є латинськими запозиченнями зі спільним коренем *onoma* [name], а їхнє протиставлення один одному базується на протилежних за значенням префіксах *syn-* <— *sun-* [with] VS *ant-* <— *anti-* [without].

Очікуване протиставлення *схоже, take same VS протилежне* тут не простежується.

Натомість смисловий комплекс *take same ім'я* виявляється під час етимологічного аналізу іншої номінативної одиниці, яка називає іншу – *омонімічну* – лексичну парадигму; *homonyms*: ME <— L *homonymum* <— Gr *homōnumos* [having the same name] = *homos* [same] + *onoma* [name]. *Омонімами*, як відомо, є слова з ідентичною формою, але різним значенням. У залежності від співпадіння графічної і фонетичної форми чи тільки однієї із них розрізняють омоніми повні і часткові (омофони і омографи). Усі ці різновиди мають свою фіксацію в загальних словниках англійської мови.

Повний омонім номінується як *homonym* [one of two or more words spelled and pronounced alike but different in meaning, as *bank* (embankment) and *bank* (place where money is kept), *quail* (bird) and *quail* (to cringe)].

Омофон позначається англійською номінативною одиницею *homophone* [one of two or more words pronounced alike but different in meaning, derivation, spelling, e.g. *to*, *too*, *two*]. *Омограф* називається словом *homograph* [one of two or more words spelled alike but different in meaning, derivation, pronunciation, e.g. *wind* [wind] and *wind* [waɪnd]].

Парадигму *споріднених слів* (тих, що мають спільне походження) утворюють слова, які позначені у словниках номінативною одиницею іменником *cognate* [a word that is cognate with another, i.e. related by derivation, borrowing or descent, e.g. Eng. *Father*; Germ. *Vater*; L. *pater*].

Як бачимо, парадигматичні зв'язки лінгвальних одиниць формату слова є різноманітними і розгалуженими. Більшість відповідних одиниць входять у багаточленні парадигми (із двох, трьох, чотирьох і більше конститuentів), це синоніми, омоніми, гіпо-гіпероніми, споріднені слова. Виключно парну парадигму утворюють антоніми.

Окрему групу утворюють номінативні одиниці, які позначають лексичні одиниці із домінуючою семою *характеристика/оцінка*, причому переважно це *негативна оцінка*.

Першою із цієї групи варто назвати номінативну одиницю *epithet*, яка в загальних словниках зареєстрована як лексема з кількома значеннями. Семема *epithet* із загальним значенням *слово/фраза* є застарілою [(obsolete) expression; word or phrase]. Решта семем вже містять смисловий компонент, який акцентує описовість, характеризуючу функцію відповідної лексичної одиниці: *epithet* [an adjective or phrase expressing

a quality regarded as characteristic of a person or thing mentioned], важливість такої характеристики стає підставою для можливого використання відповідної дескрипції у функції перифрастичної номінації об'єкта: [a characterizing word or phrase accompanying or occurring in place of the name of a person or thing, such as *The Great Emancipator* for *Abraham Lincoln*]. Окрема семема *epithet* включає смисловий компонент *негативна оцінність* [a disparaging or abusive word or phrase; an offensive word or name that is used as a way of abusing or insulting smb], відповідна сема експлікується дефініційними ознаками [disparaging, abusive, offensive, insulting].

Такою самою семантикою відзначається одна із семем лексеми *name* [a word or group of words used to describe or evaluate, often disparagingly, e.g. *Don't call me names*].

Образливі, грубі слова позначаються цілою низкою номінативних одиниць: *oath* [an offensive or rude word that is used to express anger, frustration]; *curse* [a profane or obscene oath or word; an offensive word or phrase to express anger or annoyance]; *profanity* [a swear word, an oath]; *imprecation* [an offensive word or phrase that people say when they are angry; a spoken curse]. Дефініційні ознаки [offensive, rude, profane, obscene, swear] експлікують крайню негативну оцінність відповідних лексичних одиниць, а дефініційні ознаки [to express anger, frustration or annoyance; that people say when they are angry] експлікують негативну емоційність комунікації, в якій такі слова застосовуються.

Як відомо, лайка, грубість, образа є несхвальною моделлю комунікативної поведінки. Усвідомлюючи це, мовці можуть вдаватися до засобів пом'якшення своїх висловів. Для цього використовуються т. зв. *евфемізми*, лексичні одиниці, які слугують субститутами грубих чи неприємних слів. Англійська номінативна одиниця *euphemism* є інтернаціональним запозиченням із грецької *euphēmismos* <— *euphēmeizein* [use auspicious words] = *eu-* [well] + *phēme* [speaking]. Вона тлумачиться таким чином: [a mild or indirect word or expression substituted for one considered to be too harsh or blunt]. Водночас існує і протилежне явище – заміна нейтрального вислову грубим, це позначається номінативною одиницею *dysphemism* [a derogatory or unpleasant term used instead of a pleasant or neutral one].

У виборці зареєстрована невелика група номінативних одиниць, що позначають слова з певною семантичною чи функційною специфікою. До них зараховуємо терміни, номенклатурні назви і т.п. Номінативна одиниця *term* називає

слово із «точною семантикою і спеціальною сферою застосування» [a word or expression that has a precise meaning or is special or peculiar to a science, art, profession or subject; a word or group of words having a particular meaning esp. in specific field]. Без прямої відсилки до наукової сфери застосування тлумачиться значення *nomenclature* [the term applied to smb or smth]. У протиставленні із терміном визначається номінативна одиниця *vernacular* [a common, nonscientific name of a plant or animal]. Слово із застарілим значенням позначається номінативною одиницею *archaism*, слово, що функціонує в певному значенні в межах певного ареалу, позначається як *provincialism* [a regional word, phrase or usage, peculiar to a local area].

Лексичні системи, в які об'єднуються слова мови в цілому або її окремих галузях, також мають певні номінативні позначення. Перш за все, це *vocabulary* [the body of words used in a particular language, e.g. *the Sanskrit vocabulary*]. Номінативна одиниця *lexicon* називає сукупність лексичних одиниць певної тематичної галузі [the vocabulary of a language used in a particular profession, subject or style]. Цікаво, що такою самою номінативною одиницею позначається система *морфем* певної мови: *lexicon* [the morphemes of a language considered as a group; the total stock of morphemes in a language].

Сукупності термінологічних і номенклатурних назв позначаються, відповідно, як *terminology* [the vocabulary of technical terms used in a particular field, subject, science or art]; *nomenclature* [a system of names used in a particular field, esp. in science, e.g. *the nomenclature of mineralogy*].

Аналіз показав, що лінгвальні одиниці формату слова в загальних словниках англійської мови позначаються дуже великою і різноманітною палітрою номінативних одиниць. Номінації кваліфікують такі параметри, як форма, зміст, функційна специфіка, шляхи появи/формування, структурна організація лексичних одиниць мови.

Окремі номінації із числа включених у тематичну групу *одиниці мови/мовлення* називають лінгвальні феномени, які за своїм форматом обов'язково перевищують межі слова, але, тим не менш, є смислово еквівалентними саме слову (його цілісному значенню). Такою одиницею є *idiom* [an expression of a language having a meaning that cannot be derived from the conjoined meanings of its elements, such as *ride herd on* for *surprise*], а також *periphrasis* [indirect or circumlocutory phrase used in place of a possible shorter form of expression, e.g. *Holy mother of Jesus* for *Mary*; *baker's dozen* for *thirteen*].

Номінативна одиниця *collocation* позначає суміжну пару/групу певних слів, які в мовленнєвому ланцюжку поєднуються один з одним не випадково, а згідно із законам лексичної сполучуваності відповідної мови [a particular combination of words, a pair or group of words that are habitually juxtaposed; the habitual juxtaposition of a particular word with another word with frequency greater than chance, as *strong tea* and *heavy drinker*].

Найкрупнішою одиницею мовної системи традиційно вважається *речення*. Відповідна тематична підгрупа англійських номінацій є невеликою.

Головною серед них виступає *sentence*, чії дефініції зазначають різноманітні параметри цієї синтаксичної одиниці: *завершеність, синтаксичну незалежність, внутрішню структуру, прагматичну настанову, графічну і фонетичну оформленість*. Причому експлікація даних параметрів (як за їх набором, так і за формулюванням) варіює в різних словниках: [a set of words that is complete in itself, typically containing a subject and predicate, conveying a statement, question or command and consisting of a main clause and sometimes one or more subordinate clauses]; [a syntactic unit which expresses an assertion, a question, a command, a wish, an exclamation that in writing begins with a capital letter and concludes with appropriate end punctuation and that in speaking is distinguished by characteristic pattern of stress, pitch and pause], а також [a grammatical unit that is syntactically independent and has a subject, expressed or understood, and a predicate that contains at least one finite verb].

Така варіативність тлумачень свідчить про складність дефінованого об'єкта і неусталеність загальноприйнятих формулювань.

Синонімом до номінативної одиниці *sentence* виступає *period* [an utterance from one full stop to another, sentence], в інших дефініціях експлікуються додаткові параметри *періоду*: внутрішня структура, пропорційність його побудови і стильова маркованість (належність до офіційного мовлення): [a sentence of several carefully balanced clauses in formal writing]; [a complex sentence consisting of several clauses, constructed as a part of formal speech or oration].

Синтаксичні одиниці, з яких складається самостійне завершене речення, називаються *підрядними реченнями*, або *клаузами*. Номінативна одиниця англійського вокабуляру – це *clause*, її тлумачення зазначає статус в ієрархії граматичних одиниць [next below the sentence in rank] і наявність предикатної пари підмет/присудок [consists

of a subject and predicate]: [a unit of grammatical organization next below the sentence in rank and in traditional grammar said to consist of a subject and predicate].

Структурні різновиди (просте / складнопідрядне / складносурядне) речення так само, як і в українській мові, не мають однослівних англійських номінацій. Для їхнього позначення використовуються двокомпонентні одиниці (які словниковими вокабулярами окремо не реєструються): *simple / complex / compound sentence*.

Така ж сама ситуація спостерігається і з позначенням комунікативно-прагматичних різновидів (оповідне / питальне / окличне / наказове) речення. Вони називаються розчленованими номінативними одиницями: *declarative / interrogative / exclamatory / imperative sentence*. В описовий спосіб характеризуються відповідні типи речень і у вищевказаних дефініціях лексеми *sentence*: [a syntactic unit which expresses an assertion, a question, a command, a wish, an exclamation]; [conveying a statement, question or command]. Єдиним виключенням із цієї закономірності є представлена в словнику Oxford номінативна одиниця *question* [a sentence worded so as to elicit information].

Речення із порушеною синтаксичною послідовністю компонентів має окрему назву – *anacoluthon* [a sentence in which the expected grammatical sequence is absent, e.g. *When in the garden, the door banged shut*].

Особливу і дуже розгалужену групу номінативних одиниць складають словникові назви, які позначають такі мовленнєві феномени, як афористичні висловлювання – стислі, виразні формулювання певних поширених в суспільстві поглядів на правила поведінки і закони світоустрою. Ми їх об'єднуємо в тематичну групу під загальною назвою *максими*. До неї включено більше двох десятків словникових вокабул, розгляду яких присвячено даний підрозділ дослідження медіальної зони вербального поля концепту WORD / LANGUAGE / SPEECH.

Лексему *maxim* обрано як ключову на підставі точної і вичерпної дефініції, яка експлікує провідні характеристики всіх номінативних одиниць цієї групи: [a short pithy statement expressing a general truth or rule of conduct]. У різних варіаціях смислові компоненти, зазначені в цій дефініції, експлікуються дефініційними ознаками решти конститuentів групи.

Смисловий компонент *стислість* експлікується ознаками [short, pithy, brief, terse, concise], звернімо увагу на те, що наголошується, передусім, на інформаційній насиченості, змістов-

ності короткого висловлювання, про що свідчить другий ступінь дефініційного аналізу: <— *pithy* [concise and forcefully expressive]; *concise* [brief but giving a lot of information]. Відповідні дефініційні ознаки спостерігаємо у тлумаченнях номінативних одиниць *aphorism* [a terse, concise formulation of a truth or opinion], *phrase* [a brief, apt and cogent expression].

Смисловий компонент *мудрість* експлікується дефініційними ознаками [wisdom, truth, intrinsic, sage, advice, rule of conduct, guiding principle, instructive]. Прикладами таких дефініцій, зокрема, є такі: *saying* [a short, pithy, commonly known expression which generally offers advice or wisdom], *proverb* [a short, well-known pithy saying, stating a general truth or piece of advice], *apothegm* [a short, pithy and instructive saying or formulation], *motto* [a short expression of guiding principle, e.g. *hope for the best and prepare for the worst*].

Смисловий компонент *популярність* виражається у тлумачних статтях ознаками [common, popular, well known, widely accepted, often, repeatedly used, stock]. Зустрічаємо їх в дефініціях таких номінативних одиниць: *axiom* [a maxim widely accepted on its intrinsic merit], *byword* [a frequently used proverbial saying], *catchphrase* [expression used repeatedly and conventionally to represent an idea or point of view], *cant* [a stock phrase].

В дефініціях також наголошується на *виразності* таких висловлювань через експлікацію таких ознак, як: [metaphorical, witty, paradoxical, apt]. Саме так дефінуються номінативні одиниці *adage* [a saying often metaphorical in form that typically embodies a common observation], *epigram* [a terse, sage, witty and often paradoxical saying], *felicity* [an apt expression].

У підгрупі зафіксовані синонімічні номінації: *saw* [maxim, proverb], *sentence* [(archaic) maxim, saw], *sententia* [aphorism, adage].

Ціла низка аналізованих в даній підгрупі одиниць містить критичну оцінку позначуваних висловлень. Причиною критики є банальність, очевидність їхнього змісту, неоригінальність думки.

Смисловий комплекс *очевидність* експлікується дефініційними ознаками [obvious, self-evident]: *commonplace* [an obvious or trite comment], *truism* [a self-evident truth, too obvious to mention].

Сема *банальність* виражається в дефініціях ознаками [banal, not original, commonplace]: *platitute* [a banal, trite or stale remark], *cliché* [a phrase that is overused and betrays a lack of

original thought], *shibboleth* [a *commonplace* saying, truism], *homily* [a *platitudinous* inspirational saying].

Дефініційні ознаки [trite, stale, hackneyed, too often used] експлікують «затертість», відсутність свіжості таких висловлювань. Таким чином кваліфікуються номінативні одиниці *bromide* [a *trite* statement, *commonplace*], *formula* [a *hackneyed* expression], *whetze* [an *often repeated* and widely known joke]. Дефініційний аналіз другого ступеню глибини показує негативне забарвлення відповідних одиниць: *trite* [overused and consequently of little import, lacking originality or freshness]; *hackneyed* [lacking significance through having been overused, unoriginal and trite].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що проаналізований тематичний сектор медіальної зони вербального поля концепту WORD / LANGUAGE / SPEECH (сектор *одиниці мови/мовлення*) поєднує

в собі номінації одиниць усної і писемної мови і мовлення. Найдрібніші серед них – це фонема, літера, пунктуаційний/діакритичний знак. Найкрупніша – це максима. Зареєстровані в загальних словниках англійської мови номінативні одиниці містять велику різноманітність назв, одні з яких є широко відомими (*letter, word, comma, sentence* і т.ін.), а деякі є більш специфічними (*toneme, allomorph, anacoluthon* і т.п.).

Номенклатура аналізованих номінацій і їхні дефініційні статті охоплюють чисельні типи і підтипи лінгвальних одиниць, окреслюють парадигматичні структури, до яких входять ці одиниці. Етимологічні довідки показують глибинні зв'язки, що поєднують назви цих одиниць, проливаючи додаткове світло на існуючу мережу вербальної фіксації знання, що ним володіє англійськомовна спільнота, про структуру мови і елементи, з яких вона складається.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Козлова Л.А. Отражение этнокультурных особенностей менталитета в синтаксических категориях агентивности/неагентивности (на материале английского и русского языков). *Человек. Язык. Культура: сборник научных статей, посвященных 60-летнему юбилею проф. В.И. Карасика: в 2-х частях.* Киев : Издат.дом Д.Бурого, 2013. Изд-е 2-е испр. Часть 1. С. 532–538.
2. Кубрякова Е.С. Особенности речевой деятельности и проблемы внутреннего лексикона. Человеческий фактор в языке. Язык и картина мира. Москва : Наука, 1991. С. 141–172.
3. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира Рос. Академия наук. Ин-т языкознания. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
4. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ : Восток-Запад, 2007. 314 с.
5. Теркулов В.И. Части речи и тождество номинатемы. *Человек. Язык. Культура: сборник научных статей, посвященных 60-летнему юбилею проф. В.И. Карасика : в 2-х частях.* Киев : Издат. дом Д. Бурого, 2013. Изд-е 2-е испр. Часть 1. С. 25–31.
6. Швачко С.А. Диахроническая память слов. *Человек. Язык. Культура: сборник научных статей, посвященных 60-летнему юбилею проф. В.И. Карасика: в 2-х частях.* Киев : Издат. дом Д. Бурого, 2013. Изд-е 2-е испр. Часть 1. С. 166–173.
7. Biber D. et al. Longman Grammar of Spoken and Written English Forward by K. Quirk. Lnd. : Pearson Education Ltd, 1999. 1204 p.
8. Chafe W. Discourse, Consciousness, and Time/ – Chicago, Lnd : University of Chicago Press, 1994. 327 p.
9. Langacker R.W. Concept, image and symbol: The cognitive basis of grammar. Berlin. 1991.

МАТЕРІАЛ ДОСЛІДЖЕННЯ:

10. Online Cambridge dictionary. URL : <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/>.
11. Online Webster dictionary. URL : <https://www.merriam-webster.com/>.
12. Online Macmillan dictionary URL : <http://www.macmillandictionary.com/>.
13. Online Oxford dictionary. URL : <https://en.oxforddictionaries.com/>.
14. The American Heritage Dictionary of the English Language, Fifth Edition copyright 2017 by Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company. URL : <https://ahdictionary.com/word/search.html>.

ЕКЗОГЕННА ДЕРИВАЦІЯ ЯК ЕКСПОНЕНТ АНІЗОТРОПІЇ СЛОВОТВІРНОЇ МАКРОСИСТЕМИ: ЕВОЛЮЦІЙНО-СИНЕРГЕТИЧНИЙ ВИМІР

EXOGENOUS DERIVATION AS AN EXPONENT OF THE ANISOTROPY OF THE GERMAN WORD-FORMATION MACROSYSTEM: EVOLUTIONARY SYNERGETIC MEASUREMENT

Щигло Л.В.,

orcid.org/0000-0002-9441-6175

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології
Сумського державного університету

Золотова С.Г.,

orcid.org/0000-0003-1739-8652

старший викладач кафедри іноземних мов
Сумського державного університету

Морозова І.А.,

orcid.org/0000-0002-1583-8784

старший викладач кафедри іноземних мов
Сумського державного університету

У статті з позицій еволюційної лінгвістичної синергетики розглядається явище екзогенної деривації як експонент анізотропії словотвірної макросистеми німецької мови. Доводиться, що запозичення словотворчих компонентів та подальше їх використання в мові-реципієнті як конструювального базису для утворення нових одиниць є важливим показником ступеня іншомовного впливу як на німецьку мову загалом, так і на її словотвірну систему зокрема.

Ключові слова: еволюційна лінгвосинергетика, іншомовний вплив, іншомовний словотворчий компонент, словотвірна система, мова-реципієнт, німецька мова.

В статье с позиций эволюционной лингвистической синергетики рассматривается явление экзогенной деривации как экспонент анизотропии словообразовательной макросистемы немецкого языка. Доказывается, что заимствование словообразовательных компонентов и дальнейшее их использование в языке-реципиенте как конструирующего базиса для образования новых единиц является важным показателем степени иноязычного влияния как на немецкий язык в целом, так и на его словообразовательную систему в частности.

Ключевые слова: эволюционная лингвосинергетика, иноязычное влияние, иноязычный словообразовательный компонент, словообразовательная система, язык-реципиент, немецкий язык.

The given article focuses on the phenomenon of exogenous derivation as an exponent of the anisotropy of the German word-formation macrosystem from the standpoint of evolutionary linguistic synergetics. It is proved that borrowed word-formation components and their further use in the recipient language as a constructive basis for the new units formation is an important indicator of the degree of the foreign language influence both on the German language in general and on its word-formation system in particular.

Key words: evolutionary linguistic synergetics, foreign language influence, foreign language word-formation component, word-formation system, recipient language, German language.

«За кожним словом стоїть цілий світ»

Генріх Белль

«Fremdwörter sind die Gastarbeiter der Sprache»

Wolfram Weidner

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Мова як багатовимірна, динамічна, відкрита система перебуває у стані безперервних змін. Яким чином змінюється мова? Як відбуваються зміни? Які сили впливають на процес мовних змін? Ці питання є склад-

ними та остаточно не з'ясованими. Історична змінність мови є її істотною ознакою, внутрішньою властивістю, і, як слушно зазначає відомий американський лінгвіст, фахівець із порівняльно-історичного мовознавства Лайл Кемпбелл, мовні зміни – це «факт життя, <...> добре чи погано – вони просто є» [20].

Методологічне оновлення лінгвістики, засноване на міждисциплінарному підході до об'єкта вивчення з урахуванням новітніх досягнень в області природознавства, дозволяє значно розширити дослідницький простір і збагачує науку про мову новими прийомами і методами наукового

аналізу. На думку А.Д. Білової, «період «чистої лінгвістики», що не виходила за межі мовного середовища, підходить до завершення, уступаючи місце «лінгвістичній експансії»: аналізуючи складні механізми функціонування природних мов, які підлягають впливу екстралінгвальних чинників, лінгвістика буде вимушеною вторгтися в «життєвий простір» інших наук» [1, с. 264]. Синтез синергетики і лінгвістики є взаємовигідним, оскільки синергетика розширює сферу релевантності своїх ідей та принципів, а лінгвістика набуває нової методології, що уможлиблює «висвітлення глибинних процесів у системно-структурній організації мови, які сприяють її динамізму, гнучкості та зрештою самоорганізації на якісно іншому рівні» [6, с. 163]. Лінгвосинергетика є «трансдисциплінарною мережевою структурою науки, де лінгвістичне знання варіюється в залежності від обраної наукової перспективи, а інше релевантне знання об'єднується на основі еволюційно-синергетичних принципів» [2, с. 9]. Еволюційна лінгвістична синергетика або еволюційна лінгвосинергетика вбачається нами ще одним прийнятним методологічним підходом до вивчення історичної динаміки мовної системи та її підсистем у якісно новому дослідницькому ракурсі. Предмет еволюційної лінгвістичної синергетики становить феномен самоорганізації структур у цілісному циклі розвитку мовної системи впродовж її історично засвідченої та реконструйованої історії в сукупності одиниць, процесів та залежностей між ними. Основне завдання зазначеної теорії полягає в розкритті внутрішніх та зовнішніх чинників впливу на еволюційні процеси, що відбуваються в мовній системі загалом та її підсистемах зокрема [19, с. 87].

Одним із зовнішніх чинників, здатних спровокувати зміни в окремій підсистемі мови або в системі мови загалом, є міжмовні контакти і властивий їм процес запозичення [8, с. 73]. Іншомовні елементи мають значний вплив на процес деривації різних європейських мов, зокрема й німецької: за їх участю утворюються як спеціальні термінологічні лексеми, так і нові загальноживані слова. Невипадково дериваційні морфеми, що трапляються в різних мовах, номінують як «євроморфеми» або «інтерморфеми», а словотвір за допомогою іншомовних елементів або без їх участі називають, відповідно, екзогенним або ендегенним словотвором [23; 31]. Зауважимо, що концепти «екзогенний» / «ендегенний» як терміни медичної психології та психіатрії відомі з кінця XIX ст.; екзогенний, тобто той, що виникає

внаслідок впливу зовнішніх чинників, а ендегенний – той, що виникає, розвивається внаслідок внутрішніх причин. У мовознавстві під ендегенними зазвичай розуміють явища, процеси, зумовлені внутрішніми елементами та причинами, під екзогенними – зовнішніми причинами [4, с. 512].

Тож **актуальність нашої розвідки** зумовлена необхідністю досліджень екзогенної деривації як особливої системи словотвору німецької мови, а також відсутністю цілісних студій зазначеного явища з позицій міждисциплінарної парадигми наукового пізнання – синергетичної, що розширює дослідницьке поле та збагачує вчення про словотвір новими прийомами та методами наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як засвідчують дослідження, проблеми, пов'язані із співіснуванням у німецькій мові двох словотвірних систем, власне німецької та екзогенної (exogene Wortbildung), все частіше привертають увагу лінгвістів, оскільки саме цей аспект не лише визначає специфіку німецького словотвору, а й характеризує німецьку мову загалом як результат взаємопроникнення і в той самий час протидії традиційної, автохтонної та екзогенної, привнесеної, складових частин [11, с. 61].

Постановка завдання. Метою нашого студіювання є розгляд у контексті еволюційно-синергетичного підходу процесу запозичення словотвірних компонентів як впливу зовнішнього параметра (тобто середовища) на систему словотвору. Основне завдання розвідки полягає в інтерпретації входження іншомовного словотвірочного компонента в нову для нього упорядковану, самоорганізаційну словотвірну систему, під яку цей компонент повинен підлаштуватися відповідно до чинних параметрів керування даної системи, тобто асимілюватися.

Виклад основного матеріалу дослідження. Запозичення слів однієї мови іншою є природним і закономірним результатом мовної взаємодії у процесі історичного розвитку будь-якої мови, зокрема й німецької [10]. Як відомо, кожні триста років німецька мова змінює форму свого існування та переходить на новий шлях історичного розвитку. За традиційною історичною періодизацією німецької мови, що набула великого поширення через можливість відображення основних етапів розвитку літературної німецької мови, виокремлюються 4 періоди:

- 1) давньоверхньонімецький період (althochdeutsch) з 770 до 1050 р.;
- 2) середньоверхньонімецький період (mittelhochdeutsch) – з 1050 до 1350 р.;

3) ранньовісхонімецький період (frühneuhochdeutsch) – з 1350 до 1650 р.;

4) нововісхонімецький період (neuhochdeutsch) – з 1650 р. до сьогодні [15, с. 29].

Варто зауважити, що зазначені еволюційні етапи формувались в умовах наслідування більш розвиненим мовам (мовам-стандартам), однією з яких упродовж багатьох століть була канонічна латина [14, с. 4]. З 1950 р. такою мовою є САБА – стандартна американсько-британська англійська, яка широко поширилася у світі завдяки гегемоніальному впливу Великобританії та США. Зміни, що спостерігаються в системі сучасної німецької мови під впливом САБА, настільки значні, що це спонукає окремих німецьких дослідників говорити про утворення нової формації в історії німецької мови – «новоанглонімецької» [22]. Деякі германісти взагалі ставлять під сумнів правомірність вживання атрибута «німецька» й говорять про розвиток якоїсь «культурної мови» з високим ступенем метаморфічності на території Німеччини [27, с. 425–435].

Перш ніж перейдемо до розгляду причин та шляхів проникнення запозичених дериваційних компонентів у систему словотвору німецької мови в історичній ретроспективі, зупинемося на понятті *анізотропія*, яке ми використовуємо в контексті нашого дослідження. *Анізотропія* – (від грец. ἄνισος – нерівний, неоднаковий та грец. τροπή напрям) – відмінність властивостей середовища в різних напрямках (на відміну від *ізотропії*). Щодо одних властивостей середовище може бути *ізотропним*, щодо інших – *анізотропним*. Може різнитися також *ступінь анізотропії*. Це явище характерне для показника заломлення світла, діелектричної сталої, теплопровідності, магнітних властивостей кристалів, проникності порід тощо субстанції [3]. Анізотропія базується на просторовій упорядкованості структури тієї чи іншої субстанції [9, с. 131]. Зазначений термін широко вживається в матеріалознавстві. Філософська наука оперує словосполученням «анізотропія часу» для виявлення існування незворотніх процесів. У філології цей термін застосовують у зв'язку з дослідженням динаміки семантики слова, зауважуючи, що у слові поєднуються дві тенденції: одна – до статичності та ізотропії, інша – до динамічності та анізотропії [18, с. 13]. Перша є відображенням мовного коду, а друга – прагненням до його постійного оновлення внаслідок розширення пізнання як рушійної сили прогресу.

Висвітлення факторів впливу на мовну систему з боку зовнішнього середовища, а також

вивчення ступеня цього впливу на різні підсистеми англійської мови дозволили одеській дослідниці-лінгвосинергетику Т.І. Домброван увести поняття анізотропії мовної системи, яка потрактовує її як «скалярну спроможність мовної системи протистояти (тоді ми говоримо про низький ступінь анізотропії) чи піддаватися тією чи іншою мірою впливу зовнішніх факторів (середовища) (в такому випадку говоримо про середній / високий ступінь анізотропії)» [7, с. 28–29].

Історія проникнення запозичень у німецьку мову налічує понад півтори тисячі років. Першими писемними пам'ятками давніх германців були переклади з латини. Разом із перекладами мова поповнилася значною кількістю нових лексичних одиниць. Виявлення запозичених слів, що з'явилися саме внаслідок перекладацької діяльності, являє деяку складність, оскільки ще до створення писемної мови германців мали місце тісні усні контакти з іншими народами, наприклад, із кельтами, і відповідно, багато кельтських запозичень, що трапляються в перекладах, могли вже міцно закріпитися в мові останніх. Так, наприклад, див *rihhi королівство* (суч. *Reich*) утворене від основи *rik* – *король* (кельтське *riġ*), і до сьогодні спостерігається в деяких німецьких власних назвах: *Diedrich, Friedrich*. Зауважимо, що наші емпіричні дані не дозволяють говорити про проникнення запозичень через власні назви, втім, такої можливості виключати також не варто, а тому можна припустити, що на ранніх стадіях діакронії німецької мови мало місце запозичення словотворчого компонента таким шляхом [12, с. 27; 17, с. 10].

Зауважимо, що вплив кельтської мови не виявився настільки значним порівняно з впливом латини, запозичення з якої до сьогодні преважують у німецькій мові, незважаючи на історико-культурні та політичні події, що відбулися в Німеччині упродовж двох тисячоліть. Утім, вплив латинської (а також грецької) мови піддається більш структурованому опису, ніж опис запозичень із кельтської мови. Ймовірно, основною причиною є те, що запозичення з латини увійшли до лексики германців незадовго до появи їх писемності і не встигли до кінця асимілюватися [12, с. 27–28].

Першими запозиченнями з латини були топоніми, іноді утворені від власних назв. Зазвичай це були назви міст по Рейну, які й зараз зберігають колишні, старовинні назви. Такі онімечені назви знаходимо в перекладних текстах, а саме топоніми, що закінчуються в кельтській на *-acon/-iacon* (лат. *-acum/-iacum*): *Bacharach* (*Bacariacum*),

Gressenich (Gratinicum) тощо. Трапляються і випадки часткового калькування назв: так, наприклад, кельтське *dunum* іноді замінювалося німецьким (хоча і кельтського походження) *burg* (Ladenburg < Lobodenburg < Lopodunum). Топоніміка свідчить і про те, що на ранніх стадіях розвитку німецької мови вже існувало гібридне словотворення. Так, назва річки Salzach перекладається як «солоня вода», де перший компонент є німецьким, а другий – запозичений із латини (пор. lat. aqua) [12, с. 28].

Доказом культурної переваги римлян було й те, що в перекладах трапляється лексика з різних сфер життєдіяльності: пор.: Zoll < lat.vul. tolonium, Anker < lat. ancora, Mauer < lat. muri, Wein – lat. vinum, Most < lat. mustum), Rettich < lat. radicem), Mergel < lat. margila, Bischof < gr.-lat. aipiskaupus). Найчастіше запозичення з латини не були власне латинського походження, деякі з них і в латинській були запозичені із грецької, тобто вже на ранніх стадіях можна було говорити про інтернаціоналізацію як лексичного складу німецької мови, так і словотворчих ресурсів [12, с. 29].

Із V ст. на німецьких землях усе більшого поширення набуває християнство, виникають перші монастирі, отже, зростає роль латини як у мові духовенства, так і в мові вчених-ченців. Варто зазначити, що під час перекладу латинських релігійних текстів німецькою мовою з'являються перші кальки (Lehnübersetzungen): *com-passio* – Mitleid, *miseri-cors* – ahd. arma-herzi. Це свідчить про зародження аналітичного підходу до процесу запозичення: для запозичених «реалій» за допомогою наявних словотворчих засобів створюється власне німецьке слово. До багатьох латинських слів, використаних, наприклад, у Біблії, були підібрані німецькі еквіваленти (пор. dominus – Herr) [24, с. 45].

У середній період розвитку німецької мови спостерігається тісний контакт між німецькою і французькою мовами, причиною якого були як особисті контакти німецької знаті із французьким дворянством (наприклад, династичні шлюби), так і торговельні відносини, – звідси виникає потреба в номінації нових реалій. Із французьких запозичень (*partie*, *melodie* тощо) у німецьку мову переходить суфікс *-ie* (*jagerie*, *zouberie*). Після процесу дифтонгізації суфікс набув сучасного вигляду *-ei*, а від лексем із цим суфіксом утворилися дієслова (пор. *prophezeien*) [12, с. 30]. Подібна доля спіткала й романське дієслівне закінчення *-ier*, яке в німецькій мові набуло форми *-ieren*. Поступово й інші запозичені з романських мов

дієслова отримали в німецькій цей суфікс (пор., *dictare* > *diktieren*, *regere* > *regieren*). Згодом суфікс *-ier* почав приєднуватися і до німецьких основ (*halbieren*, *stolzieren*). У середні віки в німецьку мову проникає ще один романський суфікс *-teit* (*-tet*): наприклад, у романі «Трістан» Готфріда Страсбурзького вживається лексема *môraliteit* (afz. *moraliteit*) [12, с. 30–31].

Наступним важливим етапом проникнення запозичень у німецьку мову є епоха Ренесансу (Відродження). Загалом можна констатувати, що, починаючи з епохи Відродження, епохи розквіту гуманізму і Реформації, ми повертаємося до стародавнього світу – до постулатів Давньої Греції і перших століть християнства. Відповідно, саме давньогрецька мова і латина стають у цей час основними мовами-донорами. Разом із цим підкреслимо, що ми, як і деякі вчені-лінгвісти, не погоджуємося з гіпотезою про вплив у певний період розвитку мови лише однієї мови-донора; подібний погляд спрощує реальну ситуацію. Так, привілейований стан латини і давньогрецької мови, характерний для епохи Ренесансу (Відродження), не передбачає тотального припинення впливу італійської, французької та слов'янських мов – усі ці процеси відбувалися паралельно і по-різному в різних німецькомовних областях [12, с. 32]. До того ж новий імпульс для розвитку одержує й німецька мова, що пов'язано, насамперед, із перекладацькою діяльністю Мартіна Лютера й багатьох інших філософів та богословів Середньовіччя. До кінця XIX ст. німецька мова перебувала в площині впливу одних і тих самих мов-донорів. Тому навряд чи можна визначити закінчення впливу латини і давньогрецької та початок превалювання французької мови, можна лише зазначити основні причини цього явища; водночас, як показує кількісний аналіз прикладів із перекладів, більшість запозичень із французької мови потрапили в німецьку мову лише в XVIII ст., а не в XVII ст., яке вчені вважають епогеєм розвитку Франції як у політичному, так і в культурному вимірі. Німецький історик-мовознавець П. фон Поленц пояснює цей феномен через «штандарт моди» в німецькій мові на французьку вимову: це було не запозичення французької вимови, а особлива манера вимовляти слова, яка полегшувала процес входження французьких слів у німецьку мову [29, с. 90]. У перекладах цього періоду спостерігається використання запозичених французьких компонентів, наприклад, суфіксів *-ität*, *-ismus*, префіксів *de-*, *in-*, *re-*). У цей самий час у німецькій мові з'являється перший запозичений частотний

компонент *-therm*, який успішно функціонує як перед основою, так і після неї [29, с. 98].

Отже, зважаючи на вищесказане, можемо стверджувати, що до першої половини XIX ст., як засвідчує словниковий склад німецької мови і перекладна література, основними запозиченнями були саме латинізми, елінізми та галіцизми, які принесли із собою нові морфеми, що відхиляються від автохтонної німецької морфологічної системи, а отже, нові словотворчі компоненти [26, с. 49].

Німецька мовна ситуація починаючи із XIX століття і до сьогодні характеризується активним впливом англійської мови, оскільки це пов'язано, насамперед, із її домінуванням як мови-донора. Утім, було б неправильно думати, що англійські лексичні одиниці та словотворчі компоненти починають проникати в німецьку мову лише внаслідок рапидового розвитку англійських країн та їх науково-технічного домінування в усьому світі. Процес проникнення англіцизмів у німецьку мову почався значно раніше, ще в середні віки, і не був безперервним [12, с. 35], як це висвітлюється в працях деяких учених [5, с. 124]. До того ж варто зазначити, що до XVII ст. запозичення з англійської мови стосувалися в основному сфери зовнішньої торгівлі і судноплавства: більшість англіцизмів прийшли в німецьку мову завдяки діяльності ганзейських купців у Лондоні (пор.: Dock, Lotse, Pier, Plantation), а також унаслідок першої у світі буржуазної революції (пор.: Akte, Komitee, Parlament) [12, с. 36; 32, S. 9–24; 25]. Англіцизми в німецькій мові зазначеного періоду не відрізнялися систематичним превалюванням. Варто підкреслити, що значна кількість англіцизмів увійшла до словникового складу німецької мови лише після 1825 р., коли була відкрита перша залізниця як показник технічного прогресу Англії. Як зазначає Ю.В. Кобенко, виокремлюють дві хвилі проникнення англіцизмів у німецьку мову: першу відносять до XIX – початку XX ст., а другу – до часу після 1945 р., між якими спостерігаються значні відмінності в характері [13, с. 36–39]. Перша хвиля має спеціалізований характер, орієнтуючись на піднесену англійську мову, а друга – масовий, орієнтуючись на книжково-розмовний стиль. Утім, і в цьому сенсі ми, як і деякі вчені-лінгвісти, не схильні повністю поділяти думку дослідника, оскільки тут доцільніше розмірковувати насамперед про екстралінгвальні зміни, що відбулися у світовому просторі: в кінці XIX – початку XX ст. засоби масової інформації, технічний прогрес, спортивні досягнення – все це було долею обмеженої частини суспільства, в той

час як сьогодні внаслідок глобалізації зазначені сфери є широко дискутованими представниками різних суспільних класів [12, с. 36]. Крім того, в наш час англійська мова є мовою-донором не лише щодо німецької, а й щодо інших європейських мов, тобто є джерелом інтернаціоналізмів [32, с. 23; 25].

Новою хвилею запозичень з англійської мови став період після 1945 р., пов'язаний спочатку з політичним, а потім із технічним домінуванням Сполучених Штатів і Великобританії. Цей процес триває і на початку XXI ст., вирізняється масовим входженням запозичених та іншомовних слів, а з ними – й компонентів у систему німецького словотвору.

Важливим показником в аспекті взаємодії процесів словотвору та запозичення новітнього періоду розвитку німецької мови є масив дієслів та дієслівних одиниць. Шляхом запозичення нових непохідних дієслів, таких як *chatten, mailen, mobben, scrollen, taggen* тощо [28; 30], німецька мова поповнюється великою кількістю непохідних дієслівних основ, що в подальшому можуть служити потенціальним базисом для продукування похідних дієслів та дієслівних одиниць із першими частотними компонентами. До того ж із боку мови-донора (тобто англійської) можуть надходити як прості, так і фразові дієслова. Як показує аналіз неолексем, саме дієслова з непохідними запозиченими основами виявляють високу активність у німецькій дієслівній деривації. Одночасно зауважимо, що непохідні дієслова з англійськими основами можуть з'являтися не лише шляхом безпосереднього запозичення, але й за допомогою конверсії від основ відповідних іменників у німецькій мові.

Основи непохідних дієслів англійського походження вирізняються активністю в утворенні похідних дієслів шляхом префіксації (*mailen* → *ermailen*) та продукування дієслівних одиниць із першими частотними компонентами (*zappen* → *herumzappen*). Валентнісних обмежень, пов'язаних зі статусом англіцизмів, не спостерігається [33, с. 77].

У багатьох випадках словотвір служить із точки зору семантики для позначення інтенсифікації дії або для пояснення позначуваної дії. До того ж словотвірні моделі за участю перших частотних компонентів використовуються значно частіше, ніж префіксація, наприклад: *googeln – abgoogeln, angoogeln, ausgoogeln, begoogeln, durchgoogeln, ergoogeln, nachgoogeln; scrollen – durchscrollen, herunterscrollen, weiterscrollen; spraysen – anspraysen, bespraysen,*

einsprachen, versprachen; stylen – durchstylen, hochstylen, überstylen, umstylen, wegstylen.

Запозичення англійських фразових дієслів найчастіше супроводжується частковою субституцією компонентів автохтонними німецькими першими частотними компонентами: *to space out → abspacen, to pop up → aufpoppen*. Утім, деякі випадки викликають сумніви в тому, чи дійсно дієслово в німецькій мові виникло шляхом запозичення й часткової субституції, чи має місце полігенезис, або ж синонімічне дієслово в німецькій мові зумовило появу нового утворення за аналогією, як, можливо, це має місце в парах *abspacen – abheben, besprachen – besprühen* [16, с. 169].

Похідні префіксальні дієслова та дієслівні одиниці відіграють домінуючу роль у процесі мовного кодування понятійних схем [21, с. 26]. Унаочнемо це через такі корелятивні дієслівні пари: *etwas ausmailen – etwas aussenden; etwas durchmailen – etwas (telefonisch) durchgeben; etwas einmailen – etwas eintragen/ eingeben; etwas übermailen – etwas übersenden; etwas nachmailen – (in einen Text) nachtragen* или *etwas nachschicken*. Як бачимо із прикладів, «ксеногенні» дієслівні основи ніякою мірою не встановлюють обмежень на функціонування віддієслівних новотворів [16, там само16, с. 170].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. У VIII–XI століттях починається становлення словотвірної системи німецької мови, що пов'язано з появою перших німецьких похідних. Утім, необхідно зазначити, що словотвірна система VIII–XI ст. майже не мала власних словотвірних моделей та словотворчих засобів, оскільки давньоверхньонімецька мова відчувала значний вплив грецької і латинської мов, із яких запозичувала словотвірні компоненти. Унаслідок цього більшість словотвірних моделей та словотворчих засобів зазначеного періоду є кальками з латинської або грецької мов, що не дозволяло розвива-

тися власне німецьким словотворчим ресурсам. В епоху Ренесансу у систему словотвору проникають словотвірні компоненти з французької мови, а вже з XIX ст. джерелом поповнення словотвірної системи німецької новими словотворчими компонентами стала англійська мова. Вона продовжує впливати на німецьку мову й сьогодні.

Іншомовні впливи є одним із важливих зовнішніх чинників історичного розвитку словотвірної системи німецької мови. Використане в розвідці поняття «анізотропія» для виявлення скалярної характеристики стійкості словотвірної системи німецької мови до впливу ззовні дозволило визначити високий ступінь її анізотропії, що пояснює наявністю своєрідних специфічних взаємовідношень між компонентами цього рівня мовної системи. Зокрема, високий ступінь анізотропії словотвірної системи німецької мови зумовлений «кластерним типом когезії» (за Т.І. Домброван) як наслідок формально-морфологічної та семантичної комбінаторики між словотворчими компонентами, що говорить про нелінійність словотвору та дозволяє розглядати його як мережеву безмасштабну структуру. Відкритість кластерів, полівекторність їх розгортання говорить про динамічність системи словотвору, тобто її здатність приймати нові компоненти (в такий спосіб розширювати межі кластерів), усувати застарілі і/або замінити старі компоненти новими.

Отже, у процесі історичного розвитку словотвірна система німецької мови перебуває під значним іншомовним впливом, характеризується високим ступенем анізотропії. Іншомовні словотвірні компоненти як невід'ємний сегмент нової системи набувають рівноправного статусу поряд з автохтонними, що є свідченням самоорганізації складної, відкритої, нелінійної, динамічної, еволюціонуючої системи, виявом її синергетичної природи.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в аналізі анізотропних властивостей словотвору на емпіричному матеріалі інших германських мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. Киев, 2003. 300 с.
2. Бронник Л.В. Языковая динамика в дискурсе: когнитивно-синергетический поход : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора филол. наук : специальность 10.02.19 «Теория языка». Москва, 2012. 42 с.
3. Вікіпедія. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Анізотропія>.
4. Гатауллин Р.Г. К проблеме морфемы „-itis“ в современной немецкой дериватологии. *Вестник Башкирского университета. Филология и Искусствоведение*. 2015. Т. 20. № 2. С. 512.
5. Гусева Е.А., Ольшанский И.Г. Лексикология. Современный немецкий язык. Москва, 2005. 416 с.
6. Домброван Т.І. Діахронічна лінгвосинергетика: статус, задачі та основний понятійний і термінологічний апарат. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2011. Вип. 9. С. 162–168.
7. Домброван Т.І. Синергетична модель розвитку англійської мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Одеса, 2013. 40 с.

8. Домброван Т.И. Заимствование как проявление анизотропии языковой мегасистемы. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2014. С. 73.
9. Домброван Т.И. Кельтский след в английской антропонимии как проявление анизотропии языковой мегасистемы: лингвосинергетический аспект. *Записки з ономастики*. 2014. Вип. 17. С. 127–133.
10. Дундій П.Н. Англійські лексичні та термінологічні запозичення в німецькій мові. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Lingv/2009_3/Dundiy (дата звернення : 13.03. 2019).
11. Жилюк С.А. Экзогенное словообразование как особая система в немецком языке. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2. Языкознание*. 2014. С. № 2(21). С. 61.
12. Жилюк С.А. Использование заимствований в системе немецкого языка : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Санкт Петербург, 2015. 231 с.
13. Кобенко Ю.В. «Волны» англоязычных заимствований в истории немецкого языка. *Вестник Томского государственного университета*. 2007. № 298. С. 36–39.
14. Кобенко Ю.В. Метагlossная параметрология эволюционной динамики немецкого языка с 1950 года: онтологический, лингвисторический и лингвосоциологический аспекты. Томск : Изд-во Томского политехнического университета совместно с издательством ИЧА «КИТ», 2009. 258 с.
15. Москальская О.И. История немецкого языка. Москва, 1985. 165 с.
16. Никитина О.А. Образование производных слов от основ заимствованных лексических единиц в немецком языке новейшего периода. *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки*. Выпуск № 6(101). Т. 9. Белгород : Изд-во НИУ «БелГУ», 2011. С. 168–176.
17. Патрушев А.И. Германская история. Москва, 2003. 256 с.
18. Тураева З.Я. Язык и социальное взаимодействие. *Язык в логике времени: наследие, традиции, перспективы*. Вып. XX. Санкт-Петербург : Политехника-сервис, 2011. С. 9–28.
19. Щигло Л.В. Мова як об'єкт синергетичного вивчення. *Наука и инновации в современном мире: философия, литература и лингвистика, культура и искусство, архитектура и строительство, история*. Одесса, 2017. С. 81–89.
20. Campbell Lyle. *Historical Linguistics: An Introduction*. Edinburgh : Edinburgh University Press, 1998. 452 p.
21. Eichinger L. M. Weltansicht in Wörtern. Vom Zweck und Nutzen verbaler Wortbildung. *Šimečková A., Vachková M. (Hg.). Wortbildung, Theorie und Anwendung*. Praha: Karolinum, 1997. S. 24–41.
22. Eichhoff-Cyrus K., Hoberg R. (Hrsg.) Die deutsche Sprache zur Jahrtausendwende. Sprachkultur oder Sprachverfall? Thema: Deutsch. Bd. 1. Mannheim, 2000. 344 S.
23. Fleischer W., Barz I. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. 4., völlig neu bearbeitete Auflage. Walter de Gruyter Tübingen, 2012. S. 239–240.
24. Heller K. Das Fremdwort in der deutschen Sprache der Gegenwart: Untersuchungen im Bereich der Gebrauchssprache. Leipzig, 1966. S. 45.
25. Hendlmeier W. Sprachpflege einst und heute. URL : http://www.variatiodelectat.com/9Sprachpflege_einst_und%20heute.pdf (Zugangsdatum :13.04.2018).
26. Munske H. Ist das Deutsche eine Mischsprache? Zur Stellung der Fremdwörter im deutschen Sprachsystem. *Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien*. Berlin ; New York, 1988. S. 49.
27. Müller R. Hoch- und Kultursprache: Konstituierung eines Systems begrifflicher Merkmale und seine sprachliche Konkretion am Beispiel des neuhochdeutschen / Linguistik jenseits des Strukturalismus. Akten des II. Ost-West-Kolloquiums in Berlin 1998. Hrsg. von Ezawa K., Kürschner W., Rensch K. H., Ringmacher M. Tübingen, 2002. S. 425–435.
28. Neuer Wortschatz: Neologismen der 90er Jahre im Deutschen : словарь / von Dieter Herberg; Michael Kinne; Doris Steffens. Berlin [u. a.]: de Gruyter, 2004. XXXVII. 393 S.
29. Polenz P. Deutsche Sprachgeschichte von Spätmittelalter bis zur Gegenwart. Band 2. Berlin; New York : de Gruyter, 1994. S. 90–98.
30. Schmid H.-J. Englische Morphologie und Wortbildung. Eine Einführung. Berlin: Schmidt, 2005. 247 S.
31. Seifert A. Autonomie und Isonomie fremder und indiginer Wortbildung: Am Beispiel ausgewählter numerativer Wortbildungseinheiten. Berlin : Frank/Timme, 2008. 416 с.
32. Viereck W. Zur Thematik und Problematik von Anglizismen im Deutschen. *Studien zum Einfluss der englischen Sprache auf das Deutsche*. Tübingen, 1980. S. 9–24.
33. Ziffonun G. Grammatische Integration jugendsprachlicher Anglizismen. *Deutschunterricht*. 2000. Heft 4. S. 69–84.

THE CHARACTERISTICS OF WORD FORMATION IN ENGLISH TRACK-AND-FIELD TERMINOLOGY

СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНІВ ЛЕГКОЇ АТЛЕТИКИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Yurko N.A.,

orcid.org/0000-0001-7077-2442

*Senior Lecturer at the Department of Ukrainian and Foreign Languages
Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Boberskyi*

Styfanynshyn I.M.,

orcid.org/0000-0001-5295-8964

*Senior Lecturer at the Department of Ukrainian and Foreign Languages
Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Boberskyi*

Protsenko U.M.,

orcid.org/0000-0001-8180-6433

PhD in Pedagogy,

*Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Languages
Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Boberskyi*

Romanchuk O.V.,

orcid.org/0000-0001-8215-9741

PhD in Philology,

*Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Languages
Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Boberskyi*

The article deals with word-formation characteristics of English professional terminology in track and field. Track and field is one of the oldest and the most widespread kinds of sports. The enhancing popularity of track and field events has increased the concern of specialists for their complete and precise description, hence becoming a focus for the extensive scientific research. Despite the growing interest of linguists to sports terminology and word formation of professional terms, the peculiarities of word formation in English track and field terminology have not been currently researched enough. Due to the actuality of exploring the word-formation aspects of sports terminology and its evident gaps in English track and field terms, the research aimed at the study of word-formation features in English track and field terminology. Objectives of the research involved distinguishing and comparing the word-formation peculiarities of English track and field terms. English samples of track and field terms from printed and internet resources have been analyzed. Word-formation features of English track and field terms have been studied and defined by the methods of comparative and system analysis. Further research perspectives in the professional track and field terminology have been determined.

Key words: word formation, characteristics, track and field, kind of sport, English language, professional terms, word-formation patterns, derivation, sports terminology.

У статті розглянуто словотвірні характеристики англійської фахової термінології легкої атлетики. Легка атлетика є одним із найстаріших і найпоширеніших видів спорту. Зростаюча популярність легкоатлетичних змагань збільшила інтерес фахівців до їх повного й точного опису, ставши центром значного наукового дослідження. Незважаючи на зростаючий інтерес лінгвістів до спортивної термінології та словотворення фахових термінів, словотвірні особливості англійської фахової термінології легкої атлетики досі залишаються маловивченими. З огляду на актуальність вивчення словотвірних аспектів спортивних термінів та очевидні його прогалини в англійській термінології легкої атлетики дослідження спрямоване на вивчення словотвірних особливостей англійських термінів легкої атлетики. Завданням дослідження було визначення та порівняння словотвірних характеристик англійської фахової термінології легкої атлетики. Проаналізовано вибірку англійських термінів легкої атлетики з друкованих видань та інтернет-ресурсів. Методами порівняльного й системного аналізу досліджено та визначено словотвірні особливості англійської термінології легкої атлетики. Визначено перспективи подальшого дослідження фахової термінології легкої атлетики.

Ключові слова: словотвір, характеристики, легка атлетика, вид спорту, англійська мова, фахові терміни, словотвірні моделі, деривація, спортивна термінологія.

В статье рассмотрены словообразовательные характеристики английской профессиональной терминологии легкой атлетики. Легкая атлетика – один из наиболее древних и распространенных видов спорта. Растущая популярность соревнований по легкой атлетике усилила интерес специалистов к их полному и точному описанию, став центром широких научных исследований. Несмотря на растущий интерес лингвистов к спортивной терминологии и словообразованию профессиональных терминов, особенности словообразования английской терминологии легкой атлетики все еще мало изучены. В связи с актуальностью изучения словообразовательных аспектов спортивных терминов и явными его пробелами в английской терминологии легкой атлетики исследование направлено

на изучение особенностей словообразования английских терминов легкой атлетики. Цель исследования заключалась в определении и сравнении словообразовательных особенностей английской профессиональной терминологии легкой атлетики. Были проанализированы английские термины легкой атлетики из печатных изданий и интернет-ресурсов. Словообразовательные особенности английской терминологии легкой атлетики изучены и определены методами сравнительного и системного анализа. Определена перспектива дальнейшего исследования в области профессиональной терминологии легкой атлетики.

Ключевые слова: словообразование, характеристики, легкая атлетика, вид спорта, английский язык, профессиональные термины, словообразовательные модели, деривация, спортивная терминология.

Introduction. Track and field is the basis of all sports, known as the “mother” of the movement. Its importance is obvious [14]. Track and field is one of the oldest sports. It is part of the sport of athletics, a very common sporting event over the world. The name is derived from the sport’s typical venue: a stadium with an oval running track enclosing a grass field where the throwing and some of the jumping events take place. Other athletics events that are not track and field, include cross country running, road running, marathon running, and race-walking – these events take place outside a sports stadium [16].

The sport of track and field has its roots in human prehistory. Track-and-field style events are among the oldest of all sporting competitions, as running, jumping and throwing are natural and universal forms of human physical expression. The first recorded examples of organized track and field events at a sports festival are the Ancient Olympic Games. The establishment of the modern Olympic Games at the end of the XIX century marked a new high for track and field. The Olympic athletics programme greatly expanded over the next decades, and track and field contests remained among the Games’ most prominent. With the rise of numerous regional championships, as well as the growth in Olympic-style multi-sport events, competitions between international track and field athletes became widespread [15]. The enhancing popularity of track and field events has increased the concern of specialists for their complete and precise description, hence becoming a focus for the extensive scientific research.

Theoretical framework. A new stage of scientific and technological progress has greatly influenced all spheres of modern society. Thus, an urgent need for improving the system of transmission and processing the information has emerged. Relying on the fact, that the bulk of any language, the English language in particular, is made up of special terms, the increased linguistic interest to their systematization seems quite natural.

The value of sports in life of modern society and its growing popularity all over the world contribute significantly to sports terms penetration in the spheres of mass communication. Therefore, the research on formation of this terminology in the English language is rather actual.

According to the previous research overview, much attention has been drawn to the field of sports terminology [1; 2; 3; 4; 6; 8; 9]. The issue of word-formation in different systems of professional terms have also been studied [5; 7] currently. Despite the growing interest of linguists to sports terminology and word formation of professional terms, the peculiarities of word formation in English track and field terminology have not been researched enough.

The purpose of the study. Due to the actuality of exploring the word-formation aspects of sports terminology and its evident gaps in English track and field terms, the *aim* of the research is to study the word-formation features of English terminology in track and field, as one of the most popular kinds of sports in the world.

Objectives of the research involve distinguishing and comparing the word-formation peculiarities of English track and field terms.

Consequently, the *object* of research is the English terminology in track and field, and the *subject* concerns the word-formation characteristics of the English track and field terms.

Methods of research: literature analysis, comparative method and method of system analysis.

The *material* under research is the sample of English terms in track and field from the printed [10; 12] and internet resources [11; 13].

Research findings. Any terminological system, including track and field terminology, is commonly acknowledged to contain the lexical units of two main types: one-component terms and complex lexical units.

Considering the word formation structure, one-component track and field terms are found to be divided as follows:

– simple units – 29,6% (*athlete, base, baton, box, cage, chute, circle, curb, dash, discus, draft, event, field, flex, force, foul, glide, grip, heat, hurdle, kick, lane, lap, leap, leg, max, period, phase, pit, pole, power, race, rest, rhythm, sector, set, speed, split, sprint, stance, stress, stride, swing, tempo, torso, track, trial, unit, volume, walk, etc.*);

– derivatives – 71,4% (*adaptation, athletics, blockers, blocking, blocks, bounding, competition, contestant, crossing, doping, duration, endurance, flexibility, hurdler,*

hurdles, hurdling, impeding, intensity, jogging, jumper, jumping, jumps, landing, lanes, leaping, lifting, marks, masters, mechanics, mid-sprint, passer, passing, peaking, pre-competition, receiver, recovery, reflex, relays, repetitions, reps, runner, running, runs, scoring, specificity, spikes, sprinter, sprinting, stagger, standing, thrower, throws, throwing, trainers, vaulter, vaulting, vaults, walking, walks, etc.).

The given percentage reveals the clear dominance of derivation process in word formation of track and field lexical units.

Derivatives in track and field terminology prove to be formed by the patterns, peculiar to English language:

– suffixion (*adaptation, blocking, bounding, contestant, endurance, hurdler, hurdling, impeding, intensity, jogging, jumper, jumping, landing, lanes, leaping, lifting, marks, masters, passer, passing, peaking, receiver, runner, running, runs, specificity, spikes, sprinter, stagger, thrower, throwing, vaulter, vaults, etc.*);

– prefixion (*mid-sprint, reflex, etc.*);

– suffixion-prefixion (*disqualification, pre-competition, etc.*).

Specifically well represented have shown to be the suffixed derivatives (73,7%), while the prefixion (17,6%) and the suffixion-prefixion (8,7%) patterns appeared to be less productive.

The prevalent pattern of suffixed one-word derivatives is characterized by the occurrence of 7 suffixes: *-ance* (e. g. *endurance*), *-ant* (e. g. *contestant*), *-er* (e. g. *sprinter*), *-ing* (e. g. *throwing*), *-ion* (e. g. *adaptation*), *-s* (e. g. *lanes*), *-ty* (e. g. *intensity*).

The following 3 of them are the most productive: *-ing* (38,5%), *-s* (29,8%), *-er* (17,4%). These suffixes are found in the patterns shown below:

– *V + -ing > N* (*blocking, bounding, crossing, doping, hurdling, impeding, jogging, jumping, landing, leaping, lifting, passing, peaking, running, scoring, sprinting, standing, throwing, vaulting, walking, etc.*);

– *N + -s > N* (*blocks, hurdles, jumps, lanes, marks, masters, runs, spikes, throws, trainers, vaults, walks, etc.*);

– *V + -er > N* (*hurdler, jumper, passer, receiver, runner, sprinter, stagger, thrower, vaulter, etc.*).

In view of the above data, verbal derivatives are the most plentiful group of the one-component track and field terms. This fact is apparently reasoned by the leading verbal function to express an action or its consequence. Therefore, verb is the most prevalent part of speech in the professional terminology of track and field.

According to the word-formation analysis of multicomponent track and field terms, derivatives rather than simple terms appear to be the most regular components of track and field terminology. The common word-formation patterns of multicomponent track and field terms are as follows:

– *V-ing* (*all-weather running track, bounding drills, dynamic stretching, finishing kick, high jumping, interval training, landing area, long jumping, long slow distance running, pole vaulting, qualifying standards in athletics, racing flat, running economy, running energetics, starting blocks, starting point, throwing circle, throwing sector, throwing position, training age, tying up, weight training, walking program, etc.*);

– *V-ion* (*acceleration zone, competition period, full range of motion, forward rotation, general preparation, hand position, hip rotation, infraction of rules, main competition phase, preparation phase, short course prevention factor, special preparation, throwing position, transition period, violation of rules, etc.*);

– *V-er* (*discus thrower, distance runner, front runner, hammer thrower, high jumper, incoming runner, long jumper, official starter, outgoing runner, pace-maker, pole vaulter, relay racer, relay runner, shot-putter, stutter step, track runner, triple jumper, etc.*);

– *V-ed* (*closed position, combined events, overloaded muscle, scheduled event, staggered start, wind-aided, etc.*);

– *V-ance* (*endurance training, muscle endurance, speed endurance, wind assistance, etc.*);

– *V-Prep* (*changeover, eastern cut-off, lead-off leg, take-off board, take-off foot, turnover, warm-up, etc.*);

– *N-s* (*cross steps, distance runs, field events, foot strikes, hurdles race, track spikes, etc.*);

– *N-Prep* (*handoff, workout, etc.*);

– *Prep-N* (*the overload principle, etc.*).

The study of multicomponent track and field terms has revealed the largest ratio of component derivatives formed by means of the 3 prevalent patterns: *V-ing* (26,7%), *V-ion* (23,6%) and *V-er* (21,8%), whereas the component derivatives of the patterns *V-ed* (6,7%), *V-ance* (5,6%), *V-Prep* (5,9%), *N-s* (4,7%), *N-Prep* (3,4%), *Prep-N* (3,2%) are rather less frequent. The quantitative prevalence of the verbal derivative patterns *V-ing*, *V-ion* and *V-er* is predetermined by their qualities to clearly reflect the dynamics of any action, specifically in the quite dynamic track and field events.

Conclusions. On the grounds of the above research data and the analysis outcomes, it is reasonable to conclude the following:

1. The growing popularity of sports in modern society all over the world contribute significantly to

the actuality of research on word formation in English sports terminology.

2. Being one of the most popular and widespread kinds of sports, the peculiarities of word formation in English track and field terminology have not been currently researched enough.

3. The word-formation analysis of one- and multi-component track and field terms has revealed that derivation is the dominant means of track and field terminology development.

4. The most productive way of word formation in track and field terminology has proven to be the suffixion derivation method presented by the

most common patterns of *V + -ing*, *N + -s*, *V + -er* (in one-component terms), and *V-ing*, *V-ion*, *V-er* (in multicomponent lexical units).

5. The quantitative prevalence of verbal derivatives in track and field terminology is predetermined by the leading verbal function to express an action, its result and dynamics of any process or action, specifically in the quite dynamic track and field events.

The **perspectives** of further research are the terms systematization and compiling a track and field glossary considering the word-formation characteristics of its terminology.

REFERENCES:

1. Боровська О.В., Матвіяс О.В., Юрко Н.А. Сленг у терміносистемі ігрових видів спорту (на прикладі сучасної англійської мови). *Сучасні проблеми розвитку теорії та методики спортивних ігор* : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф., 20–21 грудня 2007 р. Львів : ФО ПП Б.І. Корпан, 2007. С. 19–21.
2. Боровська О.В., Юрко Н.А. Уживання запозичень у термінології гандболу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2007. № 593. С. 87–89.
3. Комплексні мовні одиниці у термінологічній номінації регбі / О.В. Романчук, О.В. Матвіяс, У.М. Проценко, Н.А. Юрко. *Лінгвістичні проблеми та інноваційні підходи до викладання чужоземних мов у вищих навчальних закладах* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., 19–21 квітня 2012 р. Львів : ЛДУ БЖД, 2012. С. 172.
4. Компонентно-структурний аналіз англійських аббревіатур у спортивній лексиці / О.В. Романчук, О.В. Матвіяс, У.М. Проценко, І.М. Стифанишин, Н.А. Юрко. *Функциональная лингвистика*. 2011. № 2. Т. 2. С. 167–169.
5. Романчук О.В., Матвіяс О.В., Юрко Н.А. Словотвірні характеристики термінів гандболу в англійській мові. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2010. № 675. С. 175–177.
6. Романчук О.В., Матвіяс О.В., Юрко Н.А. Термінологія тенісу в англійській та українській мовах. *Пріоритети германського і романського мовознавства*. 2009. № 5. С. 212–215.
7. Словотвірні аспекти денумеральних утворень в англійській спортивній лексиці / Н.А. Юрко, О.В. Романчук, О.В. Матвіяс, У.М. Проценко, І.М. Стифанишин. *Молода спортивна наука України*. 2012. Вип. 16. Т. 4. С. 176–179.
8. Структурні особливості термінів гандболу в англійській мові / О.В. Романчук, О.В. Матвіяс, І.М. Стифанишин, Н.А. Юрко. *Функциональная лингвистика*. 2010. № 1. Т. 2. С. 205–206.
9. Юрко Н.А. Синонімічні характеристики термінів гандболу в англійській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2015. № 56. С. 343–345.
10. *Athletics Coaching Guide: Athletics Rules, Protocol and Etiquette*. Washington : Special Olympics Inc., 2007. 186 p.
11. Athletics (track and field) terminology. *Wikipedia, the free encyclopedia*. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Athletics_\(track_and_field\)_terminology](https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Athletics_(track_and_field)_terminology) (access date: 01.05.2019).
12. *Coaching Youth Track and Field / American Sport Education Program*. Champaign : Human Kinetics, 2008. 232 p.
13. Rules & Regulations. *IAAF*. URL: <https://www.iaaf.org/about-iaaf/documents/rules-regulations> (access date: 01.05.2019).
14. The Development of Track and Field Based on the Achievement of Athletic in Recent Years. *ScienceDirect*. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212667812000950> (access date: 01.05.2019).
15. Track and field. *Wikipedia, the free encyclopedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Track_and_field (access date: 01.05.2019).
16. Track and field athletics. *Simple English Wikipedia*. URL: https://simple.wikipedia.org/wiki/Track_and_field_athletics (access date: 01.05.2019).
17. Yurko N.A., Protsenko U.M., Litkevych O.A. The Peculiarities of English Terms Structure in Track and Field. *Здоров'я людини у сучасному суспільстві* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 14–16 червня 2012 р. Сімферополь : Кримський інститут бізнесу, 2012. С. 124–126.

РОЗДІЛ 4 РОМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.133.1'42

МОВЛЕННЄВИЙ ВПЛИВ ЯК МАНІПУЛЯТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ ХУДОЖНЬОГО НАРАТИВНОГО ПРОСТОРУ

LANGUAGE INFLUENCE AS MANIPULATIVE TECHNOLOGY OF ARTISTIC NARRATIVE SPACE

Буць Ж.В.,

orcid.org/0000-0002-5938-2694

кандидат філологічних наук, доцент,

*докторант кафедри іспанської та французької філології
Київського національного лінгвістичного університету*

У статті описано мовленнєвий вплив як технологію маніпулювання художнім нарративним простором. Окрема увага приділена визначенню та розкриттю поняття «мовленнєвий вплив». Наголошено на комунікативній природі мовленнєвого впливу та визначенні маніпулювання як різновиду мовленнєвого впливу. Надано окрему характеристику маніпуляції як технології впливу в художньому просторі. Схарактеризовані основні вектори наратологічних вчень та окреслено позицію мовленнєвого впливу, яку він посідає в наративі художнього твору.

Ключові слова: мовленнєвий вплив, маніпуляція, маніпулятивні технології, наратив.

В статье описано речевое воздействие как технология манипулирования художественным нарративным пространством. Особое внимание уделено определению и объяснению понятия «речевое воздействие». Определена коммуникативная природа речевого воздействия, охарактеризована манипуляция как вид речевого воздействия. Представлена манипуляция как технология речевого воздействия в художественном пространстве. Описаны основные векторы нарративных исследований и позиция речевого воздействия в нарративе художественного произведения.

Ключевые слова: речевое воздействие, манипуляция, технологии манипулирования, нарратив.

The proposed article describes the language effect as a technique for manipulating in the artistic narrative space. Particular attention is paid to the definition and disclosure of the concept "language influence". It's noted on the communicative nature of speech influence and on the definition of manipulation as a kind of language effect. There are separated some characteristics of manipulation as a technology of influence in the artistic space. It is described the main vectors of the naratological's direction teachings. So this paper outlines the position of language influence, which it occupies in the art story's narrative.

Key words: language influence, manipulation, manipulative technologies, narrative.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В епоху інтенсивного розвитку суспільства виникає необхідність у керуванні людьми. З часом формуються різноманітні способи та прийоми впливу на адресата, які нині активно застосовуються і вивчаються фахівцями (філологами, психологами, соціологами). Одним із завдань лінгвістичної парадигми є вивчення способів та прийомів ефективного мовленнєвого впливу.

Останнім часом усе частіше не лише в повсякденному житті, а й у наукових парадигмах особлива увага приділяється питанням мовленнєвого впливу, що допомагає вирішити проблеми ефективної реалізації завдань завдяки мовним засобам.

Люди, застосовуючи різноманітні способи маніпулятивного впливу, можуть не тільки під-

корити собі особистість, а й створити складні психоемоційні умови навколо неї. Відповідно до технологій інформаційно-психологічного впливу маніпулювання здебільшого відбувається, з одного боку, в інтересах людини або групи людей, а з іншого – відіграє роль специфічної форми управління (О. Арешенкова, І. Рибак). Окрім цього, останнім часом формується окрема психолінгвістична парадигма знань про прийоми й методи прихованого керування особистістю, тобто про ті «важелі впливу» [1, с. 136], які змушують співрозмовника виконувати будь-яке бажання маніпулятора.

Якщо говорити про засоби втілення маніпулятивного впливу, насамперед використовують мовленнєве маніпулювання, оскільки маніпулювання

здійснюється головним чином у процесі мовлення, завдяки використанню й оформленню мовних засобів таким чином, що вони здатні здійснити прихований психологічний вплив.

Сучасні вивчення наратологічного простору характеризуються міждисциплінарним підходом. Наратологічні вчення проникають і в інші наукові парадигми – психологію, соціологію, гендерологію, мистецтво тощо. Характерними ознаками робіт сучасних наратологів є різноманітні структури та схеми відтворення наративного простору в різних типах текстів, а також засоби розгортання оповідного простору в межах окремих літературознавчих напрямів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі комунікації мова використовується не лише для передачі інформації, а й для впливу на адресата. Ще В.В. Виноградов свого часу наголошував на впливі як однієї з трьох функцій мови (поряд зі спілкуванням і повідомленням) [2, с. 235–237]. Мова регулює міжособистісні та соціальні відносини, емоції та поведінку людини. Таку регулятивну діяльність мовлення називають мовленнєвим впливом [3, с. 44]. Впливом мови та мовлення цікавляться такі лінгвістичні парадигми, як прагмалінгвістика, психолінгвістика, соціолінгвістика, медіалінгвістика (А.В. Антонова, Р.М. Блакар, О.Д. Бойко, Р. Бендлер, Д. Гріндер, А.А. Данилова, О.В. Дмитрук, А.Л. Журавльов, Н.Д. Павлова, В.В. Зірка, Г.А. Копнина, О.А. Лагодзінська, Л.В. Мосієвич, Л.Г. Навасартян, Є.Ф. Тарасов, І.Ю. Шкіцька).

У працях сучасних зарубіжних науковців мовленнєвий вплив розглядається як один зі складників мовного спілкування. Проте ця наукова парадигма настільки швидко набирає обертів і розвивається, що у науковому просторі формується нова наука – теорія мовленнєвого впливу (А.М. Баранов, Р.В. Блакар, О.С. Іссерс, В.М. Корнєєв, П.Б. Паршин, Г.Г. Почепцов, В.В. Різун, І.А. Стернін, Є.Ф. Тарасов, Є.В. Уфімцева, О.В. Шелестюк та інші).

За визначенням І.А. Стерніна, ця наука досліджує шляхи вибору адекватного, придатного способу мовленнєвого впливу на особистість у конкретній комунікативній ситуації, вміння правильно поєднувати різні засоби мовленнєвого впливу залежно від ситуації спілкування та комуніканта задля досягнення найбільшого ефекту [4, с. 61]. Становленню теорії мовленнєвого впливу як науки сприяли фактори політичного, економічного, психологічного, комунікативного характеру. З розвитком свобод та демократичного

устрою у політиків виникла потреба переконувати свій електорат у правоті їхніх ідей в умовах загального плюралізму думок і політичної думки [4, с. 58].

Питаннями наративу цікавляться на ниві наукових досліджень у руслі текстозорієнтованих студій (І.А. Бехта, Р.-А. де Богранд, М.П. Брандес, В.Б. Бурбело, Н.С. Валгіна, Т.В. Радзівська, З.Я. Тураєва, В.Є. Чернявська, Ф. Шародо, Ф. Шартє), де розуміють його як одну із технологій, що виявляється під час дискурс-аналізу (Д. Менгено, Р.І. Савчук), що передбачає опис взаємозалежності форми та змісту художнього тексту.

Науково-об'єктивне представлення твору виявляється у зв'язку з описом закономірностей художньої форми (Л.Г. Бабенко, Є.О. Гончарова, І.М. Колєгасва, І.О. Щирова), зокрема її наративної структури (К.О. Андрєєва, Ж.-Ф. Жандійу, А.В. Корольова, Л.В. Мацевко-Бекерська, А. Нунінг, І.В. Папуша, Л.В. Татару, М. Флудернік).

Останні дослідження наративної форми та структури художньої тканини ґрунтуються на засадах когнітивного (Д. Герман, М.-Л. Райен, М. Фріман, Р. Цур, Дж.-М. Шейфер) та семіотичного аспектів (Н.І. Андрейчук, О.Є. Бразговська, Т.Н. Некрасова, С. Петрілі, С. Сіатковській), що нерозривно пов'язано із категоріями «свідомість», «мислення», «художнє мовлення». Ці дослідження виявляють засоби та способи творення художнього тексту, у якому абстрактний і уявний авторський світ (В.Я. Пропп) перетворюється на світ реалістичний і конкретний (А. Прієто) відповідно до певних наративних сценаріїв (О.С. Мамосюк, Р.І. Савчук).

Постановка завдання. Мета пропонованого дослідження – визначити особливості мовленнєвого впливу як однієї з технологій маніпулювання в художньому наративному просторі.

Виклад основного матеріалу. Передумови мовленнєвого впливу криються насамперед у комунікативній природі мови. Обмеженість засобів мови у вираженні необмеженого мистецтва мислення є підґрунтям появи неоднозначності, імплікацій, багатозначності.

Мовну маніпуляцію розуміють як різновид маніпулятивного впливу, який спрямований на поведінку людини і її когнітивний складник та актуалізується мовними засобами, що проявляються імпліцитно [5, с. 5].

Одним із поширених різновидів мовленнєвого впливу вважають маніпулювання, яке розуміють як прихований вплив, що вимагає від співрозмовника якимось реагувати, проте несвідомо чи-то

всупереч своїй думці [6, с. 182]. Головними ознаками маніпулювання вважають психічний вплив, його прихованість та використання особливих прийомів і знань. Мовленнєвим називають маніпулювання, що цілеспрямовано використовує різні особливості структури, функціонування й використання мови [7, с. 63].

Мовленнєве маніпулювання розглядають як вид мовленнєвого впливу, який відбувається за допомогою мовних ресурсів із метою прихованого впливу на когнітивну і поведінкову діяльність адресата в інтересах маніпулятора (Г.А. Копнина, А.П. Сковородников). Іноді мовленнєві маніпуляції розуміють як порушення аргументації, тобто псевдоаргументацію [8, с. 126], що видається найбільш притаманним саме художньому простору.

Загалом мовленнєвий вплив розуміється вченими відповідно до аспекту його вивчення. Основна сутність поняття «мовленнєвий вплив» у широкому розумінні ототожнюється з будь-яким мовленнєвим спілкуванням в аспекті цільової зумовленості або вербальним спілкуванням, яке описане з позиції одного з комунікантів, коли він розглядає себе як суб'єкта впливу, а свого співрозмовника – як об'єкт впливу [9, с. 25]. Нині існує точка зору, що зближує мовленнєвий вплив і мовленнєву взаємодію. Так, О.С. Іссерс розглядає мову як семіотичний код, що нав'язує адресатові систему цінностей та уявлень мовця і вибудовує іншу модель світу. Тобто мова, оскільки вона є інструментом впливу, не просто відображає факти, наче у дзеркалі, а викривляє їх (як у кривому дзеркалі), при цьому ступінь такого викривлення визначається комунікативними завданнями адресата та його світосприйняттям [10, с. 36].

У більш вузькому тлумаченні мовленнєвий вплив розглядається в межах особистого спілкування у сфері координативних відносин, коли комуніканти пов'язані відносинами рівноправного співробітництва, а не відносинами субординації (формальної чи неформальної). У разі такого мовленнєвого впливу суб'єкт регулює діяльність іншої людини, певною мірою вільної у виборі своїх дій та такої, що діє відповідно до своїх потреб (О.С. Іссерс, Є.Ф. Тарасов).

Останнім часом дедалі частіше мовознавці звертаються до когнітивного складника мови. Так, А.М. Баранов визначає суть категорії мовленнєвого впливу як таке комунікативне використання мовних виражень, при якому в модель світу носія мови вводяться нові знання та модифікуються вже наявні, тобто відбувається процес онтологізації знань [11, с. 238]. Таке розуміння узгоджується з поглядами Р. Блакара, який поєднує процес вер-

бального спілкування, зокрема мовленнєвого впливу, зі здійсненням влади. Згідно з думкою вченого, навіть нейтральне використання мови передбачає вплив на світосприйняття та спосіб його структурування [12, с. 90]. Таким чином, за допомогою висловлень адресата спонукають вчинити на користь маніпулятора, впливають на прийняття ним рішень і корегують його уявлення про світ.

Мовленнєву маніпуляцію розуміють як вид мовленнєвого впливу, спрямованого на впровадження в модель світосприйняття адресата нових знань, думок, емоцій та/або модифікацію вже наявних шляхом імплементації відповідних прагматичним цілям адресанта комунікативних стратегій і тактик [13, с. 76], що неодмінно структурує художній нарративний простір.

Деякі вчені (Т.А. ван Дейк, Г.А. Копнина, Л.В. Мосієвич, П.Б. Паршин) розуміють мовленнєве маніпулювання як різновид мовленнєвого впливу або прихований вплив, спрямований на досягнення власних цілей маніпулятора; при цьому в об'єкта впливу формується хибне уявлення про дійсність, що базується на викривленій чи необ'єктивно наданій інформації, хоча обов'язково зберігається ілюзія самостійності прийняття рішень. Таке визначення притаманне саме художньому простору, оскільки, занурюючись у наратив твору, читач опиняється у центрі подій, життя персонажів, співпереживаючи, відчуваючи усі їхні турботи, незгоди та радощі. Таким чином, автор виступає маніпулятором, який веде адресата в певному напрямі (нарративі).

Маніпулятивне спілкування вважається дворівневим процесом, який здійснюється одночасно на двох рівнях: поверхневому (комунікативному) та глибинному (стратегічному). Комунікативний рівень характеризується тим, що маніпулятор діє за двома альтернативними сценаріями: створює ілюзію взаєморозуміння та співпраці або навмисно провокує конфлікт. Стратегічний рівень вимушує маніпулятора діяти проти співрозмовника, нав'язуючи йому власну думку та/або модифікуючи наявну лінію поведінки адресата. Останній рівень висувається на передній план у нарративному вивченні художнього простору, оскільки персонажі діють відповідно до маніпулятивних стратегій автора.

Донедавна особливості маніпулятивного впливу слугували предметом психологічних досліджень. Тому розуміння маніпуляції ґрунтувалося на його психологічній природі. Так, наприклад, І.В. Рибак наполягає на тому, що маніпуляція – це вид психологічної дії, яка спрямована на спонукування адресата до заданих маніпулятором

дій у результаті впровадження в психіку адресата цілей, бажань, намірів, що не збігаються із самостійно сформованими адресатом [14, с. 116]. З таким тлумаченням погоджуються інші науковці, але за умови розгляду мовленнєвого маніпулювання та маніпуляції у співвідношенні частини та цілого (Н.В. Багуліна, Л.Є. Сорокіна). Таке розуміння набуває особливого значення у наратологічному розгляді маніпулювання як прояву оповідача, що керує розгортанням художнього простору та впливає на нього.

Останнім часом у дослідженнях щодо маніпулятивного впливу акценти зміщуються на особливості механізму сприйняття та функціонування мови відповідно до поставленої маніпулятором мети. Таким чином, мовленнєва маніпуляція пов'язується із контролем надання інформації, а саме, проявляється у фрагментарності її подання (дефокусація уваги, приховування чи викривлення будь-якої невідомої частини інформації) і формуванні заданої оцінки, що визначає особливості її сприйняття [15, с. 67]. Отже, у контексті теорії мовленнєвого впливу маніпуляція розуміється як прихований інтенціональний вид мовленнєвого впливу, що характеризується індивідуальною і соціальною орієнтацією на співрозмовника.

У процесі мовного маніпулювання використовують цілеспрямовано і свідомо мовні висловлювання [16, с. 378]. Задля маніпулювання за допомогою мовних засобів людина вибирає засоби вираження, які містять певні відтінки значення, що відображають у бажаному вигляді ту чи іншу ситуацію та призводять до бажаної реакції співрозмовника.

Як доводять сучасні дослідження, реалізації маніпуляції сприяють особливості мовних і мовленнєвих засобів. Такими засобами вважають емоційно забарвлені лексичні одиниці (О.В. Дмитрук, О.А. Лагодзінська, Л.В. Мосієвич), метафори (А.А. Данілова, І. Карапетяна, Ж. Розіна), пресупозиції та імплікації (Є.В. Єрмакова, С.К. Романюк, С. Топачевський, І.Ю. Шкіцька), викривлення/приховування інформації (І.В. Рибак, Н.С. Тарасова, Г.А. Копнина), різноманітні маніпулятивні стратегії і тактики (О.В. Дмитрук, О.В. Оленюк, А.В.Радюк) тощо. Таким чином, мовленнєве маніпулювання розуміється як різновид прихованих можливостей мови, що застосовуються адресантом задля нав'язування адресату певного уявлення про дійсність, емоційної реакції або наміру, що не збігається зі сформованими самостійно адресатом.

Організація художнього простору побудована на засадах комунікативної парадигми, особистісно-рецептивної зорієнтованості, можливості його осмислення та інтерпретації. Дослідження наратологічного спрямування зосереджені на певних категоріях наративу, певних рівнях організації літературного твору [17, с. 4].

У наративних дослідженнях художня комунікація трактується як процес, що відбувається водночас на різних розповідних рівнях, а події мають окрему інтерпретацію (М. Бахтін, У. Бут, М.М. Дарвін, В. Виноградов, М. Легкий, В. Пропп, М. Тамарченко (поетика), В. Тюпа) і, відповідно, вираження.

У роботі послуговуюся терміном «маніпулятивні технології». Доведено, що маніпулятори реалізують приховані цілі завдяки вживанню певних технік (набору маніпулятивних прийомів), які мають на меті укорінити у свідомості адресата приховану інформацію у вигляді об'єктивних фактів, що є бажаною для певних груп, осіб, але при цьому суб'єкт маніпуляції вважає їх дотичними до внутрішньої позиції [18, с. 181]. Крім того, той факт, що технологія містить будь-які способи, прийоми, послідовність операцій і дій у застосуванні певних засобів, лише підтверджує думку щодо визначення маніпулятивних технологій, які послуговуються також певними прийомами, послідовними операціями чи діями, а також використовують мовні та мовленнєві засоби задля переконання адресата.

Маніпулювання відбувається за допомогою різноманітних засобів, які з позиції максимального ефекту маніпуляції та залежно від об'єкта маніпулювання належать до певного рівня популярності, а також повинні мати значний ступінь впливу на свідомість. До маніпулятивних технологій відносять ті елементи, які залежать від майстерності та спритності маніпулятора, його намірів і завдань, які він має вирішити. Саме технології маніпулювання дозволяють сторонньому спостерігачу виокремлювати його елементи, тоді як інтраособистісні процеси адресата можуть визначатися лише гіпотетично.

У дослідженні дотримуюся визначення маніпулятивних технологій як *елементів зовнішнього впливу, що залежать від майстерності та спритності маніпулятора, містять певні способи, прийоми, відповідають певній послідовності окремих дій та послуговуються різноманітними засобами, зокрема лінгвістичними*.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Виходячи із розуміння маніпулятивних технологій як послідовних елементів, що вико-

ристовуються маніпулятором, вважаю, що у наративному просторі художньої літератури автор твору користується мовленнєвими та мовними засобами, аби звернутися до читача з метою змінити увлечення останнього.

Перспективним для подальших досліджень вважаю звернення до гендерного аспекту мовленнєвого впливу як маніпулятивної технології у наративному просторі французької сучасної прози.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. Москва : ЧеРо ; Юрайт, 2000. 334 с.
2. Виноградов В.В. О теории художественной речи. Москва : Высшая школа, 1971 р. 240 с.
3. Карамова А.А. Манипулятивный потенциал политической метафоры. *Международный научно-исследовательский журнал*. Екатеринбург, 2015. № 7(38). Ч. 4. С. 44–45.
4. Стернин И.А. Введение в речевое воздействие. Воронеж : Изд-во ВГУ, 2001. 252 с.
5. Зірка В.В. Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.02. Київ, 2005. 32 с.
6. Радюк А.В. Коммуникативные стратегии как способ манипулятивного речевого воздействия в английском деловом дискурсе. *Вестник Ленинградского государственного университета имени А.С. Пушкина. Серия «Языкознание»*. 2013. Вып. 4. Т. 1. С. 181–190.
7. Паршин П.Б. Речевое воздействие и манипулирование в рекламе. Рекламный текст. Семиотика и лингвистика. Москва : ИД Гребенникова, 2000. С. 55–75.
8. Карасик В.И. Языковое проявление личности : монография / Научно-исследовательская лаборатория «Аксиологическая лингвистика». 2-е изд., стереотип. Москва : Гнозис, 2015. 383 с.
9. Тарасов Е.Ф. Проблемы теории речевого общения. *Вопросы психолингвистики*. 2010. № 2(12). С. 20–26.
10. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Москва : URSS ; ЛКИ, 2012. 299 с.
11. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику. Москва : URSS, 2017. 367 с.
12. Блакар Р.М. Язык как инструмент социальной власти (теоретико-эмпирические исследования языка и его использования в социальном контексте). *Язык и моделирование социального взаимодействия* / сост. В.М. Сергеева, В.М. Паршин ; общ. ред. В.В. Петровой. Москва : Прогресс, 1987. С. 88–125.
13. Сорокіна Л.Є. Мовленнєва маніпуляція в сучасному англомовному діалогічному дискурсі: комунікативно-когнітивний і гендерний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2012. 275 с.
14. Рибак І.В. Вплив інформаційно-маніпулятивних технологій на процес легітимації політичної влади в Україні : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2015. 276 с.
15. Rigotti E. Towards a Typology of Manipulative Processes. *Manipulation in the Totalitarian Ideologies of the XXth Century: Discourse, Language, Mind* / eds. : L. de Saussure, P. Schulz. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins, 2005. P. 61–84.
16. Vanderveken D. Success, Satisfaction and Truth in the Logic of Speech Acts and Formal Semantics. Oxford : Oxford University Press, 1999. 540 p.
17. Мацевко-Бекерська Л.В. Наративні стратегії малої прози (на матеріалі української літератури кінця XIX – початку XX століть) : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.01.06; 10.01.01. Київ, 2009. 39 с.
18. Лісовський П.М. Феномен маніпуляції свідомістю: сутність, структура, механізм у сучасному суспільстві (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Київ, 2009. 19 с.

РОЗУМІННЯ КОНТЕКСТУ ІСПАНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ПРИ ВИВЧЕННІ ІСПАНСЬКОЇ МОВИ

UNDERSTANDING OF THE CONTEXT OF THE SPANISH CULTURAL PICTURE OF THE WORLD WHEN LEARNING THE SPANISH LANGUAGE

Гродська Е.Б.,

orcid.org/0000-0002-1122-2878

кандидат культурології,

доцент кафедри іноземних мов

Одеського національного політехнічного університету

Мета роботи. Головною метою дослідження є аналіз основних характеристик іспанської культурної картини світу та їх вплив на формування міжкультурної мовної компетенції при вивченні іспанської мови.

Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні загального наукового принципу об'єктивності; аналітичного, філологічного, культурологічного та компаративного методів у дослідженні розуміння контексту іспанської культурної картини світу та її вплив на формування міжкультурної мовної компетенції.

Наукова новизна роботи полягає в дослідженні впливу культурної картини світу Іспанії на адекватне розуміння реалій, асоціацій та культури при вивченні іспанської мови через аналіз її головних характеристик, таких як рухи відродження регіональних культур Іспанії, католицизм, "Españolismo" і "Hispanidad".

Висновки. В результаті проведеного дослідження можна дійти висновків, що оволодіння іноземною мовою уможливило підхід до її вивчення не лише як певної лінгвістичної системи, а й засобу міжкультурного спілкування. Отже, у процесі міжкультурної комунікації важливу роль відіграє збіг культурних картин світу учасників. Кардинальні відмінності в картинах світу істотно ускладнюють культурний діалог і можуть привести до комунікативних невдач. У подібному випадку виникає необхідність певним чином впорядкувати їх. Для подолання міжкультурних комунікативних труднощів необхідно розвивати культурну терпимість і володіти міжкультурними компетенціями.

Ключові слова: мовна компетенція, культурна картина світу, іспанська мова, полідисциплінарні підходи, лінгвістична система, міжкультурна комунікація, комунікативні невдачі.

Цель работы. Главной целью исследования является анализ основных характеристик испанской культурной картины мира и их влияние на формирование межкультурной языковой компетенции при изучении испанского языка.

Методология исследования основана на применении общего научного принципа объективности; аналитического, филологического, культурологического и сравнительного методов в исследовании понимания контекста испанской культурной картины мира и ее влияние на формирование межкультурной языковой компетенции.

Научная новизна работы заключается в исследовании влияния культурной картины мира Испании на адекватное понимание реалій, ассоциаций и культуры при изучении испанского языка через анализ ее основных характеристик, таких как движения возрождения региональных культур Испании, католицизм, "Españolismo" и "Hispanidad".

Выводы. В результате проведенного исследования можно прийти к выводу, что овладение иностранным языком дает подход к его изучению не только как к определенной лингвистической системе, но и как к средству межкультурного общения. Итак, в процессе межкультурной коммуникации важную роль играет совпадение культурных картин мира участников. Кардинальные различия в картинах мира существенно затрудняют культурный диалог и могут привести к коммуникативным неудачам. В подобном случае возникает необходимость привести их в соответствие друг с другом. Для преодоления межкультурных коммуникационных трудностей необходимо развивать культурную терпимость и обладать межкультурной компетенцией.

Ключевые слова: языковая компетенция, культурная картина мира, испанский язык, полидисциплинарный подход, лингвистическая система, межкультурная коммуникация, коммуникативные неудачи.

The purpose of the work. The main purpose of this study is to analyze the main characteristics of the Spanish cultural picture of the world and their influence on the formation of intercultural language competence when learning the Spanish language.

The research methodology is based on the application of the general scientific principle of objectivity; analytical, philological, cultural and comparative methods in the study of the understanding of the context of the Spanish cultural picture of the world and its influence on the formation of intercultural language competence.

The scientific novelty of the work lies in the study of the influence of the cultural picture of the world of Spain on an adequate understanding of the realities, associations and culture when learning the Spanish language through the analysis of its main characteristics, such as the movement of the revival of regional cultures of Spain, Catholicism, "Españolismo" and "Hispanidad".

Conclusions. As a result of the study, it can be concluded that mastering a foreign language makes the approach to its study not only as a certain linguistic system, but also as a means of intercultural communication. So, in the process of intercultural communication, an important role is played by the coincidence of the cultural pictures of the world of the participants. Fundamental differences in the pictures of the world significantly impede cultural dialogue and can lead to communicative failures. In such a case, it becomes necessary to bring them in line with each other. To overcome intercultural communication difficulties, it is necessary to develop cultural tolerance and have intercultural competence.

Key words: language competence, cultural worldview, Spanish language, multidisciplinary approaches, linguistic system, intercultural communication, communicative failures.

Постановка проблеми. Культурна картина світу – поняття, яке визначає сукупність специфічних поглядів, знань про устрій світу і про місце людини в ньому, характерне для членів будь-якого етносу. Сприйняття світу, що оточує людину, представлено в трьох формах: реальна картина світу, культурна (понятійна) картина світу та мовна картина світу. При цьому «культурна і мовна картини світу тісно взаємопов'язані, знаходяться в стані безперервної взаємодії і зводяться до відображення реальної картини світу, реального світу, що оточує людину» [7]. Головна перешкода, яка заважає успішному міжкультурному спілкуванню, полягає в тому, що ми сприймаємо іншу культуру через призму своєї культури, тому наші спостереження і висновки обмежені її рамками. Досить складно нам зрозуміти значення слів, вчинків та дій, які не є характерними для нас самих.

Отже, при вивченні іноземної мови потрібно намагатися сформуванню всю повноту якостей психологічного складу представника іншої національної культури. Така особистість повинна поважати культуру країни, мова якої вивчається, розуміти думки, почуття, поведінку її представників, бути здатною стати культурним медіатором, переключаючися з однієї культури на іншу, знаходячи шляхи примирення з відмінностями.

Актуальність теми дослідження. У різних етносів культурні картини світу різні, що обумовлено цілою низкою чинників: від природних умов до архетипів і міфології. В її основі лежать ті життєві цінності, на яких будується і культура. Крім того, культурна картина світу передається від покоління до покоління, з часом кількість культурних шарів збільшується, і вони закріплюються в мові, ускладнюючи і розвиваючи культурну картину світу. Саме тому, особливо актуальним стає дослідження тенденцій, які сприяють об'єднанню народів і культур, їхній уніфікації та водночас дають можливість зберегти національну ідентичність культур в умовах їхньої тісної взаємодії [5].

Аналіз вказаної проблематики потребує застосування полідисциплінарних підходів, використання дослідницького інструментарію філології, культурології, теорії комунікації, теорії міжнародних стосунків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо кинути ретроспективний погляд на публікації, які спеціалізуються на дослідженні міжкультурної комунікації, то неважко встановити той факт, що вони проводились переважно у філологічній сфері (С.Г. Тер-Мінасова,

О.А. Леонтович, Н.М. Трошина), в методиці викладання іноземних мов (В.В. Сафонова, І.І. Халєєва), в культурології (Т.Г. Грушевицька, В.Д. Попков), також вагомий внесок у вивчення різних аспектів культури Іспанії зробили відомі науковці Г. Буэно Санчес, Е. Гуссерль, М. Кастельс, Дж. Нойя.

Мета дослідження. Головною метою дослідження є аналіз основних характеристик іспанської культурної картини світу та їх вплив на формування міжкультурної мовної компетенції при вивченні іспанської мови.

Виклад основного матеріалу. Більшість дослідників поділяє думку, що в останні роки стає все більш очевидною необхідність формування іншомовних навичок у єдності мови та культури. С.Т. Тер-Мінасова у своїй праці «Мова та міжкультурна комунікація» вважає, що «кожне заняття з іноземної мови – це перехрестя культур, це практика міжкультурної комунікації, тому що кожне слово відображає іноземний світ та іноземну культуру» [2, с. 25].

При вивченні іспанської мови слід звернути увагу на особливості іспанського національного менталітету, властивості характеру народу, специфіку іспанських традицій, які являють собою унікальний понятійно-мовний ландшафт. Так, головною подією початку ХІХ ст. в Іспанії, що вплинуло на вектор розвитку іспанської культури, стало відродження регіональних культур. Каталонська, баскська та галісійська мови стали сприйматися як основа ідентичності у відповідних регіонах. Локальна тематика стала основним джерелом натхнення музикантів і літераторів іспанського Срібного віку [3].

У 1833 р. було опубліковано «Одудобатьківщини» каталонського поета К. Арібау, яка ознаменувала початок «La Renaixença» – регіонального руху Каталонії «Відродження». Важливою віхою в розвитку цього руху було відновлення в 1859 р літературного конкурсу «Квіткові ігри». Швидко розвивається і каталонська література, поштовх чому дало широке використання каталонської мови. Був створений політичний міф про Хайме І, який ввів муніципальну систему самоврядування Барселони і про Пилипа V, який скасував багато зі старовинних фуерос (фуерос у Іспанії – це права, привілеї або свободи, даровані королями союзним містам) в покарання за те, що вони виступили на боці іноземних держав у війні за іспанську спадщину.

Каталонський рух «Renaixença» слугував прикладом для подібних рухів у Валенсії і на Балеарських островах, очолюваних знаковими фігурами худож-

ника Х. Соролья і письменника В. Бласко Ібанес. Рухи відродження регіональних культур також виникли в Галісії і в Країні Басків [6].

Коли в Європі почався процес утворення національних держав, іспанський регіоналізм почав набувати форми націоналізму і сепаратизму окремих регіонів. Крім того, скасування фуерос вкінці XIX ст. стало ключовою проблемою у відносинах центру і таких провінцій, як Країна Басків і Наварра, де цю акцію розцінили як сильний удар по традиціях і вікових підвалинах свого укладу життя.

На формування традиційної культури в Іспанії великий вплив зробила релігія. Католицизм в Іспанії протягом багатьох століть залишався єдиною допустимою релігією. Іспанська католицька церква відіграла важливу роль і в Реконкісті. Вона слугувала джерелом духовної сили для Кастилії і дозволила їй об'єднати розрізнені християнські держави Піренейського півострова для протистояння мавританському пануванню на півострові і подальшого вигнання арабів. Церква і держава існували у взаємовигідному альянсі: церква отримувала особливі права і привілеї, а королівська влада – підтримку від глави католицької церкви за захист і заступництво католицизму на півострові.

З часів реконкісти іспанці поклали на себе місію захисників і розповсюджувачів католицизму. Г. Буено Санчес зазначає, що іспанська історія – це не тільки історія нації, але, по-перше, це історія спільноти, політична єдність якої пов'язана скоріше з ідеєю імперії, ніж королівства або конфедерації держав [3]. Феномен месіанства в Іспанії отримав розвиток саме у зв'язку з тим, що це була перша колоніальна імперія західної цивілізації.

Початок теоретичних досліджень про сутність “Hispanidad” було покладено в «полеміці про іспанську науку» кінця XIX ст. Учасники цієї філософської баталії дотримувалися двох полярних точок зору: одні стверджували, що не існує національної філософії, а їх опоненти вважали, що тільки в національній філософії полягає соціокультурна ідентичність.

В іспанській традиції почали широко використовуватися терміни “Españolismo” і “Hispanidad”, що відносяться до духовності та історичної долі Іспанії. У журналі “Acción española” в 1934 р. вийшла серія нарисів, написаних іспанським публіцистом і ідеологом Р. де Маеста (1875–1936), під загальним заголовком “Defensa de la Hispanidad” (Захист Іспаніадад).

У статтях Р. де Маеста трактує «Іспаніадад» як основний знак католицького співтовариства Іспанії і визначальний фактор історичного розвитку країни. Згодом ідеологія, створена Р. де Маеста, перетворилася в націоналістичну доктрину, активно пропаговану сучасними радикальними націоналістичними силами Каталонії, яка пов'язує поняття «Іспаніадад» із духом Іспанії, з її величністю і вічністю, а також з іспанською духовною імперією. Саме цим пояснюється все менше використання терміну «Іспаніадад» в іспанському соціально-культурному дискурсі [7].

Наукова новизна. Наукова новизна роботи полягає в дослідженні впливу культурної картини світу Іспанії на адекватне розуміння реалій, асоціацій та культури при вивченні іспанської мови через аналіз її головних характеристик.

Висновки. В результаті проведеного дослідження можна дійти висновків, що оволодіння іноземною мовою уможливорює підхід до її вивчення не лише як певної лінгвістичної системи, а й засобу міжкультурного спілкування.

Отже, у процесі міжкультурної комунікації важливу роль відіграє збіг культурних картин світу його учасників [1]. Кардинальні відмінності в картинах світу істотно ускладнюють культурний діалог і можуть привести до комунікативних невдач. У подібному випадку виникає необхідність привести їх у певну відповідність. Для подолання міжкультурних комунікаційних труднощів необхідно розвивати культурну терпимість і володіти міжкультурними компетенціями – «комплексом елементів, що складаються зі знань особливостей культур, які вступають у взаємодію, і вмінь під час реалізації цих знань у конкретному культурному середовищі» [4].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Преображенский В., Преображенская Т. Особенности межкультурных коммуникаций. *Время. Мозг. Пульс*. 2012. № 2. С. 72–85.
2. Тер-Минасова С. Язык и межкультурная коммуникация. Москва : Слово, 2000. 264 с.
3. Bueno G. España frente a Europa. Barcelona : Alba, 2000. 474 pp.
4. Castells M. Galaxia Internet. Reflexiones sobre Internet, empresa, sociedad. Barcelona : Areté, 2001. 316 pp.
5. Castells M. La Era de la Informacion: Economía, Sociedad y Cultura. Vol. I: La sociedad red. Séptima reimpresión. México : Siglo Veintiuno, 2008. 590 pp.
6. Noya J. La imagen de España en el mundo: Visiones del exterior (1). Madrid : Tecnos, 2013. 480 pp.
7. Noya J. Los españoles ante un mundo en cambio: Visiones del exterior (2). Madrid : Tecnos, 2013. 471 pp.

РОЗДІЛ 5 ІНДОІРАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.211'01'25-13:[801.8:82-191'01=211.03=161]

ПІДРЯДКОВИЙ ПЕРЕКЛАД ВСТУПУ ДО ЗБІРНИКА ДАВНЬО-ІНДІЙСЬКИХ БАЙОК «ПАНЬЧАТАНТРА» З КОРОТКИМ АНАЛІТИЧНИМ КОМЕНТАРЕМ

THE UNDERLINEAR TRANSLATION OF THE INTRODUCTION TO THE COLLECTION OF OLD INDIAN TALES “PANCATANTRA” WITH A SHORT ANALYTIC COMMENTARY

Джура М.З.,

orcid.org/0000-0002-2473-6018

старший викладач кафедри іноземних мов

Львівського національного аграрного університету

Гуня Л.М.,

orcid.org/0000-0001-6336-3077

старший викладач кафедри іноземних мов

Львівського національного аграрного університету

Стаття присвячена перекладу Вступу до збірника давньо-індійських байок «Паньчатантра» з виділенням термінів у ньому на позначення концепту Мудрості. У статті подано авторський переклад Вступу із двома літературними перекладами – українським та російським для порівняння. Виокремлені терміни подано у таблиці. Терміни впорядковані за такими ознаками: поняття до концепту «Мудрість», терміни про науки словесні (академічні знання), складені терміни.

Ключові слова: підрядковий переклад, літературний переклад, термін, концепт мудрості.

Статья посвящена переводу Вступления к сборнику древнеиндийских басней «Паньчатантра» с выделением терминов на обозначение концепта «Мудрости». В статье подано авторский перевод Вступления с двумя другими переводами – украинским и русским с целью сравнения. Выделенные термины подано в таблице. Термины упорядочены за такими признаками: понятия к концепту «Мудрости», термины наук словесных (академические знания), сложные термины.

Ключевые слова: подстрочечный перевод, литературный перевод, термин, концепт мудрости.

The article is devoted to the translation of the Introduction to the collection of old Indian tales “Pancatantra” with the singling out of terms denoting the concept of “Wisdom”. The author’s translation of the Introduction is made followed with two other translations – a Ukrainian and a Russian one – for the purpose of comparison. The singled-out terms are also presented in a table. The terms are arranged according to such characteristics: notions to the concept of “Wisdom”, terms for verbal sciences (academic sciences), compound terms.

Key words: underlinear translation, literary translation, a term, concept of wisdom.

nāha(m) vidyāvīkṛaya(m) cāsanaçatēnāpi karōmi
(Продажу знань і за сотню наділів я не роблю)

Завданням статті є продовжити розпочате нами дослідження збірника давньоіндійських байок «Паньчатантра». Із зазначеної теми у нас вже вийшли друком дві статті: «Мовний аналіз байки з «Паньчатантри» «Воскресителі лева» з огляду на навчання санскриту українських студентів» та «До перекладу давньо-індійської байки про «Ткача Сомілаку» на українську мову». На цей раз пропонуємо дослідження тексту Вступу до згаданого збірника. Здійснюватимемо його під декіль-

кома оглядами, а тому розділимо наше дослідження на декілька частин. Спочатку зробимо авторський підрядковий переклад Вступу до збірника, за яким слідуватиме український літературний переклад І. Серебрякова, а також російський літературний переклад. Автор останнього нам не відомий, бо ми використали книгу, наявну в мережі [6], де відсканований лише сам текст без передніх сторінок. Доступний нам був ще один російський переклад А.Я. Сиркіна, наявний у Львівській науковій бібліотеці імені Стефаника. Але порівнюючи близькість останнього перекладу до змісту, ми надали перевагу російському перекладу з інтернету. По-друге,

виокремимо основну тему нашого загального дослідження збірника «Паньчатантра», через призму якої й досліджуватимемо збірник надалі, а Вступ у цій статті – зокрема. Нею є *концепт Мудрості*. Виокремимо словничок понять, згаданих у Вступі, які стосуються власне *концепту Мудрості*. Доповнимо його поняттями з двох попередніх байок, досліджуваних у наших статтях. Відтак, у дослідженні з'явиться і словник до концепту Мудрість на основі збірника «Паньчатантра».

Дозволимо собі невеликий відступ, цитуючи деякі відомі вислови про Мудрість українських мислителів. Один із них належить філософу Григорію Сковороді, другий – Тарасові Шевченку – учневі, що не менший свого Вчителя. Третій – Митрополиту УГКЦ Андресві Шептицькому. Отож, перша цитата з відомого вірша Григорія Сковороди: «Всякому городу нрав і права, всяка іміст свій ум голова ...». Наголошуємо тут на слові «ум», бо саме він є виразником Мудрості. Друга цитата з поезії Тараса Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим»: «Якби ви вчилися так, як треба, той мудрость би була своя». І третя цитата Андрея Шептицького: «Яку ми й не прив'язували би вартість до самої освіти чи знання, все-таки найвищим титулом хвали в очах наших буде мудрість. Так, як чоловік, про якого можна сказати або хоч би лише подумати «що є дурним», то буде для нас завжди предметом легковаження, хоч може прихованого, навіть тоді, коли буде не знати яким багатим, і коли буде мати не знати, яке значне становище. Ані багатство, ані влада, ані могутність і сила не окупить глупоти й не заступить мудрости; без мудрости сила чи значення буде в найліпшій разі робити враження якогось фізичного рідкісного явища, а лише мудрість буде імпонуючим духовним людським явищем» [7]. Вище приведені цитати спонукають до роздумів, щодо Мудрості, а також і до думки, що попри свою універсальність Мудрість ще є й поняттям культурно відмінним, а також і особистісно відмінним.

Обмежимо наше дослідження лише концептом давньоіндійської Мудрості у байках «Паньчатантра». Цікавим, на нашу думку, було б порівняння цього концепту із концептом Мудрості в українських байках. Також можна було б порівнювати концепт давньо-індійської мудрості, Мудрості української на основі духовної спадщини обох культур. Таке зіставлення було б цікавим, наприклад, у формі діалогу двох культур.

Нижче, подаємо текст Вступу до збірника «Паньчатантра» на санскриті, транскрибований латинкою. Зазначимо, що у статті «До опису звукової системи санскриту та ще деяких фонетичних

явищ у цій мові», ми зробили опис звукової системи санскриту на основі підручника Ф. Кнауера [3], подавши там таблицю звуків санскриту, переданих латинкою. Зараз подаємо цю таблицю нижче для кращого розуміння та прочитання транскрибованого тексту Вступу (Таблиці 1–4)

Далі подано транскрибований текст Вступу із перекладами. Зазначимо, що ми використовуємо оригінальний текст на санскриті з видання М.Р. Кейла [4]:

1. **tadyathānuṣṛūyatē – asti dākṣiṇātyē janapadē mahilarōpya nāma nagaram |**

1. (автор.) Отож, як є почуто. Є у південному краю Магілароп'я на ймення місто; 2. (Серебр.) Ось що дійшло до наших вух. «Є в Південних краях місто Махілароп'я»; 3. Вот что рассказывают. Есть в южной стране город под названием Махиларопья.

2. **tatra sakalārthisārthakalpadruma (h) pra varanṛpamukuṭamaṇimarīcamañjarīcayacar citacaranayugala (h) sakalakalāpāra(m)gato maraṣaktirnāma rājā babhūva |**

1. (автор.) Там, як багате дерево бажань для усякого просителя, обидві ноги вкриті як китицями квітів сяючими перлинами з діадем найкращих королів, у всіх ремеслах верху сягнувший, Безсмертна Сила на ймення цар був; 2. (Серебр.) Вельми тонкий знавець всіляких мистецтв і наук, істинне побажай-дерево для багатьох прохачів; ноги його виблискували від сяйва коштовностей, що прикрашали корони найзнаменитіших царів, коли ті схиляли силоміць перед ним у поклоні; 3. Жил там царь Амара-шакти (что означает «обладающий бессмертной силой»), сведущий во всех науках житейской мудрости. Множество драгоценных камней из диадем славнейших царей покрывали сиянием его ноги, и несравненного умения достиг он во всех искусствах.

3. **tasya traya (h) putrā (h) paramadurmedhasō vasuṣaktirugraṣaktiranēkaṣaktiṣcētī babhūva |**

1. (автор.) У нього ж три сини дуже дурні – Багатосилий, Могутньосилий та Многосилий на ймення були; 2. (Серебр.) Мав він трьох синів, що були й на розум бідні, і на глум небагаті, а звали їх Васушакті, Уграшакті й Анекашакті; 3. Было у него три необычайно глупых сына: Васушакти, Уграшакти и Ананташакти (что означает «обладающий бога той силой»), «обладающий огромной силой», «обладающий безмерной силой».

4. **atha rājā tāñcāstravimukhānālōkya sacivān hūya prōvaca – bhō jñātamētadbhavadbhiryanmamāitē trayō pi putrā (h) ṣāstravimukhā vivekaraḥitāṣca |**

Таблиця 1

		Голосні (дзвінки)			
а) прості:	короткі	довгі			
	1. a	2. ā			
	3. i	4. ī			
	5. u	6. ū			
	7. ɾ	8. ṛ			
	9. ḷ	[ḹ]			
б) двоголосні: (довгі)	10. ē	11. āi	12. o	13. āu	

Таблиця 2

Приголосні						
шумні					носові дзвінки	
недзвінки (глухі)			дзвінки			
прості		придихові	прості	придихові		
задньопіднебінні або гортанні		16. k	17. kh	18. g	19. gh	20. ṅ
передньопіднебінні або палятальні		21. c	22. ch	23. j	24. jh	25. ṅ
верхньопіднебінні або язичні		26. ṭ	27. ṭh	28. ḍ	29. ḍh	30. ṅ
зубні або дентальні		31. t	32. th	33. d	34. dh	35. n
губні або лябіальні		36. p	37. ph	38. b	39. bh	40. m

Таблиця 3

		півголосні (дзвінки)
		41. y (палятальний)
плавні (приголосні)	42. r (язичний)	
	43. l (зубний)	
44. v (губний)		

Таблиця 4

шиплячі (свистячі)	
передньонебінний	45. ç (недзвінкий)
верхньонебінний	46. š (недзвінкий)
зубний	47. s (недзвінкий)

1. (автор.) *Отож, цар, на тих відвернутих від наук глянувши, радників гукнувши, промовив їх, знано то вам, що у мене оті троє синів від наук відвернуті й розсудку позбавлені; 2. (Серебр.) Раджа, утямивши, що неохочі вони до науки, скликав міністрів і мовив: «О вельмишановні, ви ж знаєте, що ці троє моїх синів і до науки байдужі, і тверезого розуму не мають; 3. И, видя, что они отвернулись от наук, цар роз-*

вал министров и сказал: «Увы! Известно вам, что сыновья мои одвернулись от наук и лишены разума».

5. **tadētānpaṣyatō mē mahadapī rājya na sāukhyamāvahati |**

1. (автор.) *Отож, на них дивлячись, мені, навіть, велике царство щастя не приносить; 2. (Серебр.) Хоч і велике моє царство, але коли бачу, які вони, ніщо не тішить мене; 3. Гляжу я*

на них, и даже царство, избавленное от врагов, не радуется меня».

6. **athava sādhdvidamuchyātē**

1. (автор.) Тож, правду ото кажуть;
2. Хорошо ведь говорится.

ajātamṛtamūrkhēbhyō mṛtājātāu sutāu varam

1. (автор.) Ненароджений, мертвий від дурних, (або ж) два мертвонароджених сина краце;
2. Серебр.) Як має хтось народитися мертвим, а чи дурним, хай народиться мертвим: Двоє мертвонароджених менше накоять зла, аніж йолоп живий; 3. ---.

yatastau svalpadu (h) khāya yānjīva (m) jaḍō dahēt ||

1. (автор.) Бо ті мале горе, живого (ж) заморожений пече; 2. ---; 3. ---.

vara (m) garbhasrāvo varamṛtuṣu nāibhīgamana (m)

1. (автор.) Краце витік з лона, краце час після місячних, а не їхній прихід; (Серебр.) Хай буде викидень, хай буде мертвий син; 3. ---.

vara (m) jāta (h) prētō varamapi ca kanyāiva janitā (h) ||

1. (автор.) Краце народжений мертвим, краце навіть донька народжена; 2. (Серебр.) Хай краце народиться донька; 3. ---.

vara (m) vandhyā bhāryā varamapi ca garbhēṣu vasati

1. (автор.) Краце безплідна жона, краце навіть най в утробі перебуває; (Серебр.) Хай безплідною буде жона, й не дійде до зачаття; 3. ---.

... **cāvidvānrupadraviṇayukto_pī tanaya (h) ||**

1. (автор.) Якщо не мудрий, красою, силою і добродієністю не зв'язаний син; (Серебр.) Аніж мав би ти сина дурного; 3. ---.

ki (m) tayā kriyatē dhēnvā yā na sūtē na dugdhadā |

(автор.) Що з тою робити коровою, яка нетільна, ані молока не дає; (Серебр.) Як бути з коровою, що вже ялівкою стала?; 3. Нетельная, недоиная зачем корова? Толку нет!

ko_rtha (h) putrēṇa jatēna yō na vidvānna bhaktirbhān ||

1. (автор.) Яка користь з народження сина, який ані не розумний, ані не добродієсний; (Серебр.) Що чекати від неук-сина, ще й невігласа в вірі?; 3. В невежде непочтительном, ленивом сыне толку нет!

7. **tadētēṣā (m) yathā buddhiprabodhana (m) bhavati tathā kopyupāyō_nuṣṭhitām**

1. (автор.) Отож, у них, якщо пробудження ума настане, тоді тому якомусь засобу послідувати треба; 2. (Серебр.) Отож коли є хоч якась можливість пробудити в них розуміння, треба

скористатися нею; 3. Найдите же какой-нибудь способ пробудить их разум!

8. **atra ca madrttā (m) vṛti (m) bhujjānānā (m) paṇḍitānā (m) pañcaṣaṭi tiṣṭhati |**

1. (автор.) Тут у мене процвітаюче ремесло у п'ятиста утримуваних вчених є; 2. (Серебр.) Живе тут з доброї ласки моєї і харчується п'ять сотень пандитів; 3. ---;

9. **tatō yathā mama manōrathā (h) siddhi (m) yānti tathānuṣṭhiyatām iti |**

1. (автор.) Отож, якщо мої бажання до успіху дійдуть, тоді послідувати треба (порадам); 2. (Серебр.) Так-от, щоб моє бажання здійснилося й увінчалось успіхом, знайдіть таку можливість!; 3. ---.

10. **tatrāika (h) prōvācha – dēva dvadaṣabhirvarṣāirvyākaraṇa (m) ṣrūyatē |**

1. (автор.) Тоді, один промовив: «Божественний 12 років граматику слухається»; 2. (Серебр.) Один з міністрів на це мовив: «О повелителю, на вивчення граматики треба витратити 12 років.; 3. Божественный! Люди 12 лет изучают одну только граматику, а когда наконец одолеют её,-;

11. **tatō dharmācāstrāṇi manvādīni arthācāstrāṇi chāṇakyadīni kāmācāstrāṇi vātsyāyanādīni |**

1. (автор.) Тоді науку про право Ману, науку про господарство Чанак'ї, науку про любов Ватсьяни; 2. (Серебр.) Потім варто опанувати дгармашастри Чанак'ї та інших і кама-шастри, створені Ватсьяною та ще декотрими; 3. ---;

12. **ēva (m) ca tatō dharmārthakāmācāstrāṇi jñayantē |**

1. (автор.) Лише тоді науки про право, господарство, любов пізнаються; 2. Лише тоді, коли буде пізнано дгармашастри, артхашастри і камашастри; 3. ---;

13. **tata (h) pratibōdhanam bhavati |**

1. (автор.) Тоді, пробудження настає; 2. (Серебр.) Прокинеться розум; 3. Тогда только пробуждается их разум.

14. **atha tanmadhyata (h) sumatirnāma saciva (h) prāha – aṣāṣvatō_ya (m) jīvitavyaviṣaya (h) |**

1. (автор.) Отож, серед тих Благорозумний на ймення радник, мовив: «Невечний того життя час»; 2. (Серебр.) Після цього один з міністрів, якого звали Суматі, відказав: ---. 3. Тут выступил советник по имени Сумати (что означает «Благоразумный») и сказал: «Божественный неечно длится наша жизнь»;

15. **prabhūtakālañjēyāni ṣabdaṣāstrāṇi |**

1. (автор.) Пребагато часу (треба) на пізнання словесних наук; 2. (Серебр.) «Справді-бо,

всі ці предмети знадобляться в житті, але, щоб пізнати їх, треба вивчити багато творів; 3. А науку речи изучать долго;

16. tatsa (m) kṣēpamātra (m) çāstra (m) ki (m) cidētēçā (m) prabōdhanārthā (m) cintyatāmīti |

1. (автор.) Тоді стислого розміру наука якась заради пробудження най буде придумана; 2. (Серебр.) Але для просвіти цих юнаків краще знайдемо якусь коротку шастру; 3. Поэтому надо поскорее придумать что-нибудь, дабы пробудился разум сыновей твоих.

17. ukta (m) ca yata (h):

1. (автор.) Сказано же, що:; 2. (Серебр.) Правду кажуть:; 3. Сказано ведь:

anantapār (m) kila çabdaçāstra (m) svalpa (m) tathāyurvahavaçsa vighnā (h)

1. (автор.) Безконечна словесна наука, коротке бо життя, ще й несе переешкоди, (Серебр.); Науки безмежні, викладені мудрим словом, Життя швидкоплинне, і в ньому чимало загат,-; 3. Из жизни мимолетной и непрочной суть извлечет наука речи точной.;

sāra (m) tatō grāhyamapāsya phalgu ha (m) sāiryathā kṣīramivāmbudhyāt |

1. (автор.) Суть, отож, зловивши, відкинувши незначне, подібно як гуси молоко (знаходять) в морі.; 2. (Серебр.) Умій вловить суть наук, непотріб

відкинь, Так добуває гусак молоко з океану.; 3. Так гуси молоко собрали

цельное из смеси молока с водой проточной.

18. tadatrāstī viṣṇuçarmā nāma brāhmana (h) sakalaçāstrapāra (m) gamaççhātrosa (m) sadi labdhakīrti |

1. (автор.) Отож, тут є Підпокровом Вішньу на ймення брагман, що славу здобув учня (тих), що всіх наук досконалі.; 2. (Серебр.) Є тут один брахман на ім'я Вишнушарман, який осягнув усі науки і прославився серед тих, що прагнуть знань.; 3. Есть здесь брахман Вишнушарман, которого славят как несравненного знатока многих наук.

19. tasmāi samarpayatu ētān |

1. (автор.) Йому відішли їх.; 2. (Серебр.) Треба віддати цих молодиків йому.; 3. Поручи ему царевичей.

20. sa nūna (m) drākprabuddhānkariṣyati |

1. (автор.) Він же негайно їх пробудженими зробить.; 2. (Серебр.) І він, напевне, зможе наставити їх на розум.; 3. Наверное, он быстро пробудит их разум.

21. sa rājā tadākarṇya viṣṇuçarmaṇāmāhūya provaca – bho bhagavan madanugrahārthamētānarthaçāstra (m) prati drāgyathānanyasadīçān vidavāsi tathā kuru |

1. (автор.) Той цар то вчувши, Підпокровом Вішньу гукнувши мовив: «Гей, блаженний, заради милості до мене їх у науці благополуччя нехайно, як на нікого іншого подібних навчи, так і зроби!»;

2. (Серебр.) Вислухавши це, раджа покликав Вішнушармана і гречно попросив: «О достойний, зроби мені ласку, візьми моїх синів і розтлумач їм науку про багатство так, щоб ніхто з ними» (не зміг зрівнятися).; 3. Услышав это, цар призвал Вишнушармана и сказал ему: «О, Блаженный! Если сможешь сделать так, чтобы дети мои превзошли всех остальных юношей в науке житейской мудрости, будь милостив ко мне и сверши это»

22. tadāha (m) tvā (m) çāsanaçatēna yōjayiṣyāmi |

1. (автор.) Тоді я тебе сотнею наказів (автор. про наділи) зв'яжу.; 2. (Серебр.) А я тебе за це обдарую сотнею щедрих нагород!; 3. Сотней даров награжу я тебя.

23. atha viṣṇuçarmā ta (m) rājānamūcē – dēva çrūyatām mē tathyavacanam |

1. (автор.) Отож, Підпокровом Вішньу те мовив царю: «Божественний, най буде вислухана тоді моя мова»; 2. (Серебр.) І сказав Вишнушарман раджі: «Зволь вислухати, о божественний, мої щирі слова.; 3. Тогда Вишнушарман ответил лучшему из царей: «Божественный! Услышь мою правдивую речь».

24. nāha (m) vidyāvīkṛaya (m) çāsanaçatēnāpi karōmi |

1. (автор.) Продажу знань і за сотню наділів я не роблю.; 2. (Серебр.) Навіть за сто щедрих пожертвувань не продаю я знань.; 3. Ведь и за сотню даров не продам я знание.

25. punarētā (m) s tava putrān māsaçatḱēna yadi nītiçāstrajñāna karōmi tata (h) svanāmatyāga (m) karōmi |

1. (автор.) Однак, тих твоїх синів за шість місяців якщо не зроблю (мудрим), тоді своє ім'я полишу.; 2. (Серебр.) Та коли твої сини за шість місяців не стануть знавцями нітішастри, що наставляє на житейську мудрість, то відречусь я від слави і свого імені!; Но если через шесть месяцев они не овладеют наукой разумного поведения, я отрекусь от своей славы.

26. athāsau rājā tā (m) brahmaṇasyāsa (m) bhāvya (m) pratijñā (m) çrutvā sasaciva (h) prahrṣṭō vismayānvitastasmāi sādaram tānkumārānsamarpya parā(m) ... ājagāma |

1. (автор.) Отож, той цар ту нездійсненну обіцянку почувши, разом із радником задоволений і здивований, йому одразу тих хлопців відіславши, заспокоївся.; 2. (Серебр.) Вислухавши незвичайну

брахманову клятву, раджа та його міністри страшенно здивувалися. Володар з пошаною віддав йому синів і відчув велике полегшення.; 3. И когда окруженный советниками царь услышал это необычайное обещание брахмана, он в изумление передал Вишнушарману сыновей и снова обрел душевный покой.

27. **viṣṇuṣarmāṇapi tānādaya tadarthē mitrabhēda – mitraprāpti – kākōlūkīya–labdhapraṇaṣa–aparīkṣitakāraṇāni cēti pañcatantrāṇi racayitvā pāthitāstē rājanputrā (h) |**

1. (автор.) Підпокровом Вішну, прийнявши їх заради того «Розбиття дружби», «Досягнення дружби», «Ворони та сови», «Втрата набутого», «Непередбачені діяння» – п'ять сплели склав, а царевичі їх прочитали.; 2. (Серебр.) А Вишнушарман, прийнявши юнаків, написав для досягнення мети п'ять в'язанок книжок: «Втрата дружби», «Придбання друзів», «Про війну ворон і сов», «Втрата набутого» та «Несподівані діяння» і примусив царевичів читати.; 3. А тот взял царских детей и пошел к себе домой. Вскоре он сочинил пять книг: «Разъединение друзей», «Приобретение друзей», «О воронах и совах», «Утрата приобретенного», «Безрассудные поступки» и дал царским детям прочитать эти книги.

28. **tē pi tānyadhīya māsaṣaṭkēna yathōktā (h) so (m) vṛttā(h) |**

1. (автор.) Ті ж їх шість місяців, вивчаючи, як і сказано, освічені (стали).; 2. (Серебр.) А вони, за шість місяців вивчивши все, про що йшлося там, як і обіцяв брахман, стали знатися на життєвській мудрості.; 3. Они изучили их и стали такими как было обещано.

29. **tata (h) prabhṛtyētatpañcatantrakam nāma nītiṣāstram bālāvabōdhanarthē bhūtalē pravṛttam |**

1. (автор.) Отож, із самого початку та наука про поведінку на ймення П'ять сплели заради пробудження малорозумних на землі повстала.; 2. (Серебр.) Відтоді для просвіти нерозумних і з'явилося на землі вчення про життєвську мудрість, витлумачену в книзі під назвою «Панчатантрака».; 3. С тех пор эта наука разумного поведения, названная «Панчатантрой», служит в мире для обучения юношей.

30. **ki (m) bahunā |**

1. (автор.) Навіщо багато слів.; 2. (Серебр.) Що ще сказати? А ось що.; 3. Что тут долго говорить:

adhīte ya ida (m) nityam nītiṣāstra (m) ṣṇōtica

1. (автор.) той, хто вивчає завжди ту науку про поведінку та слухає; 2. (Серебр.) Хто вивчає

нітишастру і засвоює повчання.; 3. Кто ревностно и не жалея сил науку поведения изучил.

na parābhāvamāpnōti ṣakradapi kadācana

1. (автор.) Не досягне переваги й Індра над ним.; (Серебр.) 2. Перешкодити тому, базбірнич, навіть Індри не під силу.; 3. Того и Шакра первой сердь богов не в состоянье будет погубить.

Це текст Вступу до збірника байок «Паньчатантра» із запропонованим авторським перекладом та українським і російськими перекладами для порівняння. Зауважимо, що ми опустили переклад вірша-прослави богів та поетів, який розпочинає Вступ, бо він може слугувати темою окремої статті з поясненням значення того чи іншого імені в давньо-індійській культурі.

У російському перекладі є ще одна вставка, якої ми не знайшли у виданні Кейла, ані в українському перекладі. Подаємо її в оригіналі, бо вона проливає світло на постать вчителя Вішнушармана: «К чему много слов? Пусть услышат мой голос подобный рыку льва. Не ради корости я говорю. Мне восемьдесят лет, я отказался от всех чувственных устремлений – где уж мне стремиться к выгоде? Лишь для того, чтобы исполнить твое желание, я примусь за ремесло Сарасвати». З цієї цитати бачимо, що вчитель царевичів, не переслідував користі, а просто вчив їх життя та істини [6, с. 4].

Розглянувши текст Вступу, можемо перейти до виділення термінів-понять, які становлять концепт Мудрості у тексті Вступу. Головним поняттям Мудрості є “**bōdhana**” – пробудження, “**prabōdhana**” – синонім, “**buddhiprabōdhana**” – пробудження ума, “**прабуддга**” – пробуджений.

Ці слова походять від кореня “**budh**” – 1. будити; 2. оглядати (пильнувати); 3. вивчати; 4. розуміти; 5. знати. Подамо ще також і значення іменника “**buddhi**” – 1. ум, розум; 2. погляд, думка; 3. дух, душа; 4. мудрість; 5. роздуми [5]. Поняттю “**buddhi**”, “**bōdhana**” протиставлене у Вступі поняття “**ṣāsana**” – «навчання», від “**ṣas**” – 1. навчати; 2. повідомляти; 3. управляти; 4. виправляти; 5. радити; 6. наказувати та “**ṣāstra**” – «наука» [ibidem]. До концепту Мудрості входить і поняття “**vivēka**” – «розрізнення; розсудок». А також поняття “**vidvans**” – «знаючий», від кореня “**vid**” – знати, відати від «видіти», «бути зрячим». Зазначимо, що у попередньо дослідженій байці «Воскресителі лева» – поняття “**vidyā**” – 1. знання; 2. наука; 3. знання чаклунства [ibidem] протиставлене поняттю “**buddhi**”. Цитуємо: «варам буддгірна с̄а відьй̄а відьй̄ātō буддгіруттам̄а» (переклад «Краще (роз)ум як знання від знань (роз)ум вищий»).

Поняття до концепту «Мудрості»	Терміни про науки словесні (академічні знання)	Складені терміни
buddhi – ум	çāstra – наука, vidyā – знання	çabdaçāstra – словесні науки
bōdhana – пробудження; освіченість	çāsana – навчання	çāstravimukha – з відвернутим лицем від наук
prabuddha – пробуджений, освічений	vidvans – знаючий	vivekarahita – позбавлений розсудку
budh – будити, бдити / пильнувати	ças – навчати, наказувати	guṇayukta – зв'язаний доброчесністю
vivēka – розрізнення, розсудок		
vid – знати, відати		

Філософ Григорій Сковорода, згадуючи про «ум», має на увазі саме **“buddhi”**. Хоча й свій «ум» прикладав він для осмислення іншого як у байках «Паньчатантра», серед того, наприклад, поняття «щастя». У байках же «Паньчатантра» «ум» служить завданню як вижити, не датися здолати ворожій силі, перемогти, нажитися. «Ум» у збірнику «Паньчатантра» не переслідує вищих цілей, лише матеріальне життя.

Після такого короткого відступу – ще трохи про терміни-поняття. До поняття Мудрості можемо зарахувати й поняття **“guṇa”** – доброчесність. Вищенаведені поняття вжиті у Вступі і в складених термінах, таких як **“çāstravimukha”** – з відвернутим лицем від наук; **“vivekarahita”** – позбавлений розсудку; **“guṇayukta”** – зв'язаний доброчесністю, **“çabdaçāstra”** – словесні науки.

Представимо ці поняття у вигляді таблиці 5.

Сучасна школа від середньої до вищої, а часто й державне життя спирається на «шастри» та «відьйа» – «науки» та «знання». Наскільки у ньому представлений чи поцінований «буддгі» – «ум», і до чого його прикладають?

Висновок. Найперше, у статті ми окреслили проблему для подальшого дослідження, а саме, **концепт (поняття) давньо-індійської Мудрості**, за тим як він представлений у збірнику байок **«Паньчатантра»**. Також, зробили вибірку декількох понять із опрацьованого матеріалу і тим розпочали окремий розділ нашого дослідження, а саме **«Словник понять давньоіндійського концепту «Мудрість» на основі збірника давньо-індійських байок «Паньчатантра»**.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Панчатантра. 5-ть кошиків житейської мудрості: Шукасаптанті. Київ : Дніпро, 1988. 382 с.
2. Избранные рассказы. Пер. с древне-индийского. Предисловие и примечание Р.О. Шор. Москва : Российская Ассоциация, Институт Общественных Наук, 1930. 157 с.
3. Ф.И. Кнауэръ «Учебникъ санскритскаго языка. Грамматика. Хрестоматія, Словарь». Типографія В. Драгулина. Ляйпцигъ. 1908.
4. M.R. Kale “Panchatantra of Visnusharman”. Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, Reprint : Delhi, 2008. 250 p.
5. Санскритско-русский словарь / Составитель Кочергина В.А. Издание 2-е. Москва : «Русский язык», 1987. 944с.
6. merki.lv/vedas/Panchatantra%20(rus).pdf.
7. <http://mega.if.ua/view.php?id=2914#>.

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ СПОСОБІВ СЛОВОТВОРЕННЯ ТОПОНІМІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА ПЕРСЬКІЙ МОВАХ

COMPARATIVE ANALYSIS OF PLACE NAMES WORD FORMATION METHODS IN ENGLISH AND PERSIAN

Шарапова О.В.,

orcid.org/0000-0002-8397-7655

кандидат педагогічних наук,

*доцент кафедри філології, перекладу та мовної комунікації
Національної академії Національної гвардії України*

У статті досліджено особливості формування топонімів Великої Британії та Ірану, способи словотворення топонімів в англійській та перській мовах, проаналізовано деякі структуроутворюючі елементи – топоформанти. Виявлено спільні та відмінні риси у способах словотворення англійських та іранської топонімічних найменувань. Малодослідженим є процес номінації географічних об'єктів Великої Британії та Ірану в контрастивно-типологічному аспекті. Проведений порівняльний аналіз топонімів різносистемних мов (англійської та іранської) становить особливий інтерес, тому що дозволяє виявити загальні закономірності в номінації географічних об'єктів, у внутрішній структурі топонімів, у їх словотворчих характеристиках. Вивчення топонімів в лінгвістичному аспекті як частини лексичної системи мови є актуальним в контексті антропологічної парадигми сучасної освіти і соціальної взаємодії.

Ключові слова: топоніміка, топонімія, топоніми, словотворення, англійська мова, перська мова.

В статье исследованы особенности формирования топонимов Великобритании и Ирана, способы словообразования топонимов в английском и персидском языках, проанализированы некоторые структурообразующие элементы – топоформанты. Выявлены общие и отличительные черты способов словообразования английских и персидских топонимических наименований. Малойсследованным является процесс номинации географических объектов Великобритании и Ирана в контрастивно-типологическом аспекте. Проведенный сравнительный анализ топонимов разносистемных языков (английского и персидского) представляет особый интерес, так как позволяет выявить общие закономерности в номинации географических объектов, во внутренней структуре топонимов, в их словообразовательных характеристиках. Изучение топонимов в лингвистическом аспекте как части лексической системы языка является актуальным в контексте антропологической парадигмы современного образования и социального взаимодействия.

Ключевые слова: топонимика, топонимия, топонимы, словообразование, английский язык, персидский язык.

The article studies the specifics of toponyms formation in Great Britain and Iran, the methods of place names word formation in the English and Persian languages; analyzes some structure-forming elements – topoformants. Common and distinctive features in the methods of word formation of English and Persian toponyms are identified. The process of geographic objects nomination in Great Britain and Iran is under-researched in the contrastive-typological aspect. The comparative place names analysis in the different system languages (English and Persian) is of particular interest, since it allowed us to reveal common patterns in the nomination of geographic objects, in the internal structure of toponyms, in their word formation characteristics. The study of toponyms in the linguistic aspect as part of a lexical system of a language is relevant in the context of anthropological paradigm of modern education and social interaction.

Key words: toponymy, toponyms, place names, word formation, English, Persian.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Із загальнонаукової точки зору топоніміка є наукою, що вивчає власні географічні назви. Але вона синтезує знання, надбані географією, історією та лінгвістикою, тому можна говорити про міждисциплінарний характер топоніміки. У лінгвістиці топоніміку відносять до галузі ономастики, що вивчає назви географічних об'єктів, їхнє походження, значення і написання. Топонімічний матеріал може розповісти про шляхи міграції різних народів та племен, визначити межі поширення окремих діалектів. Він допомагає уточнити роль запозичень, а також частково розв'язує питання про взаємовплив сусідніх мов. Аналіз географічних назв дає

змогу вирішити ряд найважливіших проблем з історії та теорії мови. Порівнюючи записи географічних назв у найдавніших писемних пам'ятках із подальшими записами і сучасним виглядом цих назв, можна спостерігати зміни в словниковому складі мови, з'ясувати етимологію слів, їх первинну форму, зв'язок із мовами інших народів, перехід загальних назв у власні назви і т. ін. Крім того, топоніміка часто зберігає відомості про давно забуті мови. Нарешті, топоніми як географічні назви містять цінну історичну, соціально-культурну, етнографічну інформацію. Це зумовлено самою природою топонімів, суттєвими ознаками яких є стійкість у часі, певна територіальна локалізація і тому – можливість надовго

зберігати в собі інформацію, вкладену в них у процесі утворення.

Аналіз літератури з топоніміки загалом [1–5], зокрема з англійської [6–10] та іранської [11–15], продемонстрував, що порівняльне дослідження топонімів цих двох таких різних країн становить певний інтерес в історичному та географічному аспектах, а також є актуальним в умовах глобалізації і має міждисциплінарний характер. У сучасних умовах освітньої конвергенції відбувається стирання меж між науками та зсув фокусу освіти з окремих галузей знань на оволодіння компетенціями як формою соціальної діяльності людини. У відповідності до загальноєвропейської концепції багатомовності формування та розвиток комунікативної компетенції для здійснення мовленнєвої діяльності іноземною (іноземними) мовою розглядається в більш широкому соціальному контексті. Це зумовлює зростання попиту на подвійні дипломи в сучасній освіті, зокрема в мовній освіті, тому вважаємо, що такий компаративний підхід до вивчення англійських та іранських топонімів є актуальним і сприятиме успішному взаєморозумінню комунікантів у певних умовах та певних мовленнєвих ситуаціях. Подолання мовних і, в більш широкому сенсі, інформаційних бар'єрів між спеціалістами, що вивчають різні науки або окремі розділи однієї науки, є нагальним завданням для зіставного аналізу мов. Тому, вважаємо, надбання, отримані в результаті дослідження, мають практичну цінність і можуть будуть цікавими і корисними в тому числі й для студентів, що вивчають перську мову в закладах вищої освіти України [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Іранська топонімія досить мало вивчається в нашій країні, адже перську мову почали знову викладати й досліджувати лише із часу набуття незалежності. Сучасної літератури з питань саме іранської топонімії нам вдалося знайти небагато. Так, наприклад, К.М. Тищенко, В.М. Стецюк, О.І. Іліаді досліджують іранські топоніми на території України. Декілька вичерпних праць з іранської топонімії опубліковано В.І. Савіною ще за радянських часів, серед західних дослідників слід зазначити Е. Ассадоріан, Дж. Еверетт-Хіта, П. Льюїса. Більш досліджуваною виявилась англійська топонімія. Фундаментальним вважається дослідження російської лінгвістики В.Д. Беленької, яка присвятила свою роботу зіставному вивченню топонімії трьох основних англійських країн – Великої Британії, США, та Австралії [1]. Різними проблемами аналізу англійських топонімічних назв займалися лінг-

вісти Д. Доджсон, Е. Еквал, К. Камерон, Д. Мілз, А.Х. Сміт, О. Падел, Р. Рамсей, Г. Стюардт, В. Уотсон та ін. Загальні проблеми топоніміки досліджували І.М. Желєзняк, В.Ю. Канна, Ю.О. Карпенко, В.В. Корнева, Г.М. Лабінська, В.В. Лучик, О.А. Мороз, В.А. Ніконов, Є.С. Отін, О.В. Суперанська, О.С. Стрижак, В.П. Шульгач та інші.

Формулювання мети і завдань статті. Мета цього дослідження – порівняння способів словотворення англійської та іранської топонімії. Для досягнення поставленої мети слід вирішити такі завдання: проаналізувати лінгвістичні джерела з топоніміки, описати способи словотворення англійських та іранських топонімів, виявити спільні риси, знайти відмінності.

Джерельною базою для дослідження стали: словник географічних термінів, що формують топонімію Ірану, за ред. Савіної В.І. [13]; стислий словник топонімів світу за ред. Дж. Еверетт-Хіта [9]; словник англійських топонімів, виданий А.Д. Мілзом [10].

Виклад основного матеріалу дослідження.

Топоніміка як наука про географічні назви має базове поняття – «топонімія», тобто сукупність найменувань (топонімів) географічних об'єктів певної території. Багатогранність, різноманітність характеристик й ознак топонімів ускладнюють їх класифікацію, тому на сучасному етапі розвитку топоніміки як науки питання універсальної класифікації є актуальним і невирішеним (детальніше див. у [5; 6]). Робилися спроби класифікувати топоніми за етимологічним принципом (Ф. Палацький, Т. Войцеховський), де в основу покладена історія походження назв від власних імен або від природних умов; за семантичним принципом (Ф. Міклошич), де було виокремлено десять груп топонімів, що позначають: землю; воду; рослинність; тваринний світ; колір; будівлі; заняття людей; знаряддя праці; етнічні назви; назви, що пов'язані із суспільним ладом; за морфолого-словотвірним принципом (П. Скок, Р. Траутман, М. Марр, С. Роспанд), де топонімічні одиниці поділялися на іменники та прикметники, а також на групи за наявністю або відсутністю словотворчих формантів.

Виходячи із цілей нашої статті, ми будемо спиратися на структурну класифікацію англійських топонімів, яку здійснив А. Сміт, англійський дослідник топонімії графства Йоркшир. Він виділяє три основні класи англійських топонімів: 1) прості назви, що складаються з одного слова; 2) складні назви, побудовані за двокомпонентною моделлю, один з елементів якої є апелятивом або

антропонімом; 3) складні назви, утворені за допомогою афіксації, тобто будь-якого топоформанта для зв'язки компонентів топоніму [6].

Географічні назви є результатом осмисленого процесу номінації на основі певної ознаки, що відбиває історичні і/або географічні реалії. Більшість топонімів утворюється від загальних слів, які визначають природні особливості місцевості, характерну рису чи явище (у складі топонімів – це апелятиви *річка, гора, берег, мис, ліс, місто, дорога, джерело, базар, ферма, фортеця* тощо), а також від власних імен, прізвиськ (у складі топонімів – це антропоніми).

На перший погляд важко знайти спільні риси в англійських та іранських топонімів: вони створювалися за різних часів, у різних групах мов та не впливали один на одного. Але у процесі більш детального порівняльного аналізу способів словотвору нам вдалося виявити декілька рис, спільних і для англійських, і для іранських топонімів. Перш за все, типологія англійських та іранських топонімів за лексико-семантичним принципом комплексно враховує історичні, культурні, соціальні, економічні та природно-географічні фактори. На номінацію географічних об'єктів і Великої Британії, і Ірану впливали певним чином етноси та окремі особистості, що мешкали на цих територіях, їх релігійні та мовні особливості. Так, топонімію Ірану формували не тільки іраномовні народи, але й багато інших народів і племен, що в різні часи мешкали на території Ірану: араби, тюрки, монголи та ін. [12, с. 152]. У процесі взаємодії іранських і тюркських мов створювалися гібридні форми назв, наприклад: *Саричемен* (سارچی راسد) – сарі «жовтий» (тюрк.) + чепен «галявина» (ір.); *Акміан* (آق میقان) – ак «білий» (тюрк.) + міан «середина» (ір.).

Англійська топонімія формувалася під впливом принаймні п'яти мов: кельтської, латини, давньогерманської, скандинавської, давньофранцузької. Наприклад, назва міста *Cundall* у Йоркширу складається з кельтського слова «долина» і скандинавського із таким самим значенням.

Для англійських топонімів характерним є використання в номінаціях населених пунктів (ойконімах) термінів, що за семантикою наближаються до назв природних об'єктів. У результаті утворюються метонімічні назви, де назва якого-небудь географічного об'єкта перенесена без змін на населений пункт. Ойконіми цієї групи – еліпси, в них частина топоніма, що означає «мешканці», пропускається: *Salt, Reed, Rye* та ін. [7, р. 225]. В основі багатьох топонімів лежить загальний іменник – географічний термін (апелятив): *The Naze* (мис), *Road* (дорога), *Rock* (скеля).

Іранські ойконіми також містять у собі апелятиви, що перетворилися на власні назви. Наприклад: *Бордж* (جرب) – бордж «укріплення»; *Каріз* (زي راک) – каріз «підземний зрошувальний канал»; *Кушк* (کوشوک) – кушк «укріплення»; *Ростак* (قات سر) – ростак «село», *Ханік* (کي ناخ) – ханік «водойма».

Значна кількість англійських та іранських простих топонімів – загальні слова сучасної мови: *Salt* (сіль), *Reed* (очерет), *Rye* (жито); *Kazi* (قاضاق) суддя, *Шахід* (دي هاش) мученик, *Худ* (دوه) трут та ін. Велика кількість простих топонімів «консервують» древні форми слів: *Rute, Roos, Rew; Хабве* (هوبن), *Яшмар* (قارشاي), та ін. У цих випадках первісне значення слова загублене, нове – не принесене, і отже, адресно-вказівна функція топоніма превалює.

Складні та складені назви – це величезний пласт в англійській та іранській топонімії, тому провести детальне порівняння всіх їхніх типів у цій роботі неможливо. Крім того, між словосполученнями та словоскладаннями в топонімії не завжди можна провести чітку грань, тому що багато топонімів-словоскладань утворилися зі словосполучень, наприклад: *Дехноу, Шехркахне, Польруд* з *Дехе-Ноу, Шехре-Кохне, Полс-Руд; Newcastle, Newport* із *New Castle, New Port* відповідно.

Один із найбільш частотних типів складних назв в іранській топонімії – сполучення іменника з іменником або прикметником, при цьому означуване стоїть на першому місці, означення – на другому, і обоє вони з'єднані показником ізафету: *Техме-Таус* (تخت سواط) «трон павича», *Морге-Кучек* (رمغ چوکک) «птаха маленький», *Нейе-Тельх* (نزلت ين) «очерет гіркий», *Хаке-Пірезен* (کاخ) «прах старої» і т.ін. Як для англійської мови в цілому, так і для англійської топонімії зокрема такий порядок слів не характерний. З іншого боку, часто зустрічаються топонімічні словосполучення, в яких означення стоїть на першому місці, означуване – на другому: *Saint Hill, Rose Castle, Green Bay*.

Для іранської топонімії характерні такі форми топонімів, які утворені за типом підпорядкування, до складу яких входять прикметник або іменник з іменником, де означення стоїть на першому місці, означуване – на другому: *Бозбіше* (هشي بزب) «козла гай», *Бнефшедере* (هردهش فنب) «фіалки долина», *Ахудешт* (تشدوه) «газели степ», *Сіахчешме* (هرمش چهايس) «чорне джерело».

Для англійської топонімії це явище звичайне, подібні топонімічні утворення дуже численні: *Salthouse, Longbridge, Newcastle*.

Серед іранських топонімів часто зустрічаються словоскладання, утворені за типом підпорядкування, до яких входять іменник з іменником або прикметником, коли означуване стоїть на першому місці, означення – на другому. Такі назви виникли, як правило, зі сполучень означуваного з означенням, в яких випав показник ізафету, що дуже характерно для топонімії Ірану. Наприклад: *Калсердар* (رادرس هعلق) «укріплення полководця», *Чахбадам* (مرادابهاچ) «колодязь мигдалю», *Дерребід* (درد دي ب) «долина верби», *Нефтсефід* (ديفس تفن) «нафта біла».

В англійській топонімії подібних словоутворень на позначення географічних назв немає.

Іранській топонімії властиве складання іменників з дієслівними основами теперішнього або минулого часу а також з дієприкметниками минулого часу. Наприклад: *Геледар* (راد ملگ) – геле «череда» + осн. тепер. ч. від дієслова даштен «мати»; *Ходааферід* (ديرف آدخ) – хода «бог» + осн. мин. ч. від дієслова афериден «створювати». На відміну від іранської топонімії, в англійських географічних назвах сполучення з дієприкметниками теперішнього чи минулого часу рідкі. Однак вони досить поширені в американській топонімії: *Burnt Ranch, Lost Arrow, Spotted Horse, Wounded Knee, Rising Wolf, Boiling Springs*.

Серед англійських складених топонімів є нечисельна група назв, де частини з'єднані сполучником *and*: *Bolens and Herds, Dukes and Dreams*. В іранській топонімії теж є сполучникові назви, в яких компоненти з'єднані сурядним сполучником *o* або *ve* (و). Це звичайне явище, хоча вони нечисленні: *Джем-о-Піч* (چي پومج), *Дуст-о-Ашена* (ان ش آوتسود), *Аб-ве-Нан* (انوبأ).

Особливу групу серед англійських складених топонімів становлять найменування, у складі яких зберігся прийменник: *Stanford-in-the-Vale, Stanford-upon-Soar, Sawrey-under-Cotcliffe, Stoke-by-Nayland, Stoke-next-Guilford, St. Nicolas-at-Wade, St. Anlony-in-Meneage*. У наведених прикладах найбільш частотні прийменники, які формували номінації різних морфологічних структур.

В іранській топонімії прийменниковий тип топонімів теж досить поширений. В якості прийменників вживаються як прості, так і відіменникові (ізафетні) прийменники. Показник ізафету між відіменниковим прийменником та іменником, як правило, випадає, а прийменник перетворюється на своєрідний префікс. До цієї групи топонімів відносяться такі назви: *Дераб* (ب آرد) «у воді»; *Берафтаб* (باتف آرب) «на сонці»; *Зіраб* (ب آرين) «під водою»; *Сераб* (ب آرس) «біла

води»; *Міанбазар* (نايم رازاب) «між базарами»; *Пескух* (سپ هوک) «за горою»; *Кенаррудхане* (هناخ دوررانک) «на березі ріки». Їх функція у формуванні й англійських, й іранських топонімів полягає в тому, що вони вказують на місцезнаходження об'єкта, вводячи в назву географічний термін.

В англійських складених топонімах за характером означуваних компонентів виділяються дві групи. Означуваним може бути інший топонім (*Long Riston, Dry Sandford*) або апелятив (*Saint Hill, Rose Castle*). Ці групи принципово різні, тому що, очевидно, більшість найменувань першої з них – вторинні утворення, де означення додається як диференціююча ознака. У цих випадках виникають ряди протиставлень: *Little – Great, East – West, North – South, Lower – Upper*.

В іранській топонімії також є складні топоніми, але більшість із них можна віднести до другої групи. Однак варто зазначити, що в перській мові означуване зазвичай стоїть на першому місці: *Шехре-Ной* (ونرهش) «місто нове», *Шехре-Кохне* (ههکرهش) «місто старе», *Дехе-Ной* (دهون) «село нове», *Дехе-Земан* (ده نامز) «село часу» (дослівний переклад цього ойконіма викликає певне нерозуміння в нашому сприйнятті, однак, швидше за все, носіям мови внутрішня форма найменування очевидна), *Дехе-Тазіан* (ده نایزات) «село Тазіан» та ін.

Елементи, що входять до складу англійських складених топонімів, розрізняються залежно від характеру їхнього сучасного сприйняття. Деякі складні найменування мають прозору структуру, де чітко простежуються або дві повнозначні основи, або кінцевий елемент (*Salthouse, Longbridge, Longfield*). Зрозумілість внутрішньої форми цієї групи найменувань сприяє тому, що аналогічно сприймаються і такі складні назви, другий елемент яких змінився і не існує в сучасній мові як повнозначне слово (*Longworth, Longmynd*). У подібних топонімах кінцевий елемент – масово повторюваний топонімічний формант, який не є самостійним словом. У перській топонімії можемо спостерігати подібне явище. Другим компонентом у складених назвах дуже часто виступають географічні терміни, що втратили смислове навантаження і перетворилися в топонімічні форманти: *Кухбоне* (دهن بهوک), *Барангерд* (درگناراب), *Зібаджуб* (بوج اب يز) тощо.

Нижче розглянемо знайдені деякі відмінності англійської та іранської топонімічних систем.

Сполучення особистих імен (антропонімів) з іменниками-титулами можна вважати однією з характерних рис іранської топонімії. Титули

можуть стояти як перед ім'ям, так і після нього. Наприклад: *Шах-Тегі* (شاه تقي), *Емір-Зекерія* (امير زكريا), *Імам-Шерекі* (امام شيركي), *Пір-Ісхак* (پير ايسحاق), *Шейх-Емтар* (شيخ اعمار), *Кербелай-Резахан* (كربلاي رضاخان), *Хан-Мехді* (خان محمد), *Бібі-Хекіме* (بيبي حكيمه), *Молла-Махмуд* (مولانا محمد), *Махмудшах* (محمد شاه), *Хасанхан* (حسن خان), *Хосроушах* (خسرو شاه) і т. ін. Серед іранських антропонімів велику групу складають сурядні складені топоніми, в яких компоненти нічим не з'єднані, назви утворені за типом примикання. Найчастіше це антропоніми, які просто примикають один до одного: *Хосроуширін* (خسروشيرين), *Мохаммедзейнеб* (محمدزيب).

В англійській топонімії ця група топонімів не представлена.

Ще одна група топонімів, не представлена в англійській топонімії, – це сурядні словоскладання, в яких компоненти з'єднані голосною *a* (ا): *Пехнапехн* (پهناپهنا), *Баджабадж* (باجاباج), *Дізадіз* (ديدايد). Сурядні словоскладання, в яких зустрічається повтор компонентів за принципом редуплікації, також притаманні тільки топонімії Ірану: *Шириш* (شيريش), *Назназ* (نازان), *Сіахсіах* (سياهسياه), *Джаджа* (جاج), *Ашурнашур* (روشاپروش), *Емберкембер* (ربنقربن), *Мармар* (رامرام), *Джекеджек* (قجق). Іноді такі словоскладання оформлені топонімічними формантами: *Бехбехан* (ناهبهه), *Безбезан* (نازبز), *Бідбідек* (كديبددي).

У деяких іранських топонімах-словосполученнях зустрічаються розгорнуті прийменникові означення, наприклад: *Рабате-Міане-Дешт* (تشد نايم طابري) «постоялий двір у степу», *Келатейе-Пайе-Годар* (هتالك كاپ رادگ) «укріплене поселення під перевалом», *Дехе-Пайе-Бід* (هد ياپ ديب) «село під вербами», *Чахе-Лебе-Гах* (هاگ بل هاج) «колодязь біля місця», *Дерейе-Берафтаб* (هرد باتفارب) «долина на сонці». Показник ізафету в таких сполученнях, як правило, випадає, і вони перетворюються на лексичну одиницю: *Рабатміандешт*, *Келатенагардар*, *Дехнабід*, *Чахлебгах*, *Дереберафтаб*. Це теж одна з оригінальних рис перської топонімії.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Проводячи порівняльне дослідження способів словотворення топонімів

в англійській та перській мовах, ми знайшли спільні риси. 1. Наявність лексичних запозичень. В англійських топонімах відбиваються лексичні запозичення з кельтських мов та латини, а в більш пізній період – зі скандинавських діалектів. У топонімії Ірану, крім перських елементів, наявні арабські, тюркські та монгольські запозичення. 2. Певна екстралінгвістична обумовленість семантики топонімоутворюючих елементів. Це пояснюється особливостями топонімів взагалі: географічні номінації визначаються характером географічного об'єкта, який вони позначають, і тому містять відповідний географічний номенклатурний термін як ключову морфему. 3. Базою для утворення топонімів можуть бути як загальні назви, так і власні. Відапелятивні географічні номінації відбивають особливості природного ландшафту, певні реалії місцевості, місцезнаходження об'єкта тощо. 4. Способи утворення топонімів. У цій сфері ми провели найбільш детальне дослідження. Виявилось, що найпоширеніші способи словотворення як англійських, так і іранських топонімів, – це афіксація, словоскладання та словосполучення. У результаті дослідження знайшлося багато схожих випадків словотворення топонімів, як, наприклад, складені назви, де частини з'єднані сурядним сполучником *i* (*and* – в англійських топонімах, *o* або *we* (و) – в іранських).

До виявлених відмінностей у топонімічних системах Великої Британії та Ірану слід віднести нижченаведені. 1. Англійські топоніми можуть бути розділені на три великі групи: прості, які сприймаються як складені з однієї основи; складні, що складаються з двох та більше основ, або з основи та топонімічного суфікса; складені, тобто ті, що складаються з двох чи більше окремих слів. 2. Географічні назви Ірану можна поділити на такі групи: назви, утворені афіксацією; назви, утворені сполученням або складанням окремих слів або частин слів; назви, в яких поєднуються кілька способів словотвору; назви, що являють собою терміни без якихось формальних елементів.

Велику допомогу у вивченні топонімії Ірану може зробити подальше виявлення словотворчих топонімічних формантів, встановлення ареалів їх поширення, а також систематизація географічних термінів Ірану, включаючи і регіональну термінологію, з подальшим складанням словника географічних назв Ірану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Беленькая В.Д. Очерки англоязычной топонимики. Москва : Высшая школа, 1977. 227 с.
2. Корнева В.В. Топонимические исследования в новой научной парадигме. *Вестник ВГУ. Серия Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2016. № 1. С. 150–154. URL : <https://bit.ly/2V7FEp7>.
3. Лабінська Г. Топоніміка : навч. посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 274 с.

4. Никонов В.А. Введение в топонимику. Изд. 2-е. Москва : Изд-во ЛКИ, 2011. 184 с.
5. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови : монографія. Хмельницький : Авіст, 2008. 550 с.
6. Павлюк В.І. До питання писемної та усної інтерпретації топонімів сучасної англійської мови. *Парадигма пізнання: гуманітарні питання*. 2015. № 1(4). С. 92–98.
7. Jepson, B. English Place-Name Elements Relating to Boundaries. Centre for Languages and Literature, Lund University. URL : <https://lucris.lub.lu.se/ws/files/5695044/2167202.pdf>.
8. Smith H. English place-name elements. Cambridge [England] : University Press, 1956. 372 p.
9. Concise Dictionary of World Place-names. 3d Edition [John Everett-Heath] Oxford University Press, 2014. 595 p.
10. Dictionary of British Place Names. [A. D. Mills] Oxford University Press, 2011. 532 p.
11. Перська мова. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL : <https://bit.ly/2DYUMj0>.
12. Савина В.И. О типах словообразования топонимов Ирана. *Топонимика Востока. Новые исследования*. Москва : Наука, 1964. С. 149–174.
13. Савина В.И. Словарь географических терминов и других слов, формирующих топонимию Ирана. Москва : Наука, 1971. 347 с.
14. Assadorian A. On the Systematic Classification of Iranian Toponyms. *American Journal of Linguistics*. 2017. 5(3). P. 51–56. URL : <https://bit.ly/2VEPF1s>.
15. Bába B. Lexical topoformants in toponyms. *Acta Onomastica*. 2016. № 55. P. 17–24.

РОЗДІЛ 6 ТЮРКСЬКІ МОВИ

УДК 811.512.1

ПОШУК ЛЕКСИЧНИХ ВІДПОВІДНИКІВ ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ ТУРЕЦЬКОМОВНИХ ГАЗЕТНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

SEARCH OF LEXIC EQUIVALENCE IN THE TRANSLATION OF TURKISH NEWS REPORTS TO UKRAINIAN LANGUAGE

Пілік В.В.,

*orcid.org/0000-0001-8987-8845**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри тюркської філології**Київського національного лінгвістичного університету*

Стаття присвячена вивченню проблеми пошуку лексичних відповідників під час перекладу газетно-інформаційних повідомлень із турецької мови на українську, що обумовлюється наявністю або відсутністю перекладних еквівалентів у цільовій мові.

Ключові слова: публіцистичний стиль, газетно-інформаційні повідомлення, перекладацькі еквіваленти, контекст, переклад.

Статья посвящена изучению проблемы специфики перевода газетно-информационных текстов с турецкого языка на украинский, что обуславливается наличием или отсутствием переводных эквивалентов в целевом языке.

Ключевые слова: публицистический стиль, газетно-информационные сообщения, переводческие эквиваленты, контекст, перевод.

The article deals with a problem of specificity of translation news reports from Turkish into Ukrainian that is stipulated by the presence or absence of translation equivalents in the Target Language.

Key words: journalism, news reports, translation equivalents, context, translation.

Постановка проблеми. Прикметою часу став усе більш помітний розвиток засобів масової інформації, внаслідок чого зростає потреба у перекладі публіцистичної літератури з однієї мови на іншу, яка має за мету забезпечити читачів необхідною інформацією та новинами з усього світу. Окрім того, перекладна література і самий творчий процес є могутнім джерелом розвитку внутрішніх можливостей мови та її збагачення. Л.А. Булаховський так виділяє переклад суспільно-політичної літератури: «Специфічними є ті завдання і разом з ними труднощі, які доводиться переборювати для досконалої передачі текстів ідеологічного значення» [1, с. 365].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях аналіз газетного матеріалу виходить за межі традиційного лінгвістичного аналізу тексту, який виконувався переважно на морфологічному, синтаксичному або семантичному рівнях. Одним з актуальних аспектів сучасних досліджень є новий підхід до вивчення

особливостей газетного тексту та процесу його перекладу, зокрема, він відображений у працях О.І. Чередниченка [2], Т.Г. Добросклонської [3], Ю.М. Фаткабарової [4], В.І. Карабана [5] та багатьох інших учених.

Постановка завдання. Отже, основне завдання дослідження полягає у тому, щоб виявити лексичні труднощі, з якими найчастіше стикається перекладач турецьких газетно-інформаційних повідомлень, здійснити їх докладний перекладознавчий аналіз, а також встановити закономірності застосування прийомів їх відтворення в турецько-українському перекладі.

Виклад основного матеріалу. Спочатку, біля самих витоків розвитку перекладознавства, зокрема перекладу суспільно-політичної літератури, твір пристосовували до читача, змінювали в тексті національно-етнографічний фон, обставини й навіть імена дійових осіб. Відповідно, переклад суспільно-політичного матеріалу спершу мав характер переказу, переробки тексту

оригіналу, пристосування його до певних місцевих умов.

Сучасне розуміння перекладу суспільно-політичної літератури не дозволяє такого поводження з оригіналом. Текст під час перекладу не спрощується, а зберігається історичний, етнографічний колорит оригіналу. Оскільки основним завданням перекладу є повноцінне відтворення висловленої в оригіналі думки в нерозривному зв'язку форми і змісту, оскільки практика перекладу й конкретне розв'язання білінгвістичних завдань дає матеріал для побудови загальної концепції про відношення мови до мислення, адже засоби вираження думки в різних мовах різні, але мислення є одним, що й підтверджує перекладність з однієї мови на іншу. Для того щоб перекладений текст був зрозумілий читачам, він повинен відповідати нормам загальнонародної мови. Крім того, він повинен всебічно, повноцінно відбивати оригінал в усіх його особливостях – як щодо змісту, так і щодо форми, і викликати у читача такі самі уявлення й почуття, як у читача оригіналу. Щоб перекласти текст, треба, насамперед, збагнути, точно уявити собі, як і що сказано в оригіналі, а потім знайти, вибрати відповідні засоби вираження в тій мові, на яку здійснюється переклад. Отже, основним у будь-якому перекладі є добір мовних засобів із скарбниці загальнонародної мови. Але цей добір може бути суб'єктивним, не зумовленим мовною тканиною оригіналу, тоді він призводить до спотворення, фальсифікації ідейного й художнього змісту оригіналу, і може бути об'єктивним, який забезпечує повноцінну передачу як змісту, так і стильових особливостей оригіналу.

Проте повністю й глибоко зрозуміти оригінал іще не означає зуміти правильно його перекласти. Труднощі перекладу виявляються в процесі пошуку відповідників між елементами двох мов. Ці елементи, що функціонально відповідають один одному в межах певного контексту, виступають як еквіваленти, що використовуються під час перекладу. Отже, під час перекладу турецькомовних газетно-інформаційних повідомлень виникає необхідність застосування лексичних перекладацьких трансформацій, під якими розуміють «закономірні заміни словникових відповідників у процесі перекладу» [6, с. 101], «різного роду зміни лексичних елементів мови оригіналу під час перекладу з метою адекватної передачі їх семантичних, стилістичних і прагматичних характеристик із врахуванням норм мови перекладу та мовленнєвих традицій культури мови перекладу» [5, с. 39]. Основними трансформаціями є конкретизація значень, генералізація значень, смисло-

вий розвиток, антонімічний переклад, додавання й вилучення слова, цілісне переосмислення.

Мовні елементи, що перекладаються незалежно від контексту, мають в іншій мові постійний еквівалент. До них належать спеціальні терміни, слова-реалії і деякі загальнопобутові слова з точно визначеним значенням. Але навіть і в цьому випадку контекст допомагає визначити різницю між загальним і термінологічним використанням слова, а також уточнити галузь знання, до якої цей термін належить. Наприклад, еквівалентами слова *icra* в його нетермінологічному вживанні є такі: *виконання, здійснення*, тоді як в юридичній термінології – *виконання судового рішення*.

Контекст, тобто відрізок мови, необхідний для розуміння значення слова й вибору еквівалента під час перекладу, може бути різним за обсягом. Іноді досить навести лише словосполучення (так званій вузький контекст). Але нерідко уточнити значення слова можна лише в реченні, абзаці чи ж у межах цілої статті, причому іноді необхідне точне знання ситуації, проблеми, якій присвячено цей твір (широкий контекст). Розкриття контекстуальних значень у процесі перекладу часто підпорядковується певним логіко-семантичним закономірностям. Методи логічного мислення, за допомогою яких ми розкриваємо значення турецького слова в контексті та знаходимо йому український відповідник, що не збігається зі словниковим, є лексичною трансформацією. У семантичному відношенні сутність трансформації полягає в заміні лексичної одиниці, яка перекладається, словом чи словосполученням іншої внутрішньої форми, що актуалізує той складник іноземного слова (ту сему), який підлягає реалізації в цьому контексті.

Одна з головних проблем, що виникає в процесі перекладу, полягає в тому, що перекладач має справу не з абстрактними словами й реченнями, а з конкретними висловлюваннями. У кожному окремому акті мови слова й граматичні форми виражають певні поняття та зв'язки, що відображають явища дійсності [7, 64]. Отже, інваріант елементів, якими користується перекладач під час перекладу, може встановлюватися на різних рівнях і полягати або в подібності мовних форм, або в сукупності значень за формального розходження мовних засобів, або, нарешті, в сукупності описуваних ситуацій. Важливим способом вибору контекстуального відповідника слова є перекладацька лексична трансформація конкретизації значення. «Конкретизація значення – це лексична трансформація, внаслідок якої слово (термін) ширшої семантики в оригіналі

замінюється словом (терміном) вужчої семантики» [5, с. 39]. Цей спосіб перекладу частіше застосовують тоді, коли перекладаються слова із дуже широким значенням: *İkinci bir göç dalgasıyla karşı karşıya kalabiliriz.* – Нас може накрити друга хвиля міграції. Конкретизація значення може вимагати також низки граматичних трансформацій: *İşsizlik ve yoksulluk Türkiye’de artık gözlerden saklanamayacak hale geldi.* – Безробіття та бідність у Туреччині досягли такого рівня, що їх уже неможливо приховати.

Генералізація значення слова – трансформація, протилежна за напрямком конкретизації. Унаслідок генералізації слово з вужчим значенням, що перекладається, замінюється в перекладі на слово із ширшим значенням, нерідко гіпонімом [8, 45]. При цьому варто звернути увагу на те, щоб уникнути втрати точності інформації: *İsrail basını, Filistin basınının yer vermediği olaya “balıklama” atladi.* – Ізраїльська преса швидко вхопилася за подію, яку пропустила палестинська преса. Словниковим еквівалентом турецького *balıklama atlamak* є «кинутися вниз головою, зануритися». Зрозуміло, що повідомлення інформує нас про великий інтерес ізраїльської преси до події, яку не висвітлювали в палестинській пресі. Ми замінюємо поняття з обмеженим значенням і складнішим змістом поняттям із більш широким значенням, але менш складним, менш конкретним змістом. *Namaz sonrası cami önünde toplanan çoluk çocuk, bayan, erkek, yaşlı genç Ali Çavuş’un konuşmasını pür dikkatle dinledi.* – Діти і дорослі, жінки і чоловіки, молоді та старі, всі хто зібралися після молитви перед мечеттю, уважно слухали промову Алі Чавуша. Турецьке *çoluk çocuk* означає «сім'я; дружина і діти; домощадці; діти, дитвора». Українська мова не має лексеми, яка б передавала це однозначно.

Смисловий розвиток – це прийом контекстуальної заміни, коли в перекладі використовується слово, значення якого є логічним розвитком значення слова, що перекладається. До таких відхилень від оригіналу іноді вдаються для досягнення адекватності перекладу, оскільки в мовах оригіналу й перекладу можуть діяти різні мовленнєві норми та бути різні традиції мовлення. Звичайно, зловживати подібним прийомом не варто, адже значний семантичний розвиток значення слова, що перекладається, може призвести до викривлення змісту оригіналу й порушення адекватності перекладу. Смисловий розвиток стосується не окремо взятого слова, а словосполучення або певної смислової групи, тому під час такої трансформації відбуватимуться й граматичні видозміни

конструкцій: *Ak Parti'nin kuruluşundan itibaren Ahmet Metin Genç, hem davasına sadık kaldı, hem görev aldığı dönemlerde en güzel hizmeti verdi.* – З моменту створення Партії справедливості та розвитку Ахмет Метін Генч був вірним справі і якнайкраще виконував свої обов'язки протягом усього періоду перебування на посаді.

Антонімічний переклад – перекладацька трансформація, що полягає в заміні форми слова або словосполучення на протилежну (позитивної – на негативну й навпаки). Зміст одиниці, яка перекладається, залишається в основному подібним. Як зазначає В.І. Карабан, термін «антонімічний переклад» є неточним, оскільки слово, що перекладається, не замінюється на антонім у мові перекладу, а змінює лише форму на протилежну, а тому і пропонує назвати цю трансформацію «формальною негативацією» [5, с. 30] *Tüm çabalara, anonslara, uyarı ateşine rağmen gemi durdurulamadı.* – Судно продовжувало рухатися, не зважаючи на всі намагання, попередження, сигнальні постріли.

Під час перекладу інформаційних текстів найчастіше застосовуються трансформації додавання й вилучення слів. Трансформація додавання передбачає введення в переклад лексичних елементів, що відсутні в оригіналі, для того, щоб правильно передати зміст речення (оригіналу): *2006 yılında TIME dergisi tarafından dünyanın en etkili 100 kişisinden biri seçilen Pamuk, Nobel ödülünü alan ilk ve tek Türk'tür.* – Памук, якого журнал «Тайм» у 2006 році назвав одним із ста найвпливовіших людей світу, став першим і єдиним турком, хто отримав Нобелівську премію. Додавання слів дуже часто диктується застосуванням описового перекладу, оскільки відсутність однослівного відповідника може зумовити необхідність цілісного переосмислення вислову: *Başbakan Ahmet Davutoğlu, 1915 olayı için bir mesaj yayınladı.* – Прем'єр-міністр Ахмет Давутоглу виступив із заявою з приводу події, що сталися в 1915 році. Вилучення слів, як правило, пов'язане з необхідністю уникнути тавтології чи плеоназму під час перекладу: *Beyoğlu Belediye Başkanı Ahmet Misbah Demircan, Tarlabası Yenileme Projesi'nin sadece mimari açıdan önem taşıyan bir proje değil aynı zamanda bölgede toplumsal ve ekonomik açıdan da kalkınmayı hedefleyen bir proje olduğunu söylüyor.* – Голова муніципалітету району Бейоглу Ахмет Місбах Демірджан підкреслив, що проект реставрації Тарлабаши важливий не лише з погляду архітектури, водночас він сприяє соціально-економічному розвитку в районі.

В.Г. Гак і Ю.І. Львін виділяють три види еквівалентів [8]:

I. Формальний еквівалент: Загальні значення в обох мовах виражаються аналогічними мовними формами: *Rüşvet ve yolsuzluklarla, çetelerle mücadele edin.* – *Боріться з хабарництвом, беззаконням і бандитизмом.* Ми бачимо тут повну подібність слів і форм за подібності значення. Відмінності засобів вираження виявляються лише в загальних структурних відмінностях двох мов (відсутність у турецькій мові прийменника, зворотний порядок слів).

II. Смисловий еквівалент: Одні й ті самі значення виражаються у двох мовах різними шляхами: *Rektörlük kavgası hâlâ bitmedi.* – *Суперечки навколо ректорської посади все ще не скінчилися.* Сума елементарних значень, що становлять загальний зміст обох фраз, однакова. Проте засоби передачі причини суперечок (за ректорську посаду) різні, адже у турецькій мові це значення передає афікс *lık*. Окрім того, поява в українському варіанті прислівника «наколо», пов'язана з тим, що в цьому випадку передати особливості ізафету без використання додаткового елемента буде не зовсім правильно (згідно з правилами української мови).

III. Ситуаційний еквівалент: Не тільки мовні форми, але й навіть виражені ними елементарні значення відмінні в обох висловлюваннях, які, проте, описують одну і ту саму ситуацію: *Türk heyeti Ankara'ya çikiyor.* – *Турецька делегація має вирушити на Батьківщину.*

В українському висловлюванні використовується майбутній час, місце призначення делегації (на Батьківщину). У турецькому варіанті конкретизується місце прибуття (до Анкари), використовується теперішній час. Незважаючи на ці конкретні відмінності окремих значень, у контексті речення можуть бути абсолютно еквівалентними, оскільки вони відповідають одні і тій же ситуації.

Перекладач стихійно намагається застосовувати насамперед формальний еквівалент, використовувати словникові еквіваленти, відтворювати під час перекладу морфологічні форми й синтаксичні конструкції навіть там, де вони не відповідають структурі та нормам мови перекладу. Різні фактори, проте, примушують відштовхуватися від формальних відповідників і встановлювати еквіваленти «за змістом» чи «за ситуацією».

Розгляньмо більш детально відповідність форми й змісту під час перекладу. Турецький прикметник *keskin* і український «*гострий*» виступають як словникові еквіваленти, які можна використати під час перекладу багатьох контекстів. Наприклад: *keskin bıçak* – *гострий ніж*, *keskin koku* – *гострий запах*, *keskin acı* –

гострий біль. Перекладач, який намагатиметься використовувати саме ці словникові значення, зіштовхнеться з випадками, коли це неможливо. Наприклад, турецькому *keskin rüzgâr* в українській мові буде відповідати «*різкий вітер*», *keskin soğuk* перекладаємо як «*пронизуючий холод*», *keskin tasvir* – «*чітке зображення*» (гострий вітер, гострий холод, гостре зображення не кажуть). Навпаки, українському варіанту «*гостре бажання*» у турецькому тексті відповідає «*şiddetli arzu*». У цих словосполученнях словниковий еквівалент *keskin* – *гострий* не підходить, і перекладач повинен використовувати контекстуальні еквіваленти: *keskin* – *гострий*, *різкий* – *şiddetli*.

Відношення між словниковим і контекстуальним еквівалентами можна відобразити так:

гостра ситуація ----- *keskin durum*

напружене становище ————— *gergin durum*

Пунктиром позначено відповідник, який теоретично є можливим, але не вживається в такому контексті. Суцільною лінією – відповідники, що трапляються в практиці перекладу.

При цьому контекстуальний еквівалент *gergin* / *напружений* збігається зі словниковим еквівалентом. Слово *gergin* / *гострий* не збігається зі звичними словниковими еквівалентами українського і турецького слів. Перший тип еквівалента є прямим чи дослівним, другий – недослівним чи змінним. Чим детальніший словник, тим більше контекстуальних елементів він повідомляє (зокрема, змінених). Проте жоден словник не може дати всіх можливих контекстуальних еквівалентів перекладу, і перекладачеві доводиться встановлювати їх самому. Схема показує також, що нерідко контекстуальний еквівалент (*gergin durum*) виступає як словниковий еквівалент одиниці (*напружене становище, ситуація*), синонімічної з тією, що ми перекладаємо. Тому в теорії і практиці перекладу використання недослівного еквівалента нерідко називають «заміною під час перекладу», тут «гострий» ніби замінюється в українському варіанті його контекстуальним синонімом – «напружений», а останнє перекладається дослівно, словниковим еквівалентом *gergin durum*.

Отже, переклад за відношенням до мовної форми може бути дослівним і недослівним. Дослівне відтворення форм оригіналу, за якого спотворюється зміст чи порушуються форми мови перекладу, спричиняє істотні перекладацькі помилки – буквалізм. Буквалізми можуть бути лексичними, коли сплутуються схожі за звучанням слова; фразеологічними, коли перекладач

сприймає фразеологічно зв'язане слово як вільне або не враховує відмінностей у поєднанні слів у різних мовах;

Між словами двох мов можуть бути під час перекладу такі співвідношення: 1) Цьому слову в іншій мові завжди відповідає лише один варіант. Таке співвідношення називається постійним еквівалентом: *Adalet Bakanlığı* – міністерство юстиції. 2) Цьому слову в іншій мові може відповідати ціла низка контекстуальних еквівалентів, багато з яких можуть бути не зафіксованими у словнику: *tabur* – батальон, *divizion*, *колона*. 3) Це слово не має відповідника в іншій мові. У словниках в цьому разі подається не переклад, а пояснення значення слова: *çakar* – вид рибальської сітки.

Кожен із цих трьох видів співвідношень становить особливі труднощі під час перекладу. У першому випадку перекладач повинен знати постійний еквівалент. Часто він не має права замінювати наявний еквівалент певного терміна своїм перекладом. Постійні еквіваленти часто використовуються під час перекладу термінів, реалій (*Avam Kamarası* – Палата громад Великої Британії). Під час використання еквівалентів необхідно враховувати, що вони дуже рідко бувають двосторонніми. У другому випадку перед перекладачем стоїть більш важке завдання: він повинен вибрати з багатьох еквівалентів той, який найбільше підходить за контекстом. У третьому випадку перекладач повинен сам знайти еквівалент, для чого йому необхідно особливо точно знати зміст понять, що позначається цим словом [7, с. 167]. Наприклад, часто доводиться перекладати терміни, реалії, неологізми, не зафіксовані в словниках або ж які не мають відповідників у мові перекладу. Найбільш поширеним є другий випадок – необхідність вибору між різними варіантами. Розгляньмо різні фактори, що впливають на вибір слова під час перекладу. Основною проблемою вибору слова під час перекладу є різні значення, кожне з яких у мові перекладу може передаватися цілою низкою синонімів. Наприклад: *soru* – 1) питання; 2) запит. Для правильного перекладу необхідно спочатку визначити значення слова в контексті і лише потім робити висновок щодо вибору слова. Помилка у виборі синоніма призводить до викривлення змісту.

Від багатозначності треба відрізнити широту значень слова. Часто слова різних мов не збігаються за обсягом значень. Багато турецьких слів мають широку семантику, що охоплює значення цілої низки українських слів. У цьому разі дово-

диться конкретизувати значення слова під час перекладу, а для цього необхідно глибоко проникати в текст, розуміти ситуацію. Наприклад, коли ми читаємо в газетно-інформаційній замітці «*O sayı bulunabilirse böyle bir düzenleme yapılır*», ми повинні точно уявляти, про що конкретно йдеться, бо *düzenleme* може означати *поправка, порядок*.

Слова, які збігаються у своєму прямому значенні, можуть не збігатися в переносному. Наприклад, слово *sahne* – сцена, естрада, у словосполученні *siyaset sahnesinde* перекладається «на політичній арені» і має переносне значення. Іноді образне використання слів у двох мовах не збігається за стилістичною виразністю. Буває й так, що одне й те ж значення виражається в одній мові одним словом, а в іншій словосполученням: *vetolamak* – накладати вето.

Найбільш важливим випадком еквівалентності слова й словосполучення є заміна дієслова сполученням дієслова й іменника, зазвичай віддієслівного. Дієслово в такому поєднанні виступає в напівслужбовій функції і вказує на дію в загальній формі; іменник може виконувати функцію додатка чи обставини або підмета. Наприклад: *Yönetici başarılı çalışıyor.* – Керівництво працює успішно. *Robota керівництва ide başarılı.*

Слово має певну стилістичну характеристику: нейтральну (нульову), позитивну (слово вживається для вираження позитивних емоцій) чи негативну (виражає іронію, невдоволення). Відтворення стилістичної характеристики слова необхідне під час перекладу текстів, особливо, коли вони стосуються політичної боротьби. Часто одному турецькому слову в українській мові відповідає декілька слів із різною стилістичною характеристикою: *asker* – солдат (0), *воїн* (+), *hükümdâr* – правитель (0), *володар* (+).

Дієслова, що вводять пряму мову, часто втрачають свою індивідуальність і можуть замінюватися іншими дієсловами, які більше відповідають за змістом: турецьке слово *demek* у минулому часі (*dedi*), можна перекладати на українську «сказав, заявив, висловив припущення, зазначив».

Висновки. Отже, закономірності варіювання засобів вираження в турецькій та українській мовах деякою мірою відрізняються. Це зумовлено головним чином розбіжностями в лексикограматичних системах двох мов, відмінностями їхніх стилістичних норм, правил синтагматичної сполучуваності лексем. Саме тому під час перекладу газетного тексту для досягнення адекватності перекладу доводиться вдаватися до міжмовних перетворень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Булаховський Л.А. Вибрані праці : в 5 т. Т. 1. Загальне мовознавство. Київ : Наукова думка, 1975. 495 с.
2. Чередниченко О.І. Англiцизми у французькому та українському медiадискурсі. *Вiсник Київського національного унiверситету. Серiя «Иноземна фiлологiя»*. Київ, 2005. С. 4–6.
3. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ. Москва, 2008. – 203 с.
4. Фаткабарова Ю.М. Структурно-семантическая характеристика кратких газетных сообщений : автореф. дисс. ... канд. филол наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Москва, 2007. 21 с.
5. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Ч. 2. Лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі. Вінниця : Нова книга, 2001. 303 с.
6. Рецкер Я.И. Пособие по переводу с английского языка на русский. Ленинград : Просвещение (Ленинградское отделение), 1973. 199 с.
7. Рецкер Я.И. Теория и методика учебного перевода. Москва : Изд-во «Международные отношения», 1950. 204 с.
8. Гак В.Г., Львин Ю.И. Курс перевода. франц. яз. Обществ.-полит. лексика. Москва : Международные отношения, 1970. 400 с.

РОЗДІЛ 7

КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

УДК 811.124'06'366

МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА КЛІНІЧНИХ ДІАГНОЗІВ ЛАТИНСЬКОЮ МОВОЮ

MORPHOLOGICAL AND SYNTACTICAL STRUCTURE OF LATIN CLINICAL DIAGNOSIS

Савчук Г.О.,
orcid.org/0000-0003-2808-718X
викладач кафедри мовознавства
Івано-Франківського національного медичного університету

У статті досліджено морфологічну та синтаксичну структуру клінічних діагнозів. Матеріалом для дослідження слугують вибрані клінічні діагнози латинською мовою. З'ясовано відмінності клінічного діагнозу від інших видів діагнозів. У ході дослідження було проаналізовано структуру простого і складеного діагнозу на матеріалі латинської мови. Усі елементи клінічного діагнозу проілюстровані фактичним матеріалом із перекладом рідною мовою.

Ключові слова: латинська медична термінологія, морфолого-синтаксична структура клінічний діагноз, простий клінічний діагноз, складений клінічний діагноз.

В статье проанализирована морфологическая и синтаксическая структура клинических диагнозов. Материалом для исследования служат клинические диагнозы на латинском языке. Были определены отличия клинического диагноза от других видов диагноза. В ходе исследования была проанализирована структура простого и сложного диагноза. Все структурные элементы клинического диагноза были проиллюстрированы фактическим материалом с переводом на родной язык.

Ключевые слова: латинская медицинская терминология, морфолого-синтаксическая структура клинический диагноз, простой клинический диагноз, сложный клинический диагноз.

In the article were analyzed morphological and syntactical structure. Material for analyze was formed by clinical diagnosis which are used in Latin language. The differences between clinical diagnosis and other types of diagnosis were found. Also the structure of simple and compound clinical diagnosis was analyzed. All structural elements of clinical diagnosis are illustrated by examples with translation into native language.

Key words: Latin medical terminology, morphological and syntactical structure, clinical diagnosis, simple and compound clinical diagnosis.

Попри свій статус «мертвої» мови, латинська мова залишається основною в написанні рецептів та медичних звітів, під час оформлення історії хвороби або виписки з історій хвороби з формуванням діагнозу латинською мовою, наприклад, у разі відправлення пацієнта на лікування за кордон. Незважаючи на значні успіхи клінічної медицини, однією з важливих проблем залишається формування діагнозу, стандартизація його написання.

Мета статті – аналіз морфологічної та синтаксичної структури клінічних діагнозів латинською мовою.

Постановка проблеми. Вивчення діагнозів із різних галузей медицини передбачено в межах курсу «Латинська мова і основи медичної термінології», тому вважаємо за доцільне приділити окрему увагу цій темі, оскільки підготовка тер-

мінологічно компетентних студентів медичних вишів є дуже актуальною. Аналіз структури простих та складених клінічних діагнозів супроводжується фактичним матеріалом [1].

Аналіз останніх досліджень. Латинський термін *diagnosis* походить від грецького префікса *διά-* через та іменника *ἡ γνώσις, εως* – *пізнання, знання* [2, с. 274]. Діагноз – медичний висновок про патологічний стан здоров'я обстежуваного, про наявне захворювання (травму) чи про причину смерті, виражений у термінах, передбачених Міжнародною класифікацією хворіб та причин смерті 10-го перегляду (МКХ-10). У діагнозі вказують, чи є супутні хвороби, ускладнення, зазначають основні симптоми хвороби. Розрізняють: клінічний (прижиттєвий) (*diagnosis clinica*), який має бути сформульований протягом трьох діб перебування хворого у стаціонарі, пата-

лого-анатомічний (diagnosis pathologoanatomica), епідеміологічний (diagnosis epidemiologica) і судово-медичний діагноз (diagnosis medicolegalis/forensis).

Клінічний діагноз – висновок про природу, сутність, основні прояви і перебіг хвороби. У встановленні діагнозу провідним є нозологічний принцип, відповідно до якого діагноз повинен містити назву визначеної хвороби (травми). У діагнозі послідовно вказуються: на першому місці – основне захворювання (просте або комбіноване), на другому – ускладнення основного захворювання, на третьому – супутні хвороби. Основним вважається те захворювання, яке саме по собі або через ускладнення спричинило звертання хворого по медичну допомогу. Воно може включати кілька нозологічних одиниць (синдромів), які співвідносяться між собою по-різному: комбінуються, поєднуються, конкурують або відносно не залежать один від одного. Супутні захворювання – це ті хвороби, які не асоційовані безпосередньо з основним захворюванням, мають свої ускладнення і можуть впливати на перебіг основного захворювання [3, с. 108].

З лінгвістичного погляду цей писемний мовленнєвий масив становить приклад синтаксичної компресії, яка в субмові медицини (як латинської, так і національної) реалізується шляхом використання такого різновиду еліптичних речень, як односкладне підметове речення. Особливістю діагнозів є використання серії номінативних речень, які, будучи односкладними за будовою, на логічному рівні містять і об'єкт, і предикат [4, с. 12].

За структурою діагнози поділяються на прості і складені. Прості діагнози є дво- чи кількаслівними, тобто назва хвороби (іменник) з означенням.

Складеними називаються діагнози, що характеризують захворювання хворого, які існують одночасно, а також пов'язані між собою причинно-наслідковими зв'язками, зокрема, коли йдеться про хронічні хвороби, коли одне захворювання є наслідком іншого. Складені діагнози утворюють перелічення захворювань, які спричинили виникнення хвороби, відокремлюючи їх комами або крапками. Або ж діагнози об'єднуються сполучниками et, cum – з.

Найбільш детально, на нашу думку, питання структури діагнозу латинською мовою опрацьовано у праці А. Колодзей та С. Колодзей [5, с. 53–57]. Спираючись на це дослідження у структурі клінічного діагнозу латинською мовою, ми виділяємо дві частини: головну і додаткову (характерна для складених діагнозів). Перша час-

тина діагнозу зазвичай складається із трьох розділів: 1) nomen morbi (назва хвороби); 2) sedes morbi (локація хвороби); 3) causa morbi (причина хвороби).

Виклад основного матеріалу. Розпочнемо з розгляду першого розділу. Загалом можна виділити чотири моделі вираження назв хвороб. По-перше, назвою хвороби може виступати власний іменник, якщо етіологія і патогенез відомі, наприклад: Hepatitis (гепатит – запалення печінки), Arthritis (артрит – запалення суглобу), Pancreatitis (панкреатит – запалення підшлункової залози), Osteochondrosis (остеохондроз – дегенеративно-дистрофічне захворювання хребта) і т.п.

Друга модель назви хвороби – це іменник morbus (хвороба) чи syndromum (синдром) із власним іменником – прізвищем вченого, який вперше описав симптоми цієї хвороби чи стану (переважно слова іншомовного походження, тому прізвище або не відмінюється, або ж ставиться в родовий відмінок): Morbus Parkinsoni (Хвороба Паркінсона або тремтливий параліч), своєю назвою дана хвороба зобов'язана французькому неврологу Жану Шарко, який запропонував назвати її на честь британського лікаря і автора «Есе про тремтячий параліч» Джеймса Паркінсона. Ще один приклад такої назви – Morbus Basediwi (Базедова хвороба, медична назва – дифузний токсичний зоб), названа на честь Карла Адольфа фон Базедова, який вперше описав цю хворобу. Також відомою є назва Morbus Crohn (Хвороба Крона, хронічне неспецифічне гранулематозне запалення шлунково-кишкового тракту), названа на честь гастроентеролога Бернарда Крона, який у 1932 році опублікував перший опис цієї хвороби.

Третя модель: іменник morbus чи syndromum + етіопатогенез, тобто сукупність знань про причини виникнення і механізм розвитку хвороби. Наприклад: syndromum fragilitatis ossium hereditarie – синдром спадкової ламкості кісток.

Четверта модель: іменник morbus/ syndromum + слова, що вказують на анатомічне розташування: syndromum arteriae cerebri anterioris – синдром передньої артерії головного мозку; syndromum arteriae vertebralis – синдром хребцевої артерії.

Другий розділ sedes morbi, тобто місце розташування, вказує на локалізацію хвороби, може виражатись двома способами. Перший – прикметниками з відповідним значенням: localis, e – локалізований (osteoporosis localis – локалізований остеопороз); circumscriptus, a, um – обмежений (Otitis externa circumscripta – Гострий

зовнішній отит); diffusus, a, um – поширений, розлитий (peritonitis diffusa – розлитий перитоніт; angiokeratoma corporis diffusum – дифузна ангіокератома тулуба); disseminatus, a, um – розсіяний (Sclerosis disseminata – Розсіяний склероз); dextrolateralis, e – правосторонній (Pneumonia dextrolateralis – правостороння пневмонія); lateris sinistri – бічний лівий; lateris dextri – бічний правий.

Другим способом вираження вказівки на місце локалізації хвороби є обставина місця: in parte – у частині; in loco (+ Gen.) – у місці (чогось); in loco typico – у типовому місці (Fractura ossium antebrachii in loco typico – Перелом кісток передпліччя в типовому місці); in regione – в басейні, у ділянці (Insultus haemorrhagicus in regione vascularisationis arteriae cerebri mediae sinistrae – Геморагічний інсульт у басейні лівої середньої мозкової артерії); in segmento – у сегменті (Tuberculosis infiltrata in segmento sexto pulmonis sinistri – Інфільтрований туберкульоз у шостому сегменті правої легені); ad dextram – з правого боку (colica renalis ad dextram – ниркова коліка з правого боку); ad sinistram – з лівого боку і т. д.

Останнім розділом головної частини діагнозу є causa morbi, тут лікар вказує етіологію хвороби. Причину хвороби можна виразити за допомогою узгодженого означення: congenitus, a, um – вроджений (Morbus cordis congenitus – вроджена хвороба серця; Nephrosis congenita – Вроджений нефроз; Ascites congenitus – вроджений асцит; ileus congenitus – вроджена непрохідність кишечника); adquisitus, a, um – набутий (Syndroma immunodificientiae acquisitae – Синдром набутого імунодіфіциту); hereditarius, a, um – спадковий (Alopecia hereditaria – спадкове облісіння); professionalis, e – професійний; viralis, e – вірусний (Gastroenteritis viralis acuta – Гострий вірусний гастроентерит) або неузгодженого означення: aetiologiae viralis – вірусної етіології (Cirrhosis hepatis aetiologiae viralis – цироз печінки вірусної етіології).

Другим способом вираження causa morbi є описова конструкція іменник (далі ім.) origo, inis f (походження) у Gen. Sing. (originis) + прикметник у Gen. Sing. чи це й же ім. у Abl. Sing. (origine) + прикметник у Abl.

Також причину виникнення хвороби можна виразити за допомогою прийменників propter + ім. у Acc. та e, ex + ім. у Abl., що означають через, внаслідок. Exitus letalis propter exsanguinatem – смерть через втрату крові (знекровлення). Osteosynthesis metallica propter fracturam humeri dextri (sinistri) – Остеосинтез (заміщення кістки) металом внаслідок перелому правого (лівого) плеча.

У продовження розглянемо структуру другої частини діагнозу – додаткової. Ця частина може складатись із чотирьох розділів: 1) stadium morbi (період, стадія хвороби); 2) forma morbi (форма хвороби); 3) consecutiones et complicationes morbi primarii (наслідки і ускладнення першої хвороби); 4) nomina morborum synchronicorum (назви супутніх хворіб).

Стадія хвороби може позначатись іменниками stadium, ii n – стадія, phasis – фаза з узгодженим означенням: stabilis, e – стабільний; continuus, a, um – тривалий; acutus, a, um – гострий; subacutus, a, um – підгострий; completus, a, um – повний; exacerbatus, a, um – загострений; paroxysmalis, e – судорожний, припадочний; progressivus, a, um – прогресуючий; latens, latentis – латентний (прихований); transitorius, a, um – швидкоплинний, тимчасовий; compensatus, a, um – компенсований; decompensatus, a, um – декомпенсований; activus, a, um/inactivus, a, um – активний/неактивний (Pyelonephritis calculosa dextrolateralis secundaria, phasis activa – Вторинний правобічний калькульозний пієлонефрит, активна фаза). Подекуди на стадію хвороби може вказувати тільки прикметник, очевидно має місце явище еліпсису: Thyreoiditis acuta/subacuta – Гострий/Підгострий тиреоїдит; Neurosis acuta – Гострий невроз; Bronchitis acuta – Гострий бронхіт; Tonsillitis chronica decompensata – Хронічний декомпенсований тонзиліт.

Для означення повторних процесів хвороби вживаються дієприкметники теперішнього часу: recurrens, recurrens, recidivans, recidivans та reveniens, reveniens – повторний; той, що повторюється: Typhus recurrens – Поворотний висипний тиф. На тривалість хвороби можуть вказувати прикметники та дієприкметники: recens, recentis – свіжий, vetus, veteris – давній, inveteratus, a, um – за давний, periodicus, a, um – періодичний, chronicus, a, um – хронічний (alcoholismus chronicus – хронічний алкоголізм), transitorius, a, um – тимчасовий, protrahens, protrahens – пролонгований.

Часто стадію хвороби виражають за допомогою описового звороту, що складається з прийменника in + ім. у Dat. Sing. (stadio/phasi) + ім. у Gen.: in stadio/phasi remissionis – у стадії/фазі ремісії: bronchitis obstructa diffusa chronica in phasi remissionis instabilis – хронічний дифузний обструктивний бронхіт у фазі нестійкої ремісії; leucaemia in stadio remissionis – лейкоземія у стадії ремісії. У даному діагнозі іменник remissionis супроводжується узгодженим означенням instabilis; in stadio/phasi exacerbationis – у стадії/фазі загострення: Enterocolitis chronica, forma

mixta cum dyskinesia intestine crassi, typi spasmatici, in phasi exacerbationis – *Хронічний ентероколіт, змішана форма з дизкінезією товстої кишки, спазматичного типу у фазі загострення.*

Також стадії хвороби позначаються римськими цифрами, під-стадії – буквами латинського алфавіту: *Morbus hypertonicus stadia II* – *Гіпертонічна хвороба II стадії*; *Atherosclerosis obliterans arteriarum membrorum inferiorum II B stadia* – *Облітеруючий атеросклероз артерій нижніх кінцівок, II Б стадія.*

Другим розділом у структурі додаткової частини клінічного діагнозу латинською мовою є *forma morbi*, тобто форма хвороби, яка може виражатись ім. *morbus/syndromum* + ім. у Gen. – *хвороба/синдром (чого)*; *sub forma* + ім. у Gen. – *формою, під виглядом*. Вираз *sub forma* вживається в тих випадках, коли є потреба в докладнішій характеристиці стану, якого набуває хвороба. Напр., *Insufficiencia circulatoria sub forma asthmatic cardialis* – *Недостатність кровообігу під виглядом (формою) серцевої астми*. *Arrhythmia cordis sub forma extrasystolarum ventricularium* – *Аритмія серця під виглядом шлуночкових екстрасистол.*

Третім розділом додаткової частини є *consecutiones et complicationes morbi primarii*, тобто лікар має вказати наслідки і ускладнення першої хвороби. Для вираження причинно-наслідкових зв'язків вживається дієприкметник теперішнього часу *subsequens, subsequentis* – *наступний, пізніший*. Також застосовується вираз з *Ablativus absolutus* – це відокремлений, граматично незалежний від жодного члена речення зворот, який складається з іменника в аблативі та дієприкметника (у даному випадку *participium praesentis activi*) в аблативі. *Ablativus absolutus* виражає обставину часу, причини, умови [6, с. 245]. У цій частині діагнозів поширеною є така конструкція: ім. у Nom. (причина) + *subsequente* (Abl.Sing) + Abl.Sing. (наслідок) – *щось є наслідком чогось, щось прогресує в щось*. Ця конструкція можлива

і у множині: Nom. (причина) + *subsequentibus* (Abl.Pl.) + Abl.Pl. (наслідки). Під час цього слід зазначити, що переклад є досить умовним, оскільки для дієприкметника *subsequens* (скорочена форма *ss*) в українській мові не має відповідника. Також для опису причинно-наслідкових зв'язків у діагнозі використовують прикметники *consecutivus, a, um* – *наступний*; *secundarius, a, um* – *другий, вторинний*. Вирази з прийменниками *propter* + Acc. або *e, ex* + Abl. – *через те, що*. Напр.: *Crisis hypertonica subsequente oedemate pulmonum* – *Гіпертонічна криза з наступним набряком легень.*

В останньому розділі додаткової частини вказуються назви супутніх хворіб (*nomina morborum synchronicorum*), тобто наявні захворювання не пов'язані з основним етіологічно, патогенетично, які мають іншу номенклатурну рубрифікацію вони поєднуються сполучниками *cum* – з та *et* – і.

Висновки. Слід зазначити, що не кожний діагноз повинен містити всі вищепераховані частини. Можна поєднати наслідки і ускладнення першої хвороби з назвами супутніх хворіб і з описом стадії і форми хвороби: *Angina pectoris ex ischaemia cordis paroxysmalis sub forma anginae nocturnae cordis paroxysmalis sub forma anginae nocturnae cum insufficientia acuta coronaria* – *Пароксизмальна стенокардія через ішемію серця, у формі нічної стенокардії з гострою коронарною недостатністю.*

Клінічний діагноз завжди є індивідуальним, й індивідуальність його полягає не у визначенні індивідуальності хвороби, а в оцінці стану здоров'я пацієнта із цією хворобою [7, с. 84].

О.М. Беляєва зазначає, що для фахівця наведені латиною діагностичні формулювання містять цілісну й об'ємну екстралінгвальну інформацію щодо основного захворювання, його ускладнень, супутніх захворювань, перебігу тощо [4, с. 12]. Грамотне написання клінічного діагнозу латинською мовою є показником освіченості та інтелігентності фахівця у сфері медицини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рудик О.В. Клінічна термінологія. Словотвір : навч. посіб. Івано-Франківськ : Кушнір Г.М., 2010. 348 с.
2. Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь. Репринт V-го издания 1899 г. Греко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина. 2006. 1370 с.
3. Абрагамович О. О. Діагноз у клініці внутрішніх хвороб: вирішені та дискусійні питання. *Український терапевтичний журнал*. № 2, червень 2007. С. 107–111.
4. Беляєва О.М. Діагноз і рецепт як основні репрезентації спеціальних текстів у професійному медичному дискурсі. *Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи* : зб. ст. I Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 11-12 трав. 2016 р. Полтава – Харків : ТОВ «Тім Пабліш Груп», 2016. С. 11–15.
5. A. Kołodziej, S. Kołodziej. *Lingua Latina medicinalis*. Katowice, 2003. S. 53–57.
6. Оленич Р.М., Оленич І.Р., Чернюх Б.В. Латинська мова : навч. посібн. Вид. 2-ге, виправл. доповн. Львів : Світ, 2008. 472 с.
7. Яблучанський М.І. Клінічний діагноз. *Медицина транспорту України*. № 2. 2015. С. 81–84.

НОТАТКИ

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

**Випуск 9
Том 1**

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Наталія Кузнєцова*

Формат 64x90/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 21,16. Замов. № 0719/147. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.